

SOCIAL VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Årgång 31 • Nummer 3–4 • 2024

TEMANUMMER: Socioekonomisk utsatthet, jämlikhet och skälig levnadsnivå

Förord: Fattigdom, ekonomisk jämlikhet, historiskt och i samtiden

Susanna Alakoski, Anna Lundberg och Annika Taghizadeh Larsson 311–316

Fattigdom, social barnavård och barns rättigheter – en rättsvetenskaplig analys

Tim Holappa & Pernilla Leviner 317–335

Fattigdomsfällan – överskudsättning som socialt problem

Erik Eriksson & Tobias Davidsson 337–359

Föräldraskap och ekonomisk ojämlikhet – vardagslivets villkor för familjer i socialtjänsten

Gunilla Petersson, Margareta Bredmar & Bo Davidsson 361–380

Gör din plikt och kräv din rätt – en relationell etnografi av arbetslinjens hegemoni på medborgarkontor i den urbana periferin

Henrik Örnlin & Rickard Ulmestig 381–402

Kvinnors och mäns möjligheter att framträda som "ideala offer" för ekonomiskt våld i skuldsaneringsansökningar

Pernilla Liedgren & Christian Kullberg 403–423

Integrationsfrämjande arbete – segregationsförstärkande konsekvenser

Margareta Popoola & Elvira Korp 425–445

Skiftande rättigheter i fattigvården – en jämförelse mellan den skäliga levnadsnivån för äldre försörjningsstöd och ekonomiskt bistånd

Anders Jönsson, Alexandru Panican & John Brauer 447–467

Forum

Tove Samzelius; Jonna Rennerskog; Tuija Nieminen Kristofersson;

Susanna Alakoski; Petter Larsson 469–550

Nya böcker 551–568 • Ny avhandling 569–574

Lyrik 575–577 • Litteraturtips 579–582 • Spellista 583

Redaktionen har ordet: Tack för oss!

Magnus Dahlstedt & Karin Osvaldsson Cromdal 585–586

TEMANUMMER

Socialvetenskaplig tidskrift utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete) med stöd av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).
Socialvetenskaplig tidskrift utkommer med fyra nummer per år.

Redaktion:

Adress:

Socialvetenskaplig tidskrift, Avdelningen för socialt arbete, IKOS, Linköpings universitet,
601 74 Norrköping Hemsida: <https://liu.se/artikel/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen är sammansatt av forskare som representerar skilda vetenskapliga discipliner och forskningsområden. Avsikten är att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift skall cirkulera mellan universitets- och högskoleorter med utbildning och forskning inom ämnesområdet socialt arbete.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Professor Magnus Dahlstedt, tel. 011-36 32 37, e-post magnus.dahlstedt@liu.se

Korresponderande redaktör:

Professor Karin Osvaldsson Cromdal, tel. 011-36 36 74
e-post socialvetenskapligtidskrift@ikos.liu.se

Redaktionssekreterare:

Doktorand Elise Johansson Jansson, e-post elise.johansson.jansson@liu.se

Redaktionsledamöter:

Susanna Alakoski, Magnus Dahlstedt, Susanne Kelfve, Martin Klinthäll, Anna Lundberg,
Catrin Lundström, Dimitris Michailakis, Karin Osvaldsson Cromdal, Johanna Sköld,
Annika Taghizadeh Larsson, Karsten Åström

Redaktionsråd:

Jan Blomqvist, Stockholm; Thomas Boje, Roskilde; Felipe Estrada, Stockholm; Sven Hort, Växjö;
Margareta Hydén, Linköping; Stig Larsson, Lund; Lisbet Lundahl, Umeå; Cecilia Modig, Stockholm;
Diana Mulinari, Lund; Ingrid Sahlin, Lund; Tapio Salonen, Malmö; Johans Tveit Sandvin, Bodö
Eva-Maria Svensson, Göteborg; Hans Swärd, Lund; Marta Szebehely, Stockholm; Sandra Torres, Uppsala

Prenumeration:

Prenumerationspris per år, SEK	Sverige	Norden	Övriga länder
Enskild	210:-	240:-	250:-
Institution	375:-	410:-	420:-

FORSA tillhandahåller tidskriften åt medlemmarna.

Annonspriser:

Helsida 4.000 kr
Halvsida 2.500 kr

För prenumerationsfrågor:

Nätverkstan Kultur
Box 311 20, 400 32 Göteborg
Tel: 031-743 99 05
maria.felle@natverkstan.net

För frågor om medlemskap i Forsa:

Var god se www.forsa.nu

Språklig bearbetning: Gun Malmros
Språklig bearbetning engelska: AAR Translator
Layout: RPform
Tryck: Norra Skåne Offset, Hässleholm
ISSN: 1104-1420 (tryckt)
ISSN: 2003-5624 (elektronisk)

© Författarna och Socialvetenskaplig Tidskrift

Förord

Fattigdom, ekonomisk jämlikhet, historiskt och i samtiden

Fattigdomens lott skall ingen försöka göra vacker i mina ögon. Fattigdomen är enbart ful och förnedrande och förbittrande för en människa; legenden om dess skönhet och goda moraliska verkan är skapad av de rika.

(Vilhelm Moberg, *Soldat med brutet gevär*, Albert Bonniers förlag, 1944)

Våren 2023 blossade en debatt oväntat upp om att föräldrar i Sverige inte har råd att ge sina barn näringsrik mat. Diskussionen föddes i kölvattnet av en krönika i *Svenska Dagbladet* (Lena Andersson, 21 maj 2023). Andersson antydde att föräldrar som lever i ekonomisk utsatthet borde kunna ta sig i kragen så att barnen slapp gå hungriga. Var det verkligen så? Hur kunde det i så fall vara möjligt i en välfärdsstat? Vad kunde i så fall göras för att hantera denna fattigdom i modern tid?

Många skribenter och debattörer svarade på inlägget genom att peka på de strukturella orättvisor som kan förklara problem som låg inkomststandard, eller absolut fattigdom, och situationer där föräldrars inkomster inte räcker till nödvändiga levnadsomkostnader. Många debattörer och forskare ansåg att krönikan förde tankarna till en gammal syn på fattigdom där de drabbade själva ansågs bära skuld till sin livssituation. Kort och gott, det svenska offentliga samtalet kom denna vår att kretsa kring socialpolitik. Nödvändiga frågor ställdes om vem som har tillgång till välfärdsstatens yttersta skyddsnät, barns behov, intressen och rättigheter samt, och inte minst, tankar aktualiserades om det gemensamma ansvaret för att ingen som bor i Sverige ska utestängas från grundläggande välfärdsrättigheter.

Den dagspolitiska diskussionen sammanföll med att redaktionen för *Socialvetenskaplig tidskrift* diskuterade modern fattigdom. Det ledde till beslutet att ge ut ett temanummer under 2024 som samlade aktuell, samhällsrelevant forskning på temat *socioekonomisk utsatthet, jämlikhet och skälig levnadsnivå*.

Det var i fattigdomsfrågan som det sociala arbetet tog sin början och utvecklades

under flera decennier. Nu, i vår samtid, tycks behovet av kunskap om varför människor försätts eller hamnar i fattigdom, och vad det innebär att leva med ekonomisk stress, vara påfallande. Eftersom ämnet är lika gigantiskt som aktuellt på grund av tidsanda och inflationsläge bestämde vi att ge ut ett dubbelnummer. Avsikten var att belysa fattigdomsfrågorna ur ett tvärvetenskapligt perspektiv.

Forskning om fattigdom representerar en rad olika teoretiska, disciplinära och metodologiska ingångar. Gemensamt för dem är att de tar sikte på att förstå och förklara olika aspekter av fattigdom, ekonomisk ojämlikhet, välfärd, sociala rättigheter och välfärdens yttersta skyddsnet.

I samhället ser vi en ovilja bland en del politiker att ta itu med problem som ekonomisk ojämlikhet och ökande ekonomiska klyftor. Sverige har alltmer återgått till att bli ett klassamhälle. De sociala och ekonomiska klyftorna för återigen med sig demokratiska klyftor, det vill säga skillnader i möjligheter att hävda rättigheter och vara delaktiga i samhällsbygget. Ojämlikheten syns också i hälsa och utbildningsbakgrund, men också i faktorer som påverkar både det sociala och psykiska välbefinnandet, till exempel boendesituationen. En tänkbar förklaring till att frågor om fattigdom kommer i bakvattnet kan vara ett ointresse, eller brist på kunskap och insikt om hur fattigdom i en välfärdsstat faktiskt erfars av människor som drabbas av den. Men enligt redaktionens perspektiv erinrar fattigdom som ett socialt problem om välfärdssamhällets tillkortakommanden. Så länge välfärdsstaten är en viktig referenspunkt i det offentliga samtalet förblir ekonomisk utsatthet en akilleshäls: en svag punkt i ett annars förmodat värdigt och hållbart system. Fattiga människor passar också dåligt in i självbilden av välfärdsstaten. Företeelsen fattiga, eller socioekonomiskt utsatta, i Sverige står även i skarp kontrast till löftena i grundlagen om att den enskildes välfärd ska vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten, och att det allmänna ska verka för social omsorg, trygghet och för goda förutsättningar för hälsa. Sammanfattningsvis blir fenomenet som socioekonomisk utsatthet och ojämlikhet i en välfärdsstat en sorts självmotsägelse som därmed kan bli svår att synliggöra. Detta trots tillförlitlig statistik från Socialstyrelsen som visar att 2023 fick närmare 262 300 personer ekonomiskt bistånd, varav omkring 86 700 kvinnor, 90 400 män och 85 200 barn.

Till temanumret du håller i din hand bjöd vi in skribenter till en bred och tvärvetenskaplig diskussion om olika perspektiv på fattigdom och ekonomisk jämlikhet, historiskt och i vår samtid. Vi hoppas att den kan bidra till att utveckla socialt arbete som professionspraktik och forskningsfält. Vår önskan var att sätta olika infallsvinklar i dialog med varandra för att förstå fattigdomsproblemen samt bidra till att mobilisera mot och identifiera lösningar. Vår utgångspunkt var den enkla tesen att familjer och individer i Sverige lever i olika socio-ekonomiska verkligheter. Tid ägnas alltmer åt att hantera *symtom* på orättvisa ekonomiska förhållanden och allt mindre åt samhällsbyg-

gande funktioner samt de *orsaker* och mekanismer som skapar de här orättvisorna.

Redaktionen välkomnade forskare som studerat äldre, unga, barn och som ställt frågan om det finns olika utfall i olika grupper och livsfaser. Vi bjöd in forskare som studerat idéerna bakom den generella välfärdens framväxt, rättslig reglering för grupper i utsatta situationer samt texter som sträckte sig över teori, forskningsmetod, etik och praktik, med inriktning mot offentligt såväl som frivilligt socialt arbete. Kvalitativa och kvantitativa bidrag eftersöktes. Som inspiration och komplement till vetenskapliga artiklar ville vi även publicera relevanta bokrecensioner, forumtexter och adekvat lyrik. Redaktionen har också valt att publicera litteratur-, film- och musiktips. De är att betrakta som en skattkista, ett komplement inte minst för skrivande och till undervisning. Listorna kan med fördel kompletteras med egna filmer, egen musik och skönlitterära verk på temat. Utöver det finns det recensioner och blänkare.

Vi är stolta och glada att presentera ett temanummer som spänner över en bredd av ämnen.

Linde Lindkvist recenserar *De sociala rättigheternas politik: förhandlingar och spänningsfält* (red. Magnus Dahlstedt, Anna Lundberg & Dimitris Michailakis), en antologi som riktar uppmärksamhet mot sociala rättigheter med olika teoretiska infallsvinklar och metoder.

Thomas Strandberg recenserar Ida Runges avhandling *Jag vill gärna ha hjälp, men ta inte mina barn*, en monografi som ger kunskap om föräldrar med IF och om deras erfarenheter av att vara föräldrar. Den berör även jämlikhetsaspekter som handlar om människors lika värde i ett samhälle för alla.

Akilleshälar i välfärd, socialpolitik och socialt arbete (red. Hans Swärd & Alexandru Panican) recenseras av Arne Kristiansen, som anser att boken ger intressant och viktig kunskapsbaserad bakgrund till de problem och svagheter i det svenska välfärdssystemet som blivit alltmer tydliga under de senaste decennierna.

Mats Söderlund skriver om boken *Kapitalismens slut* där den tyska ekonomijournalisten och författaren Ulrike Herrman kritiserar kapitalismen som ekonomiskt system ur ett nationalekonomiskt perspektiv.

Susanna Alakoski skriver om essäböckerna *Tillbaka till Reims* och *En arbetarkvinnas liv, ålderdom och död*, en slags filosofiska memoarer, där Didier Eribon, professor i sociologi, studerar sociala omständigheter såväl teoretiskt som politiskt.

Temanumret innehåller fem essäer.

I *Om viljan att veta (eller inte) – en essä om fattigdom, moderskap och motstånd* skriver Tove Samzelius om platser som de mest marginaliserade människorna i samhället förpassas till när de inte lyckas ta sig in på en alltmer svåråtkomlig, segmenterad och segregerad bostadsmarknad: campingplatser, härbärgen, vandrarhem, hotell med mera. Hon diskuterar hemlöshet som både orsak till och en av de mer extrema följ-

derna av fattigdom utifrån moderskap och motstånd.

Jonna Rennerskog undersöker i essän *Det motstridiga skyddet* den sociala barnavården i Sverige som handlar om tvång i hög grad och som är grundad på motstridiga intressen. Den sociala barnavården har misslyckats att leva upp till sina egna kriterier. Rennerskog menar att det är de kritiska forskarnas uppgift att synliggöra de immanenta motsättningar som har potential att initiera en förändring av regleringen av statens relation till barn i den sociala barnavården.

Tuija Nieminen Kristoferssons socialhistoriska essä *Inte bara allmosor* handlar om makthavarnas ansvar för fattigvården från antiken till 1500-talet. I essän ställer hon frågan om politikernas främjande av frivilligorganisationernas utdelning av matpaket i dag är början till nerbrytningen av idén om det gemensammas bästa?

Susanna Alakoski riktar i essän *Lex Fattigdom* sitt fokus på den skönlitteratur som inifrån beskriver fattigdom som levd erfarenhet. Hon studerar i texten språk och materiella villkor och ser skönlitteraturen som inspiration och komplement till vetenskap och forskning. Hon frågar också efter ett större socialt engagemang bland socialt engagerade.

Petter Larsson diskuterar i en essä med titeln *Meritokratin välsignar ojämlikheten* att det sociala arvet väger tungt trots en stark tro på meritokrati. Han hänvisar till studier som visar att en stor del av skillnader i utbildning och inkomst kan förklaras av familjebakgrund. Meritokrati som ideal fungerar inte, det är också en dålig idé eftersom det förutsätter en hierarki där vissa ska vinna och andra förlora. Tron på meritokrati gör dessutom att människor accepterar större ekonomiska klyftor och att lågutbildade betraktas med större motvilja och möter mer negativa fördomar än andra samhällsgrupper. Meritokratin bidrar också till högerradikalism genom att skapa känslor av statusförlust bland lågutbildade män. I stället för att fokusera på att bryta det sociala arvet bör vi minska inkomstklyftorna, göra yrkesval och utbildning mindre avgörande för inkomster, makt och status.

Temanumret innehåller sju vetenskapliga artiklar.

Tim Holappa och Pernilla Leviner analyserar i den vetenskapligt granskade artikeln *Fattigdom, social barnavård och barns rättigheter – en rättsvetenskaplig analys* hur socialtjänstens bistånd ofta är villkorat, vilket riskerar föra med sig att barns behov inte uppfylls. Artikeln undersöker hur socialtjänsten hanterar barnfattigdom och om det finns rättsliga grunder för att omhänderta barn när föräldrar nekas ekonomiskt bistånd. Författarnas rättsvetenskapliga analys visar att det saknas tydligt stöd för omhändertagande enbart på grund av fattigdom, och att sådana åtgärder kan strida mot barns rättigheter enligt Europadomstolen och FN:s barnrättskommitté. Artikeln framhåller även behovet av tydligare regler och reformer för att säkerställa att alla barns rättigheter tillgodoses lika.

I den vetenskapligt granskade artikeln *Fattigdomsfällan – överskuldssättning som*

socialt problem tar Erik Eriksson och Tobias Davidsson avstamp i det faktum att de ökande skuldproblemen i samhället får begränsad uppmärksamhet inom svenskt socialt arbete och att de ofta betraktas som en privatekonomisk fråga snarare än ett samhällsproblem. Författarna belyser detta i ett perspektiv av vardagens finansialisering samt kredit- och konsumtionssamhället. De gör så med exempel från intervjuer med unga vuxna som har en hög skuldsättning. Analysen bygger på tre argument: att överskuldsättning har sociala orsaker, att den uppstår ur sociala problem och att den leder till sociala problem. Särskilt framhålls att överskuldsättning skapar en unik form av fattigdom.

Gunilla Petersson, Margareta Bredmar och Bo Davidsson riktar i sin vetenskapligt granskade artikel *Föräldraskap och ekonomisk ojämlikhet – vardagslivets skilda villkor för familjer i socialtjänsten* uppmärksamheten mot skillnader mellan ekonomiskt utsatta familjer och familjer som har det bättre ställt ekonomiskt. Genom fyra mödrars berättelser om den egna familjens vardagsliv belyser författarna hur tillgången till ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital påverkar familjernas vardagsliv, deras behov av stöd samt deras relationer med socialtjänsten och andra välfärdsstatliga institutioner.

Henrik Örnlinde och Rickard Ulmestig använder imperativet ”gör din plikt och kräv din rätt” som en ingång till en etnografisk studie och kritisk analys av hur arbetslinjen realiserades som hegemonisk praktik på medborgarkontor i en kontext präglad av fattigdom och arbetslöshet. En sammanfattande slutsats i deras vetenskapligt granskade artikel *Gör din plikt och kräv din rätt – en relationell etnografi av arbetslinjens hegemoni på medborgarkontor i den urbana periferin* är att den politiska retoriken om en förstärkt arbetslinje kan undergräva sina egna villkor i marginaliserade områden genom att skapa rädsla för sanktioner hos arbetslösa, intensifiera konflikter och osäkerhet på arbetsmarknaden och genom att inte omfatta tillräckliga skyddsnet som garanterar en skälig levnadsnivå.

Med stöd i Adams med fleras (2020) modell om ekonomiskt våld undersöker Pernilla Liedgren och Christian Kullberg om och i så fall på vilket sätt det framkommer i mäns och kvinnors skuldsaneringsansökningar att personen har utsatts för ekonomiskt våld. I sin vetenskapligt granskade artikel *Kvinnors och mäns möjligheter att framträda som ”ideala offer” för ekonomiskt våld i skuldsaneringsansökningar* framkommer att de analyserade skuldsaneringsansökningarna rymmer exempel på såväl ekonomiskt utnyttjande som ekonomiskt kontrollerande. Resultaten belyser också hur de sökande – på olika sätt och med olika språkliga medel – refererar till sin egen roll i skuldernas uppkomst och framväxt, vilket kan ha betydelse för i vilken grad de bedöms vara ”ideala skuldoffer”.

I den vetenskapliga artikeln *Integrationsfrämjande arbete* analyserar Margareta Popoola och Elvira Korp hur strategier för att motverka segregation under de senaste

decennierna har fått oanade konsekvenser samt frågor vad detta kan bero på. Frågor som ställs i artikeln är: Vad är ett uttryck för segregation och integration? Vilka metoder har prioriterats och varför kvarstår segregationen trots insatser? Analysen bygger på en rapport som sammanfattar 25 års arbete i Malmö, granskningar av politiska beslut samt intervjuer med elva intressenter. Resultaten visar en historisk tendens att fokusera på migranter och specifika bostadsområden, vilket leder till stigmatisering. Den allt mer repressiva politiken förstärker snarare än mildrar segregationen.

Den växande målgruppen för äldreomsorg (ÄFS) är människor som uppnått pensionsålder med låg eller ingen pension. Hit hör huvudsakligen personer som invandrat till Sverige sent i livet. Genom en textanalys av propositioner granskar Anders Jönsson, Alexandru Panican och John Brauer i en av numrets vetenskapliga artiklar, *Skiftande rättigheter i fattigvården – en jämförelse mellan den skäliga levnadsnivån för äldreomsorg och ekonomiskt bistånd*, skillnader mellan ÄFS och ekonomiskt bistånd. I artikeln framkommer att de äldre som erhåller ÄFS har rätt till en skälig levnadsnivå som ligger över mottagarnas av ekonomiskt bistånd. Samtidigt ligger nivån under EU:s fattigdomsgräns och saknar därför kapacitet att föra mottagarna ur fattigdom.

Tillsammans spänner texterna i temanumret över hela livsloppet. De rör fattigdom och socioekonomisk utsatthet under barndomen, ålderdomen och åldrarna däremellan.

Vår förhoppning är att Vilhelm Mobergs tanke från 1944 om fattigdomens lott, att den skulle ha en god moralisk verkan, återigen ska diskuteras och leda till nya kritiska tankar och förhoppningsvis nya sociala lösningar som samspekar med vår tid och som förbättrar livsvillkoren för dem som lever i socioekonomisk utsatthet.

Redaktionen:

Susanna Alakoski, Anna Lundberg och Annika Taghizadeh Larsson

Tim Holappa & Pernilla Leviner

Fattigdom, social barnavård och barns rättigheter

– en rättsvetenskaplig analys

Poverty, child protection and rights – a legal analysis

According to the UN Convention on the Rights of the Child, children have the right to a standard of living adequate for their development. The responsibility to realise this lies primarily with parents, but states have a duty to support parents and an ultimate responsibility to protect children from harm. Yet, studies show that children in Sweden are affected by economic vulnerability, and that the right to financial support is conditional, leading to a risk that children's needs are not being met. This article looks at how the social services in Sweden should deal with child poverty. From a legal perspective, it examines what applies in situations where children do not have their basic needs met and where parents are not granted financial support. An important question is whether there are legal prerequisites to take children into care in such situations. It is shown that there are no explicit legal provisions legitimising taking children into care solely on the basis of poverty. Further, case law of the European Court of Human Rights, and statements from the UN Committee on the Rights of the Child, indicate that taking children into care because of poverty is a disproportionate restriction of children's rights. However, the national legal framework is unclear. Children are to be protected from harm, but parents who do not meet the conditions set out by the social services are denied financial support. Overall, this means that there is a risk that children will be taken into care as a result of poverty, even though the needs could be met through financial support. The article discusses the need for legal clarifications and reforms in order to better protect children's needs and rights.

Keywords: child poverty; child protection; child welfare; children's rights

Tim Holappa är doktor i offentlig rätt och postdoktor vid Institutionen för fastigheter och byggnad, KTH, Kungliga Tekniska högskolan.

Pernilla Leviner är professor i offentlig rätt vid Juridiska institutionen, Stockholms universitet.

Kontakt: tholappa@kth.se

Inledning¹

Bakgrund och problemformulering

Barn och unga har rätt till såväl skälig levnadsstandard som skydd från att fara illa. Det är i första hand föräldrar i deras roll som vårdnadshavare som har ansvaret för barns livsvillkor,² men samhället har också ett ansvar för att se till att barns behov och rättigheter förverkligas och tillgodoses. I Sverige ligger det yttersta samhälleliga ansvaret för att enskilda, såväl vuxna som barn, får det stöd och den hjälp som de behöver hos den kommunala socialtjänsten. Undersökningar visar samtidigt otvetydigt att barnfattigdom är ett problem i Sverige i dag.³

I den här artikeln behandlas den rättsliga regleringen av samhällets yttersta skyddsnet i Sverige med fokus på hur barnfattigdom ska hanteras av socialtjänsten. Mer specifikt undersöks vad som gäller i en situation där barn riskerar att inte få sina grundläggande behov tillgodosedda i sina hemmiljöer till följd av fattigdom och där familjer enligt gällande bestämmelser i och rådande tolkning av de krav och villkor som ställs upp i socialtjänstlagen (2001:453) inte har rätt till ekonomiskt bistånd. I en sådan situation väcks frågor om vilket ansvar landets kommunala socialtjänster, som utgör samhällets yttersta skyddsnet, har för barns levnadsstandard. Kan eller ska barn omhändertas och placeras utanför hemmet inom ramen för den sociala barnvården för att inte drabbas av de risker för hälsa och utveckling som forskning på gruppnivå visar att fattigdom kan leda till, eller finns det rättsliga krav på att samhället på andra sätt förhindrar att barn lever i ekonomisk utsatthet?

Grundtanken bakom regleringen av socialtjänstens ansvar för barns livsförhållanden är att stöd och hjälp ska ges i samråd med och med samtycke av vårdnadshavare och barn och unga som fyllt 15 år.⁴ Om omständigheterna i barns liv är allvarliga har dock socialtjänsten befogenhet att ingripa utan samtycke, men sådana tvångsingripanden ska så långt som möjligt undvikas. Socialtjänsten ska i första hand alltså, genom ekonomiskt och annat stöd, stötta enskilda både ekonomiskt och på andra sätt

1 Studien ingår i forskningsprojektet Barnets färd genom den sociala barnvården, finansierat av Forte, för vilket etik tillstånd beviljats av Etikprövningsmyndigheten (dnr 2021-01535 samt 2023-07727-02). Tack till de anonyma granskarna samt Stefan Wiklund och David Pålsson för synpunkter och kommentarer på ett tidigare utkast av artikeln.

2 Med barn avses i artikeln i enlighet med såväl svensk nationell rätt som FN:s barnkonvention individer under 18 år. I texten används både begreppet förälder och vårdnadshavare, vilket ofta är samma personer och därmed synonymt. Det bör dock noteras att rättigheter och skyldigheter skiljer sig åt beroende på om en person är förälder eller vårdnadshavare. Visserligen har både den som ”bara” är förälder och den som är vårdnadshavare försörjningsansvar för barn, men det är vårdnadshavare som har det rättsliga ansvaret för att barns behov tillgodoses samt bestämmanderätten över barn.

3 Fattigdom är ett omdiskuterat begrepp som med avseende på användningen i den här artikeln diskuteras och definieras något närmare nedan.

4 Enligt 11 kap. 10 § socialtjänstlagen har barn talerätt från det att de fyllt 15 år.

till ett självständigt och värdigt liv. Ekonomiskt bistånd beviljas dock inte kravlöst och det ges inte heller direkt till barn, utan kommer barn till godo via deras vårdnadshavare som måste leva upp till de krav som ställs. Det innefattar exempelvis att stå till arbetsmarknadens förfogande genom att vara inskriven hos arbetsförmedlingen och söka jobb.

Tidigare studier har uppmärksammat att det är problematiskt ur ett barnrättsperspektiv att välfärden villkoras för barn genom krav om att exempelvis stå till arbetsmarknadens förfogande, riktade mot barns föräldrar, och att dessa kan vara orimliga och oproportionerliga ur ett barnrättsperspektiv (Holappa & Leviner, 2022). Det har också uppmärksammat att det finns en tendens att barn "familiariseras" genom att ekonomiskt bistånd ses som en hushållscentrerad insats och att barn inte ses som självständiga rättighetsbärare med egna specifika behov (Näsman, 2019; Fernqvist m.fl., 2020, s. 211 ff.). Till detta kommer att vissa grupper av barn, på grund av deras egna och deras föräldrars migrationsrättsliga status, i princip helt utestängs från möjligheten att få ekonomiskt bistånd. Det gäller barn och barnfamiljer som lever utan tillstånd i Sverige (ofta kallat papperslösa) som inte har en tydlig rätt till ekonomiskt bistånd (HFD 2017 ref. 33; Kjellbom & Lundberg, 2018; Holappa, 2020).

Att barns tillgång till välfärden på detta sätt begränsas och villkoras kan övergripande ifrågasättas utifrån att barnkonventionen innehåller en rätt för *alla* barn i Sverige utan åtskillnad av något slag till den levnadsstandard som behövs för barnets utveckling. Problematiken är särskilt påtaglig när det rapporteras om att många barn lever i fattigdom i Sverige och att barn därmed riskerar att drabbas av de negativa konsekvenser som ekonomisk utsatthet kan leda till.⁵ Det är viktigt att notera att begreppet fattigdom i sig är omdiskuterat och inte helt enkelt att fånga då många faktorer inverkar. Ofta används begreppen *absolut* och *relativ* fattigdom för att beskriva olika typer av ekonomisk utsatthet (se exempelvis Rädta barnen, 2021). Absoluta fattigdomsmått tar sikte på situationer när ett hushålls inkomster inte räcker till för att betala boende och nödvändiga utgifter (Rädta barnen, 2024). Relativa fattigdomsmått handlar i stället om hushållsinkomst i relation till inkomsten för befolkningen i övrigt (Fernqvist m.fl., 2020). I artikeln används fattigdom och ekonomisk utsatthet som samlingsbegrepp för att beskriva barn som lever i familjer med låga inkomster som kan innebära att deras grundläggande behov av mat, kläder, goda boendeförhållanden med mera inte tillgodoses. Att fattigdom drabbar barn i Sverige i dag råder det ingen tvekan om (Rädta barnen, 2024).

Av tidigare studier framgår att det finns ett tydligt samband mellan fattigdom och

5 Exempel på sådana konsekvenser är på kort sikt risk för social exkludering, skam och ökat ansvarstagande för barn och på lång sikt även ökad risk för sämre kognitiv utveckling, psykisk ohälsa och sämre skolresultat samt ökad risk för marginalisering, arbetslöshet och missbruk senare i livet (Pålsson & Wiklund, 2020).

den sociala barnvården (Socialstyrelsen, 2024). Detta tar sig bland annat uttryck genom att barn i socioekonomiskt utsatta familjer är överrepresenterade när det gäller frekvens av orosanmälningar och barnvårdsinsatser, inte minst i fråga om placeringar utanför hemmet (Lundström & Sallnäs, 2017, s. 228 ff.; Bywaters m.fl., 2016). Sambandet mellan fattigdom och den sociala barnvården är samtidigt komplext och det finns ofta samvariationer med exempelvis föräldrars psykiska hälsa, missbruk och våld i hemmet (Skinner m.fl., 2023). En bidragande faktor till överrepresentationen är troligen att fattiga familjer ofta är mer synliga för anmälningsskyldiga professionella, exempelvis socialsekreterare som arbetar med ekonomiskt bistånd (Pelton, 2015). Samtidigt framhålls i forskning att fattigdom kan vara sammankopplad med missförhållanden i hemmet, exempelvis i form av hemlöshet (Chandler m.fl., 2022; Fong, 2017), vilket förstås kan föranleda anmälningar och insatser. Mot denna bakgrund är det tydligt att barnfattigdom är en relevant aspekt att lyfta i forskningen om den sociala barnvården (Fong, 2017).

I ljuset av att barn drabbas av fattigdom i Sverige, att barns grundläggande behov riskerar att inte tillgodoses när ekonomiskt bistånd villkoras samt att barn i ekonomiskt utsatta familjer är överrepresenterade i den sociala barnvården väcks frågor om hur det sociala skydds nätet för att skydda barn från de problem som fattigdom kan leda till regleras och fungerar. Denna fråga står i fokus i artikeln.

Syfte och metod

Det övergripande syftet med den här artikeln är att analysera och problematisera socialtjänstens rättsligt reglerade ansvar att skydda barn från att fara illa till följd av de problem som fattigdom kan leda till. Fokus ligger på Sverige och socialtjänstens ansvar för barns livsvillkor när barnets behov av försörjning inte tillgodoses i hemmiljön och rätt till ekonomiskt bistånd enligt socialtjänstlagen och rättspraxis inte föreligger. I artikeln analyseras om det finns rättsliga förutsättningar att i en sådan situation med tvång placera barn utanför hemmet eller om det tvärtom finns rättsliga argument för att barnfattigdom bör motverkas och att barns behov och rättigheter bör få en mer framträdande position i arbetet med ekonomiskt bistånd. Det sociala skydds nätet för barn och unga problematiseras utifrån om det är ett system som säkerställer att barn skyddas och får sina rättigheter tillgodosedda på ett proportionerligt sätt.

Undersökningen görs med bas i rättsvetenskaplig metod, vilket innebär att artikeln i första hand baseras på analys och problematisering av rättskällor av olika slag (se exempelvis Peczenik, 1995, s. 212 ff.). Analysen och problematiseringen görs utifrån ett barnrättsvetenskapligt perspektiv, vilket i den här artikeln innebär att barns rättigheter och behov sätts i centrum (Leviner, 2019; Vandenhole m.fl., 2015). Utgångspunkten i analysen tas i relevanta författningar – primärt socialtjänstlagen och lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) – samt där-

till kopplade förarbeten. Därutöver analyseras domstolspraxis, främst från Högsta förvaltningsdomstolen, samt rättsvetenskaplig litteratur (doktrin).

Utöver nationella rättskällor studeras även barnkonventionen och uttalanden från FN:s kommitté för barnets rättigheter (FN:s barnrättskommitté) samt den Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) och praxis från den därmed sammankopplade europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen). Både barnkonventionen och Europakonventionen är folkrättsliga konventioner som Sverige undertecknat och ratificerat samt inkorporerat i svensk rätt, vilket innebär att de ska tillämpas som andra svenska lagar. FN:s barnrättskommitté har i uppgift att tolka barnkonventionen och följa upp efterlevnaden av konventionen. Kommitténs uttalanden är visserligen inte rättsligt bindande och dess ställning som rättskälla är omdiskuterad (Åhman, 2020; Leviner, 2024). Klart står dock att kommitténs uttalanden ger stöd för hur konventionens artiklar kan och bör tolkas och används här i analysen av hur konventionen bör förstås och tillämpas i Sverige. När det gäller Europadomstolen är detta en instans som har mandat att döma i mål om påstådda kränkningar av rättigheterna i Europakonventionen och dessa domar är bindande för konventionsstaterna som är parter i målet. Domstolens praxis är en viktig källa för hur rättigheterna i konventionen ska tolkas och tillämpas och de domar från Europadomstolen som analyseras och refereras till i artikeln har valts ut mot bakgrund av att de är centrala för att de innehåller relevanta uttalanden om hur särskilt artikel 8 ska tolkas och tillämpas i de frågor som behandlas.

Utöver detta rättsliga material inkluderas andra kunskapskällor, framför allt studier inom socialt arbete. Det rör sig om ett urval av såväl nationell som internationell forskning som berört de frågor som undersöks i artikeln. Någon heltäckande forskningsöversikt görs inte, utan dessa källor används för att sätta de rättsliga resonemangen och analysen i kontext samt för att resonera om hur de problem och behov som reglering och rättstillämpning har att hantera kan lösas rättsligt.

Analysen av rättskällorna är rättsdogmatiskt präglad genom att fokus i hög grad ligger på den gällande rätten, men innefattar även en problematisering av regleringen genom att otydligheter och luckor i rättskällorna identifieras (jfr Lavin, 1989; Hjertstedt, 2019). Därtill ligger analysen till grund för en diskussion om vilka rättsliga förändringar – både i fråga om tolkning av gällande rätt och rättsliga reformer – som skulle behövas för att realisera barns rättigheter när det gäller skydd från att fara illa, även på grund av föräldrars fattigdom. Förhoppningen är att artikeln ska bidra med fördjupad förståelse för den rättsliga grunden för socialt arbete med barn och barnfamiljer som lever i fattigdom. Ytterst kan artikeln ligga till grund för en diskussion om socialtjänstens förutsättningar att skapa goda livsförhållanden för barn och hur barn kan skyddas från de negativa konsekvenser som fattigdom riskerar att leda till.

Barns rättigheter och statens ansvar att motverka att barn far illa på grund av fattigdom

Ansvar att motverka fattigdom och diskriminering samt att beakta barns bästa

Svenska myndigheter har ett ansvar att se till att barns rättigheter förverkligas och tillgodoses. Barn har enligt bland annat barnkonventionen rätt till den levnadsstandard som krävs för barnets utveckling (artikel 27) och rätt till skydd från att fara illa (artikel 19). Därtill har Europadomstolen uttalat att Europakonventionens artikel 2 och 3, som stadgar var och ens rätt till liv samt förbud mot tortyr, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning, innefattar en positiv förpliktelse att skydda barn från att fara allvarligt illa (Z m.fl. mot Förenade Konungariket; E m.fl. mot Förenade Konungariket). Rätten till skydd från att fara illa preciseras därutöver också i barnkonventionens artikel 19 genom krav på att konventionsstaterna ska vidta alla lämpliga lagstiftningsåtgärder, administrativa, sociala och utbildningsmässiga åtgärder för att skydda barnet mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, inklusive sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavarens eller annan persons vård.

FN:s barnrättskommitté har avseende barns rätt till skydd bland annat pekat på att staterna behöver vidta proaktiva åtgärder för att reducera riskfaktorer som barn kan komma att drabbas av. Exempel på en sådan riskfaktor är enligt kommittén missbruk och psykisk ohälsa, men även fattigdom. Mot bakgrund av att barn som lever i socioekonomiskt svaga familjer löper högre risk att fara illa har därför kommittén rekommenderat staterna att tillhandahålla ekonomiskt och annat materiellt stöd till familjer för att staterna därigenom ska uppfylla sina skyldigheter enligt artikel 19. Bland dessa åtgärder anges bland annat fattigdomsbekämpning, vilket inkluderar ekonomiskt och annat stöd till familjer i riskzon, samt andra viktiga åtgärder såsom tillhandahållande av bostäder (FN:s kommitté för barnets rättigheter, 2011, p. 72).

Barnrättskommitténs uttalande ligger i linje med barns rätt till den levnadsstandard som krävs för barnets utveckling enligt artikel 27 barnkonventionen (Holappa, 2020). Av artikeln följer att det i första hand är barnets föräldrar i deras roll som vårdnadshavare, eller andra vuxna som är ansvariga för barnet, som har det primära ansvaret att säkerställa barnets rätt till skälig levnadsstandard. Konventionsstaterna är dock skyldiga att vidta lämpliga åtgärder för att bistå föräldrar och andra som är ansvariga för barnet att genomföra denna rätt och ska vid behov tillhandahålla materiellt bistånd och stödprogram, särskilt i fråga om mat, kläder och bostad. Viktigt att betona här är barnkonventionens artiklar 2 och 3 om den så kallade icke-diskrimineringsprincipen och barnets bästa. Icke-diskrimineringsprincipen innebär att varje

barn som vistas i ett land ska tillförsäkras rättigheterna i konventionen utan åtskillnad av något slag, exempelvis oavsett migrationsrättslig status (FN:s kommitté för barnets rättigheter, 2017). Principen om barnets bästa innebär att vad som är barns bästa ska såväl bedömas som beaktas, och ibland även vara avgörande, i alla åtgärder och beslut som rör barn, det vill säga bland annat i valet mellan olika utgångar i ett enskilt ärende. Vid bedömningen av vad som är barnets bästa ska alla rättigheter i konventionen beaktas, det vill säga såväl barnets rätt till skydd från att fara illa som rätt till skälig levnadsstandard (FN:s kommitté för barnets rättigheter, 2013).

I ljuset av FN:s barnrättskommittés uttalanden innebär dessa rättigheter att staterna bör vidta åtgärder för att motverka fattigdom, dels för att förverkliga barns rätt till skälig levnadsstandard, dels för att fattigdom är en riskfaktor för att barn far illa. Barnrättskommitténs uttalanden har primärt riktat sig till staterna på en övergripande nivå och handlar om åtgärder i form av lagstiftning och stödprogram. Såväl barnkonventionen som Europakonventionen innehåller dock rättigheter som behöver beaktas i enskilda fall. Detta är tydligt, inte minst med tanke på att dessa konventioner har inkorporerats i svensk rätt, vilket innebär att rättigheterna i dem är direkt tillämpliga för domstolar och myndigheter som fattar beslut i enskilda ärenden.

Rätten till skydd för privat- och familjeliv – krav på proportionalitet i enskilda fall

Av Europakonventionens artikel 8 följer att var och en har rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv. Samma rättighet stadgas i barnkonventionens artikel 16, som i grunden kan sägas betona att barn har en självständig rätt till familjeliv som inte per automatik innebär samma ställningstaganden som för deras föräldrar. Europadomstolen har förtydligat den närmare innebörden av rätten till privat- och familjeliv för barn och föräldrar. Europadomstolen har bland annat betonat att relationen och umgänget mellan barn och föräldrar är ett fundamentalt element av rätten till familjeliv, vilket får till följd att tvångsomhändertaganden av barn är ett ingripande i föräldrars och barns rätt till familjeliv (W. v. the United Kingdom, p. 59; Strand Lobben and Others v. Norway, p. 202; Kutzner v. Germany, p. 58–60).

Ingripanden i rätten till privat- och familjeliv får enligt Europakonventionens artikel 8 ske av myndigheter under förutsättning att det sker med stöd av lag och om det i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn till den nationella säkerheten, den allmänna säkerheten eller landets ekonomiska västånd, till förebyggande av oordning eller brott, till skydd för hälsa eller moral eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter. Artikel 9 i barnkonventionen anger också att separation av barn och föräldrar bara får ske om det är nödvändigt, exempelvis vid övergrepp mot eller vanvård av barnet från föräldrarnas sida eller då föräldrarna lever åtskilda och ett beslut måste fattas om var barnet ska bo. Bedömningen kan sägas handla om att

bestämma en gräns för ”hur dåligt barn får ha det” innan samhället ska ingripa, men också vilka positiva förpliktelser stater har för att stödja och skydda barn på ett proportionerligt sätt.

När det gäller fall som rör omhändertaganden av barn hänvisar Europadomstolen i sin praxis återkommande till barnkonventionen – som alla Europarådets stater har ratificerat (Sormunen, 2020, s. 756 ff.). Domstolen har uttalat att principen om barnets bästa innebär att barns intressen och behov ska ges särskild vikt i avvägningen mot föräldrars intressen om de är oförenliga (Jovanovic v. Sweden, p. 77; Gnahoré v. France, p. 59; Strand Lobben and Others v. Norway p. 204). Vidare har Europadomstolen framhållit att det generellt sett är det bästa för barnet att banden med föräldrarna upprätthålls, men när barnets bästa kräver det, kan rätten till familjeliv komma att inskränkas genom exempelvis omhändertaganden (Strand Lobben and Others v. Norway, p. 207).

Frågan om föräldrars ekonomiska situation och förutsättningarna för att omhändertarta barn på grund av fattigdom var föremål för prövning i Europadomstolens dom R.M.S v. Spanien. I målet hade mamman till en knappt fyraårig flicka hos de sociala myndigheterna ansökt om hjälp med ”arbete, mat och husrum”. Av domen framgår att mamman befann sig i en mycket ansträngd ekonomisk situation. De sociala myndigheterna blev vid ansökningstillfället oroliga för att barnet skulle fara illa och beslutade samma dag att omhändertarta flickan. Mamman beviljades visst umgänge med flickan.

Europadomstolen konstaterar i domen att flickan inte hade varit föremål för våld eller fysisk eller psykisk misshandel eller att det varit fråga om brister i flickans känslomässiga utveckling eller hälsoproblem. Omhändertagandet baserades i stället primärt på mammans ansträngda ekonomiska situation. Enligt domstolen skulle mammans ekonomiska situation ha kunnat avhjälpas med andra mindre ingripande medel än ett omhändertagande av flickan, som enligt domstolen ska vara sista utvägen när andra åtgärder inte är tillräckliga. De spanska myndigheterna borde således, enligt domstolen, ha övervägt andra åtgärder, exempelvis genom att hjälpa mamman att söka om ekonomiskt stöd, sociala bostäder osv. (R.M.S v. Spanien, p. 84–90). Sammanfattningsvis kom domstolen fram till att omhändertagandet av flickan endast på grund av mammans ekonomiska situation och avsaknaden av hänsyn till mammans förbättrade ekonomiska situation under tiden som följde innebar en oproportionerlig inskränkning av mammans rätt till respekt för sitt familjeliv enligt Europakonventionens artikel 8 Europakonventionen (R.M.S v. Spanien, p. 92–93).

Såväl Europadomstolens praxis som Barnrättskommitténs uttolkning och utveckling av barnkonventionens stadganden betonar att tvångsomhändertaganden av barn enbart på grund av fattigdom inte är proportionerligt. Staterna behöver säkerställa att andra insatser, inklusive materiellt stöd, i första hand kommer i fråga. Med hän-

visning till att barn som lever i fattigdom löper högre risk att fara illa är det därmed nödvändigt att rikta särskilda ekonomiska och materiella insatser mot denna grupp. Detta kan också sägas vara en följd av kravet i barnkonventionens artikel 2 där icke-diskrimineringsprincipen stadgas, att *alla* barns rättigheter ska förverkligas, utan åtskillnad av något slag (Leviner, 2018).

Förhållandet mellan ekonomiskt bistånd och den sociala barnvården enligt svensk rätt

Helhetssyn och förebyggande arbete som utgångspunkt för socialtjänstens arbete

Socialtjänstlagen innehåller regler om såväl helhetssyn som förebyggande arbete som skulle kunna fungera som en garant för att barnfamiljers behov tillgodoses i linje med Europadomstolens och Barnrättskommitténs uttalanden. Det förebyggande arbetet, särskilt vad gäller barn och unga, framgår av bland annat 5 kap. 1 § socialtjänstlagen. Enligt bestämmelsen ska socialnämnden bland annat verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden och bedriva såväl uppsökande verksamhet som annat förebyggande arbete för att förhindra att barn och unga far illa. Det förebyggande arbetet framhävs ännu mer i det förslag om ny socialtjänstlag som förväntas träda i kraft den 1 juli 2025 (SOU 2020:47; Regeringen, 2024). Förebyggande arbete är förstås viktigt, men det kan konstateras att vare sig den nu gällande socialtjänstlagen eller den föreslagna nya lagen anger specifikt ansvar för att säkerställa att barn inte far illa till följd av fattigdom.

Vad gäller helhetssyn framgår av förarbetena att ett syfte med införandet av socialtjänstlagen från 1980 var att komma bort från det ”symptomtänkande” som hade gällt enligt de tidigare sociala lagarna, det vill säga socialhjälpslagen, barnvårdslagen, nykterhetsvårdslagen och barnomsorgslagen (prop. 1979/80:1, s. 207). Helhetssyn innebär att enskildas eller en grups sociala situation och de problem som den enskilde eller gruppen upplever ska ses i förhållande till hela den sociala miljön. Socialtjänsten ska, enligt förarbetena, också sträva efter att finna samlade lösningar för den enskildes eller gruppens totala situation (ibid. s. 207–208; prop. 2000/01:80, s. 81). Helhetssynen avspeglas även i utformningen av biståndsrätten i 4 kap. 1 § socialtjänstlagen. Av bestämmelsen följer att den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning (försörjningsstöd) och för sin livsföring i övrigt. Den enskilde ska genom biståndet tillförsäkras skälig levnadsnivå och biståndet ska utformas så att det stärker hans eller hennes möjligheter att leva ett självständigt liv. Utgångspunkten är att en individuell behovsprövning enligt 4 kap. 1 § socialtjänstlagen alltid ska göras

där hela den enskildes behov och sociala situation ska ligga till grund för ett beslut om bistånd.

Ökad precisering och specialisering på bekostnad av helhetssyn

Trots betonandet av helhetssyn har regleringen av socialtjänsten preciserats i olika riktningar. Ett område där såväl lagstiftningen som rättspraxis inneburit en precisering är krav och villkor som ställs för att enskilda ska ha rätt till ekonomiskt bistånd. I 4 kap. 1 § andra stycket socialtjänstlagen har det bland annat preciserats att den som inte kan försörja sig men som kan arbeta har rätt till försörjningsstöd om han eller hon står till arbetsmarknadens förfogande, i vilket ingår att vid behov delta i kommunal vuxenutbildning i svenska för invandrare eller motsvarande utbildning vid folkhögskola. Om det finns godtagbara skäl har den enskilde rätt till försörjningsstöd även om han eller hon inte står till arbetsmarknadens förfogande. Vad som är godtagbara skäl har traditionellt handlat om situationer där det för den enskilde finns sociala eller hälsomässiga skäl som talar emot att denne ska söka heltidsarbete. Enligt förarbetena kan även sjukdom i familjen eller andra trängande familjeangelägenheter utgöra godtagbara skäl (prop. 2015/16:136, s. 18–26 och 28; prop. 2020/21:55, s. 12). Barnets bästa ska enligt 1 kap. 2 § socialtjänstlagen särskilt beaktas vid alla åtgärder som rör barn, och av förarbetena framgår att barnets bästa behöver beaktas vid prövningen av om godtagbara skäl föreligger (ibid.). Rådande tolkning av socialtjänstlagen innebär dock inte att barnets rättigheter eller behov trumfar kraven och villkoren riktade mot föräldrarna.

Därutöver har rätten till försörjningsstöd varit föremål för en rad avgöranden från Högsta förvaltningsdomstolen vilket ytterligare bidragit till att precisera den rättsliga prövningen av ekonomiskt bistånd, främst genom förtydligande om vilka krav och villkor som kan ställas på att enskilda strävar efter att bli självförsörjande (RÅ 1987 ref. 167; RÅ 1991 not 326; RÅ 1994 ref. 50; RÅ 1997 ref. 2; RÅ 2000 ref. 37; RÅ 2009 ref. 103; HFD 2011 ref. 49; HFD 2017 ref. 51; HFD 2020 ref. 46). Högsta förvaltningsdomstolen har därtill bedömt att människor som nekats uppehållstillstånd men som fortsätter att vistas i Sverige och undviker verkställighet av ett avvisningsbeslut inte har rätt till försörjningsstöd enligt socialtjänstlagen (HFD 2017 ref. 33).

Även den sociala barnavården har reformerats återkommande och preciserats allt mer. Dessa förändringar kan i hög grad beskrivas som att arbetet med att utreda barn och ungas behov av stöd och skydd har kommit att bli ”en särskild gren” av socialtjänsten genom att särskilda principer och befogenheter när det gäller just utredningar av barn och unga lagts till (Bergmark & Lundström, 2007; Grell, 2016; Steive m.fl., 2023). Exempelvis har en särskild bestämmelse i 11 kap. 2 § socialtjänstlagen införts som enbart handlar om utredningar av om socialtjänsten behöver ingripa till ett barns skydd eller stöd. Därutöver infördes principen om barnets bästa i slutet av 1990-

talet samt barns rätt till delaktighet år 2013 (prop. 1996/97:124; prop. 2012/13:10). Dessa bestämmelser har ändrats åtskilliga gånger sedan dess (SOU 2023: 40; prop. 2012/13:10).

Denna precisering och specialisering innebär en inskränkning av den helhetssyn som enligt grundprinciperna i socialtjänstlagen ska prägla det sociala arbetet. Den svenska regleringen saknar därmed det tydliga fokus och krav på den helhetsbedömning som krävs i ljuset av Europadomstolens praxis och Barnrättskommitténs allmänna kommentarer som beskrivits ovan. Detta innebär en risk för problematiska ”stuprör” inom socialtjänsten med följderna att helhetssynen, som ligger i linje med vad som ovan sagts om barnets rättigheter, riskerar att inte blir verklighet. Exempelvis innebär kravet på att enskilda (vuxna) ska stå till arbetsmarknadens förfogande för att ha rätt till försörjningsstöd att barns eventuella behov riskerar att inte tillgodoses om barnets föräldrar eller vårdnadshavare inte uppfyller dessa krav. Barnets bästa ska visserligen särskilt beaktas, men i rättspraxis har barns behov inte ”trumfat” de villkor som riktas mot barnets föräldrar eller vårdnadshavare (Holappa & Leviner, 2022). Om socialtjänsten i enlighet med hur regleringen har tolkats därmed inte kan tillgodosätta barnets behov av försörjning genom ekonomiskt bistånd, finns det då en risk för att barn i stället omhändertas till följd av fattigdom? I ljuset av att barn riskerar att inte få sina behov och rättigheter tillgodosedda genom ekonomiskt bistånd analyseras i nästa avsnitt om det finns rättsliga förutsättningar för att omhänderta barn för vård enligt LVU.

Finns det förutsättningar att omhänderta barn med stöd av LVU på grund av ekonomisk utsatthet?

Huvudregeln är att socialtjänstens utredningar och insatser ska ske i samförstånd och med samtycke av både vårdnadshavare och barn över 15 år. Om omständigheterna kring barn och unga är mycket allvarliga kan dock socialtjänsten ingripa mot vårdnadshavares och äldre barns vilja för att ge behövligt stöd och skydd. Förutsättningarna för sådana tvångsåtgärder kan bli aktuella i två huvudtyperfall – på grund av brister i barns hemmiljöer och/eller på grund av barns och ungas egna destruktiva beteende (2–3 §§ LVU).

När det gäller brister i barns hemmiljö, som skulle kunna inkludera risk för barnet på grund av föräldrars ekonomiska situation, anges i 2 § LVU att omhändertagande kan ske om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet föreligger en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. I förarbeten har det tydliggjorts att tvångsomhändertaganden inte får genomföras utan tungt vägande skäl och i rättspraxis specificeras att risken inte får vara hypotetisk eller alltför avlägsen i tid (prop.

1989/90:28, s. 62; RÅ 1995 ref. 46; RÅ 1996 ref. 64; RÅ 2009 ref. 64). En förutsättning är också att det *inte* går att nå samförstånd kring vilka insatser som krävs, eller med andra ord, möjligheten till frivilliga insatser ska vara uttömda. Ingripande med stöd av LVU kräver också enligt 1 § att det kan visas att insatserna är till barns bästa, vilket inkluderar en bedömning av barns egen inställning och synpunkter.

Vad som menas med brister i omsorgen – som ligger närmast till hands i fråga om konsekvenser av ekonomisk utsatthet – regleras inte närmare i 2 § LVU. Detta har dock i någon mån förtydligats i förarbeten. I propositionen som låg till grund för 1980 års socialtjänstlag anges att med brister i omsorgen avses situationer då barnet inte får tillräcklig omvårdnad i sitt hem eller utsätts för en behandling som innebär fara för den psykiska eller fysiska hälsan, eller den sociala utvecklingen (prop. 1979/80:1, s. 581). Detta kompletterades senare i propositionen som låg till grund för införandet av LVU 1990 med några mer specifika exemplifieringar som också återfinns i Socialstyrelsens (2023) handbok om LVU. Det kan dock konstateras att oförmåga att försörja barnet eller fattigdom inte nämns specifikt som del i vad som kan inkluderas i rekvisitet brister i omsorgen vare sig i förarbeten eller i denna handbok. Det som möjligen skulle kunna inkludera konsekvenser av ekonomisk utsatthet är det som specificeras om vanvård, ”t.ex. att barnet allvarligt missköts i fråga om hygien, kläder eller mat eller att den materiella omsorgen om barnet brister så allvarligt att barnets hälsa äventyras” eller beskrivning av situationer där ”föräldrar placerar barnet i en miljö som innebär en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas” samt ”att föräldrarna överlåter ansvaret för barnet på andra personer som inte kan tillförsäkra barnet en trygg uppväxtmiljö” (Socialstyrelsen, 2023, s. 76; prop. 1989/90:28, s. 65 och 107–108).

Ett viktigt uttalande i propositionen som låg till grund för införandet av LVU i detta avseende är dock betonandet av att det väsentliga när socialtjänsten ska bedöma om förutsättningar för omhändertagande är uppfyllda är följderna som problemen för med sig för barnet, inte problemen hos föräldrarna i sig (prop. 1989/90:28, s. 65 och 107–108). I linje med uttalandet bör fattigdom, som kan utgöra ”ett problem hos föräldrarna”, innebära att omhändertagande *inte* kan komma i fråga. Det är dock inte uteslutet att fattigdom, eller problem till följd av fattigdom, kan ses som en del av brister i omsorgen, men något tydliggörande om detta görs inte i vare sig LVU, dess förarbeten eller i Socialstyrelsens handbok.

Inte heller har Högsta förvaltningsdomstolen i sin praxis tydliggjort om fattigdom och de negativa konsekvenser som kan följa för barn kan tolkas in i rekvisitet brister i omsorgen och därmed föranleda omhändertagande med stöd av lagen. Viss ledning, men inte någon tydlig sådan, ges i två mål från 1990-talet som ändå har viss relevans i

fråga om vilka typer av brister som kan utgöra brister i omsorgen.⁶ I RÅ 1992 ref. 6 var frågan om situationen var tillräckligt allvarlig för att besluta om tvångsomhändertagande av en tvåårig flicka. Bristerna handlade huvudsakligen om en förälders aggressiva beteende mot andra och brister i psykisk och fysisk omsorg om barnet, men det framgår också som en del i socialtjänstens beskrivning att mamman behövde ekonomiskt bistånd samt stöd för att hushålla med pengar. Högsta förvaltningsdomstolens bedömning var dock att de brister som påtalats *inte* var av så allvarlig karaktär att vård med stöd av LVU skulle beredas. Mammans problem att försörja sig och sin dotter utgjorde inte enligt domstolens bedömning, inte heller tillsammans med övriga brister i omsorgen, skäl för omhändertagande. Huruvida just mammans ekonomiska problem skulle kunna inkluderas i rekvisitet brister i omsorgen diskuterades inte.

I RÅ 1999 not 83 utvecklade Högsta förvaltningsdomstolen vad vanvård som en del av brister i omsorgen kan utgöra. Målet handlade om en nioårig flicka som levde tillsammans med sin pappa i en miljö som enligt vad som framhålls i domen präglades av smuts, förfall, mögelskador samt avsaknad av ordentliga hygienutrymmen och uppvärmningsmöjligheter. Det beskrivs i domen att pappan var en särpling utan socialt umgänge som levde utanför samhället. Flickan uppvisade enligt förskolan ett problematiskt beteende och var smutsig, ovårdad och dåligt klädd. Sammantaget bedömde Högsta förvaltningsdomstolen att pappan brustit i omsorgen genom att ha vanvårdat flickan samt brustit i den materiella omsorgen och eftersatt hennes psykiska och känslomässiga behov. Inte heller i detta fall kommenteras eller behandlas frågan om pappans ekonomiska situation i sig kan vara skäl för omhändertagande specifikt.

Som framgår kan det konstateras att rättskällorna enhetligt ger uttryck för att föräldrars situation och eventuella problem *i sig* inte är skäl för vård enligt LVU. Det väsentliga är enligt rättskällorna om föräldrars problem för med sig en påtaglig risk för barnet. Det får inte röra sig om enbart en obetydlig, oklar eller avlägsen risk för den unge utan en klar och konkret risk för skada på den unges hälsa eller utveckling (prop. 1989/90:28, s. 62). Det talar för att fattigdom *i sig* inte kan utgöra grund för omhändertaganden med stöd av LVU. Samtidigt kan rekvisitet brister i omsorgen enligt förarbetena innefatta vanvård som kan bero på materiella brister såsom misskötsel i fråga om hygien, kläder eller mat. Regelverket som helhet säkerställer inte att problem som fattigdom för med sig inte ligger till grund för omhändertagande av barn, trots att barnets behov skulle kunna tillgodoses genom ekonomiskt bistånd. Annorlunda uttryckt kan det inte uteslutas att barn vårdas med stöd av LVU trots att

6 Frågan om hur extensiv tolkning av lagens lydelse och förarbeten som socialtjänst och domstolar kan göra har behandlats av Högsta förvaltningsdomstolen (HFD 2024 ref. 3; HFD 2015 ref. 7; HFD 2015 ref. 42; RÅ 2010 ref. 24; RÅ 2000 ref. 33). Någon tydlig linje i fråga om hur extensiv eller restriktiv tolkningen och tillämpningen av lagens rekvisit bör vara finns dock inte.

de brister i omsorgen som ligger till grund för omhändertagandet skulle kunna avhjälpas genom ekonomiskt bistånd. Huruvida så är fallet, och att fattigdom och de risker för barn som detta kan medföra i praktiken ”skrivs om” till brister i omsorgen vet vi inte (jfr Saar-Heiman & Gupta, 2020). Detta skulle, som kommer att diskuteras i nästa avsnitt, behöva undersökas empiriskt, inte minst i en tid när krav och villkor för att få ekonomiskt bistånd föreslås skärpas och när det också finns förslag om att tydligare än nu utesluta vissa grupper från sådant stöd.

Avslutning

I den här artikeln har den rättsliga regleringen av samhällets yttersta ansvar med fokus på hur barnfattigdom bör hanteras inom den sociala barnvården undersökts. Av såväl Europadomstolens praxis som vägledande uttalanden från FN:s barnrättskommitté framgår att såväl rätten till privat- och familjeliv som barns rätt till skälig levnadsstandard och skydd från att fara illa innebär att omhändertaganden av barn med tvång – förutom att ha stöd i lag – behöver vara proportionerliga. Tvångsomhändertaganden ska endast ske om stöd och hjälp, inklusive ekonomiskt och materiellt stöd, på frivillig väg inte kan säkerställa barn behövligt stöd och skydd. Barnrättskommittén och Europadomstolen har också tydliggjort att fattigdom behöver motverkas och att omhändertaganden på grund av fattigdom inte är proportionerligt.

Det som tolkningen av barnets rättigheter enligt ovan ger uttryck för kan sägas ligga i linje med huvuddragen i det svenska välfärdssystemet, i alla fall tankegångar om hur detta system idealt ska fungera. En rimlig utgångspunkt för det yttersta skydds nätet vore att barns behov som grundar sig i en familjs ekonomiska situation bör tillgodoses genom ekonomiskt eller materiellt bistånd enligt socialtjänstlagen. Möjligheten att få ekonomiskt bistånd är dock inte kravlös utan förenad med långtgående villkor. Barnets bästa ska enligt 1 kap. 2 § socialtjänstlagen visserligen beaktas i biståndsprövningen, men barnets behov och rättigheter har hittills inte, vare sig i lagstiftning eller rättspraxis, ”trumfat” krav och villkor riktade mot barnets föräldrar. Till detta kommer att vissa barn, exempelvis barn till så kallat papperslösa föräldrar, inte har rätt till ekonomiskt bistånd överhuvudtaget. Vi menar att en sådan tolkning och tillämpning kan ifrågasättas med hänvisning till både Europakonventionen och barnkonventionen. En fråga som aktualiseras av den rådande problematiska tolkningen av rättsläget är vad som händer när föräldrar inte uppfyller de villkor som ställs och därmed inte anses berättigade till ekonomiskt stöd och att det innebär att barn i hushället har behov av bistånd för att få sin rätt till skälig levnadsstandard tillgodosedd.

Vår undersökning av LVU och tillhörande rättskällor visar att det inte finns rättsligt stöd för att omhänderta barn enbart på grund av fattigdom eller ekonomisk utsatthet och sådana placeringar utgör som sagt också oproportionerliga inskränkningar av

barnets rättigheter enligt Europakonventionen och barnkonventionen. Även om fattigdom i sig därmed inte ska kunna utgöra grund för omhändertagande av barn enligt LVU finns det oklarheter när det gäller hur socialtjänsten ska hantera barnfattigdom. Eftersom barns behov enligt den tolkning och tillämpning som görs i dag inte trumfar de villkor som riktas mot vårdnadshavare som söker ekonomiskt bistånd väcks frågor om det ändå finns en risk för att omhändertaganden i praktiken blir "lösningen" på ett problem som skulle ha kunnat hanteras på ett annat sätt. Det kan vara så att utsatthet på grund av fattigdom osynliggörs när helhetssyn på en familjs problembild saknas och att den ekonomiska utsattheten skrivs om till andra omsorgsbrister som skulle kunna åtgärdas med andra typer av stöd än de som den sociala barnvården erbjuder. Helt klart är att vi vet för lite om hur fattigdom hanteras inom den svenska sociala barnvården och här skulle ytterligare empiriskt inriktade studier som undersöker den faktiska tillämpningen i både socialtjänst och förvaltningsdomstolar vara välkommet.

Vi menar att det finns rättsliga skäl till att ifrågasätta den nu rådande synen på att barns rätt till skälig levnadsstandard kan villkoras. Som nämnts ovan ska rättstillämpare utreda och beakta vad som är barnets bästa, och i denna bedömning ta hänsyn till samtliga konventionens artiklar inklusive artikel 27 och rätten till skälig levnadsstandard. Viktigt att betona är också att Sverige genom konventionens artikel 2 har ett ansvar att realisera rättigheterna i konventionen för *alla* barn, utan åtskillnad av något slag, det vill säga barn som vistas i Sverige får inte diskrimineras.

Oaktat att vi menar att det finns grund och skäl att ifrågasätta oproportionerligt villkorande av ekonomiskt bistånd för barnfamiljer och tolka och tillämpa gällande rätt på ett annat sätt än i dag, finns det skäl att föreslå vissa tydliggöranden och förändringar av den rättsliga regleringen. För detta talar vad som framgått av den undersökning av rättskällorna som gjorts inom ramen för denna studie, men också den kunskap som finns genom forskning som visat att insatser som stöttar familjer ekonomiskt leder till färre barnavårdsanmälningar (Maguire-Jack m.fl., 2021; Raissian & Bullinger, 2017). En möjlighet vore att förtydliga hur barnets behov i enlighet med principen om barnets bästa och helhetssyn på barns rättigheter ska beaktas vid bedömning av rätten till ekonomiskt bistånd. Enligt socialtjänstlagen bör exempelvis krav på att stå till arbetsmarknadens förfogande inte ställas om det finns godtagbara skäl för att inte göra det. Om barn riskerar att fara illa till följd av sådana villkor talar Barnrättskommittén och Europadomstolens tolkning av barnets rättigheter för att sådana krav är orimliga och orättfärdiga.

Inspiration till hur svensk lagstiftning kan och bör reformeras i detta avseende finns att hämta från Finland. Av 35 § i den finska barnskyddslagen (417/2007) framgår att när behovet av barnskydd i väsentlig mån beror på otillräcklig försörjning, bristfälliga boendeförhållanden eller avsaknad av bostad eller när dessa omständigheter utgör ett

väsentligt hinder för barnets och familjens rehabilitering, ska välfärdsområdet utan dröjsmål ordna tillräckligt ekonomiskt stöd. I samarbete med kommunen ska man också avhjälpa bristerna i boendeförhållandena eller ordna en bostad som motsvarar behovet. Någon motsvarighet till den bestämmelsen saknas som visats i Sverige, men det finns som sagt skäl att överväga om ett liknande stadgande bör införas i vår socialtjänstlag. Det är inte minst önskvärt mot bakgrund av att en begränsning av rätten till ekonomiskt bistånd i den grad att barn far illa på grund av fattigdom innebär oproportionerliga inskränkningar av både barnets rätt till skydd från att fara illa och till skydd för privat- och familjelivet.

Utvecklingen tycks dock gå i motsatt riktning – inte minst i ljuset av förslag om exempelvis bidragstak, förbud för kommuner att ge ekonomiskt bistånd till papperslösa samt sanktioner mot föräldrar som inte tackar ja till insatser som socialtjänsten anser att barn och unga behöver i form av indragna barnbidrag och diskvalificering från ekonomiskt bistånd som regeringen flaggat för (Dir. 2023:70; Dir. 2022:124; Regeringskansliet, 2022; Regeringskansliet, 2023). Om de här förslagen genomförs skulle tillgången till ekonomiskt bistånd för barnfamiljer ytterligare begränsas och villkoras, vilket i sin tur kan öka den risk för att barn omhändertas till följd av fattigdom som vi här har identifierat. Ur ett större samhälleligt perspektiv väcker studiens slutsatser också frågan om hur fattigdom som ett strukturellt problem bör motverkas. Förslag om sådana lösningar faller utanför syftet med artikeln, men att motverka barnfattigdom är angeläget, inte minst i ljuset av krav på likabehandling och icke-diskriminering – och rättigheter på lika villkor för *alla* barn.

Referenser

- Barnskyddslag* (417/2007). Finland.
- Bergmark, Å. & Lundström, T. (2007) Unitarian ideals and professional diversity in social work practice: the case of Sweden. *European Journal of Social Work*, 10(1): 55–72. [https://doi.org/10.1080/13691450601143658].
- Bywaters, P., Bunting, L., Davidson, G., Hanratty, J., Mason, W., McCartan, C. & Steils, N. (2016) *The relationship between poverty, child abuse and neglect: an evidence review*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Chandler, C.E., Austin, A.E. & Shanahan, M.E. (2022) Association of housing stress with child maltreatment: a systematic review. *Trauma, Violence & Abuse*, 23(2): 639–659.
- Dir. 2022:124 *Öka drivkrafter och möjligheter till arbete i försörjningsstödet och bryta långvarigt biståndsmottagande*.
- Dir. 2023:70 *Tilläggsdirektiv till Utredningen om drivkrafter och möjligheter i försörjningsstödet*.
- Europadomstolens dom E m.fl. mot Förenade Konungariket, appl. no. 33218/96, den 26 november 2002.
- Europadomstolens dom Gnahoré mot Frankrike, appl. no. 40031/98, den 19 september 2000.
- Europadomstolens dom Jovanovic mot Sverige, appl. no. 10592/12, den 22 oktober 2015.
- Europadomstolens dom Kutzner mot Tyskland, appl. no. 46544/99, den 26 februari 2002.
- Europadomstolens dom R.M.S mot Spanien, appl. no. 28775/12, den 18 juni 2013.
- Europadomstolens dom Strand Lobben och andra mot Norge, appl. no. 37283/13, den 10 september 2019.
- Europadomstolens dom W. v. mot Förenade Konungariket, appl. no. 9749/82, den 8 juli 1987.
- Europadomstolens dom Z m.fl. mot Förenade Konungariket, appl. no. 29392/95, den 10 maj 2001.
- EU *Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna* (Europakonventionen).
- Fernqvist, S., Flinkfeldt, M., Näsman, E. & Ponton von Gerber, C. (2020) *Barnfattigdom: barnfamiljers och professionellas perspektiv* (2 uppl.) Malmö: Gleerups.
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2011) *Allmän kommentar nummer 13. Barnets rätt till frihet från alla former av våld*. CRC/C/GC/13.
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2013) *Allmänna kommentar nr 14. Barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa*. CRC/C/GC/14.
- FN:s kommitté för barnets rättigheter och FN:s kommitté för skydd av migrantarbetare och deras familjers rättigheter (2017) *Gemensam allmän kommentar nr 4 respektive nr 22. Om staternas skyldigheter rörande barns mänskliga rättigheter inom ramen för internationell migration i ursprungs-, transit-, destinations- och återvändandeländer*. CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23.
- Fong, K. (2017) Child welfare involvement and contexts of poverty: the role of parental adversities, social networks, and social services. *Children and Youth Services Review*, 72: 5–13.
- Grell, P. (2016) *Komplexa behov eller komplexa organisationer? Konsekvenser av specialiserad individ- och familjeomsorg ur ett klientperspektiv*. Diss. Umeå universitet.
- HFD 2011 ref. 49.
- HFD 2015 ref. 42.
- HFD 2015 ref. 7.
- HFD 2017 ref. 33.
- HFD 2017 ref. 51.
- HFD 2020 ref. 46.

HFD 2024 ref. 3.

- Hjertstedt, M. (2019) Beskrivningar av rättsdogmatisk metod: om innehållet i metodavsnitt vid användning av ett rättsdogmatiskt tillvägagångssätt. I: R. Mannelqvist, S. Ingmanson, C. Ulander-Wänman (red.) *Festskrift till Örjan Edström*, s. 165–173. Juridiska institutionen, Umeå universitet.
- Holappa, T. (2020) Barns rätt till social trygghet och skälig levnadsstandard. I: K. Åhman, P. Leviner & K. Zillén (red.) *Barnkonventionen i praktiken: rättsliga utmaningar och möjligheter*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Holappa, T. & Leviner, P. (2022) Barns villkorade rätt till skälig levnadsstandard: om rättsligt osynliggörande av barn i ärenden om ekonomiskt bistånd. *Förvaltningsrättslig tidskrift*, (2): 239–263.
- Kjellbom, P. & Lundberg, A. (2018) Olika rättsliga rum för en skälig levnadsnivå? En rättskartografisk analys av SoL och LMA i domstolspraktiken. *Nordisk socialrättslig tidskrift*, (17–18): 39–71.
- Lavin, R. (1989) Är den förvaltningsrättsliga forskningen rättsdogmatisk? *Förvaltningsrättslig tidskrift*, (3): 115–129.
- Leviner, P. (2018) Våra barn och andras ungar: om solidaritet och (o)likabehandling av barn i det svenska välfärdssystemet. I: T. Erhag, P. Leviner & A-S. Lind (red.) *Socialrätt under omvandling: om solidaritetens och välfärdsstatens gränser*, Stockholm: Liber förlag.
- Leviner, P. (2019) Barnrätt: ett rättsvetenskapligt ämne, tema eller perspektiv? I: *Festskrift till Wiweka Warnling-Conradson*. Stockholm: Jure förlag.
- Leviner, P. (2024) Barns rättigheter i 2020-talets Sverige: ansvar, utmaningar och möjligheter efter barnkonventionens inkorporering. *Förvaltningsrättslig tidskrift*, (1): 21–41.
- Lundström, T. & Sallnäs, M. (2017) Den sociala barnvården och dess klienter. I: H. Swärd (red.) *Den kantstötta välfärden*. Lund: Studentlitteratur.
- Maguire-Jack, K., Johnson-Motoyama, M. & Parmenter, S. (2022) A scoping review of economic supports for working parents: the relationship of TANF, child care subsidy, SNAP, and EITC to child maltreatment. *Aggression and Violent Behavior*, 65, 101639.
- Näsman, E. (2019) Barnperspektiv på ekonomiskt bistånd. I: T. Hjort (red.) *Det yttersta skydds nätet: om arbete med socialbidrag*. Lund: Studentlitteratur.
- Peczenik, A. (1995) *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*. Stockholm: Fritze.
- Pelton, L.H. (2015) The continuing role of material factors in child maltreatment and placement. *Child Abuse & Neglect*, 41: 30–39.
- Prop. 1979/80:1. *Om socialtjänsten*.
- Prop. 1989/90:28. *Om vård i vissa fall av barn och ungdomar*.
- Prop. 1996/97:124. *Ändring i socialtjänstlagen*.
- Prop. 2000/01:80. *Ny socialtjänstlag m.m.*
- Prop. 2012/13:10. *Stärkt stöd och skydd för barn och unga*.
- Prop. 2015/16:136. *Arbetslöshet och ekonomiskt bistånd*.
- Prop. 2020/21:55. *Språkplikt: deltagande i vuxenutbildning i svenska för invandrare (sfi) för rätt till försörjningsstöd*.
- Pålsson, D. & Wiklund, S. (2020) Barn i ekonomisk utsatthet: om barnperspektiv och ekonomiskt bistånd. I: L. Bruno & Z. Becevic (red.) *Barn & unga i utsatta livssituationer: perspektiv från forskning och praktik*. Stockholm: Liber.
- Raissan, K.M. & Bullinger, L.R. (2017) Money matters: does the minimum wage affect child maltreatment rates? *Children and Youth Services Review*, 72: 60–70.
- Regeringen (2024) *Lagrådsremiss En förebyggande socialtjänstlag: för ökade rättigheter, skyldigheter och möjligheter*.

- Regeringskansliet (2022) *Uppdragsbeskrivning om öppna insatser utan samtycke till vårdnadshavare och fler tidiga insatser till barn och unga*. (S 2022:D).
- Regeringskansliet (2023) *Tilläggsuppdrag till Utredningen om öppna insatser utan samtycke till vårdnadshavare och fler tidiga insatser till barn och unga*. (S 2022:D).
- RÅ 1987 ref. 167.
- RÅ 1991 not 326.
- RÅ 1992 ref. 6.
- RÅ 1994 ref. 50.
- RÅ 1995 ref. 46.
- RÅ 1996 ref. 64.
- RÅ 1997 ref. 2.
- RÅ 1999 not 83.
- RÅ 2000 ref. 33.
- RÅ 2000 ref. 37.
- RÅ 2009 ref. 103.
- RÅ 2009 ref. 64.
- RÅ 2010 ref. 24.
- Rädda Barnen (2021) *Barnfattigdom i Sverige: årsrapport 2021*.
- Rädda Barnen (2024) *"Missing out": barns och ungas erfarenheter av ekonomiska svårigheter*.
- Saar-Heiman, Y. & Gupta, A. (2020) The poverty-aware paradigm for child protection: a critical framework for policy and practice. *The British Journal of Social Work*, 50(4): 1167–1184.
- SFS 1990:52 *Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga* (LVU).
- SFS 2001:453 *Socialtjänstlag*.
- SFS 2018:1197 *Lag om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter* (barnkonventionen).
- Skinner, G.C., Bywaters, P.W. & Kennedy, E. (2023) A review of the relationship between poverty and child abuse and neglect: insights from scoping reviews, systematic reviews and meta analyses. *Child Abuse Review*, 32(2): e2795.
- Socialstyrelsen (2023) *LVU: handbok för socialtjänsten*.
- Socialstyrelsen (2024) *Socialtjänstens placeringar av barn och unga med svensk och utländsk bakgrund: registerstudie av placeringar 1991–2022*.
- Sormunen, M. (2020) Understanding the best interests of the child as a procedural obligation: the example of the European Court of Human Rights. *Human Rights Law Review*, 20(4): 745–768.
- SOU 2020:47 *Hållbar socialtjänst: en ny socialtjänstlag*.
- SOU 2023:40 *Förbättrade möjligheter för barn att utkräva sina rättigheter enligt barnkonventionen*.
- Steive, K., Tham, P., Wiklund, S., Grell, P. & Kåreholt, I. (2023) Social work in an assembly line? The development of specialisation in child welfare and further internal division of work between 2003 and 2018. *European Journal of Social Work*, 1–14.
- Vandenhoe, W., Desmet, E., Reynaert, D. & Lembrechts, S. (red.) (2015) *Handbook of children's rights studies*. Routledge International.
- Åhman, K. (2020) Från folkrätt till svensk rätt. I: K. Åhman, P. Leviner & K. Zillén (red.) *Barnkonventionen i praktiken: rättsliga utmaningar och möjligheter*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Erik Eriksson & Tobias Davidsson

Fattigdomsfällan

– överskuldssättning som socialt problem

The Poverty Trap – Over-indebtedness as a Social Problem

Despite the escalation of debt problems in society, over-indebtedness receives limited attention in Swedish social work. This is probably due to the fact that over-indebtedness is seen as a private economic matter rather than a social problem. The article addresses perspectives concerning the financialisation of everyday life and the credit and consumer society and draws on examples from interviews with young adults living with high levels of debt. The analysis is based on three arguments and aims to show that over-indebtedness must be understood as a social problem. The first argument establishes that over-indebtedness is a phenomenon of social origin. The second argument is based on the fact that over-indebtedness arises from social problems, and the third argument is based on the fact that over-indebtedness leads to social problems. In particular, over-indebtedness creates a distinctive form of poverty.

Keywords: Over-indebtedness, young adults, social problems, poverty

Erik Eriksson är fil.dr i socialt arbete och biträdande lektor vid Socialhögskolan, Lunds universitet.

Tobias Davidsson är fil.dr i socialt arbete och universitetslektor vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

Kontakt: erik.eriksson@soch.lu.se

Introduktion

Lån och krediter – det vill säga ekonomiska skulder – är en integrerad del av människors vardagsliv i dagens konsumtionssamhälle (Burton, 2008). Även om alla samhällen löper risk att få svårt med återbetalning (Konsumentverket, 2021, s. 12), innebär amorteringar av exempelvis studielån och bostadslån för de flesta en alldaglig, planerad och hanterbar aspekt av privatekonomin. Inom inte minst europeiska samhällen har återbetalningssvårigheter främst uppfattats som ett individuellt problem (Niemi-Kiesiläinen, 1999; Davis & Cartwright, 2021). Den svenska skuldsaneringslagen (2016:675) vittnar förvisso om att skuldsättningsproblem i viss utsträckning ses som en offentlig angelägenhet.¹ Lagen tillkom efter 1990-talets ekonomiska kris, vilket antyder en insikt om att skuldsättning kan orsakas av strukturella förhållanden. Samtidigt lägger lagen fortfarande huvudansvaret för skuldsättningsproblemen på individen, eftersom enskilda anses vara skyddade mot strukturella missförhållanden via välfärdssystemet. Lagen betonar vikten av att individen upprätthåller sin betalningsmoral liksom anger rekvisit som har ett tydligt individfokus (Niemi-Kiesiläinen, 1999; Henriksson, 2016).²

Privatpersoners obetalda skulder som är registrerade hos Kronofogden har ökat med nästan 50 miljarder kronor de senaste 10 åren och överstiger nu 119 miljarder (Kronofogden, 2024), och det finns anledning att ifrågasätta (nid)bilden av personer med skuldsättningsproblem som slarviga, okunniga eller ekonomiskt vårdslösa (Türken m.fl., 2015; Hanna m.fl., 2015). Genom detta bidrag argumenterar vi för att skuldsättningsproblem måste förstås som ett problem sprunget ur den moderna samhällskontexten, vilket på individnivå skapar en livssituation präglad av social utsatthet och en utmärkande form av fattigdom. Därmed är överskuldsättning en pressande fråga för det offentliga – och inte minst socialt arbete – att hantera på ett klart mer omfattande sätt än vad som görs i dag.

Med ett antal undantag (Dellgran, 2000; Sandvall, 2011; Liedgren & Kullberg, 2022; Callegari, 2023) har överskuldsättning fått begränsad uppmärksamhet inom svensk forskning i socialt arbete. Denna text syftar därför till att argumentera för hur överskuldsättning kan (och enligt oss bör) förstås som ett socialt problem. Argumentationen bygger både på befintlig forskning och på teoretisering kring vardagslivets finansialisering (Andersson m.fl., 2016) och kredit- och konsumtionssam-

1 Skuldsanering innebär förenklat att individen under en femårsperiod får leva på existensminimum och betala av så mycket som möjligt av sina skulder, varefter kvarvarande skuldbelopp avskrivs. Detta är en av få insatser som finns tillgängliga för individer med stora skuldsättningsproblem. Kraven för att beviljas skuldsanering är höga och mycket få unga personer beviljas skuldsanering (Kronofogden, 2018).

2 Vid prövan om skuldsanering görs bland annat en skälighetsbedömning som beaktar ”omständigheterna vid skuldernas tillkomst, de ansträngningar gäldenären har gjort för att fullgöra sina förpliktelser och det sätt på vilket gäldenären har medverkat under handläggningen av ärendet om skuldsanering” (9 §).

hället (Burton, 2008), liksom på kvalitativa data från forskningsprojektet *Skuldtyngd*,³ där vi studerar unga vuxnas upplevelser av att leva med skuldproblem. Innan analysen inleds presenterar vi centrala förhållanden och koncept – inte minst begreppet överskuldssättning – och artikeln avslutas sedan med en diskussion kring vad samhället och det sociala arbetet kan göra för att hantera överskuldssättning.

Konstruktioner av sociala problem

De flesta definitioner av sociala problem tar fasta på att sådana – till skillnad från individuella eller psykologiska problem – har just *sociala* dimensioner (Meeuwisse & Swärd, 2015a). Förståelsen av det "sociala" kan dock variera. Det kan indikera att problemet har med (nära) mellanmänskliga relationer att göra (Lindén, 2015), men kan också accentuera problemets samhälleliga dimensioner. Exempelvis kan ökande arbetslöshet under en lågkonjunktur, flykt från krig liksom HBTQI-personers utsatthet för diskriminering förstås som konsekvenser av strukturella betingelser bortom individens kontroll.

Argumentationen för att något *är* ett socialt problem bygger ofta på en kombination av konstruktivism och objektivism (se Meeuwisse & Swärd, 2015a, 2015b). Det "objektiva" perspektivet betonar det aktuella fenomenets synlighet, skadlighet, utbredning och/eller ökande, medan det "konstruktivistiska" fokuserar hur vi gemensamt uppfattar, tolkar och benämner fenomenet. Spector och Kitsuse (1977) menar att sociala problem etableras (konstrueras) genom att individer och grupper argumenterar för att ett visst samhällsförhållande är orätt, dysfunktionellt eller moraliskt oacceptabelt och behöver åtgärdas. Vidare understryker Payne (1998) att en central del av detta definitionsarbete är att etablera förhållandets *sociala* karaktär. Vad som definieras som ett socialt problem – liksom hur det förstås – varierar både mellan olika samhällen och över tid i ett givet samhälle (Meeuwisse & Swärd, 2015a). Etablerandet av sociala problem kan alltså ses som en ständigt pågående definitionsprocess där olika intressen och samhällsaktörer kämpar om tolkningsföreträde (Spector & Kitsuse, 1977; Loseke, 2003). På så sätt kan sociala problem förstås och analyseras som sociala konstruktioner.

Även den här artikeln är del av en konstruktionsprocess, där vi som författare aktivt vill bidra till att etablera överskuldssättning som socialt problem. Att sociala problem etableras genom processer av social konstruktion ska inte uppfattas som att upplevda svårigheter eller samhällsförhållanden inte existerar oberoende av dessa konstruktioner. Barn led av att bli slagna även innan barnaga förbjöds i Sverige 1979, men synen på att slå barn förändrades (jfr Hacking, 1999). Det är *tolkningen* av fenomen som

3 FORTE, Dnr 2020-00850.

konstrueras och vetenskapsteoretiskt rör vi oss därför i gränslandet mellan idealism och realism. Vi ansluter oss till Berger och Luckmanns (1998, s. 153) grundtes att en konstruktionistisk ansats inte utesluter en realistisk ontologi. Förståelser av verkligheten formas av sociala konstruktionsprocesser, men sådana verklighetsuppfattningar – såsom exempelvis våra informanternas upplevelser och resultat från tidigare forskning – korresponderar samtidigt mot en materiell verklighet.

Skuldsättning och skuldsättningsproblem i Sverige

Ett effektivt sätt att argumentera för att ett samhällsförhållande bör förstås som ett socialt problem är att påvisa fenomenets utbredning. Beträffande överskuldsättning uppskattar branschorganisationen Svensk Inkasso (2022) att den totala kapital-skulden till inkassobolagens uppdragsgivare uppgick till 108 miljarder kronor 2022. Det sammanlagda skuldbeloppet registrerat hos Kronofogden var 2023 i samma storleksordning (119 miljarder). Privatpersoners skulder hos Kronofogden har ökat med drygt 17 procent sedan 2022, och sedan 2013 har de vuxit med över 70 procent (Kronofogden, 2024). År 2024 har sammanlagt 417 000 privatpersoner skulder hos Kronofogden. Alla skulder hos Kronofogden kan dock inte karaktäriseras som sociala problem,⁴ och fenomenets ökning och omfattning räcker således inte för att konstatera det förmodade sociala problemets förekomst. Företeelsens skadlighet behöver också etableras, och skuldsättningsproblemens folkhälsoeffekter är tydliga. Överskuldsättning ökar risken för såväl missbruk som mental och fysisk ohälsa (Turunen & Hiilamo, 2014; Ahlström & Edström, 2014; Leandro & Botelho, 2022) och att ha skulder hos Kronofogden innebär en påtagligt ökad risk för suicid (Rojas, 2022). Därtill får överskuldsättningen kännbara konsekvenser på samhällsnivå, genom minskad ekonomisk tillväxt och ökad ekonomisk ojämlikhet (Hiilamo, 2021), liksom höga kostnader för produktionsbortfall och sjukvård (Ahlström, 2015).

Skuldsättningsproblem bland unga vuxna

Även bland unga vuxna ökar överskuldsättningen, såväl till det offentliga som till privata fordringsägare (SOU 2013:78; Kronofogden, 2024). År 2023 hade 31 000 personer mellan 18 och 25 år skulder hos Kronofogden och antalet ökade igen efter att ha minskat det senaste decenniet (Kronofogden, 2024). De unga vuxnas sammanlagda skuldsumma steg dock markant under samma decennium – med över 400 miljoner kronor mellan 2011 och 2021 (ibid.). Unga män står för 73 procent av unga vuxnas totala skuld, men unga kvinnors skulder ökar mer (Kronofogden, 2022). Unga

4 Exempelvis är vissa av dessa skulder relativt små. Andra skulder kan vara konsekvenser av tillfälliga ekonomiska problem eller misslyckade ekonomiska investeringar, utan direkt koppling till någon social problematik.

vuxna är extra sårbara för skuldsättningsproblem (Leandro & Botelho, 2022, s. 539). Deras liv innebär generellt en omställningstid, där de flyttar hemifrån, etablerar sig på arbetsmarknaden eller studerar på högskola (Arnett, 2007), och skuldsättningsrisken ökar vid sådana livsomställningar (Lehtinen & Leskinen, 2005, s. 33; Oksanen m.fl., 2016).

Sammantaget bör det ur ett "objektivt" perspektiv inte vara kontroversiellt att påstå att överskuldsättning existerar och är problematiskt. Ovanstående är emellertid eventuellt inte tillräckligt för att hävda att problemet är *socialt* till sin karaktär, vilket vi ämnar belysa i senare avsnitt.

Begreppet överskuldsättning

Skuldsättningsproblem är redan erkända inom den svenska offentligheten, vilket introduktionen av termen överskuldsättning i den politiska diskursen vittnar om. Att fenomenet är oönskat återspeglas i både offentliga utredningar (SOU 2013:78; SOU 2023:38) och myndighetsrapporter (Kronofogden, 2008; Konsumentverket, 2021). Trots diskussionen om överskuldsättning saknas dock en vedertagen begreppsdefinition, och i skuldsaneringslagen förekommer inte ordet överskuldsättning. I stället används termen insolvens i kombination med en bedömning av skuldsättningens allvarlighetsgrad.⁵ Europeiska kommissionens (2008) definition av överskuldsättning anger att ett hushålls *existerande och förestående resurser är otillräckliga för att tillgodose dess ekonomiska åtaganden utan att sänka dess levnadsstandard*. Kvalitativ forskning tenderar i stället att utgå från en subjektiv definition, där överskuldsättning innebär att individen själv upplever sig ha återkommande svårigheter att betala sina fordringar och månatliga utgifter (Betti m.fl., 2007).

I forskningsprojektet *Skuldtyngd* genomför vi djupintervjuer med unga vuxna som vi har klassificerat som överskuldsatta genom att kombinera objektiva och subjektiva kriterier. Det *objektiva* kriteriet innebär att forskningsdeltagarna skulle ha skulder registrerade hos Kronofogden. Skulder hos Kronofogden kan dock bero på tillfälliga svackor eller rent slarv. Det *subjektiva* kriteriet, som innebär att deltagarna upplever skuldsättningen som ett varaktigt problem i vardagen, kompletterar därför det objektiva och breddar definitionen från ett renodlat ekonomiskt till ett socialt perspektiv. Vi avgränsar alltså inte överskuldsättning till ett visst skuldbelopp, utan låter den dokumenterade betalningssvårigheten tillsammans med en upplevd påverkan på vardagslivet definiera överskuldsättning. Detta är ingen universaldefinition – exempelvis påverkas många människors liv negativt av skuldsättning utan att deras skul-

⁵ 7 § i skuldsaneringslagen anger att skuldsanering "får beviljas om gäldenären är insolvent och så skuldsatt att han eller hon med hänsyn till samtliga omständigheter inte kan antas ha förmåga att betala sina skulder inom överskådlig tid".

der (ännu) har registrerats hos Kronofogden. För projektets syfte, liksom för praktiskt socialt arbete, menar vi dock att definitionen är användbar.

Forskningsstudie och empiri

Forskningsprojektet *Skuldyngd* syftar till att belysa överskuldsättningens sociala och relationella konsekvenser genom att undersöka hur och varför vissa unga vuxna blir överskuldssatta, liksom hur skuldsättningen påverkar deras inträde i vuxenlivet. De 18 deltagarna är mellan 18 och 25 år, varav sex kvinnor och 12 män. Av dessa är 14 födda i Sverige och de som är födda i ett annat land kom till Sverige som flyktingar år 2014–15. Vid studiens start hade deltagarna skulder registrerade hos Kronofogden på mellan tiotusen och en miljon kronor, med en medelskuld på 183 000 kronor. Efter Etikprövningsmyndighetens godkännande (dnr 2020–05917) begärdes kontaktuppgifter ut från Kronofogden så att deltagare kunde rekryteras via ett brev där projektets syfte förklarades och intresse att delta efterfrågades (se Eriksson & Davidsson, 2024, för en utförligare metodologisk beskrivning). Brevet formulerades på ett vis som kontrollerade för det subjektiva överskuldskriteriet. Under projektet genomfördes sedan – med ett års mellanrum – tre etnografiska djupintervjuer med var och en av deltagarna. De flesta intervjuer genomfördes i deltagarnas hem, men annars på en plats som deltagarna valde, och intervjuerna varade mellan 1,5 och 2,5 timmar. Det var 12 av de ursprungliga 18 deltagarna som fullföljde hela studien, vilket sammanlagt ger 42 intervjuer. Det empiriska materialet har genomgått strukturerad analys med hjälp av programvaran Nvivo, bland annat för att undersöka överskuldssättningens temporala och exkluderande dimensioner (se Davidsson & Eriksson, 2025, kommande; 2025, under granskning). Genom analysarbetet blev också den täta kopplingen mellan våra respondenters överskuldssättning och andra sociala problem tydlig, vilket har påkallat denna artikel.

Överskuldssättning som socialt problem

I det följande lägger vi fram tre centrala argument för varför överskuldssättning behöver förstås som ett socialt problem. Inledningsvis tar vi utgångspunkt i befintlig kunskap för att påvisa att överskuldssättning är en konsekvens av samhällets organisering, snarare än enskilda individers ekonomiska beslut. Detta argument gör gällande att överskuldssättning *skapas socialt*. Därefter introducerar vi vår empiri och diskuterar hur överskuldssättning relaterar till redan befintlig social utsatthet. Detta argument gör gällande att överskuldssättning *uppstår i nära anslutning till andra sociala problem*. Avslutningsvis diskuterar vi – även det med utgångspunkt i vår empiri – överskuldssättningens sociala konsekvenser i termer av social exkludering och fattigdom. Detta argument gör gällande att överskuldssättning *producerar sociala problem*.

Vår studie bygger på intervjuer med unga personer och det kan vara särskilt problematiskt för unga att vara överskuldssatta. Samtidigt bör överskuldssättning förstås som ett socialt problem oavsett ålder, och tidigare forskning som påvisar överskuldssättningens problematiska karaktär gäller i regel inte unga specifikt (se t.ex. Jacobsson, 2003; Turunen & Hiilamo, 2014; Ahlström & Edström, 2014; Krumer-Nevo m.fl., 2016; Leandro & Botelho, 2022; Rojas, 2022). För att bevara respondenternas anonymitet är alla personnamn i presentationen fingerade.

Överskuldssättning skapas socialt

”Vardagslivets finansialisering” innebär enligt Andersson med kollegor (2016, s. 8f.) att

... människors vardagliga praktiker och meningssammanhang blir allt tätare sammanvävt med den finansiella ekonomins logiker, instrument och institutioner. Det handlar om hur makroprocesser som ekonomisk globalisering, teknologisk innovation, välfärdsstatens omvandling och konsumtionskulturens förändring både möjliggör och lockar fram vissa förhållningssätt hos individer och hushåll.

Finansiella produkter – exempelvis avbetalningslösningar, kreditkort, fondsparanden och olika former av lån – integreras allt mer i våra vardagsliv, inte minst genom digitalisering (Andersson m.fl., 2016). Vi går inte längre till banken för att betala räkningarna – vi gör det på kvällen, under täcket i sängen. Under skogspromenaden får vi reklam från vår favoritaffär och sittande på en sten kan vi direkt ansöka om lån för inköpen. Från att ha varit en relativt marginell företeelse har också avbetalningsköp genom så kallade ”buy now, pay later”-lösningar (med Klarna som dominerande exempel) exploderat inom svensk handel – såväl online som i fysiska butiker. En allt större andel köp genomförs därmed på kredit med risk för senare betalningssvårigheter.

I det globala Nord har krediter blivit en så bärande del av samhällsekonomin att systemen skulle kollapsa om privatpersoner slutade låna för sin konsumtion (Poppe m.fl., 2016; Belfrage & Kallifatides, 2018), vilket har gjort både stater och individer beroende av kreditmarknaden (Andersson m.fl., 2016). Burton (2008) framställer hur den moderna samhällsstruktur som allmänt förstås som ett konsumtionssamhälle samtidigt kan karaktäriseras som ett kreditsamhälle⁶ eftersom det är skuldssättning som upprätthåller den levnadsstandard som har normaliserats (se även Andersson m.fl., 2016; Adkins, 2017). Inte minst den omfattande belåning som i många länder utgör enda möjligheten för flertalet att ta del av högre utbildning har fått Lazzarato

6 Eller med Adkins (2017) ord – ett skuldssamhälle.

(2015) att framhålla skuldsättning som den dominerande formen av styrning i dagens samhälle. Bundenheten till (kredit)marknaden skapar – genom löftet om livslång återbetalning – skötsamma människor som inordnar sig i marknadssamhällets struktur och logiker (se även Adkins, 2017).

I en samhällsstruktur där lån och krediter är en normaliserad och integrerad del av ekonomin – och där skuldsättningen hela tiden stiger – uppstår också skuldsättningsproblem. Krumer-Nevo med kollegor (2016) beskriver två särdrag för samhällen där risken för överskuldsättning blir överhängande: (1) kreditmarknaden är avreglerad och lättillgänglig samtidigt som (2) välfärdssystemet stramas åt. I Sverige har tillgången till ekonomiskt bistånd minskat stadigt under de senaste trettio åren, samtidigt som nivåerna på ersättningen har planat ut och reducerats kraftigt jämfört med genomsnittsinkomsten (Bergmark, 2014; Bergmark & Stranz, 2023). Också andra delar av välfärden har blivit mindre generösa (sjukförsäkring och A-kassa) och i högre grad avgiftsbelagda (sjukvård och äldreomsorg). Inkomstklyftan mellan fattiga och rika är den största i modern tid och nedskärningarna i välfärdssystemet har fått vissa forskare att ifrågasätta om Sverige fortfarande erbjuder en universell välfärdsmodell (Bengtsson & Jacobsson, 2018). Parallellt avreglerades Sveriges kreditmarknad fullt ut på 1990-talet, vilket kraftigt ökade tillgängligheten till nya kreditgivare och kreditlösningar, inklusive så kallade konsumentkrediter (Henriksson, 2016). Att grupper som tidigare nekats lån och krediter fått tillgång till kreditmarknaden kan förstås i termer av inkludering (Burton, 2008), men medför samtidigt risker eftersom ekonomiskt utsatta grupper regelmässigt får sämre lånevillkor (Burton, 2008, s. 59; Andersson m.fl., 2016). Eftersom personer med återbetalningsproblem potentiellt kan generera störst lönsamhet i form av ränteintäkter och dröjsmålsavgifter (Burton, 2008, s. 57) har vissa kreditinstitut som affärsmodell att – med hjälp av nya ”innovativa” kreditprövningsmetoder – erbjuda krediter till ekonomiskt utsatta (Deville, 2021). Marknadsföringen av krediter är därtill utbredd och den alltmer algoritmiskt sofistikerade reklamen – ofta specifikt riktad till skuldsatta – ökar risken för överskuldsättning (Pellandini-Simányi, 2023; Fyrberg Yngfalk & Yngfalk, 2023, s. 17ff.). Trots krav på kreditprövning vid låneansökningar och regler om måttfull marknadsföring har staten svårt att tygla marknaden på ett sätt som undviker överskuldsättning. Den svenska regleringen är också påtagligt liberal jämfört med de nordiska grannländernas. Exempelvis är den högsta tillåtna räntan på konsumentkrediter i Sverige 40 procent över referensräntan – i Finland är taket 15 procent.

När välfärden begränsas samtidigt som kreditmarknaden avregleras skapas ett utrymme där ekonomiskt utsatta människor riskerar att förankras i fattigdom genom att försöka ”lösa” sina ekonomiska svårigheter med ofördelaktiga lån. Lazzarato (2015, s. 66) menar att ”tillgången till sociala rättigheter ersätts med tillgången till lån och rätten att ingå skuldsättningsrelationer” (vår översättning). Även om överskuld-

sättning kan drabba oavsett socioekonomisk bakgrund så visar forskningen att risken är större för låginkomsttagare (Krumer-Nevo m.fl., 2016; Poppe m.fl., 2016; Leandro & Botelho, 2022) och att överskuldssättning ofta uppstår ur behovet att täcka basala levnadskostnader som hyra och mat (Davis & Cartwright, 2021; Kirwan m.fl., 2021). Sammantaget blir det allt svårare att fortsätta hävda att välfärdsstaten i tillräcklig utsträckning skyddar enskilda från strukturellt orsakade ekonomiska påfrestningar och därigenom förskjuta ansvaret för skuldsättningsproblem till individen. Det går inte heller att förklara dagens överskuldssättning med enbart att individer skulle vara ekonomiskt oaktsamma eller okunniga. Rent biologiskt har inte unga vuxna (eller andra) utvecklats till att bli dummare eller mer slösaktiga under de senaste decennierna – däremot har samhället de lever i förändrats. Överskuldssättning *produceras* i en specifik kontext och det samtida svenska samhället skapar en synnerligen ”gynnsam” möjlighetsstruktur både för skuldsättning och överskuldssättning.

Överskuldssättning uppstår ur (andra) sociala problem

Överskuldssättning förklaras ofta med individuella psykologiska och beteendemässiga faktorer, exempelvis svag impuls kontroll (Gutiérrez-Nieto m.fl., 2017; Leandro & Botelho, 2022, s. 541). Detta perspektiv frammanar bilder av överskuldssättning som en konsekvens av dåliga ekonomiska val och överkonsumtion av onödiga (lyx) produkter (Türken m.fl., 2015; Davis & Cartwright, 2021), liksom bristande förståelse och kunskap (Hanna m.fl., 2015; Carlander & Carlsson Hauff, 2019; Pettersson, 2022). Sådana förklaringsmodeller har sannolikt viss bäring – inte minst med tanke på konsumtionssamhällets starka inverkan på individen (Bauman, 1998). För enstaka personer i vår studie är obetänkt överkonsumtion en delförklaring till överskuldssättningen, men för flertalet har skuldsättningen helt andra orsaker. Bakgrunden är ofta komplex och innehåller flera överlappande dimensioner, men en grov indelning av de huvudsakliga anledningar som intervjupersonerna anger till sin överskuldssättning ger två idealtypiska kategorier (tabell 1). I den större kategorin uppges överskuldssättningen ha sin upprinnelse i (*andra*) *sociala problem* som primärt inte är relaterade till konsumtion. I den mindre kategorin relaterar respondenterna sin överskuldssättning mer renodlat till konsumtion, och då oftast förknippad med beskrivningar av ekonomisk knapphet. Om något framstår överskuldssättning som en fattigdomsfälla snarare än en lyxfälla och vårt andra argument för att överskuldssättning måste förstås som ett socialt problem bygger på den täta kopplingen mellan skuldsättningsproblem och andra sociala problem.

Tabell 1. Huvudsaklig anledning till överskuldssättning.

Anledning till skuld	Fingerat namn	Egenrapporterad anledning till skulder
Andra sociala problem	Emil	Sjukdom, psykisk ohälsa
	Ahmed	Psykisk ohälsa, ekonomiskt våld
	Sebastian	Psykisk ohälsa, missbruk, spel
	Max	Missbruk
	Oscar	Missbruk
	Filip	Missbruk, kriminalitet
	Robin	Missbruk, kriminalitet
	Tim	Missbruk, kriminalitet
	David	Spelberoende
	Aisha	Utsatt för bedrägeri/ekonomiskt våld
	Emelie	Utsatt för bedrägeri/ekonomiskt våld
Konsumtion	Wilma	Konsumtion
	Amanda	Konsumtion
	Reza	Konsumtion/ekonomisk knapphet
	Matin	Konsumtion/ekonomisk knapphet
	Felicia	Konsumtion/ekonomisk knapphet
	Moa	Konsumtion/ekonomisk knapphet
	Abdul	Konsumtion/ekonomisk knapphet

Sociala problem som skapar överskuldssättning

Överskuldssättning uppfattas ofta som en konsekvens av ogenomtänkt (över)konsumtion, men det finns många andra anledningar till överskuldssättning, vilket våra respondenter vittnar om. Ahmed beskriver exempelvis hur han har levt i en relation präglad av fysiskt, sexuellt och psykiskt våld, där han pressats av sin partner att ta lån och krediter. Två andra respondenter har blivit svindlade – ytterligare en form

av ekonomiskt våld. Aishas tidigare partner tog i hemlighet reda på hennes bank-ID och beviljades lån och köpte varor i hennes namn. Emelie, å andra sidan, blev lurad av en bedragare hon mött på Tinder. De personer som svindlade Aisha och Emelie är lagförda för liknande brott mot andra personer, men våra respondenters brottsutredningar blev nedlagda och de är nu tvingade att återbetala skulderna.

I andra fall har det handlat om drogmissbruk. Max, Robin, Oscar, Sebastian, Philip och Tim beskriver alla hur de tidigt debuterade i sin droganvändning och tog lån för att finansiera sitt drogbruk efter att de blev myndiga. Alla utom en hade när studien genomfördes lämnat missbruket, men utöver andra svårigheter att ta sig in i samhället har samtliga stora skulder att hantera. Robin, Philip och Tim har dessutom varit involverade i mer allvarlig kriminalitet, och har skulder kopplade till böter och skadeståndskrav. David, å andra sidan, beskriver online-casino som den huvudsakliga anledningen till överskuldssättningen. Han har genomgått behandling för spelberoende, men hade därefter 300 000 kronor i skulder att betala. Oavsett om det handlar om missbruk, kriminalitet eller spelberoende är våldsutsatthet, försummelse och/eller psykisk ohälsa under uppväxten snarare regel än undantag hos dessa unga vuxna – även bland dem som kommer från familjer med god ekonomi. Sebastian berättar exempelvis om ett långvarigt dåligt psykiskt mående:

Ända sedan jag var tretton hade jag hållit på med droger, men grundproblematiken var väl inte drogerna. Det var att jag mådde jävligt dåligt. Och drogerna var ett lätt sätt att få bort lite av smärtan. [...] Jag jobbade på ett stort bolag i Stockholm då, när det blev för mycket. Så jag bara sket i allt. Satt bara hemma och knarkade och spelade online-casino. Knarkade väldigt mycket och tog jättemycket lån. För att, nånstans kände jag att jag kommer dö av det här. Jag fattade ju att det var dåligt att ta lånen, men jag hade ingen vilja att göra nåt åt det. Det var såhär livet skulle sluta. (Sebastian, 25 år)

Smärta och hopplöshet inför livet kan skönjas som bakgrund till Sebastians destruktiva lånebetende. Även Emils skulder har uppstått på grund av psykisk ohälsa kopplad till en existentiell kris. Han blev som 19-åring diagnostiserad med cancer och gick in i en akut depression. Han isolerade sig, slutade arbeta och betala räkningar. Skulder uppstod således till följd av obetalda hyror och räkningar.

Den överskuldssättning vi dryftat här handlar förvisso ofta i någon bemärkelse om konsumtion (droger eller casino-spel) eller hushållsekonomi (obetalda hyror och räkningar), men poängen är att skulderna inte har uppstått ur överdriven vardagskonsumtion. Samtidigt är de en direkt konsekvens av andra sociala problem. När det handlar om böter och skadestånd – eller om personer som blivit tvingade eller lurade – är skulderna inte kopplade till (egen) konsumtion överhuvudtaget.

Konsumtionsrelaterad överskultsättning

För sju av de 18 intervjupersonerna har överskultsättningen mera direkta kopplingar till konsumtion, men variationen är stor gällande *vad* och *varför* de har konsumerat. Även den ekonomiska situationen före överskultsättningen varierar. Amanda beskriver sin uppväxt som välfungerande och är den enda som uppger att hon haft en initialt mycket god ekonomisk situation. Däremot hade hon ingen vana att hantera en egen (begränsad) ekonomi när hon flyttade hemifrån till en våning som hennes föräldrar betalade. Hennes överskultsättning har uppstått genom konsumtion av varor och tjänster som skulle kunna betraktas som överflödiga. Inte heller Wilmas familj hade ekonomiska problem, däremot beskriver hon en uppväxt som starkt präglades av våld i hemmet. Hon berättar också om allvarlig mobbning genom skoltiden, delvis på grund av sitt utseende. Föräldrarnas bråk handlade ofta om att pappan var slösaktig, och Wilma tror att hon tog efter faderns förhållningssätt. Hennes första konsumtionsskulder uppkom redan innan hon flyttade hemifrån:

Jag ville så gärna ha en hobby, så jag började beställa smyckesgrejer för att tillverka saker. Jag var inne på nätet, och såg ju det här "Köp nu och betala i april". [...] Jag hade väldigt mycket ångest och intresserade mig för det här med skönhet, kläder ... Ville förändra mitt utseende för att kanske bli mer accepterad i samhället. Alltså, mycket såna grejer [jag köpte]. [...] Det var mitt sätt att ... Ja, döva smärtan i livet.
(Wilma, 22 år)

Wilmas beskrivningar kan tolkas som en form av "shoppingberoende", ett inom psykologin och samhällsvetenskapen erkänt problem sprunget ur ett samhälle där konsumtion är centralt för såväl identitetskapande som smärtlindring i bristfälliga livstillstånd (Bauman, 1998; Burton, 2008, s. 39ff.). Wilma har sedan puberteten varit diagnostiserad med endometrios och har därför bara arbetat periodvis. Hennes liv har präglats av både social utsatthet och begränsade inkomster, och mer sentida skultsättning har främst handlat om att få ihop vardagen.

Också Felicias och Moas skulder har sin upprinnelse i konsumtion, men jämfört med Amanda och Wilma beskriver de en högre grad av ekonomisk knapphet i samband med att de blev överskultsatta. Felicias pappa begick självmord när hon var nio och därefter växte hon upp med sin missbrukande mamma. Kontakterna med socialtjänsten var återkommande och under gymnasiet fick hon hjälp av kommunen att flytta till eget boende. Trots en turbulent uppväxt som lett till trauma och långvariga psykiatriska kontakter hade Felicia goda gymnasiebetyg. När hon fyllde 18 flyttade hon för att plugga, och då inleddes de ekonomiska problemen:

Jag flyttade till [stad] och skulle köpa möbler. Min familj bodde ju inte där, vi hade väldigt dålig kontakt. [...] Direkt efter gymnasiet, och ska klara mig själv. Det blev extremt mycket utgifter. [...] Och det var väl där, med dubbla hyror och flyttfirma som: "Jag får inte ihop den här månaden, jag vet inte vad jag ska göra". Det blev att "Jaha, Klarna finns". Och sen har det bara gått utför. Det fanns ju en väldigt bra funktion, alltså "bra" säger jag sarkastiskt. En funktion i Klarna där man bara betalade av det minsta [beloppet] så det aldrig blir nåt slut [på krediten]. [...] Och sen blev det en situation där jag inte hade nån inkomst, måste ha mat. Då hittade jag nåt ännu värre: sms-lånen. (Felicia, 25 år)

Felicia menar att hon var för ung och illa rustad när hon tvingades hantera en egen ekonomi. Mindre köp på avbetalning för att klara vardagen ackumulerades över tid till större belopp och då vände hon sig till snabblån – en ond spiral där åter nya lån, med ytterligare sämre villkor, togs för att betala gamla skulder. Att lämna barndomshemmet tidigt har identifierats som en riskfaktor för överskuldssättning (Oksanen m.fl., 2016, s. 1187), och precis som Felicia fick Moa flytta till egen lägenhet innan hon fyllt 18 – efter en uppväxt präglad av övergrepp och LVU-placering. Hon hoppade av gymnasiet och har sedan dess varvat timvikariat med arbetslöshet. Moas liv har präglats av ekonomisk knapphet och hennes första skulder uppkom i samband med etablerandet av eget boende. Därefter har det handlat om att få vardagen med en liten dotter att gå ihop. Vissa skulder är dock kopplade till köp som Moa i efterhand beskriver som onödiga, framförallt klädesplagg: *Ofta var det sånt man hade sett nån annan ha, nåt fint.*

Reza, Matin och Abdul har kommit ensamma till Sverige som minderåriga flyktingar och har sedan dess levt i ett utpräglat utanförskap. Matin, som vid första intervjun var 20 år, kunde varken svenska eller engelska när han anlände till Sverige. Han hade svårt att få hjälp och var i perioder helt utan pengar. Under en tid levde han som hemlös. Nu bor han i ett rum som socialtjänsten bekostar och läser sista året på gymnasiet. Hans månadsinkomst genom studiebidrag och socialtjänstillägg är 3 200 kronor, och han säger sig inte äga eller kunna köpa någonting annat än mat och kläder. När han fyllde 18 köpte han en mobiltelefon med abonnemang i tron att månadskostnaden skulle vara de 300 kronor (avbetalningen på telefonen) som erbjudandet annonserade. Han köpte även några tröjor och jeans på avbetalning, vilka han likt telefonräkningarna inte kunnat betala. Utöver det har han mindre böteskulder och obetalda sanktionsavgifter, bland annat för att ha åkt lokaltrafik utan biljett. Skuldbeloppet var inledningsvis måttfullt och han har inte ådragit sig några nya skulder, men eftersom han inte har kunnat betala av har räntor och förseningsavgifter gjort att skulden växt över tid. Reza och Abduls berättelser är liknande. Även deras skulder är kopplade till köp eller lån som upplevts som livsnödvändiga i den situation

de befunnit sig. De har båda dessutom skickat (ibland lånade) pengar till sina familjer som levt under mycket svåra livsförhållanden i ursprungslandet, vilket ytterligare bidragit till deras överskuldssättning.

Även när det gäller överskuldssättning som har sin upprinnelse i konsumtion måste alltså bilden av den oansvarige konsumenten som köper onödiga lyxprodukter ifrågasättas. Bland våra intervjupersoner handlar det oftare om personer som redan levt i social och/eller ekonomisk utsatthet och upplevt sig tvungna att skuldsätta sig för att klara vardagen. Deras berättelser vittnar också om ett svårtillgängligt samhälleligt skyddsnät. De har inte varit kvalificerade för A-kassa och det har varit krångligt att ansöka om försörjningsstöd. De har ingen upparbetad SGI, har blivit utförsäkrade eller fått avslag på sjukpenning. Här finns en risk att de inköp våra intervjupersoner gjort som inte varit direkt livsnödvändiga blir föremål för moraliserande. Men även Amanda och Wilma, som uppvisar de tydligaste exemplen på sådan konsumtion, lever inbäddade i det konsumtions- och kreditsamhälle som både har frammanat deras konsumtionsmönster och möjliggjort deras överskuldssättning. Deras berättelser återspeglar en önskan att passa in i samhällsnormen, och både Amanda och Wilma är – liksom övriga respondenter – förbluffade över att de blivit beviljade så många och stora konsumentkrediter utan täckning. Detta beror i slutändan på hur kreditmarknaden (inte) regleras och hur regler om måttfullhet och god kreditgivningssed (inte) efterföljs av kreditgivarna (Konsumentverket, 2020, 2021).

Överskuldssättning skapar sociala problem

Det tredje argumentet för varför överskuldssättning måste förstås som ett socialt problem handlar om att överskuldssättning – utöver försämrade fysisk och psykisk hälsa liksom ökad risk för missbruk och självmord – skapar en bredare social problematik för individen. Detta sker på en rad olika sätt, varav vi kommer att skissa upp ett antal.

Genom kommittédirektiv 2023:158 har regeringen anmodat en utredning om ”skärpta krav på hederligt levnadssätt och ökade möjligheter till återkallelse av uppehållstillstånd”. Här anges skulder som exempel på ett ”levnadssätt” som kan innebära nekat eller återkallat uppehållstillstånd. De av våra respondenter som flytt till Sverige tillhör dem som levt i störst social utsatthet. Deras skuldssättning har uppstått som en konsekvens av knapphet och nöd, och det finns en risk att utredningen kommer att resultera i att individer med liknande livsöden får en ännu svårare livssituation i framtiden. Ett mer generellt problem identifieras av Jacobsson (2003) och handlar om att överskuldssättning för med sig en rad processer av social exkludering – vilket vår studie bekräftar (Davidsson & Eriksson, 2025, kommande). Samtidigt som överskuldssättning kan ses som en djupgående (och överdriven) integrering på kreditmarknaden, är överskuldssatta genom sina betalningsanmärkningar exkluderade från

att ta nya lån och krediter. Denna ordning vill förhindra en förvärrad skuldsättnings-situation, men försvårar samtidigt möjligheten att göra vissa ansvarsfulla ekonomiska val – exempelvis byta till ett billigare mobilabonnemang – och nödvändiga inköp. Det är givetvis uteslutet att ta bostadslån, och med tanke på bostadsmarknadens struktur (Sahlin, 2013; Carlsson Stylianides m.fl., 2021) upplever intervjupersonerna betydande exkludering på bostadsmarknaden. De flesta hyresvärdar accepterar inte betalningsanmärkningar och flera respondenter har inte heller eget boende. I stället måste de förlita sig på att bo hos partners eller vänner, eller med stöd av socialtjänsten eller föräldrar. Också i förhållande till arbetsmarknaden skapas (in)låsningar. Eftersom respondenterna är rädda att äventyra sin inkomst vågar många inte söka sig vidare till nya, potentiellt bättre och mer höglönlade anställningar. Att under ett par år sluta arbeta för att gå en utbildning framstår i regel som en omöjlighet eftersom återbetalningen skulle skjutas upp och skuldbeloppen öka.

Utpräglade aspekter av exkludering kan även identifieras i intervjupersonernas sociala relationer. Det finns förvisso berättelser om hur överskuldsättningen har skapat stärkta band till närstående, men vanligare är erfarenheter av att relationer till vänner, föräldrar eller partners blivit ansträngda. Eftersom nästan alla sociala aktiviteter är kopplade till utgifter påverkar överskuldsättningen möjligheten att upprätthålla vänskapsrelationer, liksom att ägna sig åt fritidsintressen och träning. Amanda sammanfattar situationen:

Det är inte lätt. Folk frågar: ”Ska vi ses och ta en öl?” Men jag har inga pengar. Det är svårt att få nya vänner, träffa nya personer. För vad ska man göra som inte kostar pengar. (Amanda, 23 år)

Överskuldsättningen bidrar alltså till exkludering från olika sociala sammanhang, och det gäller även intima relationer. Flera respondenter väljer aktivt bort att inleda kärleksrelationer. De tror antingen att ingen skulle vilja vara tillsammans med dem på grund av skulderna eller så upplever de sig inte ha råd att dejta. De som ändå befinner sig i kärleksrelationer vittnar om att deras skuldsättning påverkar även partnern och relationen. Det blir svårare att göra saker tillsammans, som att resa, fira födelsedagar och investera i den gemensamma framtiden. Inte minst i fråga om att skaffa barn uppstår spänningar, där de flesta ser det som omöjligt så länge skulderna finns kvar. Respondenterna mår i allmänhet dåligt över skuldsättningens inverkan på relationen och flera oroar sig för att deras partner till slut ska tröttna och lämna dem (se Davidsson & Eriksson, 2025, kommande, för utvidgade empiriska exempel).

Många som dras in i överskuldsättning lever redan i en situation präglad av sociala problem, och risken är stor att överskuldsättningen bidrar till att fördjupa och/eller addera nya aspekter av utsatthet. Flertalet av de sociala begränsningar som vi berört

är kopplade till privatekonomisk knapphet, vilket är det kanske mest framträdande sätt på vilket överskuldssättning skapar sociala problem. Det skapar fattigdom.

Fattigdom dragen till sin spets

Risken för överskuldssättning är högre för personer med begränsad ekonomi, men överskuldssättning inte bara kommer ur fattigdom, det *skapar* också fattigdom (Gutiérrez-Nieto m.fl., 2017). Oavsett om du var fattig tidigare eller inte, så kommer du närmast per definition att *bli* fattig när du blir överskuldssatt. Fattigdom kan definieras och mätas på många olika sätt, men en vedertagen relativ fattigdomsgräns dras vid riksnormen för skälig levnadsnivå och ekonomiskt bistånd (Jonsson & Mood, 2022, s. 442). Personer med substantiella skulder hos Kronofogden blir föremål för utmätning, vilket innebär att alla tillgångar – exempelvis besparingar och värdefulla ägodelar – tas i anspråk för avbetalning. Den som inte har någon inkomst har rätt att söka ekonomiskt bistånd, men inte för att betala av skulderna. Merparten av våra respondenter har dock arbete, och genom löneutmätning dras då hela deras lön förutom boendekostnad och ett "normalbelopp" direkt från arbetsgivaren till Kronofogden. Normalbeloppet kallas i folkmun för existensminimum och var för 2024 bestämt till 6 090 kronor för en ensamstående vuxen, vilket i normalfallet ska täcka alla omkostnader utöver hyra (exempelvis telefoni, transporter, hushållsel, bredband, försäkringar, vårdavgifter, mat, kläder och hygienartiklar). Den som lever med löneutmätning lever därmed under liknande förutsättningar som vid försörjning genom ekonomiskt bistånd,⁷ och det har ifrågasatts om det går att upprätthålla en skälig levnadsnivå på dessa av regeringen fastslagna "normer" (Bergmark, 2014).

Vår avsikt är inte att rangordna allvarligheten i olika livssituationer, men det finns omständigheter som skiljer situationen som överskuldssatt från annan fattigdom. Den överskuldssatte har inte bara begränsade inkomster och tillgångar – privatekonomin ligger på ett omfattande minus. Ett annat särdrag är att den ekonomiska situationen stadigt försämras om inkomst saknas. Så fort återbetalning uteblir gör räntor och förseningsavgifter att skuldbeloppet växer. Den överskuldssatte kan inte heller handla på kredit om det skulle bli nödvunget. Det mest utmärkande för överskuldssatta personers situation är dock att deras fattigdom "permanentas". Även många med lågbetalda och osäkra anställningar lever i ekonomisk knapphet (Alfonsson, 2022; Broström & Jansson, 2023), men en arbetslös person som erhåller ekonomiskt bistånd förbättrar ofta sin vardagsekonomi när denne hittar en förvärvsinkomst. För en överskuldssatt person i motsvarande situation kommer livet inte att förändras på något annat sätt

7 Riksnormen för ekonomiskt bistånd år 2024 uppgick till 5 030 kronor för en ensamstående vuxen, men därtill medger biståndet fem ytterligare utgiftsposter: utöver boendekostnad vanligen också hushållsel och hemförsäkring.

än att avbetalningen påbörjas. Personen fortsätter att leva på existensminimum, ofta under lång tid. Bland respondenterna varierar den beräknade avbetalningstiden från ett eller ett par år i bästa fall, till 15 år eller mer. Att vara överskuldssatt och ha stora skuldbelopp registrerade hos Kronofogden innebär alltså att leva i en form av permanentad fattigdom även om du förvärvsarbetar.

Enligt Sen (1981) bör fattigdom inte mätas bara utifrån om en individ har råd att uppfylla sina fysiska och materiella behov, utan även sina psykologiska och sociala behov – exempelvis att ”kunna delta i samhällslivet och interagera med andra utan att känna skam” (Jonsson & Mood, 2022, s. 440). I ett sådant perspektiv blir det än tydligare att våra respondenter är just fattiga, eftersom överskuldssättningen innebär långtgående begränsningar att delta i det sociala livet (se Davidsson & Eriksson, 2025, kommande). Utsikten att leva som fattig under lång tid framöver skapar dessutom stora psykologiska påfrestningar bland respondenterna. De ger uttryck för uppgivenhet och hopplöshet och upplever tydliga svårigheter att inleda eller komma vidare i vuxenlivet (jfr Davis & Cartwright, 2021). Många av intervjupersonerna ger till och med uttryck för självmordstankar, och när målet att bli skuldfri – och därmed ta sig ur fattigdomen – ligger åtskilliga år in i framtiden kan desperation uppstå. En av våra respondenter har sålt sex för att betala skulder. För andra lurar lockelsen att återfalla i brottslighet för att påskynda processerna. Allra svårast är det sannolikt för dem som har så höga skulder och räntor att deras skuldbelopp inte minskar trots att de heltidsarbetar och har löneutmätning. Detta beror på gällande avräkningsordning, som innebär att räntor och avgifter betalas före ursprungsskulden (kapitalbeloppet). För Emelie, som blev skuldssatt genom bedrägeri, är räntekostnaderna så höga att hennes månatliga inbetalningar på 11 000 kronor inte täcker dessa. I stället har skuldbeloppet ökat från 900 000 kronor till 1,2 miljoner under åren vi följt henne – trots att hon jobbat heltid. I fall som dessa borde skuldsanering rimligen vara motiverat, men Emelie har med olika motiveringar blivit nekad tre ansökningar.

Ett mera absolut sätt att mäta fattigdom är att, liksom Europeiska statistikmyndigheten, mäta indikationer på nödvändigheter som en person ska ha råd med. Eurostats tretton indikationer innefattar bland annat att kunna upprätthålla en fullgod bostad, äta kött (eller motsvarande) minst varannan dag, ha råd med fritidsaktiviteter, liksom klara av att betala sina lån och andra fakturor (Eurostat, 2023). Utöver att ingen av våra respondenter klarar att uppnå det sistnämnda kriteriet, kan följande fältanteckning från vårt besök hemma hos Sebastian tjäna som exempel på hur en överskuldssatts fattigdom kan ta sig uttryck. Vid den första intervjun hade Sebastian en halv miljon kvar att betala, men samtidigt ett kvalificerat och välbetalt arbete:

Tapeterna på de kala väggarna i den lilla ettan är slitna och under den åldrande plastmattan lutar golvet betänkligt. Fönstren är otäta och gardinstängen hänger på trekvart. Hyresvärden lagar ingenting, säger Sebastian och berättar att företaget är okänt för sitt dåliga underhåll, men samtidigt ett av få som hyr ut till personer med betalningsanmärkning. I rummet finns den gamla sängen från barndomshemmet och ett skrivbord där skivan sågats av för att få plats. Soffan har han fått från sin ex-partner och i köket står en ensam pinnstol. Sebastian öppnar och visar kylskåpet. Nästan tomt, förutom en gryta pastasås till veckans matlådor och två förpackningar utgången matlagningsgrädde som han köpt på extrapris. Bröd, smör eller kött köper han aldrig, berättar han, på grund av priset. (Fältanteckning)

Vid den sista intervjun har Sebastian blivit skuldfri och flyttat till grannhuset. Fortfarande med samma hyresvärd och liknande standard, men lägenheten är större och nu sitter vi vid ett köksbord. Sebastian säger att han har haft det bättre än många andra. Han fick leva "snålt" i fyra år, men utan den höga lönen, eller om han hade haft barn, hade återbetalningen varit mycket svårare, menar han. Trots att Sebastian lyckats bli skuldfri finns spår av fattigdomen kvar. När en person har betalat av sin sista skuld finns betalningsanmärkningarna kvar i upp till tre år. För Sebastian betyder det att han fortfarande har svårt att få lägenhetskontrakt med någon annan hyresvärd. Sannolikt får han bo i en lägenhet där det drar från fönstren ytterligare något år.

Slutdiskussion

Utöver en svagt reglerad och allt för begränsad kommunal budget- och skuldrådgivning (Callegari, 2023; SOU 2023:38) får överskuldsättning inget direkt utrymme inom det svenska sociala arbetet, vilket sannolikt beror på att frågan inte uppfattas som ett socialt problem (jfr Niemi-Kiesiläinen, 1999; Krumer-Nevo m.fl., 2016; Davis & Cartwright, 2021). Att ett fenomen erkänns som ett socialt problem innebär dock inte per automatik att nödvändiga regleringar införs eller att tillräckliga resurser frigörs för att avhjälpa problemet. Det finns heller inga garantier för att det artikulera problemet kommer att hanteras inom den mest lämpade organisationen eller med effektfulla metoder. Att ett fenomen förstås som ett socialt problem är däremot en grundförutsättning för att frågor om resurstilldelning, organisatorisk ordning och adekvata metoder ska aktualiseras. Genom artikeln har vi därför utvecklat tre argument för att överskuldsättning måste förstås som ett socialt problem: Överskuldsättning 1) är ett socialt fenomen, 2) är tätt sammanlänkat med andra sociala problem och 3) skapar nya eller fördjupar redan existerande sociala problem och en specifik typ av fattigdom. När denna uppfattning väl är etablerad infaller nästa steg i definitionsprocessen – att bestämma hur problemet ska avhjälpas (Payne, 1998).

På samma sätt som den gängse bilden (felaktigt) gör gällande att överskuldsättning är ett individuellt ekonomiskt problem, är även problemlösningen i dag till stor del hänvisad till individen. Detta återspeglas i vår studie där respondenterna, utöver en fruktlös dröm att beviljas skuldsanering, försöker lösa problemen själva eller inom ramen för familjen. De med goda familjerelationer kan ta stöd av sina föräldrar för att lösa ut sina skulder till kreditinstitut och företag. I stället uppstår en privat skuld, men föräldrarna tar sällan upp emot 40 procent i ränta. Få av våra respondenter har dock velat eller kunnat få sådant stöd. Alternativet som återstår är då att jobba så mycket som möjligt för att betala av skulderna – en ofta långdragen, låst och tröstlös tillvaro. För att påskynda processen försöker vissa enträget förhandla med kreditgivare och inkassoföretag, eller jobba in semestrar och ta extrapass för att uppnå en högre inkomst än löneutmätningen är beräknad på – extrapengar som de kan använda som påtryckningsmedel i förhandlingarna med kreditgivarna. Oavsett strategi så innefattar lösningen på skuldproblemet mycket få offentliga stödinsatser. Flertalet av respondenterna har förvisso varit i kontakt med kommunens budget- och skuldrådgivning, men bara någon enstaka upplever sig ha fått adekvat stöd. Däremot finns åtskilliga marknadsaktörer som gärna vill "hjälpa" de överskuldssatta unga. Flera respondenter är lockade att ta så kallade samlingslån för att kunna överblicka sina skulder, och det finns företag som mot betalning driver skuldsaneringsärenden. Skuldsaneringsansökan hjälper även budget- och skuldrådgivningen till med, men privata aktörer marknadsför sig som snabbare och mer professionella, och erbjuder sig dessutom att föra individens talan gentemot Kronofogden. Flera respondenter har trots ekonomisk knapphet valt att betala för sådana tjänster. Ingen har blivit beviljad skuldsanering.

Det är uppenbart att det offentliga – och socialt arbete – behöver ta större ansvar för att hantera överskuldssättningen i samhället. Utökad reglering av kreditmarknaden är en absolut nödvändighet, där två tänkbara åtgärder är att sänka räntetaket liksom förändra avräkningsordningen så att kapitalbelopp avbetalas före ränta. Andra förebyggande insatser skulle kunna vara att tydligare uppmärksamma individer på faran när de närmar sig en skuldsättningsproblematik, liksom att begränsa marknadsaktörers möjlighet att bevilja lån eller kredit till individer i riskzonen. Våra respondenter – som redan är överskuldssatta – efterfrågar å andra sidan mer konkret vägledning från budget- och skuldrådgivningen samt ett mer aktivt stöd i relation till fordringsägare. Praktiskt ekonomiskt stöd framstår dock inte som det enda behovet. Överskuldssättningen skapar stora psykiska påfrestningar, och när livssituationen ter sig hopplös kan både orken och incitamenten att fortsätta anstränga sig försvagas. Här framträder tydliga behov av ett i dagsläget påtagligt frånvarande professionellt motivationsarbete och psykosocialt stöd.

Bakgrunden till – och konsekvenserna av – överskuldssättning spänner över flera av

det sociala arbetets kärnområden, såsom barn som far illa, våld i nära relationer, fattigdom och missbruk. Överskuldssättning är så tätt sammanlänkat med andra sociala problem att fenomenet regelmässigt bör uppmärksammas inom socialt arbetes verksamheter som en integrerad del av en klients sammansatta problembild. Centralt för att motverka överskuldssättning är också att agera gentemot de ursprungsproblem som gett upphov till skuldssättningen. Om dessa problem inte hanteras är risken stor att överskuldssättningsproblemen blir bestående. Ett enkelt sätt att börja hantera frågan om överskuldssättning skulle kunna vara att inom ramen för andra delar av det sociala arbetet – inom HVB-hem, missbruksbehandlingar och ekonomiskt bistånd – alltid lyfta frågan om skulder. Detta både för att kunna identifiera personer som riskerar att hamna i problem och för att kunna erbjuda redan överskuldssatta stöd.

Referenser

- Adkins, L. (2017) Speculative futures in the time of debt. *The Sociological Review*, 65(3): 448–462.
- Ahlström, R. (2015) Överskuldsettingens kostnader. Bilaga 1 i: *Överskuldsetting: hur fungerar samhällets stöd och insatser? (RiR 2015:14)*. Stockholm: Riksrevisionen.
- Ahlström, R. & Edström, S. (2014) *Överskuldsetting och ohälsa*. Karlstad: Konsumentverket.
- Alfonsson, J. (2022) *Det otrygga arbetslivet i Sverige: dess framväxt och konsekvenser*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, E., Broberg, O., Gianneschi, M. & Larsson, B. (red.) (2016) *Vardagslivets finansialisering*. CFK-rapport 2016:01. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Arnett, J.J. (2007) Emerging adulthood: what is it, and what is it good for? *Child Development Perspectives*, 1(2): 68–73.
- Bauman, Z. (1998) *Work, consumerism and the new poor*. London: Open University Press.
- Belfrage, C. & Kallifatides, M. (2018) Financialisation and the new Swedish model. *Cambridge Journal of Economics*, 42(4): 875–899.
- Bengtsson, M. & Jacobsson, K. (2018) The institutionalization of a new social cleavage: ideological influences, main reforms and social inequality outcomes of "the new work strategy". *Sociologisk Forskning*, 55(2–3): 155–177.
- Berger, P.L. & Luckmann, T. (1998) *Kunskapssociologi: hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bergmark, Å. (2014) Ekonomiskt bistånd under socialtjänstlagen: en period av ökad restriktivitet och skärpta villkor. I: U. Pettersson (red.) *Tre decennier med socialtjänstlagen: utopi, vision, verklighet*. Malmö: Gleerups.
- Bergmark, Å. & Stranz, H. (2023) A safety net for all? Vignette-based assessments of Swedish social assistance over three decades. *Journal of Social Policy*, Online first. [https://doi.org/10.1017/S0047279422000988].
- Betti, G., Dourmashkin, N., Rossi, M. & Ping Yin, Y. (2007) Consumer over-indebtedness in the EU: measurement and characteristics. *Journal of Economic Studies*, 34(2): 136–156.
- Broström, L. & Jansson, B. (2023) Who are the in-work poor? A study of the profile and income mobility among the in-work poor in Sweden from 1987 to 2016. *Social Indicators Research*, 165(2): 495–517.
- Burton, D. (2008) *Credit and consumer society*. London: Routledge.
- Callegari, J. (2023) *Att göras fri från skuld: konstruktioner av klientskap och kön i det svenska skuldsaneringsystemet*. Eskilstuna: Mälardalens universitet.
- Carlander, A. & Carlsson Hauff, J. (2019) Financial literacy and debt. I: J. Carlsson Hauff, T. Gärling & T. Lindblom (red.) *Indebtedness in early adulthood: causes and remedies*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Carlsson Stylianides, K., Denvall, V. & Knutagård, M. (2021) Durable homelessness: from negotiation to emulation. *Social Inclusion*, 9(3): 286–295.
- Davidsson, T. & Eriksson, E. (2025, kommande) Begränsad: om hur skuldsättningsproblem bidrar till social exkludering bland unga vuxna. I: J. Lindwall & R. Turner (red.) *Social exkludering: perspektiv, process, problemkonstruktion* (2 uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Davidsson, T. & Eriksson, E. (2025, under granskning) Rhythms of debt: lived temporalities of over-indebted young adults. *Economy and Society*.
- Davis, M. & Cartwright, L. (2021) "Deferred lives": money, debt and the financialised futures of young temporary workers. I: M. Featherstone (red.) *The sociology of debt*. Bristol: Policy Press.
- Dellgran, P. (2000) Skuldproblem, ekonomisk rådgivning och skuldsanering. I: A. Puide (red.) *Socialbidrag i forskning och praktik*. Stockholm: Gothia.

- Deville, J. (2021) Digital subprime: tracking the credit treackers. I: M. Featherstone (red.) *The sociology of debt*. Bristol: Policy Press.
- Eriksson, E. & Davidsson, T. (2024) Field, formalisation, and alienation: entering the field and building rapport during social distancing. I: L. Moran & Z. Doley (red.) *Biographical perspectives on lives lived during covid-19*. Cham: Springer.
- Europeiska kommissionen (2008) *Towards a common operational European definition of over-indebtedness*.
- Eurostat (2023) Living conditions in Europe: material deprivation and economic strain. *Eurostat*. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_material_deprivation_and_economic_strain#Severe_material_and_social_deprivation Hämtat: 2024-08-27].
- Fyrberg Yngfalk, A. & Yngfalk, C. (2023) *Datadriven marknadsföring och konsumentårbarhet: en kunskapsöversikt*. Karlstad: Konsumentverket.
- Gutiérrez-Nieto, B., Serrano-Cinca, C. & de la Cuesta González, M. (2017) A multivariate study of over-indebtedness' causes and consequences. *International Journal of Consumer Studies*, 41(2): 188–198.
- Hacking, I. (1999) *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales.
- Hanna, P., Cunningham, L. & Walker, C. (2015) The indebted individual: dominant discourses and alternative understandings of personal debt in the UK. I: S.M. Değirmenciöglü & C. Walker (red.) *Social and psychological dimensions of personal debt and the debt industry*. London: Palgrave Macmillan.
- Henriksson, A.-S. (2016) *Överskuldssatt och skyldig: en rättsvetenskaplig analys av konsumentskyddet mot överskuldssättning*. Umeå: Umeå universitet.
- Hiilamo, H. (2021) The legacy of economic recession in terms of over-indebtedness: a framework and review of the evidence. *Social Policy & Society*, 20(1): 111–124.
- Jacobsson, B. (2003) Evighetsgäldenärer. I: *Överskuldssättning: omfattning, orsaker och förslag till åtgärder*. PM 2003:4. Karlstad: Konsumentverket.
- Jonsson, J.O. & Mood, C. (2022) Vad är ”fattigdom” och hur bör den mätas? *Socialmedicinsk tidskrift*, 99(4): 438–448.
- Kirwan S., Dawney, L. & Walker, R. (2021) ”Choose your moments”: discipline and speculation in the indebted everyday. I: M. Featherstone (red.) *The sociology of debt*. Bristol: Policy Press.
- Konsumentverket (2020) *Granskning av kreditförmedlares marknadsföring av krediterbudanden*. Karlstad: Konsumentverket.
- Konsumentverket (2021) *Konsument på kredit*. Karlstad: Konsumentverket.
- Kronofogden (2008) *Alla vill göra rätt för sig: överskuldssättningens orsaker och konsekvenser*. Solna: Kronofogden.
- Kronofogden (2018) *Orsaken till betalningsproblemen viktigare än skuldernas storlek vid beslut om skuldsanering*. Korta analyser 2018:1. Solna: Kronofogden.
- Kronofogden (2022) Skuldsättning bland unga vuxna. *Kronofogden*. [https://kronofogden.se/om-kronofogden/analyser/skuldsattning-bland-unga-vuxna#:~:text=%C3%96kningen%20beror%20mest%20p%C3%A5%20konsumtionsskulder,%C3%A5ldersgruppen%20%C3%B6kat%20med%20410%20miljoner Hämtat: 2024-04-30].
- Kronofogden (2024) Stor ökning av svenskarnas skulder hos Kronofogden. *Kronofogden*. [https://kronofogden.se/om-kronofogden/nyheter-och-press/pressmeddelanden/2024-01-23-stor-okning-av-svenskarnas-skulder-hos-kronofogden Hämtat: 2024-04-20].
- Krumer-Nevo, M., Gorodzeisky, A. & Saar-Heiman, Y. (2016) Debt, poverty, and financial exclusion. *Journal of Social Work*, 17(5): 511–530.
- Lazzarato, M. (2015) *Governing by debt*. Los Angeles: Semiotext(e).

- Leandro, J.C. & Botelho, D. (2022) Consumer over-indebtedness: a review and future research agenda. *Journal of Business Research*, 145(2022): 535–551.
- Lehtinen, A.-R. & Leskinen, J. (2005) *Young consumers' credit based lifestyles and payment problems*. Tema nord 2005:512. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- Liedgren, P. & Kullberg, C. (2022) Awaiting absolution: self-presentations in letters of application for debt reconstruction. *Nordic Social Work Research*, 12(1): 15–33.
- Lindén, G. (2015) Anknytningsteoretiska perspektiv på sociala problem. I: A. Meeuwisse & H. Swärd (red.) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Loseke, D.R. (2003) *Thinking about social problems*. New Brunswick: Aldine Transaction.
- Meeuwisse, A. & Swärd, H. (2015a) Vad är ett socialt problem? I: A. Meeuwisse & H. Swärd (red.) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Meeuwisse, A. & Swärd, H. (2015b) Perspektiv på sociala problem: några positioner. I: A. Meeuwisse & H. Swärd (red.) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Niemi-Kiesilainen, J. (1999) Consumer bankruptcy in comparison: do we cure a market failure or a social problem? *Osgoode Hall Law Journal*, 37: 473–503.
- Oksanen, A., Aaltonen, M. & Rantala, K. (2016) Debt problems and life transitions: a register-based panel study of Finnish young people. *Journal of Youth Studies*, 19(9): 1184–1203.
- Payne, M. (1998) Why social work? Comparative perspectives on social issues and response formation. *International Social Work*, 41(4): 443–453.
- Pellandini-Simányi, L. (2023) Algorithmic classifications in credit marketing: how marketing shapes inequalities. *Marketing Theory*, Online first. [[https://doi.org/ 10.1177/14705931231160828](https://doi.org/10.1177/14705931231160828)].
- Pettersson, J. (2022) *Governing citizens in the age of financialization: a study of Swedish financial education*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Poppe, C., Lavik, R. & Borgeraas, E. (2016) The dangers of borrowing in the age of financialization. *Acta Sociologica*, 59(1): 19–33.
- Rojas Y. (2022) Financial indebtedness and suicide: a 1-year follow-up study of a population registered at the Swedish Enforcement Authority. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(7): 1445–1453.
- Sahlin, I. (2013) Bostadslöshet som politiskt resultat. *Fronesis*, 42–43: 53–64.
- Sandvall, L. (2011) *Överskuld sättningens ansikten: en studie om vägar in och ut ur ekonomiska svårigheter*. Växjö: Linneaus University Press.
- Sen, A. (1981) *Poverty and famines: an essay on entitlement and deprivation*. Oxford: Clarendon Press.
- SFS 20156:675 Skuldsaneringslag.
- SOU 2013:78 *Överskuld sättning i kreditsamhället? Betänkande av Utredningen om överskuld sättning*.
- SOU 2023:38. *Ett förstärkt konsumentskydd mot riskfylld kreditgivning och överskuld sättning*.
- Spector, M. & Kitsue, J. (1977) *Constructing social problems*. Menlo Park, CA: Cummings.
- Svensk Inkasso (2022) *Branschstatistik från Sveriges inkassoföretag*. Stockholm: Svensk Inkasso.
- Turunen, E. & Hiilamo, H. (2014) Health effects of indebtedness. *BMC Public Health*, 14, 489.
- Türken, S., Carlquist, E. & Allen, H. (2015) Chasing happiness through personal debt: an example of neoliberal influence in Norwegian society. I: S.M. Değirmenciöglü & C. Walker (red.) *Social and psychological dimensions of personal debt and the debt industry*. London: Palgrave Macmillan.

*Gunilla Petersson, Margareta Bredmar
& Bo Davidsson*

Föräldraskap och ekonomisk ojämlikhet

– vardagslivets villkor för familjer i socialtjänsten

Parenting and economic inequality – everyday life in families with social service involvement

Families in social services and child protection agencies often live under strained economic conditions. However, this is not always the truth. This article addresses the economic and social differences of families in contact with the Swedish social services. Empirically the article relies on life-course interviews with mothers in four families. Using Bourdieu's concepts of economic, social and cultural capital the analysis highlights how unequal conditions of everyday life interplay with the lives of families from different economical positions and their relationships with the social services. The analysis describes that the better-off families are quite content with the help they get from the social services. The families with smaller economic resources however, are not only less satisfied, but also feel a lack of recognition from the services regarding their needs.

Keywords: Social Services, inequality, families, children, parenting

Margareta Bredmar är tidigare lektor i sociologi vid Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet.

Bo Davidson, FD, FoU Centrum för vård, omsorg och socialt arbete, Linköping.

Gunilla Petersson är lektor i socialt arbete vid Institutionen för kultur och samhälle, Linköpings universitet.

Kontakt: gunilla.e.petersson@liu.se

Inledning

Det finns en mängd studier som visar att familjer som har kontakt med socialtjänsten, eller liknade institutioner i andra länder, lever under knappa ekonomiska omständigheter (Lundström & Sallnäs, 2003; Franzén m.fl., 2008; Bywaters m.fl., 2016; Fong, 2017; Morris m.fl., 2018). Familjer som har kontakt med socialtjänsten framstår i forskningen därför oftast som en homogen grupp med små ekonomiska resurser. I den här artikeln vill vi visa att det trots allt finns familjer med bättre ekonomiska förutsättningar som ges stöd av socialtjänsten. Vidare vill vi belysa de skillnader i ekonomiska och sociala resurser som finns mellan familjer, samt hur de skilda resurserna formar familjernas vardag och påverkar deras relationer med socialtjänsten. Detta görs genom att jämföra fyra mödrars berättelser.

I svensk forskning finns flera aktuella studier där barn och föräldrar intervjuats om hur det är att leva i en ekonomiskt utsatt situation (se Fernqvist m.fl., 2020; Odenbring, 2019). Det finns också äldre studier som jämför barns uppväxtvillkor i familjer med olika ekonomiska resurser (se t.ex. Bjurman, 1981). Sådana studier finns även i en amerikansk kontext. Putnam (2015) liksom Lareau (2011) visar de skillnader som finns mellan hur barn i medelklassen växer upp jämfört med barn i ekonomiskt utsatta grupper. Men studierna handlar inte om familjer som har kontakt med sociala myndigheter. Det framstår därför som en angelägen forskningsuppgift att belysa de skillnader och den ojämlikhet som finns inom den grupp av familjer som har kontakt med socialtjänsten. En sådan genomlysning blir inte minst viktig eftersom skillnaderna, som vi ska visa nedan, också präglar familjernas erfarenheter av mötet med socialtjänsten.

Det övergripande syftet med artikeln är att bidra med kunskap om de skillnader som finns mellan familjer som har kontakt med socialtjänsten. Syftet är vidare att beskriva och analysera hur tillgången till sociala, kulturella och ekonomiska resurser innebär olika förutsättningar för familjerna att hantera sitt vardagsliv och hur resurserna i sin tur påverkar deras relationer med socialtjänsten. De frågor som ställs är dels vilka ekonomiska, sociala och kulturella resurser familjerna har tillgång till, dels hur familjerna ser på det stöd de har fått från socialtjänsten.

För att på ett tydligt sätt belysa skillnaderna mellan familjer som har kontakt med socialtjänsten har vi valt att lyfta fram fyra mödrars berättelser om familjens vardagsliv. Det handlar om mödrar som med anledning av sina barns problem har kontakt med och får insatser från socialtjänsten. Ytterligare en likhet mellan mödrarna är att de alla har ett eller flera barn med diagnosen ADHD. Kontakten med socialtjänsten sker för mödrarna på frivillig basis, även om det inte alltid har varit så för alla av dem. I ekonomiskt hänseende är familjerna däremot olika, två av dem har mycket knappa ekonomiska resurser medan de två andra har det bättre ställt i det avseendet. I mödrarnas berättelser skapas två mycket olika bilder av familjernas vardagsvillkor och situation, som vi senare ska visa.

Tidigare forskning

Det finns som tidigare nämnts en stor mängd forskning som visar att familjer i en ekonomiskt utsatt situation löper betydligt högre risk att komma i kontakt med sociala myndigheter, både i Sverige och i en rad andra länder. En stor del av forskningen inom fältet handlar dock om placeringar av barn och då oftast emot föräldrarnas vilja, vilket gör att den inte är alltigenom tillämpbar på de familjer som behandlas i den här artikeln.

Franzén m.fl. (2008) har studerat placerade barn och vad som kännetecknar deras bakgrund. De konstaterar att förutom socioekonomiska förhållanden är föräldrarnas utbildningsnivå och familjens sammansättning avgörande. Det barn som växer upp i en familj med en ensamstående förälder utan eftergymnasial utbildning och som är beroende av välfärdsstatens transfereringar, som försörjningsstöd, löper betydligt större risk att bli omhändertaget för samhällsvård. Omvänt minskar risken om föräldrarna bor tillsammans, har högre utbildning samt inte har uppburit försörjningsstöd (ibid.). Liknande slutsatser dras även i utländsk forskning från Storbritannien, USA och de nordiska länderna, det vill säga att ekonomisk utsatthet ökar risken för att familjen har kontakt med socialtjänsten och att barnen omhändertas för samhällsvård (se t.ex. Bywaters m.fl., 2016; Fong, 2017; Andersen & Fallesen, 2010; Hiilamo m.fl., 2023).

Delar av denna forskning fokuserar på relationen mellan omsorgssvikt och fattigdom och hur omsorgssvikt i sin tur leder till kontakter med socialtjänsten (Pelton, 2015; Kim & Drake, 2018; Featherstone m.fl., 2017). En anledning till det starka samband som finns mellan omsorgssvikt och fattigdom är enligt forskningen att de ekonomiska omständigheterna skapar en stress som i sin tur tar sig uttryck i bristande omsorg om barnen. En annan förklaring är att det antas finnas en klassbaserad snedvridning i socialtjänstens sätt att se på föräldraskap och bedöma omsorgssvikt, vilken gör att familjer med knappa ekonomiska resurser lättare uppmärksammas (Zilberstein, 2016). Bernard och Greenwood (2019, som intervjuat socialarbetare i Storbritannien, drar slutsatsen att det är svårare för socialarbetare att upptäcka omsorgsbrister i mer välbeställda familjer. Samtidigt konstaterar de att ekonomiskt starka föräldrar också har andra resurser som ger dem möjlighet att göra motstånd och undvika interventioner från socialtjänsten (ibid.)

Under de senaste åren har det tillkommit flera studier av hur familjer hanterar sitt vardagsliv under ekonomiskt knappa förhållanden. I svensk forskning finns som tidigare nämnts studier där barn och föräldrar berättar om hur det är att leva med små ekonomiska resurser. Flera av studierna pekar på det stigma som fattigdom utgör i dagens samhälle och hur detta påverkar barnens skolgång och sociala kontakter samt hur fattigdomen därigenom begränsar deras liv (se Fernqvist m.fl., 2020; Odenbring, 2019). Förutom de begränsningar som ekonomin innebär för familjernas konsumtion

av mat, kläder och fritidsaktiviteter tar Daly och Clarke (2015), som studerat fattiga familjer i Nordirland, också upp att det finns en moralisk dimension i den påtvingade sparsamheten. Det är alltid barnen som kommer i första hand och föräldrarna avstår kläder och mat för egen del för att prioritera barnen och det som behövs för deras skolgång (ibid.).

Fattiga familjers situation blir heller inte lättare av att vi i dag, som Sanfelici (2023) påpekar, lever i ett samhälle där medelklassfamiljen utgör normen, vilket gör att de föräldrar som inte kan leva upp till kraven på att delta på arbetsmarknaden och försörja familjen ställs till svars för sina tillkortakommanden. Bristen på pengar förstås därför som ett individuellt snarare än strukturellt problem och välfärdsstatens insatser koncentreras på att utbilda eller förändra föräldrarna (Sanfelici, 2023; Hennum, 2011; 2012; Webb, 2006). Samtidigt pekar forskningen på att omsorgssvikt liksom påföljande placeringar av barn i många fall skulle kunna undvikas om familjerna ges utökat ekonomiskt stöd (Wildeman & Fallesen, 2017).

Kunskapen om hur ekonomiskt utsatta familjer som har kontakt med sociala myndigheter ser på de insatser de gets och hur de själva förklarar de problem som de erbjuds stöd för är relativt liten (Innes-Turnill, 2023). En studie i israelisk kontext påtalar att föräldrar och professionella ofta har olika uppfattningar om vilket stöd familjen behöver. Medan föräldrarna lyfter fram behovet av ekonomiska resurser erbjuder socialarbetare i stället terapeutiskt stöd (Yona & Nadan, 2021). En annan dimension som lyfts fram i utländsk forskning är att föräldrar som lever i ekonomisk utsatthet känner sig misstänkliggjorda och upplever att deras föräldraskap ifrågasätts av socialtjänsten (Smithson & Gibson, 2017). Fattigdomen i kombination med föräldrarnas upplevelser av sociala myndigheter skapar låga förväntningar på socialtjänstens stöd liksom en ovilja att ta kontakt för att söka hjälp (Russell m.fl., 2008).

Inom socialt arbete finns dock även perspektiv som argumenterar för vad som benämns som ett fattigdomsmedvetet socialt arbete, vilket har visat på goda resultat i praktiken (Saar-Heiman m.fl., 2023). Perspektivet innebär att ta ställning för klienten och att anta att kunskap skapas tillsammans med klienten. Men det innebär också att socialarbetare såväl som forskare måste se klienters berättelser som kunskap, samt att de för att nå sådan kunskap måste tränga in i hur ekonomiskt utsatta familjer lever sitt vardagsliv och hanterar de umbäranden som de ställs inför (Krumer-Nevo, 2016; Saar-Heiman & Gupta, 2020). Den här artikeln har just en sådan inriktning och uppmärksammar familjernas livsvillkor och deras sätt att möta problemen i vardagslivet.

Teoretiska utgångspunkter

Ett sätt att närma sig de skillnader i resurstillgång som finns mellan familjerna i studien är att använda Bourdieus begrepp *habitus* och *kapital* (Bourdieu, 1984; 1985). Även om begreppen är konstruerade för att användas i relation till varandra inom det som Bourdieu kallar ett fält, vill vi här tillämpa dem på ett annat sätt. Med de olika formerna av kapital som analytiska verktyg vill vi frilägga samt förstå konsekvenserna av de skillnader i ekonomiska tillgångar som finns mellan familjerna. Vidare vill vi också belysa skillnader mellan familjernas resurser i termer av *kulturellt kapital*, som utbildning och normer, och *socialt kapital* i form av de fördelar som deras sociala nätverk ger dem. Förutom de tre huvudsakliga kapitalformerna är det symboliska kapitalet viktigt att uppmärksamma. *Symboliskt kapital* beskrivs av Bourdieu som de andra kapitalformerna i representerad form (Bourdieu & Wacquant, 1992). Så blir till exempel en dyr klocka en symbol för ekonomiskt kapital och ett visst sätt att prata en symbol för ett kulturellt kapital, men det symboliska kapitalet kan också uttryckas i termer av status och respekt.

Av Bourdieus kapitalformer är det främst det sociala kapitalet som har uppmärksammats inom socialt arbete. Ett stort socialt kapital i form av både nära och mer avlägsna sociala relationer och ett socialt nätverk av relationer med både dem som är lika och olika en själv har i forskning visat sig vara till nytta för individen både i vardagslivet och vid särskilt påfrestande situationer (Healy & Hampshire, 2002; Hawkins & Maurer, 2012; Webb, 2006). Ett väl utvecklat socialt nätverk utgör inte bara en trygghet genom att tillhandahålla emotionellt stöd, praktisk hjälp eller nyttiga kontakter, utan det antas också bidra till ökad tillit och förtroende för andra (Coleman, 1988). Tilliten blir inte minst viktig att överväga i fråga om familjernas relation till och sätt att se på socialtjänsten och andra välfärdsstatliga institutioner (jfr Nordby, 2011).

Begreppet kulturellt kapital tas inte lika ofta upp inom socialt arbete eller i studier av utsatta grupper. Att betrakta utbildning som ett kulturellt kapital är relativt opöblematiskt, men om vi närmar oss kultur i form av normsystem och handlingssätt är begreppet inte lika enkelt att använda. När kultur används i studier av fattigdom eller utsatta grupper får det ofta en negativ och inte sällan stigmatiserande innebörd, eftersom det ofta får beteckna ett normsystem som avviker från det dominerande. Ett exempel på det är hur Lewis begrepp *fattigdomskultur* (Lewis, 1965) har kommit att användas för att skuldbelägga dem som drabbas av fattigdom (Vinnerljung, 1998). Orsaken till fattigdomen blir därmed normsystemet snarare än de strukturella förhållanden som råder i samhället. Risken att i analysen negligera betydelsen av strukturella förhållanden gäller dock inte endast för begreppet kulturellt kapital, utan också begreppet socialt kapital riskerar att förbise ekonomins betydelse och bidra till att ansvaret för problemen återförs till dem som drabbas (Healy & Hampshire, 2002).

Trots detta vill vi hålla fast vid att teoretiska begrepp som tar hänsyn till normsystem och sociala relationer är viktiga för att förstå olika gruppers skilda levnadsvillkor. Bourdieus kombination av ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital blir en styrka för att förstå familjernas situation och erfarenheter, utan att de kulturella skillnaderna överbetonas på bekostnad av de ekonomiska eller vice versa. Mitchell och Campbell (2011) har en liknande utgångspunkt som de kallar *social ekonomi*. För att förstå men också kunna hjälpa utsatta familjer med sammansatta problem måste man enligt dem ta hänsyn till familjernas ekonomiska, kulturella och sociala resurser. Det sociala arbetet måste, enligt Mitchell och Campbell, utgå ifrån en förståelse för familjerna som grundas i de strukturella villkor familjen lever under (ibid.).

Metod

Den studie som artikeln bygger på är en del av ett större forskningsprojekt kallat *Familjer i socialtjänsten*, som har bedrivits inom FoU Centrum för vård, omsorg och socialt arbete i Östergötland (Davidson & Bredmar, 2012; Bredmar m.fl., 2014). Materialet är hämtat från en delstudie där livsloppsintervjuer genomfördes med föräldrar i 30 familjer som fick insatser från socialtjänsten. Familjerna valdes ut genom en tidigare delstudie där föräldrar i 202 familjer intervjuades, och de problem som fanns i familjerna skattades utifrån ett belastningsindex med avseende på de behov familjerna hade och de insatser de gavs från socialtjänsten (Bredmar m.fl., 2014). Belastningsindex beräknades utifrån frågor om barnets/ ungdomens livssituation, barnets psykosociala situation respektive föräldrarnas livssituation och stressfaktorer hos föräldrarna. I urvalet till den här delstudien ingår de 30 familjer där barnet och även föräldrarna hade den högsta belastningen enligt detta index. Vad gäller familjernas ekonomiska situation kunde de delas in i två grupper. Till den ena gruppen hörde 23 familjer med små ekonomiska resurser, flera av de här föräldrarna saknade förvärvsarbete och levde ensamma med sina barn. Föräldrarna i denna grupp hade också egna problem som missbruk och psykisk eller fysisk ohälsa. I den andra gruppen, som bestod av sju familjer, levde mödrarna tillsammans med barnets far eller en annan partner, de vuxna förvärvsarbetade och hade en relativt god ekonomi. I de familjerna var socialtjänstens stöd endast kopplat till barnet eller barnen (ibid.).

Intervjuerna eller de så kallade livsloppsintervjuerna varade i en till två timmar och det transkriberade intervjumaterialet omfattar cirka 1 000 sidor text. Intervjuerna genomfördes utifrån följande teman: föräldrarnas uppväxt, skolgång, arbete, socialt nätverk och kontakter med socialtjänsten. Intervjuerna genomfördes av medforskande socialarbetare i projektet efter att de fått utbildning i intervjuteknik. Valet att genomföra livsloppsintervjuer med föräldrarna och att be dem berätta om sina levnadsvillkor utifrån olika teman bottnade i tankarna om betydelsen av att låta föräldrarna

själva fritt få berätta om sin livssituation. Genom att låta intervjupersoner berätta om olika händelser, själva fritt få koppla samman dem och sätta dem i en kontext så finns, som Riessman (1997) skriver, mer kunskap att hämta än vid traditionella intervjuundersökningar.

Analysen av materialet utfördes induktivt genom en form av tematisk analys (Braun & Clarke, 2006; 2022). Återkommande läsningar, kodning och tolkningar av transkriptionerna resulterade i två centrala teman som växte fram ur analysen av materialet under arbetets gång. Det ena temat handlade om intervjupersonernas erfarenheter av socialtjänsten. Det andra handlade om familjernas livssituation och hur deras tillvaro har kommit att gestalta sig. Den fullständiga och aggregerade analysen har tidigare presenterats i Bredmar m.fl. (2014).

I den här artikeln koncentreras analysen som tidigare nämnts på fyra mödrars berättelser. Det görs dels för att tydligare kunna lyfta fram de skillnader som finns mellan familjernas livssituationer och relationer till socialtjänsten, dels för att kunna ge en djupare förståelse för familjernas situation genom mer fylliga beskrivningar och citat ur mödrarnas berättelser. De fyra mödrarna har valts genom ett syftesstyrt urval för att få ett så kontrasterande material som möjligt (Patton, 2002). Det viktigaste urvalskriteriet har således varit att de har olika ekonomiska resurser, men vi har också tagit hänsyn till att deras berättelser är informationsrika i relation till studiens centrala teman. Att det fanns barn med ADHD-diagnoser i alla familjerna var inte ett urvalskriterium. Men samtidigt gör detta att familjernas relationer till socialtjänsten blir mer jämförbara eftersom det stöd som ges till barnen bottnar i likartade problem.

Analysen av de fyra mödrarnas berättelser har genomförts deduktivt med utgångspunkt från Bourdieus former av kapital. Den har således koncentrerats på ämnen som ekonomi, utbildning, arbete och sociala nätverk, men vi har också särskilt uppmärksammat mödrarnas förhållande till socialtjänsten.

Mödrarna har här fått fingerade namn och kallas Maria, Moa, Karin och Katarina.

De fyra mödrarnas berättelser

Nedan redovisas mödrarnas berättelser som enskilda fall. De teman som lyfts fram utifrån berättelserna är ekonomi, utbildning, socialt stöd samt kontakter med socialtjänsten och andra samhällsinstitutioner. Maria och Moa får här representera föräldrarna i den grupp familjer som har väldigt små ekonomiska resurser, medan Karin och Katarina representerar den grupp av familjer som har större ekonomiska resurser.

Maria och Moa

Maria

Maria är i 45-årsåldern och är ensamstående med tre hemmavarande barn, varav två barn har diagnosen ADHD. Maria har gått ut grundskolan och har en kortare påbyggnadsutbildning. Hon har tidigare arbetat på en lägre befattning inom hälso- och sjukvårdssektorn, men var under några år sjukskriven för fysisk och psykisk ohälsa. Maria lever sedan mer än 12 år tillbaka på försörjningsstöd och tillhör den grupp föräldrar i studien som har lägst inkomst. Maria och hennes tre hemmavarande barn bor i lägenhet, en hyresrätt. Marias berättelse om familjens ekonomiska situation ges här stort utrymme, eftersom hon ingående beskriver vad det innebär att som hon säger vara "fattig".

För det är väl det som är, just med ekonomin så blir det så begränsat. Man har inte råd, man sitter i sin lägenhet, vilket blir följderna av att du får ju nästan ångest när du sitter inom fyra väggar. Du har inte råd att gå ner och handla som, för att få den här sociala biten. Det är inte så roligt att bara gå ut och gå, hela tiden. För då frågar ju ungarna, kan vi inte köpa en glass, kan vi inte göra det? Såna här saker, så till slut vill inte de följa med på promenaderna. Sen kan man inte ut på cykeltur för man har inte cyklar till allihop.

Maria beskriver i citatet att hon inte har råd att gå och handla eller att göra utflykter med barnen eftersom hon inte har ekonomiska möjligheter att köpa cyklar till alla tre. I Marias berättelse framgår att en knaper ekonomi också begränsar det sociala livet och följderna blir att hon vistas mycket i hemmet: "man sitter i sin lägenhet". Hon beskriver sin tillvaro som ett "tråkigt liv". Maria berättar också att maten hon har råd att laga till familjen är vad hon kallar "fattigmansmat".

För jag menar man kan inte säga det, jaha, vi slutar äta en vecka så kan vi åka till [Djurpark]. [...] Det går ju inte. [...] Och det är ju så himla precis med pengarna. Det är ju det. Det är ju liksom, du överlever med då fattigmansmat, makaroner och korv i stort sett varje dag.

Som framgår i citatet menar Maria att hon och barnen skulle behöva avstå från att äta mat en hel vecka för att hon skulle kunna ha råd att ta med barnen på utflykt och besöka en djurpark.

Maria har haft många kontakter med socialtjänsten under åren. De har förutom ekonomiskt bistånd bestått med stöd till både henne själv och barnen. Kontakterna och alla mötena har nästan varit som ett heltidsjobb, säger Maria. Däremot har hon aldrig känt sig illa behandlad av socialtjänsten och tycker nu att hon har en bra handläggare. Men samtidigt säger Maria att "man [känner] sig nog rätt nertryckt när man är på socialen". Uttalandet faller i samband med att Maria pratar om ekonomiskt bistånd, men känslan av att vara nertryckt tycks kunna generaliseras till kontakter med socialtjänsten överhuvudtaget.

Det som Maria framför allt är kritisk mot är att försörjningsstödet är så lågt och att hon inte får några extra pengar till dotterns särskilda behov. Maria berättar vidare att familjen bara har varit på semester en enda gång på tio år och uttrycker att hon borde få extra pengar för semester med barnen. Hon säger: "Men just det här med semester, då tar barnen stryk av dålig ekonomi. För det gör de. Det sätter djupa spår i dem." Maria berättar att ena dottern var nervös för att börja skolan på höstterminen, eftersom hon inte "gjort något speciellt" under sommaren. I skolan får barnen berätta vad de gjort under skollovet. Klasskamraterna berättar om husvagnssemestrar och utlandsresor, medan Marias dotter skämdes för att familjen inte har haft råd att göra någon resa överhuvudtaget. Då uppmanade Maria dottern att ljuga och säga att de hade varit på semester hos släktingar i en annan del av landet.

Maria har tillgång till sociala nätverk såväl med några släktingar som med en del vänner. Maria och en släkting som har barn i liknande åldrar som Marias träffas ibland hemma hos varandra, och då följer också barnen med. Denna kontakt men också andra kontakter beskriver Maria i positiva ordalag. Det framgår dock i Marias berättelse att hennes sociala nätverk inte ger henne avlastning med barnen, det vill säga att de skulle stödja Maria genom att ibland ta hand om hennes barn. Den avlastning Maria har till barnen är via socialtjänsten i form av kontaktperson och aktivitetsdag en dag i månaden.

Maria återkommer flera gånger under intervjun till att hon fått klara allt själv kring barnen och hushållet och hon påpekar att hon inte har någon att vända sig till för att få hjälp. Hon har också varit ensam när det gäller kontakter med skolan såväl som olika myndigheter och verksamheter, inte minst när ett par av barnen genomgick neuropsykiatriska utredningar. Hon berättar också att hon själv får ansvara för alla vardagssysslor som att handla, tvätta, städa och laga mat. Maria säger: "Man har ofta känt sig värdelös som mamma fast man har jobbat häcken av sig ensam med alla barnen."

Flera gånger under intervjun återkommer Maria till hur hon försöker hantera

vardagen och den knappa ekonomin. Förutom att hon uppmanar barnen att ljuga i skolan för att slippa skämmas, berättar hon om hur hon själv alltid köper de billigaste kläderna på rea och hur hon sedan sitter och lagar dem flera gånger, tills de inte längre är möjliga att laga. Känslan av att vara värdelös, som Maria säger sig uppleva, förstärks också av att hon måste hantera barnens önskingar och känna att hon inte kan leva upp till barnens krav på "en normal familj". Ett normalt familjeliv verkar enligt barnen och Maria inte innefatta att man är beroende av socialtjänsten, eftersom Maria säger:

Jag tänkte, det är ju inte roligt att höra barnen säga, kan vi åka utomlands, kan inte vi göra det? [...] Och sen får man höra, som en normal familj. För man är inte normal när man går på socialen.

Moa

Moa är i 35-årsåldern och lever ensam med sin dotter. Dottern har diagnosen ADHD. Moa har gått ut grundskolan och har därefter haft tillfälliga anställningar inom servicesektorn. Hon är nu arbetslös och har med kortare avbrott levt på försörjningsstöd under de senaste tio åren. Moa tillhör, precis som Maria, den lägsta inkomstgruppen. Moa och dottern bor i lägenhet, en hyresrätt. Moa berättar om familjens ekonomiska situation:

En annan ska typ klara sig på tio med en hyra på fem. Alltså jag tror inte dom har ens någon gång suttit i våran sits, hur det faktiskt är, och försökt vrida och vända på varenda krona. Och visst, dom säger att det är en engångsgrej, att man bara ska gå där för stunden. Men säg dom som hamnar där och inte kommer ut på grund av att man hittar inte rätt jobb, som jag i mitt fall. Jag har inte hittat rätt jobb. Det är inte säkert att jag kommer hitta ett jobb, jag har ju kommit upp i den åldern att det inte är attraktivt för dom på arbetsmarknaden att ta till mig snart, känner jag. [...] På något sätt önskar jag att jag skulle få genomgå åtminstone en månad som vi får genomgå. Alltså regeringen borde släppa till mer pengar till dom som sitter som vi. Alltså en tusenlapp mer, ehh, jag vet att mitt alltihopa är på typ sammanlagt 11, då ska man klara sig på det. Då har man TV. TV-licensen betalar inte socialen.

Moa berättar vidare att hon inte har råd att betala "allt som går åt varje månad, det går inte". Hon beskriver i citatet hur hon får "vrida och vända" på varenda krona. Som också framgår i citatet vill Moa gärna ha ett arbete för att kunna försörja sig och dottern, men hon är orolig för att hon på grund av sin ålder inte längre är attraktiv på arbetsmarknaden.

I Moas berättelse framkommer också att hon och dottern tillbringar mycket tid

tillsammans i hemmet och att det inte finns ekonomiskt utrymme till utflykter, nöjen eller semesterresor. Moa vill gärna upprätthålla kontakten med sina släktingar. Även om släktingarna inte träffas så ofta så kan Moa hålla kontakt via sociala medier. Det framkommer också i Moas berättelse att hon tidigare hade ett viktigt socialt nätverk i föräldrarna, och då särskilt i fadern som ofta tog hand om sitt barnbarn. Det innebar att Moa fick avlastning då dottern ibland sov över hos sina morföräldrar på helgerna. Sedan fadern avled för några år sedan har denna möjlighet till avlastning upphört. Det stöd och den avlastning Moa har är i dag via BUP och via behandlingsverksamhet.

Moa beskriver att kontakten med hennes handläggare på socialförvaltningen fungerar bra eftersom handläggaren är "snäll", som hon säger. Hon är dock starkt kritisk till socialförvaltningens handläggning av försörjningsstöd. Moa tycker att försörjningsstödet är alltför begränsat och att handläggningen är för styrd av regelverket. Hon hade behövt extra pengar till dottern, som har särskilda behov, och hon anser att hon inte har fått den hjälp som hon behöver. I tidigare kontakter med socialförvaltningen, men också med barnomsorgen, har Moa ibland känt sig ifrågasatt och miss-tänkliggjord. Tilläggas kan att Moas kontakter med socialtjänsten inte alltid har varit frivilliga.

Karin och Katarina

Karin

Karin är i 45-årsåldern, är sammanboende med barnens far och har två hemmavarande barn och ett som befinner sig på behandlingshem. Alla tre barnen har neuropsykiatriska diagnoser varav två har diagnosen ADHD. Karin och hennes man har båda högskoleutbildning och båda har arbeten som motsvarar deras utbildningsnivå. Karin och hennes familj bor i villa. Familjen tillhör den högsta inkomstgruppen i studien.

I Karins berättelse framstår aldrig ekonomiska resurser som ett problem utan det är snarare två av barnens utagerande och aggressiva beteende som har skapat problem i familjen. Karin berättar att familjen tidigare bodde i lägenhet i några olika städer, men att de sedan ett antal år tillbaka blev stationära i en stad och då hade ekonomiska möjligheter att "flytta till ett hus". Villan är i ett lugnt och trivsamt bostadsområde, och Karin beskriver att de umgås med grannarna som har "barn i mina barns ålder".

Karin berättar att familjen har täta kontakter med släktingar och att detta sociala nätverk är mycket betydelsefullt för familjen. Särskilt morföräldrarna till barnen samt hennes syster och svåger har stöttat och avlastat familjen genom att ta hand om barnen. Systemen och svågern har också tagit med barnen på resor. Karin berättar:

Min mamma har varit en klippa. Hon har varit absolut den största klippan man kan tänka sig. Hon är lugn, hon är trygg, positiv människa. [...] Ja, hon har alltid varit ett stöd. [...] Min syster och svåger har ju tagit sig an mina barn väldigt mycket. Hon har hjälpt och stöttat mig mycket. Så de har ofta tagit [äldre barn], har kommit dit, varit där. Eller [yngre barn] varit där, [de har] tagit med dem [alla tre barnen] på resor och så vidare. [...] Vi har haft väldig stöttning från min familj i alla fall, jättemycket stöttning.

I Karins berättelse framkommer också hur släkten, och de möjligheter till avlastning som denna ger, har gjort det möjligt för familjen att hantera tre barn med diagnoser. Ibland kan ett av de yngre barnen tillbringa helgen hos hennes syster eller hennes föräldrar. Om alla tre skulle vara hemma samtidigt skulle det aldrig fungera, menar Karin.

Karin berättar också att hennes arbetskamrater har varit förstående och gett emotionellt stöd under den tid som vardagen med barnen var påfrestande och turbulent. Detta har varit betydelsefullt och Karin ser nu fram emot att kunna gå tillbaka till arbetet efter att ha varit sjukskriven.

Det har dock inte varit någon lätt resa för att få stöd till barnen. Karin har fått kämpa och göra sin röst hörd för att få hjälp och stöd till barnen. Exempelvis berättar hon att hon "röt i" för att få hjälp, och att hon varit i kontakt med personal "högre upp" inom både skola och socialförvaltning för att få de insatser hon ansåg att barnen behövde. Till slut fick familjen den hjälp som Karin menar behövts och nu har alla barnen fått särskilda insatser genom skolan och socialtjänsten.

Katarina

Katarina är cirka 40 år, har två barn som i tidig ålder fick diagnosen ADHD och är sammanboende med barnens pappa. Katarina har examen från gymnasieskolan. Hon och maken yrkesarbetar, en av dem inom servicesektorn och den andra på en lägre befattning inom hälso- och sjukvårdssektorn. Katarina och hennes familj ingår i den högsta inkomstgruppen i studien. Katarina och familjen bor i en lägenhet med trädgård.

I Katarinas berättelse framkommer inte några bekymmer för familjens ekonomiska situation, utan snarare handlar samtalet mycket om barnen. Familjens ekonomi fungerar, vilket kanske särskilt tydligt framkommer i följande exempel:

Nej [husdjuren] får vara hemma, då har vi grannar, vi har perfekta grannar. Men det är också en grej med familjen, vi har ju jättebra kontakt med min mans familj, vi åker på semester med dom varenda sommar, dom har husvagnar och vi brukar hyra stuga. Men nu har vi ju husvagnar allihop och vi är borta en vecka alla ungar och alla vuxna och allting. Det är jätte jättekul.

Katarina berättar att familjen varje sommar åker tillsammans med mannens släktingar på semester. Släktingarna har sedan länge husvagnar medan Katarina och hennes familj brukade hyra en stuga i närheten av campingplatsen. Familjen köpte sedan en husvagn när de ansåg att det var mer praktiskt att ha tillgång till detta, och det innebär som Katarina säger att "nu har vi ju husvagnar allihopa". Det som Katarina också förmedlar i ovanstående citat är att familjen hade ekonomiska möjligheter att köpa en husvagn när de hade behov av en sådan.

Katarina och hennes man har också ekonomiska möjligheter att låta barnen delta i organiserade fritidsaktiviteter två gånger per vecka. Föräldrarna turas om att skjutsa barnen i familjens bil till dessa aktiviteter, vilka kräver såväl deltagaravgift som viss utrustning för att kunna delta.

Katarina beskriver att hon har mycket bra kontakt med sina föräldrar och sina syskon. Syskonen träffas ofta. Familjens sociala nätverk innebär också att hon och hennes man får avlastning när det gäller barnen, eftersom barnen och framför allt ett av dem ofta besöker sina morföräldrar. Katarina säger att hennes mor har varit en väldig "stöttepelare", inte minst under den tid som barnen genomgick neuropsykiatriska utredningar. Avlastningen innebär att Katarina och hennes man får tid till återhämtning och kan göra restaurangbesök eller besöka ett museum. Katarina berättar också att när de har möjlighet gör de utflykter med barnen på helgerna och att de inför nästa år planerar en utlandsresa med barnen när "de har blivit lite större". Katarina säger att familjen har "våldigt mycket avlastning" när det gäller barnen. Hon är också mycket nöjd med kontakterna med socialtjänsten och anser att de har fått "våldigt mycket hjälp från socialförvaltningen". Det ena barnet har kontaktfamilj en gång i månaden, och det andra barnet deltar i gruppaktiviteter för barn med ADHD en heldag i månaden. Arbetet och arbetskamraterna är också värdefulla för Katarina, som säger:

Jag har ju underbara arbetskamrater, dom har stöttat mig hela tiden. Där har jag kunnat vara som en öppen bok. Dom har bara tittat på mig och kunnat se vilken dag jag har, så det är skönt.

Precis som för Karin blir Katarinas arbetskamrater ett stort stöd för henne, värre är det för Maria och Moa som saknar arbete. Avsaknaden av arbete och därigenom också av de sociala kontakter som ett arbete ger är bara en av skillnaderna i det vardagsliv som mödrarna berättar om. En annan betydelsefull skillnad är förstås att Moa och Maria är ensamstående medan Karin och Katarina inte är det.

I följande avsnitt kommer vi att titta närmare på skillnaderna i familjernas livssituation såsom den framställs av mödrarna och diskutera dessa skillnader med hjälp av Bourdieus olika former av kapital (Bourdieu, 1984; 1985).

Diskussion

Vid en jämförelse av Marias och Moas berättelser om sin livssituation med Karins och Katarinas berättelser är det lätt att se de skilda villkor som de lever under. Det som framstår som särskilt slående är förstås de ekonomiska skillnaderna. I diskussionen kommer vi att uppmärksamma hur deras skilda ekonomiska resurser påverkar föräldrarnas möjligheter att tillfredsställa barnens behov av kläder och fritidsaktiviteter, men också föräldrarnas egna liv och deras sätt att förhålla sig till socialtjänsten.

För Maria och Moa som lever på ekonomiskt bistånd finns inga pengar till något annat än det mest nödvändiga och ibland inte ens till det. De måste vända och vrida på varenda krona. Hos dem finns inga pengar till semesterresor och fritidsaktiviteter eller en matsedel som består av något annat än "fattigmansmat". De beskriver båda ett liv som i hög grad begränsas av deras knappa ekonomiska resurser och ett liv som därför också till stor del levs inom hemmets fyra väggar (jfr Daly & Kelly, 2015). När man inte ens kan köpa en glass åt barnen blir det som Maria beskriver det ett tråkigt liv, ett liv som hela tiden begränsas av bristen på pengar. Den ekonomiska utsattheten i dessa familjer påverkar dessutom både barnens och mödrarnas sociala liv. En sommar instängd i en lägenhet utgör inget symboliskt kapital (Bourdieu, 1984) när barnen återsamlas i skolan efter lovet. Det är till och med något som man skäms över och som gör barnen nervösa inför skolstarten (jfr Fernqvist m.fl., 2020).

Moas och Marias berättelser om knappa ekonomiska villkor och det lilla sociala umgänge som familjerna har står i skarp kontrast till de berättelser som ges av Karin och Katarina. Katarina berättar om hyrstugor och inköp av husvagn för återkommande semestrar med släkten samt om utflykter och restaurangbesök. För både Karin och Katarina är släkten en källa till socialt kapital i form av stöd och vuxenkontakt. Minst lika viktigt är att kontakten med släktingarna innebär att föräldrarna får avlastning med barnen och på så sätt också tid till egen återhämtning. Även arbetskamraterna utgör ett socialt kapital genom att erbjuda emotionellt stöd och förståelse i svåra situationer. Arbetskamraterna, släkten och även grannarna blir ett socialt nätverk som ställer upp för familjerna och underlättar deras vardag, även om det ibland bara handlar om något så enkelt som att ta hand om familjens husdjur under en semesterresa. Karin och Katarina har också den fördelen att hushållet består av ytterligare en vuxen och att de inte är ensamma om ansvaret för barnen.

I de fyra familjerna finns som tidigare nämnts en gemensam nämnare, förutom att de har kontakt med socialtjänsten, nämligen att det i familjen finns ett eller flera barn som getts diagnosen ADHD. För Karin och Katarina utgör dessa barns behov av särskilt stöd den enda anledningen till familjens kontakter med socialtjänsten. Moas och Marias kontakter med socialtjänsten sker på andra villkor, eftersom de även brottas med egna problem såsom Marias ohälsa. Båda är också arbetslösa och lever sedan flera år tillbaka på försörjningsstöd. Maria kan inte arbeta på grund av ohälsa och Moa

synes ha gett upp hoppet om att kunna få något arbete. Maria och Moa och deras familjer framstår i detta som dubbelt utsatta, de brottas med betydligt fler och mer sammansatta problem samtidigt som de har avsevärt mindre resurser för att möta och hantera problemen. Båda mödrarna berättar om hur de ensamma måste ta hand om barnens problem samtidigt som de måste kämpa för att få en begränsad ekonomi att räcka till det allra nödvändigaste. Vardagen blir en ständig kamp för att skapa en så dräglig tillvaro som möjligt för barnen, och trots att hon hela tiden kämpar känner sig Maria ibland som en "värdelös mamma".

Dessutom måste Moa och Maria hantera alla dessa problem och den stress de utlöser utan något emotionellt stöd från arbetskamrater eller släktingar, och utan släkt eller vänner som barnen kan tillbringa en helg hos så att de kan få någon egen tid. Den enda avlastning de har är den de får genom socialtjänsten eller andra välfärdsinstitutioner och de enda vuxna som kan ge dem stöd är kanske de socialsekreterare som har hand om deras ärenden.

I mödrarnas förhållande till socialtjänsten finner vi en ytterligare skillnad mellan familjerna. Karin och Katarina har själva tagit kontakt med socialtjänsten för att få hjälp med att hantera barnens problem. Och fastän Karin fick ryta till och ta kontakt högre upp i organisationerna inom skola och socialförvaltning så fick hon till slut den hjälp och det stöd som hon anser att barnen och familjen behöver. Även Katarina är nöjd med det stöd och den hjälp som socialtjänsten har gett familjen.

Med Maria och Moa är det på ett helt annat sätt. Framförallt är de missnöjda med storleken på det ekonomiska bistånd som familjen ges, men det är inte bara det. Moa tror inte att socialtjänsten förstår hur det är att vara i hennes sits, och hon har känt sig både ifrågasatt och misstänkliggjord i möten med socialtjänsten. Ingen av dem menar heller att de har fått den hjälp som familjen behöver. I intervjuerna går det inte att utläsa om det stöd som Moa och Maria får till barnen genom socialtjänsten, såsom kontaktfamilj och aktiviteter, är mindre än det stöd som ges till Karins och Katarinas familjer. Men samtidigt har ju Moa och Maria så mycket större behov eftersom de saknar stöttning av sitt sociala nätverk. Precis som Mitchell och Campbell (2011) konstaterar synes det här som om det sociala arbetet inte kan hjälpa eller möta behoven hos de familjer som har de största behoven.

En anledning till de skillnader som finns i relationen till socialtjänsten kan vara att Karin och Katarina har haft lättare att ta kontakt med samhällets institutioner och att föra sin talan och till och med ryta till för att få det stöd som de anser att familjen behöver (jfr Bernard & Greenwood, 2019). I kraft av det kulturella kapital som de har i form av utbildning och deltagande i arbetslivet kan de ställa krav på det stöd som ges till familjen och till de barn som har särskilda behov (jfr Garrett, 2013). Moa och Maria berättar inget om att de har ställt krav på socialtjänsten eller andra samhällsinstitutioner och kunnat få igenom sin vilja. Även om båda uttrycker sig positivt om

socialtjänstens handläggare har de ibland känt sig missförstådda och som att socialtjänsten ställer krav på dem i stället för tvärtom. Deras upplevelser stämmer på så sätt överens med det som refereras i tidigare forskning kring klienters erfarenheter (Smithson & Gibson, 2017; Russell m.fl., 2008).

Vi får heller inte glömma bort att Karins och Katarinas liv i högre utsträckning än Moas och Marias överensstämmer med det som Hennum (2011; 2012) betecknar som medelklassens och vars normer, enligt flera forskare, ligger till grund för socialtjänstens bedömningar av och krav på föräldraskap (Hennum, 2011; Garrett, 2013; Sanfelici, 2023). Moas och Marias situation överensstämmer däremot i hög grad med den som är vanlig i familjer som har kontakt med sociala myndigheter. De är ensamstående, de saknar gymnasieutbildning och arbete och de lever på försörjningsstöd (jfr Franzén m.fl., 2008). Således har de därigenom också svårare att leva upp till medelklassens normer för familjeliv och försörjning.

Den fråga som inställer sig är förstås om det också innebär att Maria och Moa skulle ha ett annat normsystem än Karin och Katarina. Det finns emellertid inget i Moas och Marias berättelser som tyder på att de har andra normer och ideal avseende föräldraskap och familjeliv. Moa önskar att hon kunde få ett arbete och slapp leva på försörjningsstöd. Maria är bara alltför medveten om vad som är eftersträvansvärt och vad som kännetecknar det hon kallar en "normal familj" samt hur bristen på pengar och beroendet av ekonomiskt bistånd drabbar barnen. Vi menar därför att det inte är normerna som är annorlunda utan möjligheterna att leva upp till dem och att ge barnen det familjeliv som de önskar (jfr Bredmar m.fl., 2014). Det kulturella kapital som skiljer familjerna åt handlar således mer om utbildning och arbetslivsdeltagande än om normer.

Slutord

Vi har ovan visat på de skillnader som finns mellan de ekonomiskt utsatta familjerna och de familjer som har det bättre ställt ekonomiskt, och vi har visat hur tillgången till ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital påverkar familjernas vardagsliv, deras behov av stöd samt deras relationer med socialtjänsten och andra välfärdsstatliga institutioner. Bland dessa skillnader är det kanske just hur mödrarna berättar om sina relationer med socialtjänsten som är det viktigaste att lyfta fram. Mödrarna i de två familjer som inte har några ekonomiska problem och som har ett starkt socialt kapital i form av både avlastning och emotionellt stöd är de som är mest nöjda med socialtjänstens insatser och som upplever att de har kunnat göra sina röster hörda. De två mödrar som inte har något av detta anser att socialtjänstens stöd inte alls motsvarar de behov familjen har. De ensamstående mödrarna Moa och Maria som saknar både ekonomiskt och socialt kapital och som dessutom brottas med mer sammansatta

problem, saknar inte bara det stöd de anser sig behöva utan de har också upplevt att socialtjänsten inte förstår deras situation.

Det som Moa och Maria är mest kritiska till är det ekonomiska biståndets storlek, och de säger sig båda behöva mer pengar. Det är också behovet av pengar som gör deras situation komplicerad, eftersom fattigdom ses som ett strukturellt problem som det sociala arbetet inte kan lösa (Morris m.fl., 2018). Men det går inte att komma ifrån att det är just behovet av mer pengar som socialtjänsten inte har uppfyllt och som gör att de inte känner sig sedda.

Det finns som tidigare nämnts flera utländska studier som vittnar om att klienter som lever i fattigdom inte känner sig sedda eller behandlade med värdighet och respekt (Sanfelici, 2023; Krumer-Nevo, 2016; Smithson & Gibson, 2017). Det är här som det tidigare nämnda fattigdomsmedvetna perspektivet inom socialt arbete kan göra skillnad. En del i ett sådant perspektiv är att inom både forskningen och i det sociala arbetets praktik fästa uppmärksamhet på hur enskilda familjer löser vardagslivets alla problem trots otillräckliga ekonomiska resurser (Krumer-Nevo, 2016; Saar-Heiman & Gupta, 2020). Även om de flesta socialsekreterare, såsom Moa framställer det, inte har varit i hennes situation, gäller det för socialarbetaren att försöka förstå den kamp familjerna utkämpar för att få pengarna att räcka till. Men det räcker inte med det. Det sociala arbetet måste också förstå de psykologiska konsekvenserna, i form av skam och stigmatisering, som fattigdomen innebär för klienten. Krumer-Nevo (2016) beskriver de psykologiska konsekvenserna som en avsaknad av symboliskt kapital, vilken drabbar ekonomiskt utsatta i de flesta sociala kontakter. Det handlar om skammen som får barnen att bäva för att behöva berätta hur de tillbringat sommaren när skolan börjar på hösten och det handlar om den brist på respekt som fattiga föräldrar möter i kontakt med socialtjänsten och andra samhällseliga institutioner. Enligt Krumer-Nevo är det också bristen på symboliskt kapital som avhåller ekonomiskt utsatta från att göra sina röster hörda och kräva det stöd som de behöver (ibid.).

Skillnaderna i villkor mellan familjerna ovan handlar således inte bara om ekonomiska resurser och sociala nätverk, de handlar lika mycket om fattigdomens symboliska konsekvenser. Det handlar om status, om hur man bedöms av andra och hur man ser på vad man har rätt att kräva för sig själv och sina barn. För de ekonomiskt starkare familjerna handlar det om det symboliska kapital som kan mobiliseras i relationer med socialtjänsten och andra välfärdsinstitutioner och som gör det möjligt för dem att få det stöd som de anser att familjen behöver. För de ekonomiskt utsatta familjerna utgör fattigdomen och behovet av ekonomiskt bistånd snarare ett negativt symboliskt kapital som gör att de känner sig nedtryckta i kontakten med socialtjänsten. För som Maria säger, det är ju ”inte normalt” att behöva gå till socialen.

Referenser

- Andersen, S.H. & Fallesen, P. (2010) A question of class: on the heterogeneous relationship between background characteristics and a child's placement risk. *Children and Youth Services Review*, 32: 783–789. doi:10.1016/j.childyouth.2009.10.003.
- Bernard, C. & Greenwood, T. (2019) Recognizing and addressing child neglect in affluent families. *Child & Family Social Work*, 24: 340–347. doi:10.1111/cfs.12619.
- Bjurman, E-L. (1981) *Barn och barn: om barns olika vardag*. Lund: Liber Läromedel.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (1985) Social space and the genesis of groups. *Theory and Society*, 14: 723–744.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992) *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3: 77–101. [https://doi.org/10.1080/26895269.2022.2129597].
- Braun, V. & Clarke, V. (2022) Toward good practice in thematic analysis: avoiding common problems and be(com)ing a *knowing* researcher. *International Journal of Transgender Health*, 24(1): 1–6. [https://doi.org/10.1080/26895269.2022.2129597].
- Bredmar, M., Davidson, B., Leinhard, H. & Petersson, G. (2014) *Pengarna, barnen och livet: en studie av familjer med sammansatta problem och deras möte med socialtjänsten*. FoU-rapport 76:2014. Linköping: FoU Centrum för vård, omsorg och socialt arbete.
- Bywaters, P., Brady, G., Sparks, T. & Bos, E. (2016) Inequalities in child welfare intervention rates: the intersection of deprivation and identity. *Child & Family Social Work*, 21: 452–463. doi:10.1111/cfs.12161.
- Coleman, J.S. (1988) Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94: 95–120.
- Daly, M. & Kelly, G. (2015) *Families and poverty: everyday life on a low income*. Bristol: Polity Press.
- Davidson, B. & Bredmar, M. (red.) (2012) *Familjer i socialtjänsten: levnadsvillkor, livssituation och erfarenhet av socialtjänst*. FoU-rapport 68:2012. Linköping: FoU Centrum för vård, omsorg och socialt arbete.
- Featherstone, B., Morris, K., Daniel, B. & Bywaters, P. m.fl. (2017) Poverty, inequality, child abuse and neglect: changing the conversation across the UK in child protection? *Children and Youth Service Review*, 97: 127–133. doi:10.1016/j.childyouth.2017.06.009.
- Fernqvist, S., Flinkfeldt, M., Näsman, E. & Ponton von Gerber, C. (2020) *Barnfattigdom: barnfamiljer och professionellas perspektiv*. Lund: Gleerups.
- Fong, K. (2017) Child welfare involvement and contexts of poverty: the role of parental adversities, social networks and social services. *Children and Youth Services Review*, 72:5–23. doi:10.1016/j.childyouth.2016.10.011
- Franzén, E., Vinnerljung, B. & Hjern, A. (2008) The epidemiology of out-of-home care for children and youth: a national cohort study. *British Journal of Social Work*, 38: 1043–1059. doi:10.1093/bjsw/bcl380.
- Garrett, P.M. (2013) *Social work and social theory: making connections*. Bristol: Polity Press.
- Hawkins, R.L. & Maurer, K. (2012) Unravelling social capital: disentangling a concept for social work. *British Journal of Social Work*, 42(2): 353–370. doi.org/10.1093/bjsw/bcr056.
- Healy, K. & Hampshire, A. (2002) Social capital: A useful concept for social work? *Australian social work*, 55 (3): 227–238. doi:10.1080/03124070208410978

- Hennum, N. (2011) Controlling children's lives: covert messages in child protection service. *Child and Family Social Work*, 16: 336–344. doi:10.1111/j.1365-2206.2010.00744.x
- Hennum, N.M.J. (2012) Children's confidences, parents' confessions: child welfare dialogues as technologies of control. *Qualitative Social Work*, 11(5): 535–549. doi:10.1177/1473325011408175.
- Hiilamo, A., Keski-Säntti, M., Niemelä, M. & Ristikari, T. (2023) The increasing association between child poverty and children in out-of-home care: an ecological longitudinal analysis of Finnish municipalities in the period 1992–2021. *Child Abuse & Neglect*, 145. doi:10.1016/j.chiabu.2023.106395.
- Innes-Turnill, D. (2023) Child abuse, the narratives of parents living in poverty: a critical analysis of parental and professional explanations of why a child was harmed. *Journal of Social Work Practice*, 37(2): 183–197. doi:10.1080/02650533.2023.2199195.
- Kim, H., Drake, B. & Jonson-Ried, M. (2018) An examination of class-based visibility bias in national child maltreatment reporting. *Child and Youth Services Review*, 85: 165–173. doi:10.1016/j.chidyouth.2017.12.019.
- Krumer-Nevo, M. (2016) Poverty-aware social work: a paradigm for social work with people in poverty. *The British Journal of Social Work*, 46(6):1793–1808. doi:10.2307/26363587.
- Lareau, A. (2011) *Unequal childhoods: class, race, and family life* (2 uppl.) Berkeley: University of California Press.
- Lewis, O. (1965/1968) *La Vida. A Puerto Rican family in the culture of poverty: San Juan and New York*. New York: Vintage Books.
- Lundström, T. & Sallnäs, M. (2003) Klass, kön och etnicitet i den sociala barnavården. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 10(2-3). doi: 10.3384/SVT.2003.10.2-3.2658.
- Mitchell, G. & Campbell, L. (2011) The social economy of excluded families. *Child and Family Social Work*, 16: 422–433. doi:10.1111/j.1365-2206.2011.00757.x
- Morris, K., Mason, W., Bywaters, P. & Featherstone, B. m.fl. (2018) Social work, poverty, and child welfare interventions. *Child & Family Social Work*, 23: 364–372. doi:10.1111/cfs.12423
- Nordby, H. (2011) Värderingar som socialt kapital. I: B. Starrin & R. Rønning (red.) *Socialt kapital: i ett välfärdsperspektiv*. Malmö: Liber.
- Odenbring, Y. (2019) The daily life and reality behind child poverty in Sweden: children's and adolescents' voices. *Child Indicators Research*, 12: 847–859. doi:10.1007/s12187-018-9558-z.
- Patton, M.Q. (2002) *Qualitative research and evaluation methods* (3 uppl.). London: Sage.
- Pelton, L.H. (2015) The continuing role of material factors in child maltreatment and placement. *Child Abuse & Neglect*, 41: 30–39. doi:10.1016/j.chiabu.2014.08.001.
- Putnam, R.D. (2015) *Our kids: the American dream in crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Riessman, C.K. (1997) Berätta, transkribera, analysera: en metodologisk diskussion om personliga berättelser i samhällsvetenskapen. I: L-C. Hydén & M. Hydén (red.) *Att studera berättelser: samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Russell, M., Harris, B. & Gockel, A. (2008) Parenting in poverty: perspectives of high-risk parents. *Journal of Children and Poverty*, 14(1): 83–98. doi:10.1080/10796120701871322.
- Saar-Heiman, Y. & Gupta, A. (2020) The poverty-aware paradigm for child protection: a critical framework for policy and practice. *British Journal of Social Work*, 50: 1167–1184. doi:10.1093/bjsw/bcz093.
- Saar-Heiman, Y., Nahari, M. & Krumer-Nevo, M. (2023) Critical social work in public social services: poverty-aware organizational practices. *Journal of Social Work*, 23(3): 503–521. doi:10.1177/14680173221144204.

- Sanfelici, M. (2023) Learning from the experience of parents in poverty: the power of recognition. *Child & Family Social Work*, 28: 258–267. doi:10.1111/cfs.12958.
- Smithson, R. & Gibson, M. (2017) Less than human: a qualitative study into the experience of parents involved in the child protection system. *Child and Family Social Work*, 22: 565–574. doi:10.1111/cfs.12270.
- Webb, S.A. (2006) *Social work in a risk society: social and political perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wildeman, C. & Fallesen, P. (2017) The effect of lowering welfare payment ceilings on children's risk of out-of-home placement. *Children and Youth Service Review*, 71: 82–90. doi:10.1016/j.childyouth.2016.10.017.
- Vinnerljung, B. (1998) Socialt arv. I: V. Denvall & T. Jacobson (red.) *Vardagsbegrepp i socialt arbete: ideologi, teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Yona, L. & Nadan, Y. (2021) Mind the gap: parental and professional perceptions of "risk" for children living in poverty. *Child and Family Social Work*, 26: 582–591. doi:10.1111/cfs.12840.
- Zilberstein, K. (2016) Parenting in families of low socioeconomic status: a review with implications for child welfare practice. *Family Court Review*, 54(2): 221–231. doi:10.1111/fcre.12222

Henrik Örnlinde & Rickard Ulmestig

Gör din plikt och kräv din rätt

– en relationell etnografi av arbetslinjens hegemoni på medborgarkontor i den urbana periferin

Navigating Duty and Rights - A Relational Ethnography of Work-First Hegemony in Municipal Service Centres in the Urban Periphery

The "work-first approach" (*arbetslinjen*) is a fundamental concept in Swedish welfare policy, shaping both progressive and regressive policy agendas. In contemporary political discourse, marginalised communities have become the focus of initiatives aimed at reinforcing the work-first approach among the unemployed through increased conditionalities. Consequently, the work-first approach has become a site of struggle over the direction of Swedish labour market and welfare policies. This article aims to analyse how the work-first approach is realised as a hegemonic practice within municipal service centres located in marginalised communities. Based on a relational ethnographic approach, we examine how the work-first approach is realised in daily interactions between residents and community guides, as people navigate administrative activation measures, experience hyper-exploitation, and manage life on the margins of poverty. Our findings highlight the fluid nature of the work-first approach, demonstrating how it is both reproduced and contested across different social contexts. We argue that the work-first approach, as a hegemonic idea, faces a significant challenge: increasing social conflict and coercion within the welfare system and labour market are undermining the active consent of marginalised groups—a consent critical for maintaining the work-first approach as a dominant framework in Swedish policy.

Keywords: work-first, activation, relational ethnography, marginalised communities, hegemonic practices

Henrik Örnlinde är doktorand i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.

Rickard Ulmestig är professor i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.

Kontakt: Henrik.Oernlind@lnu.se

Introduktion

Sedan början av 1900-talet har uppmaningen ”gör din plikt och kräv din rätt” varit ett vägledande medborgarskapsideal: att uppfylla samhällsliga plikter är en förutsättning för att kunna utkräva medborgerliga rättigheter. Uppmaningen tillskrivs ofta August Palm, en agitator för arbetarrörelsen runt förra sekelskiftet. Genom att betona plikten framhävde Palm medborgarnas gemensamma ansvar för samhället. Pliktens tydligaste uttryck går att finna i ”arbetslinjen”, som sedan 1910-talet varit ett centralt begrepp inom social- och arbetsmarknadspolitiken (Junestav, 2004). Arbetslinjen har dock visat sig att vara ett mångtydigt begrepp som inrymmer olika betydelser och konkurrerande idéer som kan mobiliseras för olika ändamål.

Inom den tidiga socialdemokratins representerade arbetslinjen ”rätten till arbete”, kombinerat med krav på ett socialpolitiskt skydd mot de sociala riskerna i en kapitalistisk ekonomi för med sig, såsom arbetslöshet, arbetsskador och fattigdom. Den retoriska figuren ”gör din plikt och kräv din rätt” var inbäddad i ett socialdemokratiskt hegemoniprojekt, som omfattade lönearbetet som livsform, skötsamhetskulturen, samförståndspolitiken och välfärdssystemet (Stigendal, 2016). Socialdemokratiens hegemoniska projekt var mycket framgångsrikt och lyckades skapa breda klasskompromisser, minska fattigdomen och förbättra levnadsstandarden för stora delar av befolkningen (Esping-Anderson, 1990; Hort, 2014). Sverige gick från att vara ett av de fattigaste länderna i norra Europa till att bli ”världens mest jämlika land” (Bengtsson, 2020).

Med den ekonomiska krisen och massarbetslösheten under 1990-talet intensifierades de politiska striderna om arbetslinjens innehåll och realisering (Junestav, 2004). Målet om full sysselsättning fick stå tillbaka för krav på prisstabilitet, flexibilisering av arbetsmarknaden och omtolkning av socialförsäkringarna, vilket resulterade i en mera kravfylld arbetslinje (Bengtsson & Jacobsson, 2022; Dahlstedt & Neergaard, 2019; Hvinden & Johansson, 2007). I dagsläget är frågan om arbetslinjen återigen i fokus, eftersom aktivitetskrav inom försörjningsstödet utreds, och röster har höjts för att ”införa en arbetslinje i försörjningsstödet” (Mot. 2020/21:3371).

I den offentliga debatten har marginaliserade bostadsområden utgjort en ”ideologisk terräng” för diskussioner om en frånvarande arbetslinje (Dahlstedt, 2013; se Gramsci, 1971, s. 365). Storstadskommittén menade att arbetslöshetsökningen i storstädernas utsatta områden under 1990-talet bidrog till att ”arbetslinjen börjat vittra” och att de boende ”dagligen upplever att de inte får göra rätt för sig” (SOU 1995:142, s. 18). Att förstärka arbetslinjen har varit en uttalad strategi i nationella satsningar för att ”bryta segregationen” och ”bryta utanförskapet”, där otaliga arbetsmarknadsprojekt lanserats för att coacha, disciplinera och samverka kring arbetslösa i utsatta områden (SOU 2005:29).

Att politiska kamper om arbetslinjen utspelar sig just i marginaliserade bostadsområden måste förstås i relation till de hegemoniska problem som skapas genom

städernas ojämna utveckling (Örnlinde, kommande). Begreppet hegemoni refererar till ett samhälleligt ledarskap som huvudsakligen grundas på ett frivilligt och aktivt samtycke från de styrda till de styrande (Gramsci, 1971). När en betydande andel av arbetslösa och fattiga koncentreras till vissa geografiska områden, riskerar dessa marginaliserade grupper samtycke till den hegemoniska ordningen att försvagas. Det leder oss fram till artikelns forskningsproblem: hur kan arbetslinjen upprätthållas bland sociala grupper och platser som karaktäriseras just av frånvaron av lönearbete och lönearbetande? Denna övergripande fråga grundas i en kritisk forskningstradition och antagande att den hegemoniska ordningen behöver reproduceras aktivt genom en uppsättning av olika praktiker och idéer (Wright, 2010). Sociala grupper, platser och andra omständigheter som utgör hinder för en friktionsfri reproduktion av den givna ordningen är forskningsmässigt intressanta, eftersom de kan synliggöra möjliga öppningar till alternativ och social förändring.

Tidigare forskning har huvudsakligen undersökt arbetslinjen på policynivå (Junestav, 2004; Paulsen, 2010). Arbetslinjen har kritiskt granskats som politisk idé, men mindre som praktik (se Fredriksson, 2022). Artikeln tar sin utgångspunkt i en etnografisk studie av medborgarkontor i marginaliserade bostadsområden. Medborgarkontor är kommunala verksamheter där personer kan få vägledning i myndighetsrelaterade frågor och andra vardagliga bekymmer. Trots att många personer dagligen besöker medborgarkontoren för att få stöd och vägledning i allehanda ärenden, är det verksamheter som är svagt belysta inom det sociala arbetets forskning. Än mindre är de studerade som en åtgärd för att hjälpa arbetslösa och personer med en svag arbetsmarknadsposition. Medborgarkontorens perifera position i välfärds-systemet gav oss som forskare en ingång till att studera hur arbetslinjen realiseras i kommunala arbetsmarknadsåtgärder, ekonomiskt bistånd, statlig arbetsförmedling, migrationslagstiftning och på arbetsmarknaden.

Genom observationer av samhällsvägledningsmöten noterade vi hur boende som var arbetslösa eller befann sig i en prekär arbetsmarknadsposition sökte vägledning för att hantera aktiveringskrav och otrygga arbetsvillkor som kommer i arbetslinjens spår. Samhällsvägledningen var dock inte en ensidig implementering av policyer, utan en praktik med handlingsutrymme som innefattade utbildning, information, motivation, samarbete och motstånd för att navigera arbetslöshetens många dimensioner (Lipsky, 2010). Samhällsvägledningen fungerade som en hegemonisk praktik, dels för att förmå fattiga och arbetslösa att fullgöra sina plikter, dels för att stödja dem i att utkräva sina rättigheter.

Syftet med artikeln är att öka kunskapen om hur arbetslinjen realiseras som hegemonisk praktik på medborgarkontor i marginaliserade bostadsområden. Att realisera arbetslinjen är ingen friktionsfri tillämpning av färdiga idéer, utan en process som anpassas efter lokala och kontextuella villkor. Artikeln baseras på material från en

etnografiskt inspirerad studie av fem medborgarkontor, där deltagande observationer av samhällsvägledningsmöten genomfördes på ett av kontoren samt intervjuer med samhällsvägledare och arbetsledare/chefer på samtliga kontor.

I nästa avsnitt presenterar vi en kort översikt av aktiveringsforskning i förhållande till marginaliserade bostadsområden. Därefter presenteras studiens teoretiska ramverk, följt av en beskrivning av den relationella etnografien. I resultatdelen lyfter vi tre teman med fokus på arbetslinjens realisering inom ramen för samhällsvägledningen på medborgarkontoren. Artikeln avslutas med en diskussion som belyser några av de motsägelser i arbetslinjen som blivit synliga i studien.

Arbetslinjen och aktivering i marginaliserade bostadsområden

Segregationsforskare har visat att svenska städer har blivit mera segregerade sedan början av 1990-talet (Andersson & Holmqvist, 2019; Hedman & Andersson, 2015; Scarpa, 2016). Den utvecklingen drivs främst av ökande ekonomiska ojämlikheter, både i form av skillnader i förvärvs- och kapitalinkomster (Andersson & Holmqvist, 2019). Det har medfört att arbetslösa och fattiga i högre grad har koncentrerats i vissa områden. Från politiskt håll har områdesbaserade program inrättats i marginaliserade bostadsområden för att motverka segregationen (Grander m.fl., 2022). Ett framträdande inslag i områdesprogrammen har varit att stärka arbetslinjen och aktivera arbetslösa (Dahlstedt, 2013).

Den svenska välfärdsstaten karaktäriseras av en dual struktur där en individs tillgång till välfärdsystemet är beroende av dennes position på arbetsmarknaden (Marklund & Svallfors, 1987). För de som är etablerade på arbetsmarknaden tillgodoses välfärd och inkomstbortfall genom en försäkringsmodell, medan de utan inkomster får förlita sig på ett behovsprövat försörjningsstöd. Den duala välfärdsstrukturen manifesteras också spatialt, exempelvis genom att aktiveringsinsatser riktas till arbetslösa i marginaliserade bostadsområden (Örnlind, kommande).

Precis som arbetslinjen är aktivering ett mångtydigt begrepp som rymmer olika betydelser (Panican & Ulmestig, 2019). I en svensk kontext kan begreppet aktivering väcka associationer till en aktiv arbetsmarknadspolitik, som varit en grundpelare i den svenska välfärdsstaten och som fokuserat på att garantera alla "rätten till arbete". Samtidigt kan aktivering också syfta på en arbetsmarknadspolitisk strategi som spridits internationellt sedan 1980-talet, där arbetslösa tvingas delta i olika arbetsmarknadsåtgärder för att vara berättigade ekonomisk ersättning (Peck & Theodore, 2001). Sådana aktiveringsåtgärder kan innefatta alltifrån tvingande arbete, kompetenshöjande insatser till subventionerade anställningar (Panican & Ulmestig, 2019). Denna typ av aktivering har fått stort genomslag i svensk arbetsmarknadspolitik sedan 1990-talet (Ulmestig, 2007).

Forskningen om aktivering, både internationellt och nationellt, har identifierat ett spännings- och motsatsförhållande inom aktiveringsinsatser (Dean m.fl., 2005). Å

ena sidan pekar forskare på aktiveringens disciplinerande och stigmatiserande inslag (Lødemel & Moreira, 2014). Å andra sidan framhålls aktivering som en resurs- och kompetenshöjande åtgärd som kan ge arbetslösa möjlighet till erkännande (Dean m.fl., 2005; Govender, 2023). På ett mera generellt plan speglar detta hur aktiveringsåtgärder, som en del av arbetslinjens realisering, inrymmer olika idéer och ändamål. I artikeln argumenterar vi för att arbetslinjens motsägelsefulla innehåll kan förstås genom hegemonibegreppet, som understryker att maktrelationer mellan styrande och styrda vilar på en kombination av samtycke och tvång.

Teoretisk utgångspunkt: arbetslinjen som hegemonisk idé och praktik

Hegemoni är ett av de mest centrala begreppen inom samhällsvetenskapen för att analysera makt- och dominansrelationer (Gramsci, 1971; Hall, 2016). Hegemonibegreppet associeras ofta med Antonio Gramsci, en italiensk marxist och politisk teoretiker, som placerade begreppet i centrum för politiska och ideologiska strategier och projekt. I sin bredaste mening kan hegemoni förstås som en form av maktutövning genom intellektuellt och moraliskt ledarskap, där samtycke anses viktigare än formella regler och tvång (Humphrys, 2024). Begreppet har varit användbart för att analysera maktutövning i liberala och kapitalistiska samhällen, som är uppbyggda kring föreställningar om ett rationellt subjekt som är bärare av fri- och rättigheter (Hall, 2016).

Sedan 1980-talet har hegemonibegreppets användning utvecklats inom post-strukturalistiska, postkoloniala och genusvetenskapliga perspektiv, i synnerhet för att analysera makt och politik utifrån ett anti-essentialistiskt perspektiv (se t.ex. Laclau & Mouffe, 1985/2008). Vi finner det dock motiverat att stanna vid Gramscis hegemonibegrepp, som betonar politiska processer och kamper som uttryck för samhällsliga klassmotsättningar. För Gramsci (1971, s. 335) förklarar hegemonibegreppet hur kapitalistklassens partikulära intressen kan höjas till en dominerande "föreställning om världen" och uppfattas som ett allmänintresse. Hegemoniska projekt skapar idéer, föreställningar och institutioner som är produktiva, manar till handling, formar subjekt och har ett etisk-politiskt innehåll (Gramsci, 1971; Thomas, 2013).

Samtidigt finns det sociala grupper och geografiska platser som ständigt utmanar den hegemoniska ordningen. Gramsci var väl medveten om den problematiken. Han betonade att kampen om hegemoni sker i relation till marginaliserade grupper, som representerar en utmaning för att mobilisera en bred social bas som också inkluderade marginaliserade grupper. Dessa grupper tvingar fram hegemoniska praktiker, som genom olika medel försöker etablera en hegemonisk ordning. Med hegemoniska praktiker menar vi sådana praktiker som syftar till att skapa en given ordning i en kontext av kontingens där de samhällsliga institutionerna får sin mening bestämd (se Mouffe, 2019, s. 115).

I artikeln fokuserar vi på arbetslinjen som en hegemonisk praktik som formar meningen hos institutioner som arbetsmarknaden, arbetsmarknadspolitiken och välfärdssystemet. Arbetslinjen är ett begrepp som vägleder diskussioner om välfärdens innehåll utifrån skilda politiska, ekonomiska och kulturella ståndpunkter. Paul M. Garrett (2018, s.12) påpekar att sådana begrepp har en central betydelse för att upprätthålla hegemoniska projekt:

The usage of welfare words might be conceptualised in terms of what Antonio Gramsci refers to as the struggle to maintain hegemony and they are circulated and promoted by figures located within the state and/or particular fields of "expertise".

I policyforskning har arbetslinjen betraktats som ett flytande begrepp. Malin Junestav, ekonomihistoriker, identifierar i sin avhandling *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001* tre skilda arbetslinjer som utvecklats i samspel med den ekonomiska politiken: rättighetsperspektiv, självhjälpsperspektiv och disciplineringsperspektiv. Sociologen Roland Paulsen (2010, s. 10) beskriver arbetslinjebegreppets mångtydighet genom att konstatera att "rättigheter och tvång, bistånd och disciplinering [vävs] ihop i ett och samma begrepp". Arbetslinjens mångtydighet är något som vi lyfter fram i artikelns resultatdel och slutdiskussion.

Metod och material – en relationell etnografi

Den här studien genomfördes inom ramen för ett forskningsprojekt som behandlar urbanpolitikens utveckling i Sverige. Motivet till att studera medborgarkontor i marginaliserade bostadsområden vägledades av idén att lokalisera en verksamhet inom välfärdssystemet, där vi kunde göra förstahandsobservationer av boendes position och relation inom välfärdssystemet för att belysa frågor om plikter och rättigheter i en process av "görande". Vi följer Didier Fassins (2015) metodologiska idé att offentliga verksamheter i den urbana periferin utgör kritiska fall för att synliggöra och få kunskap om maktrelationer i samhället – särskilt mellan marginaliserade grupper och staten.

Studien omfattar fem medborgarkontor i bostadsområden med "stora socioekonomiska utmaningar".¹ Tre av dem ligger i storstäder och två i mellanstora städer. Trots att medborgarkontoren formellt var öppna för alla kommuninvånare, var majoriteten av besökarna arbetslösa, beroende av ekonomiskt bistånd och personer med migrationsbakgrund.

Tabell 1.

1 Kategorin "stora socioekonomiska utmaningar" lanserades av den socialdemokratiska regeringen 2018 i deras Strategi för att motverka och minska segregation.

Medborgarkontor		Empiriskt material
Västra	Storstad	1 studiebesök
		1 intervju med två samhällsvägledare
		2 enskilda intervjuer med en samhällsvägledare och en chef
Östra	Storstad	1 studiebesök
		2 gruppintervjuer med tre respektive fem samhällsvägledare
		1 intervju med en arbetsledare
Nordöstra	Storstad	3 enskilda intervjuer med samhällsvägledare
		1 intervju med en chef
Södra	Mellanstor stad	45 dagars deltagande observation
		1 gruppintervju med sex samhällsvägledare
		3 enskilda intervjuer med arbetsledare, projektledare och tidigare samhällsvägledare
Norra	Mellanstor stad	1 studiebesök
		1 intervju med två samhällsvägledare
		1 enskild intervju med en samhällsvägledare
		1 intervju med en chef

Metodologiskt är studien inspirerad av den relationella etnografen. Matthew Desmond (2014) menar att den relationella etnografen tar avstånd från en så kallad "substansetnografi" som fokuserar på isolerade grupper, platser och organisationer. Desmond (2014, s. 554) beskriver i stället att relationell etnografi: "incorporates fully into the ethnographic sample at least two types of actors or agencies occupying different positions within the social space and bound together in a relationship of mutual dependence or struggle". Medborgarkontoren blir ett socialt rum, där samhällsvägledningen utgör ett möte och relation mellan samhällsvägledare och boende som karaktäriseras av navigering, kamper och beroenden. Till skillnad från Desmonds betoning på att studera två grupper över tid som förenas genom konflikter eller samarbeten med varandra, begränsas vår relationella etnografi till att studera samhällsvägledningen.

I den första fasen genomförde försteförfattaren en djupstudie av medborgarkontoret Södra. Under 45 dagar mellan maj 2019 och januari 2020 följdes det dagliga

arbetet genom observationer av samhällsvägledningen och informella samtal med samhällsvägledare och besökare. Samhällsvägledningsmötena skedde i regel på andra språk än svenska – arabiska, dari, kurdiska, persiska och somaliska – vilket medförde att samhällsvägledarna fick en nyckelroll för att översätta både det som sades under mötena och frågor som ställdes till boende. Små kortfattade anteckningar gjordes i direkt anslutning till samhällsvägledningsmötena. Senare på kvällen renskrevs fältanteckningarna, vilket innebar ett ytterligare moment av forskning med informationsökning för att placera händelser i relation till en institutionell kontext med olika regler och policyer (Emerson m.fl., 2011).

Den andra fasen påbörjades efter fältarbetet och syftade till att skapa en mera generell kunskap om medborgarkontor i marginaliserade bostadsområden samt pröva frågeställningar som uppstått under fältarbetet. Intervjuerna genomfördes på plats på tre av kontoren. På Nordöstra genomfördes intervjuer av försteförfattaren via det digitala mötesverktyget Zoom på grund av covid-19-pandemin.

Fältanteckningar och transkriberade intervjuer analyserades med en tematisk innehållsanalys. Försteförfattaren kodade materialet utifrån modellen ”öppen” och ”fokuserad” kodning (Rubin, 2021). Först kodades en större del av materialet utan några förbestämda koder. Den öppna kodningen strävade efter att vara öppen till möjliga tolkningar av det empiriska materialet. Det var en process som visserligen var teoretiskt påverkad av hegemonibegreppet men inte regelmässigt ”teoristyrd”. Den öppna kodningen resulterade i en lång lista av koder, både empiriska och teoretiska, som sedan analyserades för att skapa teman för en fokuserad kodning och omkodning av materialet. De teman som identifierades inför den fokuserade kodningen var relationella, eftersom de kritiskt behandlade samhällsvägledningen som en praktik där boende navigerade relationer till olika delar av välfärdssystemet, bostadsområdet, migrationsverket samt arbets- och bostadsmarknaden. Artikeln är avgränsad till boendes relationer till försörjningssystem, arbetsmarknadsåtgärder och arbetsmarknad, som även var de vanligaste frågorna de sökte vägledning för.

Ett huvudfokus i den slutgiltiga bearbetningen av det empiriska materialet, som båda författarna var delaktiga i, var att identifiera övergripande hegemoniska praktiker och idéer som realiserades i samhällsvägledningen och som producerade samtycke till dominerande föreställningar omkring arbetslinjen. Det är dessa praktiker och idéer som redovisas i artikeln i tre teman. Den kritiska ansatsen baserades på övertygelsen att forskning om institutioner, idéer och praktiker bör synliggöra hur maktstrukturer upprätthålls, inte bara genom tvång och repression, utan också genom marginaliserade gruppers samtycke, aktiva deltagande och intressen (Gramsci, 1971). Som vi kommer att visa var samhällsvägledningsmötena komplexa och fungerade som arenor för att forma subjekt som fogade sig efter institutionella regler, men också för att utkräva rättigheter och utmana orättvisa förhållanden.

De deltagande observationerna av samhällsvägledningen innebar en forskningsmässig utmaning, eftersom forskaren i många möten inte behärskade det språk som talades. Vi menar dock att den metodologiska utmaningen uppvägdes av den maktutjämning som ägde rum mellan forskare och forskningsdeltagare, eftersom deltagare fick möjlighet att formulera sig på sitt eget språk och stöd av samhällsväglare som många hade stort förtroende för. Ofta uppstod det reflekterande dialoger mellan besökare, samhällsväglare och forskare.

Studien har granskats och godkänts av Etikprövningsmyndigheten (dnr 2019-01794) och vi har följt Vetenskapsrådets (2017) etiska rekommendationer som stöd genom hela forskningsprocessen.

Arbetslinjen mellan plikt och rätt

För att öka kunskapen om hur arbetslinjen realiserar som hegemonisk praktik har vi fokuserat på tre teman. I det första temat behandlar vi arbetslinjens realisering inom välfärdssystemets institutioner. Här visar vi hur samhällsvägledningen blir en praktik för att utbilda, informera och stödja arbetslösa att uppfylla olika aktiveringsplikter. Det andra temat belyser hur arbetslinjen upprätthålls på en arbetsmarknad som kännetecknas av hyperexploatering. Vi visar hur personer med en utsatt arbetsmarknadsposition får information om arbetsrättsliga skydd och länkas samman med fackliga organisationer. I det tredje och sista temat utforskar vi arbetslinjen i situationer som hotar en "skälig levnadsnivå". I dessa fall får plikten en underordnad betydelse, och i stället får fattiga stöd att utkräva sin rätt till att få grundläggande behov tillgodosedda.

Resultatframställningen inleds med en etnografisk framställning baserad på de deltagande observationerna, följt av en analytisk del med tolkningar och kommentarer från intervjuer med samhällsväglare.

Arbetslinjen och aktiveringsplikten

Mellan den första och sjunde i månaden ökade besöksstrycket på Södra. Det bildades köer längs med husväggen med personer som väntade på att medborgarkontoret skulle öppna. Anledningen till köbildningen var besökarnas behov av hjälp att lämna in deras aktivitetsrapportering, en rapport som arbetslösa inom Etableringsprogrammet, Jobb- och utvecklingsgarantin och a-kasseberättigade behövde lämna in till Arbetsförmedlingen varje månad. Aktivitetsrapporteringen infördes 2013 av alliansregeringen för att stärka kontrollen av arbetslösa. I propositionen *Åtgärder inom arbetslöshetsförsäkringen* skrev regeringen att med "en sådan skyldighet tydliggörs även att det är den sökande som ytterst har ansvar för sin situation och för att visa aktivitet i arbetssökandet" (Prop. 2012/13:12, s. 29).

Som arbetslös måste man logga in på Arbetsförmedlingens digitala plattform för att redovisa föregående månads aktiviteter. Det finns obligatoriska aktiviteter som man är tvungen att göra för att beviljas ersättning. Att aktivt söka arbeten är obligatoriskt, och det finns inte några godtagbara skäl till att inte göra det. Det finns också möjlighet att redovisa ytterligare aktiviteter från en lista med förvalda aktiviteter: anställningsintervju, lämnat intresseanmälan, deltagit i rekryteringsträff, studerat eller jobbat.

Aktivitetsrapporteringen var ofta rutinmässig. Ett exempel är när bröderna Hassan och Ilyas kom till medborgarkontoret för att få hjälp att aktivitetsrapportera. Bröderna var samhällsvägledaren Yasins första besökare för dagen. "Aktivitetsrapportera?" frågade Yasin när de närmade sig arbetsplatsen. De nickade. Med en van handrörelse vred Yasin dataskärmen, så att bröderna kunde följa med i aktivitetsrapporteringen. Yasin pekade instruerande till dem att plocka fram sina mobiltelefoner och yttrade "mobilt bank-id". Yasin frågade Hassan om hans personnummer för att kunna logga in. Hassan ingick i jobb- och utvecklingsgarantin. "Vilka jobb har du sökt?" frågade Yasin. Hassan svarade: "McDonalds den 9 november, ICA den 12 november och City Gross den 15 november." Hassan berättade att han nyligen gjort en praktik på en bilfirma, men att han nu är "arbetslös igen och hemma på dagarna". Yasin registrerade jobben, fyllde i datumen och pekade på dataskärmen för att kontrollera att uppgifterna stämde.

Därefter fick Hassan hjälp att ansöka om ersättning hos Försäkringskassan i en liknande procedur. Han behövde redovisa sin närvaro, att han inte ägde några tillgångar eller hade arbetat under månaden. Ansökan om aktivitetsstöd bekräftades sedan med mobilt bank-id, där han fick intyga att uppgifterna var korrekta.

Under våren 2019 kom i genomsnitt 1 500 besökare varje månad till Södra. En tredjedel av besöken handlade om frågor om arbetsmarknaden, Arbetsförmedlingen och arbetslöshetsersättning. Samhällsvägledarna menade att en förklaring till varför så många sökte hjälp att aktivitetsrapportera baserades i rädslan för att göra fel. Om man gjorde fel riskerade man att bli "varnad", utan ekonomisk ersättning eller i värsta fall avhyst från sitt etableringsboende. Aktivitetsrapporteringen opererade här via tvång och villkorande för att upprätthålla arbetslinjen.

Det hände att personer missade att lämna in sin aktivitetsrapport i tid. En äldre kvinna, som samhällsvägledaren Leila tog emot, frågade: "Varför har jag fått så lite pengar?" Sådana frågor utgjorde en ingång till en felsökningsprocess, där samhällsvägledarna försökte ta reda på vad som gått fel. Kvinnan hade både aktivitetsrapporterat och lämnat in en ansökan om aktivitetsstöd. Felet var att ansökan var inlämnad efter den sjunde, vilket gjorde att ersättningen skulle betalas ut först nästkommande månad. Leila förklarade att hon inte kunde göra något åt saken, men rekommenderade kvinnan att ta kontakt med sin hyresvärd om hon inte kunde betala hyran.

För boende i kommunens så kallade etableringsboenden var aktivitetsrapporteringen ett krav från det allmännyttiga bostadsbolaget. Sedan bostättningslagen instiftades 2016 har kommuner en lagstadgad skyldighet att tillhandahålla boende för personer som har beviljats uppehållstillstånd och fått en kommunplacering av Migrationsverket. En som omfattades av bostättningslagen var Abdul, en ensamstående man i femtioårsåldern.

Abdul hade inte lämnat in sin aktivitetsrapport till bostadsbolaget under flera månader och fått ett brev hemskickat. Abdul lämnade över brevet till Yasin, där det stod att en "avhysningsprocess kan inledas" om han inte lämnade in aktivitetsrapporterna. Abdul försäkrade att han hade rapporterat, vilket också stämde. Yasin, som fått godkännande att logga in på Arbetsförmedlingen, kunde se att de var inlämnade och godkända. Yasin tog ett foto på dataskärmen, som han bifogade i ett mejl till bostadsbolaget.

Aktivitetsrapporteringen utgör ett exempel på hur en disciplinerande arbetslinje är materialiserad i administrativa praktiker. Det som gjorde aktivitetsrapporteringen särskilt intressant som hegemonisk praktik var dess omfattning och regelbundenhet. Aktivitetsrapporteringen tycktes skapa en tidsdisciplin som följde lönearbetets temporalitet, manade arbetslösa till att vara disponibla, ställde krav på deltagande i aktiveringsprogram och incitament att söka vägar för att lösa sin arbetslöshetsituation.

Som med alla hegemoniska praktiker fanns det en kombination av samtycke och tvång inom aktivitetsrapporteringen. Å ena sidan skapade den administrativa proceduren av individuella planer, kontinuerliga godkännanden och underskrifter ett sken av ett ömsesidigt kontraktsförhållande mellan den arbetslösa och Arbetsförmedlingen (Ulmestig m.fl., 2020). Å andra sidan var en uttalad idé bakom aktivitetsrapporteringen att utöka möjligheten till sanktioner inom arbetslöshetsförsäkringen. De nya sanktionsreglerna innebar, till exempel, möjligheter att utdela sanktioner när en person bedöms ha förlängt tiden i arbetslöshet, misskött sitt arbetsökande eller orsakat sin arbetslöshet (Lombardi & Vikström, 2019). Som vi såg användes även hot om vräkning som möjlig sanktion i förhållande till aktivitetsrapporteringen. Rädslan för att bli utan ekonomisk ersättning gjorde att personer sökte sig till medborgarkontoren. Fatima på Västra beskriver detta förhållande:

Det är ju sådana konsekvenser om man gör fel så att folk blir osäkra, gör jag fel påverkar det min ekonomi, och nu fick jag ett avdrag här för jag inte hade förstått och då söker man ju ännu mer hjälp.

Derya på Norra beskriver hur personer kommer till medborgarkontoret efter att de fått en "varning". De är oroliga och söker vägledning om vad de behöver göra. Samhällsvägledningen blir en praktik där arbetslösa personer utbildas i hur de ska agera för att fullgöra sina plikter samtidigt som hotet om sanktioner neutraliseras.

De är oroliga och vill att saker ska bli gjorda. De känner själva att de inte har förstått, och kommer hit direkt från Arbetsförmedlingen till medborgarkontoret. Och de säger: "Vi har varit hos Arbetsförmedlingen. Jag är arbetslös, men vi vet inte vad de har sagt. Vad de vill att vi ska göra." Och då förklarar vi.

Samhällsvägledningen som hegemonisk praktik förstärkte aktivitetsrapporteringen, inte på ett ensidigt sätt genom att befästa rapporteringens tvångsinslag, utan också på ett produktivt sätt genom utbildning, modifikationer och försök att neutralisera negativa konsekvenser. Samhällsvägledningen blev ett slags produktion av samtycke till en kravfylld arbetslinje, där tvångsinslag och hot om sanktioner var ständigt närvarande i bakgrunden.

Arbetslinjen och rätten till skäliga arbetsvillkor

I det här avsnittet fokuserar vi på hur arbetslinjen realiseras som hegemonisk praktik i relation till ett lönearbete som präglas av hyperexploatering. Med hyperexploatering menar vi en exploatering som äger rum utanför löneförhållandets institutionaliserade spelregler och juridiska regelverk (Wang, 2018). Berättelsen om Halimas utsatta position på arbetsmarknaden får här inleda vår analys.

Halima kom till medborgarkontoret för att få vägledning om hur hon kunde gå vidare i en konflikt med hennes arbetsgivare. Halima träffade samhällsvägledaren Abdulkadir och berättade att hon arbetat som dagmamma under tre månaders tid utan att få någon lön. Hon såg uppgiven ut och hade försökt att nå chefen utan att lyckas. "Jag har ringt och gått hem dit han bor", förklarade hon.

Daghemsverksamheten låg i en lägenhet i stadsdelen, och det var två andra kvinnor som också arbetade där. Halima berättade att hon ibland kunde vara ensam i lägenheten med åtta barn. Abdulkadir ställde många frågor till Halima om vad företaget hette, var lägenheten låg, om hon visste ifall de andra hade fått lön och om hon var ansluten till facket. Abdulkadir hjälpte henne att logga in på A-kassan för att kontrollera om något anställningsavtal fanns uppladdat. Det fanns det inte. Han frågade om hon kunde hämta anställningsavtalet och komma tillbaka, och tydliggjorde att facket behövde blandas in för att få rätt typ av stöd. Samhällsvägledningen illustrerade här en relation, där samhällsvägledare och besökare försökte hitta möjliga vägar framåt i en konfliktfylld arbetsmarknadsrelation (se Desmond, 2014).

Företaget som bedrev daghemsverksamheten hade diskuterats bland samhällsväg-

ledarna. Arbetsledaren Annika hade samlat på sig information om företaget och tagit reda på att Arbetsförmedlingen beviljat nystartsjobb där, något som hon tyckte var fel. Hon hade också pratat med chefen för daghemmet, som meddelat att hen inte fått någon ersättning för nystartsjobben och därför inte haft möjlighet att betala ut lönerna. Medborgarkontorets agerande avvek här från den reguljära samhällsvägledningen. Annikas utredning av daghemmet var ett försök att reglera de problem som fanns på den lokala arbetsmarknaden i stadsdelen, och som kunde undergräva tilliten till arbetsmarknadens sätt att fungera för arbetslösa som beviljats nystartsjobb av Arbetsförmedlingen för att komma ut i arbete.

Halimas otrygga arbetsvillkor var inte unika. Av de få personer som kom till medborgarkontoret i positionen som lönearbetande, vittnade flera om otrygghet. Det kunde handla om att arbeta utan att få lön, arbeta långa arbetspass, inte få en tillräcklig lön, inte veta hur många timmar man fick arbeta under månaden, arbeta i en subventionerad anställning utan möjlighet till förlängning eller navigera flera deltid-arbeten samtidigt.

En grupp av städare hade gjort medborgarkontoret till en samlingsplats för att få vägledning om hur de kunde navigera en konfliktfylld relation till deras arbetsgivare. Adil hade tidigare ingått i gruppen, men hade nyligen sagt upp sin anställning. Adil berättade att han tvingats att arbeta övertid utan lön, nekats semester och inte fått sin lön utbetald i rätt tid. Trots att städföretaget inte uppfyllt sina åtaganden, hade Adil fått problem med A-kassan. De krävde att han skulle lämna in ytterligare handlingar innan de betalade ut någon ersättning. De ville ha information om ett möte som hade ägt rum på Södra, då en ombudsman från Fastighets fackförbund kommit för att tala med städarna. Samhällsvägledaren Ahmed hade organiserat mötet med ombudsmannen som informerat städarna om arbetsmarknadens regelverk och det stöd som facket kunde erbjuda vid konflikter med arbetsgivare.

Hyperexploateringen riskerade att undergräva ideologiska föreställningar om lönearbetet som en ömsesidig relation mellan kontraktsslutande parter. Förutom att legitimiteten för arbetsmarknadens spelregler hotades genom de otrygga arbetsvillkoren, skulle också lönearbetet som grund för självförsörjning utmanas genom kategorin "arbetande fattiga". Det kunde vara personer som var undersysselsatta, deltid-arbetande och behovsanställda, vilket gjorde att de behövde navigera aktiveringskrav som riktades till arbetslösa och ett arbete med osäkra anställningsformer.

Under en sen eftermiddag kom en kvinna till medborgarkontoret för att få vägledning om vad hon skulle göra med en kallelse hon fått från kommunens arbetsmarknadsenhet. Kvinnan berättade för Yasin att hon fått ett arbete på 70 procent och ville veta om hon var tvungen att gå på ett möte med arbetsmarknadsenheten. Yasin kunde inte svara på frågan, men erbjöd sig att ringa till handläggaren på ekonomiskt bistånd som skickat kallelsen.

Medan Yasin pratade med handläggaren ställde han frågor till kvinnan. "Tror du att du kommer att klara dig på lönen?" frågade Yasin. Hon tittade osäkert på honom, upprepade att det är "ett jobb på 70 procent" och lade till att hon har barn. Socialsekreteraren och Yasin räknade på kvinnans ekonomi och kom fram till att hon förmodligen behövde ansöka om ekonomiskt bistånd för att klara sin försörjning, men att hon inte behövde gå på mötet med arbetsmarknadshandläggaren.

De allra flesta som kom till medborgarkontoren saknade arbete. Sharif, en regelbunden besökare på Södra, förklarade att medborgarkontoret var en plats för "oss som är invandrare, fattiga och har socialbidrag". Men det var på ingalunda sätt en slutdestination, utan många kämpade för att närma sig arbetsmarknaden – framför allt med att lära sig svenska. Det uppfattades som en väg till en annan position på arbetsmarknaden. En yngre man som fick hjälp att ansöka om svenskt medborgarskap berättade att han jobbade mellan 10:00 och 20:00 på en pizzeria varje dag. Hans mål var att bli lärare i framtiden, så efter att arbetsdagen slutat läste han svenska på egen hand. Sådana alldagliga berättelser var återkommande på Södra och visade de ambitioner och handlingar som flera gav uttryck för att "göra sin plikt". Men som avsnittet har visat var arbetsmarknadens villkor ofta konfliktfyllda, vilket riskerade att undergräva arbetslinjen som hegemonisk idé.

Samhällsvägledningen plockade här upp arbetslinjens rättighetsperspektiv, där arbetsmarknaden historiskt setts som en möjlig arena för arbetarklassen att flytta fram sina positioner genom facklig organisering, kompromissande och lagstiftning om arbetsrättsliga villkor (Junestav, 2004). I den inledande framställningen kunde vi se hur samhällsvägledare försökte sammankoppla personer med etablerade former för konfliktthantering på arbetsmarknaden, vilket gjorde samhällsvägledningen till en mothegemonisk praktik med målsättning att stärka en rasifierad arbetarklass och problematiska policyer. Ett exempel på detta var samhällsvägledares kritik mot arbetsmarknadspolitiska program och åtgärder som var tänkta att stödja arbetslösa ut i arbete.

Derya på Norra var kritisk mot nystartsjobben och pekade på de motsägelsefulla konsekvenser som nystartsjobben kunde få för att upprätthålla arbetslinjen. Tidigare studier har visat hur nystartsjobben setts som en möjlighet för arbetsgivare att minska sina lönekostnader, inneburit en ökad exploatering av utrikesfödda och reproducerat en etniskt segmenterad arbetsmarknad med skillnader i anställningsvillkor (Frödin & Kjellberg, 2020). I citatet från Derya nedan framträder en bild av en arbetsmarknadspolitik som inte primärt är inriktad på "rätten till arbete" och att stödja personer till en hållbar självförsörjning, utan snarare på att tillgodose arbetsmarknadens behov av en flytande arbetskraft till lägre lönenivåer.

Arbetslöshet är ett stort problem. De här nystartsjobbarna gillar vi inte. För personer som tar sina första steg mot ett arbete, får in en fot och vänjer sig att arbeta, och då går 12 månader väldigt snabbt och sedan blir personen arbetslös och har ett år med A-kassa, och om personen har barn under 18 år blir det 150 dagar extra till 450 dagar. Sen efter det hamnar man hos Försäkringskassan, då blir det aktivitetsersättning i 450 dagar, och under hela den här tiden är personen arbetslös och blir en hemmasittare. Det gillar vi inte, och personen brinner för att komma in i arbetet igen men det finns inget arbete för personen.

När arbetslinjen hotades genom öppna konflikter på arbetsmarknaden, till exempel genom löner som inte betalades ut eller krav på övertid utan ersättning, skulle samhällsvägledningen stödja en arbetarklassorganisering och intervensera på en arbetsmarknad med otrygga villkor. Samhällsvägledningen blev en plats för utbildning i arbetsmarknadsrättsliga villkor och ett stöd att ansluta sig till facket. I exemplet med gruppen av städare skapades också förutsättningar för en självorganisering, där en person intog en ledande roll med ansvar för att ta med sig nyanställda på företaget till medborgarkontoret för att hjälpa dem att ansluta sig till facket. Detta understryker arbetslinjens elasticitet och möjlighet att mobiliseras i relation till olika politiska agendor (Junestav, 2004). Hur kan då arbetslinjen upprätthållas hos människor och områden som är kategoriserade utifrån frånvaro av just lönearbete och lönearbetande? Här får begreppet skälig levnadsnivå en central betydelse för att granska arbetslinjens styrka som hegemonisk idé vid dess yttersta gräns, eftersom frågor om en absolut fattigdom står i fokus.

Arbetslinjen och rätten till en skälig levnadsnivå

Frågan ovan anknyter till en bredare teoretisk och politisk problematisering av arbetslinjens styrka som samhällelig norm i förhållande till ekonomisk ojämlikhet. På medborgarkontoren föreföll det som om "göra sin plikt" – i meningen att uppfylla arbetslinjens intentioner – kom i skymundan när personer sökte vägledning för att navigera i situationer där en skälig levnadsnivå stod på spel. Här skulle samhällsvägledningen handla om att stödja boende att utkräva rätten till ekonomiskt bistånd och en skälig levnadsnivå.

Rawa var en kvinna som utstrålade energi. Hon hade kommit till Sverige för sju månader sedan med fyra av hennes fem barn. Hennes äldsta dotter hade kommit till Sverige några år tidigare som ett så kallat "ensamkommande barn". Sedan Rawa kom till Sverige hade hon fått hjälp av samhällsvägledaren Fatmeh och Gunilla, en pensionerad kvinna som varit god man åt hennes dotter.

När Rawa besökte medborgarkontoret en tidig morgon i oktober befann hon sig i en svårbemästrad situation. Familjen hade precis flyttat in i en fyrrarumslägenhet i

stadsdelen. Det var Gunilla som lyckats ordna ett förstahandskontrakt genom att bevaka lägenheter som allmännyttan förmedlade enligt principen "först till kvarn". Dessförinnan hade hela familjen bott i en enrumslägenhet, en situation som Fatmeh menade var ohållbar för Rawa och barnen. Rawa berättade att hon flyttat hela helgen och var trött. Hon hade åkt buss fram och tillbaka mellan lägenheterna för att flytta familjens saker.

Anledningen till att Rawa besökte medborgarkontoret var hennes ansökan om ekonomiskt bistånd. Under hela månaden hade hon kämpat med att få ekonomiskt stöd från kommunen, men blivit nekad. Först hade kommunen gett henne en särskild ansökningsblankett, en så kallad "återansökan" för personer som väntade på etableringsersättning, som hon hade lämnat in och som avslagits. Sedan fick hon avslag på sin andra ansökan för att hon inte hade lämnat in en inkomstdeklaration för 2018, trots att hon kommit till Sverige först 2019. Fatmeh var upprörd och menade att man "tvingade fram ett tiggande genom att lämna en ansökan, nekas, lämna en till ansökan och nekas igen". Den upplevda godtyckligheten, känsla av tiggande och avsaknaden av tydliga rättigheter, väcker här associationer till en historisk fattigvård (Ulmestig, 2007). För att kunna köpa mat och betala hyran, hade Rawa varit tvungen att sälja dotterns cykel som hon fått pengar från Majblomman att köpa.

Fatmeh och Annika hade försökt påverka enheten för ekonomiskt bistånd genom upprepade samtal med handläggare och chefer. De hade också diskuterat med deras överordnade chef om de skulle göra en lex Sarah-anmälan ifall inget beslut kom till stånd.

Under samhällsvägledningen ringde Fatmeh socialsekreteraren för att höra om Rawas ansökan behandlats. Det hade den. Rawa skulle beviljas ekonomiskt bistånd, och det märktes att Rawa och Fatmeh blev lättade. Dock skulle Rawa få avslag på en del av hyreskostnaden, som man bedömt var oskälig. Fyrrumslägenhetens hyra var 9 355 kronor, men en skälig hyra för Rawa bedömdes vara högst 7 600 kronor.

Det var flera personer som kom till medborgarkontoret efter att de hade fått avslag på ekonomiskt bistånd. En ung kille i en ljusblå huvtröja, som just fått ett avslagsbeslut, menade att medborgarkontoret var "the last opportunity". Medborgarkontoret blev en ytterligare förlängning av samhällets sista skyddsnät, som människor sökte sig till för att tillgodose en skälig levnadsnivå när socialtjänsten fattat avslagsbeslut. Den unga killens beskrivning var talande för många som sökte sig till medborgarkontoret efter att de fått ett negativt myndighetsbeslut som de ville ha hjälp att ändra, eller när de inte hade fått tillräcklig information för att förstå vad som förväntades av dem.

När personer fått avslag på ekonomiskt stöd, eller på andra sätt befann sig i en ekonomiskt utsatt position, presenterades sällan arbetslinjen som en möjlig väg till att hantera situationen. I dessa situationer hjälpte samhällsväglare till att formulera

överklagan till myndigheter, kontakta handläggare eller förhöra sig om personerna hade ett socialt nätverk som kunde hjälpa dem. Samhällsvägledarna övertog socialtjänstens roll som företrädare för sina "klienter" (se Salonen, 1998) och försökte genom olika medel att upprätthålla en skälig levnadsnivå för några av de fattigaste grupperna i vårt samhälle. För ett fåtal personer var möjligheten att agera inom "lagen" ytterst kringskuren. Så var det för en ung man som beviljats tillfälligt uppehållstillstånd genom den så kallade gymnasielagen.

Den unga mannen kom till Söder sent på eftermiddagen. Han berättade att han hade varit utan pengar i flera dagar. På ett kontoutdrag från banken, som han lagt fram synligt på Fatmehs skrivbord, var saldot 9 kronor. Socialtjänsten hade nekat honom ekonomiskt bistånd, eftersom han inte studerade på gymnasienivå och därmed inte ansågs uppfylla kraven för uppehållstillstånd i gymnasielagen. Han berättade att han studerade SFI på halvtid och deltog i en kommunal arbetsmarknadsåtgärd. Fatmeh ringde flera gånger till socialtjänstens mottagning för att försäkra sig om att de skulle betala ut matpengar innan de stängde socialkontoret för dagen. Fatmeh berättade att det var många ensamkommande ungdomar som "inte hade förstått att de måste läsa på rätt nivå för att få ekonomiskt bistånd". Konsekvensen för dem som inte förstod lagstiftningens krav var att de blev mer eller mindre rättslösa utan någonstans att vända sig för att få ekonomiskt stöd.

Samhällsvägledningen kan ses som en ingång till att analysera arbetslinjens gränser som hegemoniskt projekt. Detta är en kritisk forskningsuppgift, eftersom det finns en politisk retorik att arbetslinjen måste förstärkas hos marginaliserade grupper – till exempel genom retoriska uttryck som "att ställa krav är att bry sig" (se Dahlstedt, 2015). Begreppet "skälig levnadsnivå" kan i sammanhanget fungera som en teoretisk och materiell grund för att utröna arbetslinjens gränser. Som Gramsci (1971, s. 161) var noga med att påpeka, måste hegemoniska projekt inrymma en "ekonomisk kärna" för att vara effektiva. Styrande grupper behöver göra ekonomiska uppoffringar, omfördela det samhälleliga överskottet och beakta marginaliserade gruppers intressen och behov. Som vi noterat ovan var dock arbetslinjen relativt frånvarande som idé och rättighetsvillkor i situationer av ekonomisk utsatthet. I stället skulle samhällsvägledningen präglas av ett företrädarskap, där "lagen" föreföll vara den primära arenan för att tillgodose en "skälig levnadsnivå". Samhällsvägledaren Erika på Nordöstra beskrev samhällsvägledarens dubbla roll, både som representant och att representera. Det var en roll som av citatet att döma associerades specifikt till beslut om ekonomiskt bistånd.

Eftersom vi inte tar beslut om folks livsöden så gör det också att vi kan representera dem, alltså det blir som att vi sitter på två stolar tänker jag. Alltså dels representerar jag medborgarens röst in i kommunen och hjälper till och kollar upp saker, kontaktar handläggare och sånt där, men jag representerar också kommunen gentemot medborgaren där jag upplyser om vilka liksom regler och lagar som kommunen har att förhålla sig kring. Till exempel när man beviljar eller ger avslag på en ansökan om ekonomiskt bistånd.

I en gruppintervju på Södra redogjorde samhällsvägledarna just för det specifika gränstillstånd då de uppfattade att ett socialt förhållande var så pass graverande att de behövde lyfta frågan uppåt i den politiska organisationen och representera Södras besökare. I citatet ser vi hur frågan om grundläggande behov – i det specifika fallet en bostad – handlade mindre om fullgörandet av ”plikten” och mera om personerna som bärare av medborgerliga och universella rättigheter (barnkonventionen).

Jag tänker också på rollen vi har när vi möter problem som berör en grupp, till exempel bostadsbrist. Då lyfter vi upp det till högre nivå så man kan försöka att påverka fast vi vet hur det är, men ändå, vi känner att vi måste göra det för att vi ser problematiken. Så vi diskuterar först i gruppen om hur vi ska göra och sen lyfter vi upp det om vi inte kommer fram till någon lösning. För det är också en politisk fråga när det rör alla medborgare, särskilt med barnkonvention som blev lag, och här möter vi folk som har barn och riskerar bli hemlösa.

Arbetslinjen var begränsad som hegemonisk idé och praktik när den ekonomiska utsattheten hotade en skälig levnadsnivå. Om samhällsvägledare i egenskap av funktionärer för att förmedla, översätta och legitimera hegemoniska projekt vanligtvis intagit en utbildande, motiverande och vägledande roll skulle de i situationer av svår ekonomisk utsatthet agera som företrädare. Det var en roll som agerade inom ”lagens” arena för att utkräva människors ”rätt” till en dräglig levnadsnivå oberoende av fullgörandet av en medborgerlig plikt.

Diskussion

Vi använde uppmaningen ”gör din plikt och kräv din rätt” som en ingång till en kritisk analys av hur arbetslinjen realiserades som hegemonisk praktik på medborgarkontor i en kontext präglad av fattigdom och arbetslöshet. Kritiska policyanalyser har visat hur marginaliserade bostadsområden blivit en skådeplats för arbetsmarknads- politiska diskussioner med fokus på krav, aktivering och arbetsmarknads-etablering av nyanlända migranter (Dahlstedt, 2013; Dahlstedt & Neergaard, 2019; Schierup &

Ålund, 2011). Vårt bidrag till denna diskussion är en etnografiskt grundad studie som undersöker hur arbetslinjen realiseras genom samhällsvägledningen på medborgarkontor. Den etnografiska ingången kan synliggöra problem och omständigheter som ofta förblir osynliga i både politik och policyforskning,

Som vi har sett i artikelns empiriska del, och som påpekats av Junestav (2004) och Paulsen (2010), kan arbetslinjen inte förstås på ett entydigt sätt. Det blev också tydligt inom samhällsvägledningen. Å ena sidan reproducerade samhällsvägledningen en kravfylld arbetslinje genom att utbilda boende att foga sig efter aktiveringskrav och hot om sanktioner. Samhällsvägledningen representerar här en del av en bredare aktiveringstrend inom arbetsmarknadspolitiken (Lødemel & Moreira, 2014; Ulmestig, 2007). Å andra sidan fungerade samhällsvägledningen som en form av kritisk pedagogik som utbildade utsatta grupper i arbetsrättsliga regler och fackliga resurser, vilka de kunde använda för att förbättra sin situation. Ur ett teoretiskt perspektiv bekräftar dessa resultat arbetslinjens hegemoni, eftersom arbetslinjen visar sig vara en idé och praktik i ständig förändring och modifiering, vilket gör den elastisk och användbar för olika syften (Hall, 2016).

Vi fokuserade på tre teman för att analysera arbetslinjen som hegemonisk praktik. Först undersökte vi hur arbetslinjen var inbäddad i specifika institutioner och administrativa praktiker. Här visade vi, genom aktivitetsrapporteringen, hur arbetslinjen reproducerades genom att spegla aspekter av lönearbete, såsom tidsreglering och kontraktsförhållanden (Ulmestig m.fl., 2020). Denna reproduktion förstärktes av tvångsmekanismer och ekonomiska sanktioner, såsom utebliven ersättning vid försenad rapportering, frånvaro från arbetsmarknadsprogram eller hot om vräkning från etableringsboende.

Det andra temat fokuserade på hur arbetslinjen upprätthålls i en arbetsmarknad präglad av konflikter och otrygghet. De osäkra arbetsvillkoren intensifierade motsättningarna mellan arbetstagare och arbetsgivare, vilket gjorde det svårt för arbetslinjen att enbart upprätthållas genom lönearbetet. Här framhävde samhällsvägledningen arbetslinjens rättighetsperspektiv genom att koppla den till arbetsrättsliga arrangemang.

Det tredje temat, som också anknyter till temat för detta specialnummer, undersökte hur arbetslinjen realiserar som hegemonisk praktik i situationer som hotar en skälig levnadsnivå. I de fallen handlade lösningen sällan om att "göra sin plikt" på arbetsmarknaden. I stället intog samhällsvägledare en roll som företrädare för individer, där de krävde tillgång till grundläggande behov som bistånd för mat och boende. På så sätt fungerade medborgarkontoren som ett sista skyddsnet i samhället.

Så, var landar vi i den här artikeln? Vi kan konstatera att medborgarkontoren ger en värdefull inblick i de motsägelser som präglar den nuvarande arbetslinjen. För det första verkar den kravfyllda aktiveringen skapa osäkerhet och rädsla för sanktioner

hos arbetslösa, vilket riskerar att underminera de förutsättningar för aktivt samtycke som behövs för att upprätthålla hegemoniska projekt. För det andra är de rådande arbetsmarknadsvillkoren en källa till ökade konflikter mellan arbetstagare och arbetsgivare, vilket måste förstås i ljuset av den nyliberala arbetsmarknadspolitikens utveckling under de senaste decennierna (Bengtsson & Jacobsson, 2018). Det framstår som nödvändigt att granska hur arbetsmarknadspolitiska reformer påverkat arbetslinjens villkor som hegemonisk idé och praktik, särskilt i frågor som rör arbets kvalitet och trygghet för personer i osäkra positioner. För det tredje är en central fråga huruvida arbetslinjen går att upprätthålla om den ekonomiska ojämlikheten blir alltför stor. Enligt Gramsci (1971) måste hegemoniska projekt ha en "ekonomisk kärna", där styrande grupper tar hänsyn till marginaliserade gruppers behov och omfördelar en del av det samhälleliga överskottet. Det är utifrån detta teoretiska perspektiv som vi förstår begreppet "skälig levnadsnivå" – inte bara som ett absolut mått för ekonomisk trygghet och överlevnad, utan också som en nödvändig del av ett hegemoniskt projekt.

Sammanfattningsvis visar vår studie att den politiska retoriken om en förstärkt arbetslinje i marginaliserade områden kan leda till motsägelsefulla konsekvenser. Den kan undergräva sina egna villkor genom att skapa rädsla för sanktioner, intensifiera konflikter och osäkerhet på arbetsmarknaden samt inte ha tillräckliga skyddsnet som garanterar en skälig levnadsnivå.

Avslutningsvis vill vi understryka att medborgarkontoren spelar en viktig roll för många som söker vägledning där. Många besökare uttryckte att de fick personlig service och information på medborgarkontoret som de sällan fick från andra myndigheter. Samtidigt är medborgarkontoren inte en lagstadgad verksamhet, vilket blev tydligt under vår studie eftersom flera kommuner saknade sådana kontor. Frågan kvarstår: Vem ska vägleda och företräda de mest utsatta i situationer präglade av hyperexploatering och välfärdssystem som skapar en rädsla för att göra fel?

Tack

Vi vill tacka deltagarna på symposiet *Plats, planering och politik* på NAPSA-konferensen 2024, som lämnade konstruktiva kommentarer på ett tidigare utkast på denna text. Ett särskilt tack riktas till Dominika Vergara Polanska och Marcus Herz som fungerade som diskussionspartner för samtliga texter på symposiet. Det fulla ansvaret för tolkningar och slutsatser i texten vilar på författarna.

Referenser

- Andersson, R. & Holmqvist, E. (2019) *Grannskapseffekter och politik och planering för minskad segregation: Underlagsrapport till Jämlikhetskommissionen*.
- Bengtsson, E. (2020) *Världens jämlikaste land?* Lund: Arkiv förlag.
- Bengtsson, M. & Jacobsson, K. (2018) The institutionalization of a new social cleavage: ideological influences, main reforms and social inequality outcomes of "the new work strategy". *Sociologisk forskning*, 55(2–3): 155–177.
- Bengtsson, M. & Jacobsson, K. (2022) Inledning till Temanummer om Aktiveringspolitik och styrningen av de välfärdsprofessionella. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 28(2): 1–11.
- Dahlstedt, M. (2013) The politics of labour market activation: employability, exclusion and active citizenship. *Revija za sociologiju*, 43(1): 5–29.
- Dahlstedt, M. (2015) The politics of making demands: discourses of urban exclusion and medialized politics in Sweden. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 28(2): 101–117.
- Dahlstedt, M. & Neergaard, A. (2019) Crisis of solidarity? Changing welfare and migration regimes in Sweden. *Critical Sociology*, 45(1): 121–135.
- Dean, H., Bonvin, J.M., Vielle, P. & Farvaque, N. (2005) Developing capabilities and rights in welfare-to-work policies. *European Societies*, 7(1): 3–26.
- Desmond, M. (2014) Relational ethnography. *Theory and Society*, 43(5): 547–579.
- Emerson, R.M., Fretz, R.I. & Shaw, L.L. (2011) *Writing ethnographic fieldnotes*. Chicago: University of Chicago Press.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Fassin, D. (2015) Introduction: Governing precarity. I: D. Fassin & Y. Bouagga (red.) *At the heart of the state: the moral world of institutions*. London: Pluto.
- Fredriksson, M. (2022) *Fostran till anställningsbarhet: ungas berättelser inifrån den kommunala arbetsmarknadspolitik*. Eskilstuna: Mälardalens universitet.
- Frödin, O. & Kjellberg, A. (2020) Anställningsbidrag: integration eller etnisk segmentering? *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 26(1): 30–52.
- Garrett, P.M. (2018) *Welfare words: critical social work & social policy*. London: Sage.
- Govender, L. (2023) *Crumbs from the rich man's table? Municipal labour market policies and recognition of welfare recipients in Sweden*. (Diss.) Växjö: Linnaeus University Press.
- Gramsci, A. (1971) *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*. London: Lawrence & Wishart
- Grander, M., Roelofs, K. & Salonen, T. (2022) Area-based development initiatives: a means to an end or an end in itself? A literature overview on the case of Sweden. *Nordic Social Work Research*, 12(2): 243–255.
- Hall, S. (2016) *Cultural studies 1983: a theoretical history*. Durham: Duke University Press.
- Hedman, L. & Andersson, R. (2015) Etnisk segregation och inkomstsegregation i Sveriges tio största arbetsmarknadsregioner 1990–2010. I: B. Bengtsson, R. Andersson & G. Myrberg (red.) *Mångfal-dens dilemman: boendesegregation och områdespolitik*. Malmö: Gleerups
- Hort, S. (2014) *Social policy, welfare state, and civil society in Sweden. Vol. 1: History, policies, and institutions 1884–1988*. Lund: Arkiv förlag.
- Humphrys, E. (2024) Hegemony as a protean concept. I: W.K. Carroll (red.) *The Elgar companion to Antonio Gramsci*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Hvinden, B. & Johansson, H. (2007) *Citizenship in Nordic welfare states: dynamics of choice, duties and participation in a changing Europe*. London: Routledge

- Junestav, M. (2004) *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Economic History 72. Uppsala: Uppsala universitet.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985/2008) *Hegemonin och den socialistiska strategin*. Göteborg: Glänta
- Lipsky, M. (2010) *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lombardi, S. & Vikström, J. (2019) *Arbetsförmedlingens kontrollarbete, sanktioner och de arbetslösas sökbeteende*. Uppsala: IFAU.
- Lødemel, I. & Moreira, A. (2014) *Activation or workfare? Governance and the neo-liberal convergence*. Oxford: Oxford University Press.
- Marklund, S. & Svallfors, S. (1987) *Dual welfare: segmentation and work enforcement in the Swedish welfare system*. Research Reports 94, Department of Sociology: Umeå University. Motion 2020/21:3371 Återupprätta arbetslinjen.
- Mouffe, C. (2019) *Till vänsterpopulismens försvar*. Hägersten: Tankekraft.
- Panican, A. & Ulmestig, R. (2019) Vad är nytt? kunskapssammanställning av kommunal arbetsmarknadspolitik. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 25(3–4): 108–128.
- Paulsen, R. (2010) *Arbets samhäll: hur arbetet överlevde teknologin*. Malmö: Gleerups.
- Peck, J. & Theodore, N. (2001) Exporting workfare/importing welfare-to-work: exploring the politics of Third Way policy transfer. *Political Geography*, 20(4): 427–460.
- Proposition 2012/13:12 *Åtgärder inom arbetslöshetsförsäkringen*.
- Rubin, A. (2021) *Rocking qualitative social science: an irreverent guide to rigorous research*. Stanford University Press.
- Salonen, T. (1998) Klient. I: V. Denvall & T. Jacobsson (red.) *Vardagsbegrepp i socialt arbete: ideologi, teori och praktik*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Scarpa, S. (2016) Looking beyond the neighbourhood: income inequality and residential segregation in Swedish metropolitan areas, 1991–2010. *Urban Geography*, 37(7): 963–984.
- Schierup, C.U. & Ålund, A. (2011) The end of Swedish exceptionalism? Citizenship, neoliberalism and the politics of exclusion. *Race & Class*, 53(1): 45–64.
- SOU 1995:142 *Att röja hinder för samverkan, egenmakt, arbetslinjen*. Stockholm: Fritze.
- SOU 2005:29 *Storstad i rörelse: kunskapsöversikt över utvärderingar av storstadspolitikens lokala utvecklingsavtal*. Stockholm: Fritze.
- Stigendal, M. (2016) *Samhällsgränser: ojämlikhetens orsaker och framtidsmöjligheterna i en storstad som Malmö*. Stockholm: Liber.
- Thomas, P. D. (2013). Hegemony, passive revolution and the modern Prince. *Thesis Eleven*, 117(1), 20–39.
- Ulmestig, R. (2007) *På gränsen till fattigvård? En studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Ulmestig, R., Denvall, V. & Nordesjö, K. (2020) "Claiming" equality and "doing" inequality: individual action plans for applicants of social assistance. *Social Work and Society*, 18(2): 1–14.
- Vetenskapsrådet (2017) *God forsknings sed*. Vetenskapsrådet.
- Wang, J. (2018) *Carceral capitalism*. South Pasadena: Semiotexte.
- Wright, E.O. (2010) *Envisioning real utopias*. London: Verso.
- Örnlin, H. (kommande) *Den urbana frontens politik 1988–2023: ojämna utveckling, hegemoniska kriser, subalternitet*.

Pernilla Liedgren & Christian Kullberg

Kvinnors och mäns möjligheter att framträda som "ideala offer" för ekonomiskt våld i skuldsaneringsansökningar

Women's and Men's Opportunities to Appear as 'Ideal Victims' of Economic Abuse in Applications for Debt Relief

Studies show that 13 percent of all women in EU countries have experienced economic abuse in an ongoing or post-separation relationship. However, knowledge about this type of abuse is not well developed. One possible consequence of exposure to economic abuse is over-indebtedness, meaning that the individual can no longer pay off their debts within a foreseeable timeframe. The purpose of the present study is, with support from Adams et al.'s (2020) model on economic abuse, to examine whether, and if so how, an individual's exposure to economic abuse appears in men's and women's applications for debt relief, as well as assess the effectiveness of Adams et al.'s model in supplementing the analysis. We also aim to analyse the extent to which men's and women's descriptions allow them to appear as more or less "ideal victims" of the abuse they have suffered. The empirical material consists of debt relief applications submitted to the Swedish Enforcement Authority, along with the personal letters attached to these applications. Decisions, assessments, and service notes have been considered as background material. The applications were analyzed using directed content analysis based on Adams et al.'s (2020) model of economic abuse.

The results show that the applicants' debt relief applications contain examples of economic exploitation and economic control. The results also indicate that applicants of both genders refer to their own roles in the accumulation and growth of debt in different ways and through various linguistic means, which may influence the extent to which they are perceived as "ideal debt victims."

Keywords: economic abuse, economic exploitation, economic restriction, debt reconstruction, over-indebtedness, ideal victim

Pernilla Liedgren är docent i socialt arbete vid Akademin för hälsa, vård och välfärd, Mälardalens universitet. Professor i socialt arbete vid Akademin för vård, arbetsliv och välfärd, Högskolan i Borås. *Christian Kullberg* är professor i socialt arbete vid Akademin för hälsa, vård och välfärd, Mälardalens universitet.

Kontakt: pernilla.liedgren@mdu.se

<https://doi.org/10.3384/SVT.2024.31.3-4.5631>
Socialvetenskaplig tidskrift, vol 31, nr 3-4 (2024), s. 403-423.
© 2024 Författarna, Licens: CC-BY 4.0.

Introduktion

Enligt WHO beräknas 30 procent av alla kvinnor i världen någon gång i livet bli utsatta för våld i nära relation (WHO, 2021). I Sverige rapporteras att 20 procent av alla vuxna kvinnor och 8 procent av alla män under någon period varit utsatta för upprepat och systematiskt våld av en tidigare eller aktuell partner (NCK, 2014). De ekonomiska aspekterna av våld har historiskt sett inte uppmärksammats som en egen våldsförform och förekomsten började på ett mer systematiskt sätt dokumenteras först i slutet av 1980-talet genom enkätfrågor om psykologiskt våld som inkluderade det ekonomiska våldet (Tolman & Raphael, 2000). Senare studier visar att 13 procent av alla kvinnor i EU-länder har blivit utsatta för ekonomiskt våld i en pågående eller efter en avslutad relation (FRA, 2014, s. 73). I en färsk svensk survey rörande mäns ekonomiska våld mot kvinnor rapporteras att 13 procent av de tillfrågade utsatts för ekonomiskt våld (Bruno m.fl., 2024).

En stor del av våldet i nära relationer fokuserar på att kontrollera en partner och på senare år har de ekonomiska aspekterna av denna kontroll fått ökad uppmärksamhet (se t.ex. Adams m.fl., 2013). Trots att det visat sig vara vanligt att i synnerhet kvinnor, men även män, utsätts för ekonomiskt våld, och trots de ofta långsiktiga negativa ekonomiska konsekvenserna för de utsatta, är ekonomiskt våld fortfarande en relativt outforskad aspekt av våld i nära relationer. Kunskaper om ekonomiskt våld är dessutom låga bland professionella och beslutsfattare vilket begränsar den hjälp utsatta erbjuds (Ulmestig & Eriksson, 2021).

En konsekvens av utsatthet för ekonomiskt våld är bland annat personlig skuldsättning eller överskuldsättning (Johnson m.fl., 2022). Överskuldsättning definieras i ett europeiskt sammanhang som att inte ha möjlighet att återbetala sina skulder inom en överskådlig tid (Hiilamo, 2018). I många EU-länder finns möjlighet att vid överskuldsättning få hjälp med någon form av skuldrehabilitering (Heuer, 2014). I Sverige regleras denna hjälp inom ramen för skuldsaneringslagen (Skuldsaneringslag, 2016).

Syftet med den här studien är att med stöd i Adams m.fl. (2020) modell om ekonomiskt våld undersöka om och i så fall på vilket sätt det framkommer i mäns och kvinnors skuldsaneringsansökningar att personen utsatts för ekonomiskt våld, samt hur väl Adams m.fl. modell fungerar för uppdraget. Vi avser även att analysera i vilken grad kvinnors och mäns beskrivningar får dem att framstå som mer eller mindre ideala offer för det de utsatts för.

För att kunna få skuldsanering krävs att två kriterier är uppfyllda. Det första kriteriet är insolventkriteriet, som innebär att den skuldsatta inte kan betala sina skulder inom överskådlig tid. Vad som är överskådlig tid tydliggörs genom två rättsfall i Högsta domstolen. I det första rättsfallet (NJA 2010, s. 496) konstateras att en frisk 47-årig person som kan betala sina skulder inom 15 år inte är överskuldsatt. I ett senare rättsfall (NJA 2013, s. 128) förtydligas att en bedömning om solvens bör rela-

teras till ålder, hälsotillstånd och ekonomi då en 79-årig person konstateras insolvent vid 8 års återbetalningstid. Insolvensbedömningen kan alltså variera beroende på de nämnda faktorerna samt skuldsaneringshandläggarens sammanvägda bedömning av dem.

Det andra kriteriet, skälighetskriteriet, innebär att skuldsanering endast bör beviljas om det är skäligt i relation till den skuldsattas personliga och ekonomiska förhållanden. Vid skälighetsbedömningen ska Kronofogden göra en egen diskretionär bedömning (Lipsky, 2010) och beakta de omständigheter som fanns vid skuldernas tillkomst, de ansträngningar som den skuldsatta gjort för att återbetala samt om personen medverkat vid handläggningen. Skulder kopplade till lyxkonsumtion, brottslighet och ekonomisk spekulation betraktas generellt som oskäliga, medan skulder som uppstått på grund av tidigare näringsverksamhet ska betraktas välvilligt (Benndorf & Morgell, 2017). Vidare ska den skuldsatta ha gjort vad denna kunnat för att återbetala skulderna.

Ekonomiskt våld

Ekonomiskt våld som begrepp har utgångspunkt i forskning om våld i nära relation där tvingande kontroll (*coercive control*) är ett begrepp som beskriver ett mönster av beteenden som används för att dominera, övervaka och manipulera en annan person (Crossman & Hardesty, 2018; Stark, 2007). Ekonomiskt våld kan förstås som en aspekt av tvingande kontroll, där förövaren använder ekonomi som ett medel att utnyttja den andre. Olika sätt att definiera och operationalisera ekonomiskt våld har utvecklats under senare år (t.ex. Adams m.fl., 2008; Postmus m.fl., 2016; 2020). Vi kommer i studien att utgå från Adams m.fl. definition av ekonomiskt våld från 2008: *beteenden som kontrollerar en kvinnas [eller mans, förf. kom.] förmåga att skaffa, använda eller inneha ekonomiska resurser, och genom detta hota [hans eller, förf. kom.] hennes ekonomiska trygghet och förmåga till självständighet* (s. 565¹, förf. övers.). Vi använder oss av Adams m.fl. definition eftersom den inkluderar essensen i senare definitioner (Postmus m.fl., 2020).

1 "... behaviors that control a woman's ability to acquire, use, or maintain economic resources, thus threatening her economic security and potential for self-sufficiency" (Adams m.fl., 2008, s. 565).

Tidigare forskning

När det gäller uppgifter om förekomsten av ekonomiskt våld spretar siffrorna. Det kan bero på att förekomst är svårt att mäta eftersom individer ofta inte definierar det de utsätts för som ekonomiskt våld (Sharp-Jeffs, 2015). Detta är kopplat till dels okunskap om ekonomiskt våld, dels att det ekonomiska våldet är en del i den tvingande kontrollen som är utmärkande för våld i nära relationer (Stark & Hester, 2019; Wilson m.fl., 2023). En annan anledning till spretande siffror är att definitioner, sätt att undersöka samt urvalsgrupper varierar mellan studier och att jämförelser och generaliseringar därför är svåra att göra. Mot bakgrund av sådana skillnader rapporteras en variation av ekonomiskt våld på mellan 9 och 15 procent bland kvinnor (Fanslow m.fl., 2021).

Forskning visar också att det ekonomiska våldet sällan utgör en enskild företeelse eftersom 94 procent av alla kvinnor som varit utsatta för ekonomiskt våld också upplevt andra aspekter av våld i nära relation (Bruno m.fl., 2024). Forskning visar även att konsekvenserna av ekonomiskt våld kan vara omfattande och långvariga för de drabbade och resultera i skuldsättning som varar under lång tid efter uppbrottet från relationen (Adams m.fl., 2013) och det kan därmed bidra till både ojämlikhet och ojämställdhet (Johnson m.fl., 2022). Sårbara grupper för ekonomiskt våld diskuteras sällan i forskningen. Ett undantag är Bruno m.fl. (2024) som med kvantitativa resultat från en svensk kontext visar att det finns en stark koppling mellan moderskap och att bli utsatt för ekonomiskt våld och att kvinnor med låg inkomst och utbildning erfar ekonomiskt våld i något högre grad än andra.

När det gäller mäns utsatthet för ekonomiskt våld rapporteras det ofta som en del av psykiskt våld. Drijber m.fl. (2013) studie visar att finansiell skada hör till de vanligaste formerna av psykiskt våld som män utsätts för. Annan forskning visar att mäns, liksom kvinnors, utsatthet för ekonomiskt våld sällan sker isolerat från andra våldsformer. Tsui (2014) visar att 82 procent av männen upplevt mer än en form av våld.

Teoretiska perspektiv

Kvinnors och mäns möjligheter och begränsningar att påverka sin egen position och få samhälleligt inflytande är inte av naturen givna utan är i stället bundna av historiska och kulturella regler liksom förväntningar och normsystem för maskulinitet och femininitet. Sådana normer griper in på samtliga nivåer i samhället: den övergripande kontexten, den miljömässiga inramningen, de situationsbundna aktiviteterna samt individernas självförståelse (Kullberg m.fl., 2023; Kullberg, 2012; Larsson & Jacobsson, 2013; Liedgren & Kullberg, 2020). Det mönster av förväntningar och ansvarsområden som de båda könen på detta sätt antas ha och tar har getts benämningen *genusordningen* (jfr Connell, 2002). Grundläggande mekanismer i den ordningen är åtskillnad mellan samt över- och under-

ordning av de båda könen (Hirdman, 1988). Genusordningen genomsyrar och påverkar alla aspekter av samhället och vidmakthålls på ett mer socialpsykologiskt plan genom följande mer eller mindre samtidiga processer: de kategoriseringssystem som samhället erbjuder individen, det sätt som individen presenterar sig själv på, de tolkningar som andra gör samt de språkliga/förståelsemässiga förhandlingar som sker mellan individer i samhället. Samtliga sådana *genusskapande processer* bidrar till att situera individen på ett maskulinitets- femininitetskontinuum (Fäldt & Kullberg, 2012).

När det gäller risken för utsatthet för mäns våld pekats flickor och kvinnor i officiella sammanhang oftast ut som de primära grupperna även om det uppmärksammas att också barn samt män kan vara utsatta (Jämställdhetsmyndigheten, 2023). I linje med denna officiella inriktning har ett flertal reformer under de senaste 20 åren initierats för att stärka kvinnors situation som brottsoffer. Motsvarande satsningar har inte skett för manliga offer.

Brottsofferforskningen riktar uppmärksamheten mot hur kulturella regler och förväntningar påverkar kvinnors och mäns framträdande och självförståelse som utsatta för övergrepp (se t.ex. Skillmark & Kullberg, 2022). Forskning har också visat att omgivningens och offrets egna tolkningar och förväntningar spelar en stor roll när det gäller hur utsatthet för andras våld förstås. Vinjettstudier visar till exempel att en kvinna och en mans offerskap i ett fiktivt fall av övergrepp från okända främlingar tolkas väldigt olika av dem som ställs inför fallet (Howard, 1984a, b). Det manliga brottsoffret förväntas på ett helt annat sätt och med en större emfas än kvinnan vidta åtgärder för att skydda sig själv och klandras därför också av omgivningen om denne inte lever upp till sådana förväntningar medan motsvarande förväntningar inte finns på det kvinnliga offret. Den refererade skillnaden är ett exempel på i vilken grad och under vilka förhållanden kvinnor och män, gällande olika brottstyper, lever upp till föreställningar om ett *idealt brottsoffer* som finns rotade i samhället. Teorin om det ideala brottsoffret stipulerar att existerande föreställningar i samhället om brottsoffers klanderfrihet existerar på ett kontinuum från fullständigt, i hög grad/helt klanderfri till i hög grad/fullständigt klandervärd för brott man utsatts för (se t.ex. Christie, 2001). Mycket talar för att i samhället relativt cementerade uppfattningar och kategoriseringar om olika grader av oförskylt utsatthet hjälper människor att orientera sig i uppfattningar om vad som är rätt och fel, bra och dåligt och så vidare och därmed bidrar till att upprätthålla genussystemet och maktordningen i samhället (jfr Klapp, 1954). De ovan refererade teoretiska antagandena om hur förståelsen av brottsoffer i samhället är tätt sammanflätad med uppfattningar om kvinnor och män samt manligt och kvinnligt "vara" kan användas för att belysa verksamheten inom olika institutionella praktiker (som t.ex. socialtjänst, skuldrådgivningsverksamhet). I den här studien används denna teoretiska förståelse för att perspektivera skuldsatta kvinnors och mäns beskrivningar av sina problem.

Metod

Studien har en övergripande explorativ ansats och analyserna har utgått från ansökningar om skuldsanering ställda till Kronofogden samt de personliga brev som bifogats ansökningarna. Vidare har de beslut som fattats i ärendena samt tjänsteanveckningar använts som bakgrundsmaterial i den mån de har tillfört något för förståelsen. Vid en skuldsaneringsansökan ska den sökande, förutom att uppge uppgifter om hushållet, boende, sysselsättning, inkomster, utgifter, eventuella borgensåtaganden, tillgångar och skulder också svara på frågor fördelade på fyra områden. Det första området rör *hur skulderna uppkommit, vad de härrör från och vad pengarna används till*. Sökanden uppmanas att ange vilken typ av utgifter de flesta av skulderna härrör från (t.ex. skulder på grund av konsumtion, skulder från fastighet eller bostadsrätt, skulder från företag, borgensåtagande, skatteskulder eller skadeståndsskulder).

Det andra området som den sökande ska besvara berör omständigheterna kring betalningssvårigheterna. Den sökande uppmanas att beskriva *när och varför denne inte längre kunde betala skulderna*. Det tredje området rör *vad den sökande gjort för att lösa sin skuldsituation*. Här uppmanas den sökande att beskriva *vad denne har gjort för att försöka lösa den situationen och betala skulderna*. Det fjärde och sista området rör *sådana förhållanden av vikt som den sökande själv vill lägga till*. Här uppmanas den sökande att redogöra för annat som denne anser har betydelse för ansökan.

Svar på de nämnda frågeområdena lämnas i ett formulär. Utöver det har sökande också möjlighet att bifoga ett personligt brev, vilket många också gör (i detta urval i 24 procent av fallen).

Adams med fleras modell för förekomst av ekonomiskt våld

Adams m.fl. (2020) har utvecklat en skala för att kunna upptäcka förekomst och frekvens av ekonomiskt våld. Vi kommer att använda skalan, som vi fortsättningsvis benämner modell, som utgångspunkt för vår granskning av kvinnornas och mannens berättelser i skuldsaneringsansökningarna. Vi kommer i det fortsatta att med hjälp av en operationalisering av begreppet ekonomiskt våld fördelat i *ekonomiskt begränsande* och *ekonomiskt utnyttjande* syna skuldsaneringsansökningarna samt medföljande brev. När vi använder modellen ställs 14 frågor, fördelade på de två aspekterna, som besvaras med alternativen *Ja* respektive *Nej* för att ge en indikation på förekomsten.

Tabell 1: Den reviderade modellen av ekonomiskt våld (baserad på Adams m.fl., 2020, s. 2782).

	Ja	Nej
Ekonomiskt begränsande		
<i>Hindra dig från att ha pengarna du behöver för att köpa mat, kläder eller andra nödvändigheter.</i>		
<i>Dölja ekonomisk information för dig.</i>		
<i>Bestämma hur du ska spendera pengar i stället för att låta dig spendera dem så som du anser lämpligt.</i>		
<i>Förmå dig att be honom/henne om pengar.</i>		
<i>Gömma pengar så att du inte kunde hitta dem.</i>		
<i>Kräva att du ger honom/henne kvitton eller växel när du spenderat pengar.</i>		
<i>Hindra dig från att inneha ett jobb eller att gå till arbetet.</i>		
Ekonomiskt utnyttjande		
<i>Få dig att använda dina pengar för att köpa saker åt honom/henne eller betala hans/hennes räkningar när du inte ville.</i>		
<i>Använda hans/hennes pengar som han/hon ville medan dina pengar gick till att betala för hushållets gemensamma utgifter.</i>		
<i>Ta ut ett lån eller köpa något på kredit i ditt namn utan din tillåtelse.</i>		
<i>Få dig att ta ut ett lån eller köpa något på kredit när du inte ville.</i>		
<i>Sätta räkningar i ditt namn och lämna dig att betala dem.</i>		
<i>Tvinga eller pressa dig att ge honom/henne dina besparingar eller andra tillgångar.</i>		
<i>Stjäla din egendom.</i>		

Ekonomiskt begränsande definieras av Adams m.fl. (2020) som taktiker förövaren använder för att hindra partnern att få tillgång till och använda hushållets resurser. Frågorna har fokus på olika kontrollstrategier som partnern använder för att inskränka sin partners tillgång till/kontroll över tillgångar. Författarna skriver att den begränsande aspekten är effektiv som kontrollfunktion eftersom det tvingar den utsatte till underordning i och med att denne inte har tillgång till egendom, pengar eller kunskap om hushållets ekonomi.

Ekonomiskt utnyttjande omnämner Adams m.fl. (2020) som den allvarligare formen av ekonomiskt våld. Den innebär en högre grad av kontrollerande genom bedrägligt beteende och tvång, ofta inkluderande olika former och fysiskt eller psykiskt våld. Det kan innebära att låta den utsatte betala för hushållets alla utgif-

2 För att använda skalan ska man kontakta Adrienne E. Adams vid Michigan State University.

ter, att stjäla den utsattes egendom/pengar eller att antingen tvinga alternativt lura den utsatte att ta lån för den andres utgifter eller att ta lån i den utsattes namn, utan dennes kännedom.

Urval och deltagare

För studien valdes en månad under 2018 ut, som slumpades fram. Alla ansökningar om skuldsanering inskickade till Kronofogden under månaden (1 628) begärdes in och sorterades därefter utifrån om de hade ett bifogat personligt brev. Sammanlagt 1 233 ansökningar exkluderades eftersom de saknade ett bifogat brev eller att det av de insända handlingarna framgick att ansökan eller brevet var skrivet av en god man. Tre ansökningar exkluderades eftersom de saknade adress och telefonnummer. Till de kvarvarande 393 ansökningarna skickades en förfrågan om att delta i studien. Det ledde till att 269 exkluderades eftersom de sökande i dessa ärenden inte godkände att deras ansökningar skulle inkluderas i studien. Det slutliga urvalet om 124 ansökningar och beslut fördelades på 70 män och 54 kvinnor. Av dessa ansökningar bifölls 96 ärenden medan 28 avslogs. Bifallsandelen för manliga sökande var 76 procent och för kvinnor 80 procent. Analysen som studien bygger på inkluderar totalt fem ärenden (fyra kvinnliga och en manlig sökande) i vilka beskrivningar av ekonomiskt våld mot de sökande förekommer.

Studiens genomförande har försenats på grund av stor arbetsbelastning under covid-pandemin och att andra studier av överskuldsättning har prioriterats. Även om det empiriska materialet härrör från 2018, har dock enligt vår uppfattning inga viktiga förändringar skett i det svenska samhället eller vid Kronofogden som påverkar förutsättningarna för det studerade ämnet.

Etiska ställningstaganden

Studien har genomgått prövning hos Etikprövningsmyndigheten (dnr 20199-01246) och användandet av ansökningarna i studien och besluten har godkänts av förekommande sökande genom informerat samtycke. Övrigt etiskt beaktande i studien är att summorna i beskrivna fall har avrundats till hela tiotusental för att minska möjlighet till identifiering.

Analys

I studien användes riktad innehållsanalys (Hsieh & Shannon, 2005) i vilken analysen inleds med på förhand definierade koder. I analysen har vi utgått från den analytiska modell som presenteras i avsnittet "Adams m.fl. modell för förekomst av ekonomiskt våld". Valet att göra en riktad innehållsanalys innebär förstås både för- och nackdelar. Hsieh och Shannon (2005) skriver att målet med en riktad innehållsanalys är att validera eller utveckla ett teoretiskt ramverk. Samtidigt kan det deduktiva

förfaringssättet, där vi utgår från en färdig modell, göra att vi missar aspekter av vikt. I Hsieh och Shannons (2005) instruktioner för direkt innehållsanalys ingår att göra en analys av de fall som inte underordnar sig de i förväg definierade koderna för att klargöra om de representerar en ny kategori eller subkategori av en redan existerande kod. Det förfaringssättet kompenserar i viss mån för fall som inte inordnar sig i den valda teoretiska modellen. Vi återkommer i resultatdelens avslutande del till dessa diskussioner.

Resultat

Totalt ingår i analysen, som redan nämnts, fem ärenden (fyra kvinnor och en man) i vilka det i de personliga breven finns beskrivet situationer och händelser som i analysen bedömts handla om ekonomiskt våld. Utfallet av de fem ansökningarna var ett tydligt avslag (en man), ett avslag till en kvinna som gav löfte om ett bifall i en omprövning och tre bifall (tre kvinnor). Berättelserna är olika långa och täcker olika lång tid av de sökandes liv. De sökande har en ålder från 27 till 45 år och skulderna varierar mellan cirka 300 000 och 700 000 kronor (i genomsnitt 476 000 kr). I tabell 2 redovisas en översikt över de ärenden i vilka ekonomiskt våld identifierats samt våldets karaktär.

De aktuella siffrorna för den studerade gruppens skuldsättning kan jämföras med statistik från Kronofogden 2024-09-25 för samtliga ärenden som finns registrerade för personer mellan 26 och 44 år rörande skuldsättning (se <https://kronofogden.se/om-kronofogden/statistik/statistik-om-antal-skuldsatta> samt <https://kronofogden.se/om-kronofogden/statistik>). En sådan jämförelse visar att medelskuldsättningen för samtliga registrerade skuldsatta individer inom det aktuella åldersintervallet var 154 746 kr. Siffror för skuldsättning för gruppen som söker skuldsanering har inte kunnat erhållas. Uppgifter finns även om antal kvinnor och män som under det aktuella året ansökt om skuldsanering samt beviljandegraden för dessa ansökningar. Siffrorna visar att antalet sökande inom åldersintervallet 31–50 år (vilket är det närmaste möjliga redovisade intervallet) är 9 200. Av dessa var 54 procent män och 46 procent kvinnor (i vår studies urval var fördelningen 56 procent män och 44 procent kvinnor). Uppgifter finns även om antal beviljade ansökningar och avslag för de båda könen oavsett ålder. Av dem framgår att av de ärenden som under 2018 genomgick en fullständig utredning om skuldsanering så beviljades kvinnorna (7 811) skuldsanering i procentuellt större omfattning (68 procent) jämfört med männen (59 procent). Orsakerna till denna skevhet i beviljandegrad kan vara flera och är inte vidare utredda. En sådan kan vara att kvinnors lägre inkomster och därmed sämre återbetalningsförmåga ”inom en överskådlig framtid” bidrar till skillnaden. En annan möjlig orsak som anknyter till den här studiens teoretiska utgångspunkter är att det inom

olika praktiker i samhället finns mer eller mindre väl cementerade förgivettaganden om hur väl kvinnor respektive män motsvarar ett idealt offer i förhållande till det den aktuella institutionen har att bedöma för att kunna avgöra rätten till hjälp. Förklaringen skulle i så fall vara att Kronofogden helt enkelt bedömer den belägenhet som kvinnliga sökande befinner sig i utifrån andra bevekelsegrunder än mäns och därför bedömer kvinnors rätt till skuldsanering som genomgående större.

De aktuella ärendena i vilka ekonomiskt våld identifierats kan karaktäriseras på följande sätt: Ett av dem rör en mor–sonrelation i vilken modern är förövare. Fyra av ärendena innefattar parrelationer mellan kvinna och man i vilka mannen utnyttjat kvinnan. I dessa förekommer två fall av *ekonomiskt begränsande* i vilka mannen dolt information om hushållets ekonomi för kvinnan och ett fall i vilket mannen för att kontrollera kvinnan hindrat henne från att tjäna egna pengar genom lönearbete. Den vanligast förekommande formen av ekonomiskt våld som beskrivs i empirin är den enligt Adams m.fl. (2020) allvarligare formen – *ekonomiskt utnyttjande*. Det förekommer i fyra av de aktuella ärendena. I tre av ärendena uppger de sökande (två kvinnor, en man) att de har utsatts för att förövaren (två män, en kvinna) tagit ett lån eller köpt något på kredit i den utsattes namn utan tillåtelse. I två fall skriver de sökande att deras partner eller mamma handlat på faktura i deras namn och lämnat åt dem att betala för det. En kvinnlig sökande uppger att hon har varit utsatt för att mannen, utan att själv bidra efter egen förmåga, överlämnat åt henne att ansvara för och betala alla hushållets gemensamma utgifter. En annan kvinna uppger att hon förmåtts att ta ett lån som hon inte velat ta. Mannen i urvalet hävdar att han har tvingats att ge modern av sina besparingar. En kvinna och en man uppger att de blivit bestulna på egendom.

Tabell 2: Fördelning av typer av ekonomiskt våld.

Kön:	K	K	K	M	K
<i>Beviljad skuldsanering</i>	Ja	Ja	ja	<i>Nej</i>	<i>Nej</i>
<i>Ålder</i>	45	41	40	27	32
<i>Total skuld</i>	480 000	350 000	310 000	690 000	550 000
Ekonomiskt begränsande					
<i>Dölja ekonomisk information för dig.</i>		x	x		
<i>Hindra dig från att inneha ett jobb eller att gå till arbetet.</i>					x
Ekonomiskt utnyttjande					
<i>Använda hans/hennes pengar som han/hon ville medan dina pengar gick till att betala för hushållets gemensamma utgifter.</i>	x				
<i>Ta ut ett lån eller köpa något på kredit i ditt namn utan din tillåtelse.</i>		x	x	x	
<i>Få dig att ta ut ett lån eller köpa något på kredit när du inte ville.</i>	x				
<i>Sätta räkningar på ditt namn och lämna dig att betala dem.</i>		x		x	
<i>Tvinga eller pressa dig att ge honom/henne dina besparingar eller andra tillgångar.</i>				x	
<i>Stjäla din egendom.</i>			x	x	

Typer av ekonomiskt våld som sökande framhåller i sin ansökan eller i det personliga brevet

I analyserna av fallen kommer vi att redogöra för hur vi har bedömt att berättelsen som bifogats ansökan illustrerar ekonomiskt våld.

Ärenden som får bifall

Det första fallet är en 45-årig ensamstående kvinna med ett 8-årigt barn som beskriver att hon haft problem i sina tidigare förhållanden eftersom hon träffat män med alkoholberoendeproblematik, vilket lämnat henne som ansvarig för hushållsekonomi och som inneburit att hon nödgats ta lån. Hon skriver:

Jag har tyvärr ända fram till X (sonens namn) föddes haft problem när det gäller förhållanden, att jag träffat män med alkohol- och drogproblem vilket medfört att jag i det stora hela fått stå för ekonomin för både vuxna och barn. Det har också lett till att jag lånat och tagit på mig olika krediter för att klara vardagen.

Vår bedömning av detta sätt att framställa sin egen situation är att kvinnan framställer sig som utan tydlig agens och som att hon (utan att hon själv valt det) inlett förhållanden med män med drogproblem. Även beslutet att skaffa barn verkar inte ha varit avgjort av henne själv. Kvinnans bruk av passiva verb i hennes förklaringar av hur problemen uppstod riktar skulden och ansvaret mot någon annan. I tjänsteanteckningarna står att kvinnan berättat att hon inte vågat kräva något från sina manliga partners. Hon skriver att hon nu inte tagit några lån på åtta år och att hon i dag arbetar heltid och sköter sin ekonomi men att hon önskar sitt barn en bättre uppväxt rent ekonomiskt. I Kronofogdens bedömning står att de bedömer det som rimligt att skuldsanering beviljas. Dessutom kortas hennes återbetalningsperiod från fem till tre år. De skriver: *Vi bedömer att det finns beaktansvärda (goda) skäl till att förkorta betalningsplanen till 3 år på grund av ditt barn och att han har levt hela sitt liv med dina skulder.* Kronofogden uttrycker i sin bedömning att skuldsaneringsperioden kortas på grund av barnperspektivet. Kvinnans möjliga utsatthet som brottsoffer kommenteras inte. Denna ansökan inkluderas i studien eftersom vi med de tillgängliga uppgifterna bedömer det som att hon varit utsatt för ekonomiskt utnyttjande genom att behöva stå för hushållets alla nödvändiga utgifter och för att göra det har hon varit tvungen att ta lån.

Det andra fallet är en gift 40-årig deltidssjukskriven kvinna med ett hemmabonde barn på 15 år. Denna kvinna beskriver att skulderna kom till då hon som mycket ung träffade en man som hon skriver *blev far* till hennes två barn. Hon skriver: *Då jag redan hade passerat ett antal destruktiva förhållanden utan egen ekonomi var jag ganska så kuvad och ifrågasatte inte vart pengar tog vägen och inte heller vart min namnteckning hamnade.* Hon skriver att hon under förhållandet inte hade kontroll över hushållsekonomi och när hon sedan tog ut skilsmässa kom det som en chock för henne eftersom hon under förhållandet inte haft tillgång till sina bankuppgifter. Även den här kvinnan framställer sig själv i förhållande till uppkomsten av skuldproblemen som en person med små möjligheter att bestämma över sin egen situation. En konsekvens av detta blir att hon, så att säga, friskrivs från eget ansvar och samtidigt indirekt lägger det på sina tidigare partners. Kvinnan berättar i sitt brev om en fysisk och psykisk sjukdomshistoria som hon nu får behandling för. Kronofogden konstaterar att kvinnan är insolvent och beviljar en skuldsanering som ska löpa under fem år. Det här beslutet tas trots att skulderna hade kunnat betalas tillbaka i sin helhet på strax under tio år, vilket är en generös bedömning jämfört med tidigare rättsfall. Att kvinnan nu också är deltidssjukskriven och har barn bidrar möjligtvis till Kronofogdens generösa bedömning om insolvens och därmed beviljande av skuldsanering. Dock avstår Kronofogden, som i det föregående fallet, att korta skuldsaneringsperioden. Med de tillgängliga uppgifterna sluter vi oss även i detta fall till att kvinnan utsatts för ekonomiskt våld eftersom hon enligt egna utsagor inte tillåtits insyn i sin egen eller

hushållets ekonomi, att mannen tagit lån i hennes namn samt satt hushållets alla räkningar i hennes namn.

Det tredje fallet av de sökande som beviljats skuldsanering rör en 40-årig gift kvinna med ett hemmavarande 7-årigt barn. Hon skriver i brevet att hon gifte sig som 17-åring med en man från Sverige eftersom familjen i hemlandet bestämde så. Redan från början av äktenskapet tog maken kontroll över ekonomin. Hon skriver: *Första dagen jag kom till Sverige tog min man allt guld jag fick på mitt bröllop och tills i dag vet jag inte var det är.* Så småningom upptäckte kvinnan att hon hade stora skulder skrivna på sig som härrörde från lån som maken tagit i hennes namn. Hon ville då skilja sig men maken lovade att bättra sig. Kvinnan skriver att hon förlät honom eftersom de hade barn tillsammans. Kvinnan uppger sedan att hon efter det upptäckt att situationen inte förändrats, att maken inte alls amorterat på lånen medan hon själv betalat på skulderna som mannen tagit. Även den här kvinnan attribuerar ansvaret för skuldernas uppkomst på någon annan, i det här fallet maken. I Kronofogdens beräkningar framkommer det att kvinnan har inkomster som är 1 500 kr under den uträknade budgeten. Därför tar Kronofogden beslut om skuldsanering utan betalningsplan, vilket innebär att hon inte ska betala något alls och efter fem år ska hon därmed vara fri från sina skulder. Av tjänsteanteckningarna framkommer att den sökande och hennes make fortfarande delar boende och att inga skilsmässohandlingar är inskickade. I Kronofogdens dokumentation finns ingen reflektion gällande de problem som fortsatt samlevnad med den aktuella mannen kan ha för ytterligare skuldsättning med risk att fortsatt bli ekonomiskt utnyttjad samt påverkan på möjligheten att kunna fullfölja skuldsanering (Stark, 2009; Ulmestig & Eriksson, 2021). Även i det här fallet bedömer vi att kvinnan har varit utsatt för ekonomiskt våld som varit dels ekonomiskt begränsande, som hon redogör för och som innebär att maken dolt ekonomisk information för henne, dels blivit ekonomiskt utnyttjad genom att mannen tagit lån i hennes namn samt stulit hennes egendom.

Ärenden som får avslag

Det första ärendet som får avslag rör en 27-årig ensamstående man. Mannen beskriver i sitt brev att när han var 20 år ville modern och hennes sambo öppna ett café i hans namn eftersom de själva inte kunde på grund av att de var aktuella hos Kronofogden. Sonen skriver i ansökan: *... dom vände sig till mig och jag, givetvis ung och dum som jag var så ville jag ju hjälpa till i familjen och öppnade caféet i mitt namn.* I det här exemplet refererar den manliga sökande till sig själv som en person med agens, till skillnad från kvinnorna ovan. Samtidigt förklarar han sig som "ung och dum", det vill säga som om han inte visste bättre. Han själv hade vid tillfället för skuldernas uppkomst heltidsarbete och var inte delaktig i caféverksamheten. Caféet startade och ganska snart fick han skjuta till pengar från sin lön. Så småningom började han också få brev om

inkasso. Mannen skriver att modern då föreslog att han skulle öka kreditgränserna, vilket han också gjorde. Det löste dock inte problemen eftersom inkassokraven fortsatte att komma, men nu gällde de även utgifter som inte hörde till caféverksamheten som kläder och telefoner. Påpekanden kom även från Skatteverket om att företaget inte skött sina åtaganden gällande bokföringen. Till slut såldes caféet och dess inventarier av mamman och sambon som också behöll förtjänsten. I dag har mannen ingen kontakt med sin mor eller hennes sambo och han skriver också att han upplever att de grovt utnyttjat honom.

Mannens ansökan om skuldsanering får avslag eftersom han bedöms kunna återbetala skulderna på åtta år. Kronofogden skriver att de inte har haft anledning att göra en skälighetsprövning i sin bedömning eftersom sökanden bedöms kunna betala vad denne är skyldig: *Vår prognos tar bland annat hänsyn till din inkomstutveckling, utbildning, yrkeserfarenhet, ålder och hälsotillstånd.* Vi bedömer detta ärende som ekonomiskt utnyttjande eftersom mamman köpt saker på kredit utan sonens tillåtelse, köpt varor och tjänster i hans namn utan hans tillåtelse och lämnat till honom att betala, pressat honom att ge av sina tillgångar (genom att få honom att överföra pengar från hans löneinkomster till företaget) och stulit av honom då hon sålt caféverksamheten som ägdes av sonen och behållit pengarna från försäljningen.

Det andra avslaget är en 32-årig ensamstående kvinna. Hon beskriver i brevet att den man hon flyttat ihop med var mycket kontrollerande och bestämde vad hon skulle göra och inte göra: Hon skulle ta hand om hemmet, ringa eller sms:a mannen ofta, inte träffa vänner och inte förvärvsarbeta. Hon skriver:

Han var min ekonomi och jag skulle sköta allt i hemmet. Jag fick inte gå ut på sociala tillställningar och var tvungen att höra av mig var 15 minut. Sen var jag tvungen att säga upp kontakten med alla mina manliga vänner. När jag sen fick jobb på heltid så blev allt värre och på ett dygn skulle jag flytta ut.

Kronofogden behöver några kompletterande uppgifter till ansökan som kvinnan dröjer med att lämna in. Det framkommer i tjänsteanteckningarna att kvinnan uppgivit att mycket av hennes privata dokumentation finns i en annan stad på grund av hennes hastiga flytt. När de begärda uppgifterna inte inkommer avslås skuldsaneringen på grund av bristande medverkan. I avslaget signaleras till kvinnan att hon kommer att beviljas skuldsanering om hon bara inkommer med en ny ansökan med fullständiga uppgifter. I beslutet står: *Kronofogden anser att du är i behov av ekonomisk rehabilitering. Du har varit i kontakt med budget- och skuldrådgivningen i din kommun. Dessa omständigheter talar för att du ska bli beviljad en skuldsanering.* Vi har bedömt ärendet som ekonomiskt begränsande eftersom kvinnan enligt egna uppgifter hindrats att förvärvsarbeta.

Teoriutvecklande reflektioner i relation till ekonomiskt våld

I Hsieh och Shannons (2005) instruktioner för direkt innehållsanalys ingår, som vi nämnde i metodavsnittet, att göra en analys av de fall som forskaren finner inte faller under kriterierna i de i förväg definierade koderna. Vi redogör därför här för två fall som exkluderats.

Det första fallet rör en drygt 60-årig ensamstående kvinna. Hon söker skuldsanering för skulder som uppkommit då hon velat hjälpa sin son och hans barn. Sonen har genomgått flera konkurser, varit arbetslös i perioder och även skilt sig. Kvinnan har betalat för sonens familj, både för boende, bilar och andra utgifter. Kronofogden skriver i bedömningen att det är rimligt att bevilja henne skuldsanering trots att hon skuldsatt sig för en annan person. De menar att kvinnan gjort vad hon har kunnat för att återbetala skulderna och att hon har medverkat vid handläggningen. Fallet exkluderades från analysen om ekonomiskt våld eftersom hon inte skriver någonting i brevet om att hon har blivit utsatt för tvång, utpressning eller utnyttjande. Till skillnad från den 27-åriga mannen som får avslag skriver den här kvinnan inte heller något om att hon har manipulerats att ådra sig skulderna. Samtidigt ligger det inte långt bort att tänka att kvinnan har utnyttjats av sonen. En tolkning vi gör är att rollerna och förväntningarna från samhället på föräldra-barnrelationer formar självpresentationerna. Aspekter att beakta här är att forskning visar att sökande av skuldsanering väljer att presentera sig och sina omständigheter på ett i samhället önskvärt sätt för att kunna bedömas som värdiga att få skuldsanering (Kullberg m.fl., 2023; Larsson & Jacobsson, 2013; Liedgren & Kullberg, 2020). Vidare bör detta diskuteras i relation till Adams m.fl. (2020) modell för hur tvång respektive manipulation ska bedömas. Upplevelsen av om det rör sig om den ena eller andra formen är något som ofta skiftar beroende på vilken position parterna har (Crossman & Hardesty, 2018; Stark, 2009). I de fall förövare får offret att tro att denne vill göra de här handlingarna som resulterar i överskuldsättning är det ibland mycket svårt att själv konstatera att man varit utsatt för ekonomiskt våld tills efter år av terapi. Relaterat till detta behöver modellen utvecklas.

Ett annat fall som initialt inkluderades i urvalet, men som senare sorterades bort, rör en ensamstående kvinna i 60-årsåldern som i sitt brev redogör för 20 år av sitt liv. Berättelsen inleds med att hon träffar en man som hon senare gifter sig med. Tillsammans får de fyra barn varav ett är funktionshindrat. Familjens sociala nätverk är svagt och familjen är utsatt bland annat på grund av att mannen har drogproblem och inte förvärvsarbetar. Kvinnan får ta det största ansvaret för familjen och ekonomin medan mannen missbrukar och misshandlar henne både fysiskt och psykiskt. Kvinnan märker att mannen blir lite gladare när de har pengar så hon belånar huset för att, som hon själv skriver, *lätta upp stämningen*. Kvinnan beskriver att hon i en handling av desperation för den ekonomiska situationen börjar att spela, för att på det

viset få in mer pengar. Spelandet leder dock till ett missbruk. Slutligen, efter många år, ansöker hon om skilsmässa och genomgår behandling för spel- och alkoholmissbruk. Fri från missbruket och mannen ansöker hon om skuldsanering som beviljas. Av kvinnans berättelse framgår att hon själv till stora delar bidragit till skuldsättningen och hennes fall har därför inte inkluderats i de aktuella ärendena. Samtidigt förekommer i ärendet aspekter av psykiskt och fysiskt våld som pågått under lång tid och som kan ha påverkat hennes omdöme och handlingar. Utifrån ovanstående fall finns anledning att reflektera över om det finns behov att inkludera element av bakomliggande förhållanden i Adams m.fl. (2020) modell. Kvinnan hävdar i brevet att situationen i hemmet blev lugnare relaterat till våldet när de hade mer pengar vilket ledde till att hon tog lån. *Att använda lån för att undslippa våld* i en relation skulle kunna anses vara en sådan aspekt.

Diskussion

I genomlysningen av vilken typ av ekonomiskt våld som förekommer i ansökningarna finns exempel på ekonomiskt kontrollerande, men främst flera exempel på ekonomiskt utnyttjande, vilket är den mer allvarliga formen enligt Adams m.fl. (2020). Flera av breven i ansökningshandlingarna visar på att de sökande tagit lån för någon annans räkning, eller att någon annan har tagit lån eller köpt något på kredit i deras namn. Vidare finns exempel på att nära anhöriga beställt varor eller tjänster i de utsattas namn, stulit deras tillgångar, tvingat dem att ge av sina tillgångar samt i ett fall att en förövare använt sina egna pengar som denne själv velat och överlämnat till den sökande att bekosta hushållets nödvändiga utgifter. Resultaten lyfter fram det ekonomiska våldets betydelse för överskuldsättning, vilket också är ett argument för att särskilda rekvisit i skuldsaneringslagen bör kunna formuleras.

Som tidigare nämnts ställs inte några frågor i ansökningsformuläret för skuldsanering som direkt är kopplade till våld i nära relation. Frågan om hur skulderna uppkommit finns men det blir sedan den sökandes uppgift att fritt efter egna tankar formulera problembilden. Givet att många, som vi beskrivit i artikelns inledning (Sharp-Jeffs, 2015), inte förstår att de varit utsatta för ekonomiskt våld, finns därför en uppenbar risk att relevanta omständigheter inte blir redogjorda för i de sökandes egna berättelser. Utifrån vår läsning av de beslut från Kronofogden som kopplas till ansökningarna finns inga uttalade resonemang om ekonomiskt våld.

Ett något anmärkningsvärt förhållande som framkommer i vår studie är att en av de kvinnliga sökande (den 40-åriga kvinnan) får skuldsanering samtidigt som hon fortsatt är gift och lever tillsammans med mannen som utnyttjat henne/är förövaren. Det är anmärkningsvärt eftersom det antyder att hon löper risk för fortsatt utsatthet för ekonomiskt våld. På Kronofogdens webbplats finns numera (sedan augusti 2023)

information om ekonomiskt våld, hur det kan upptäckas och vad som ska göras åt det (Kronofogden, 2023). I en pågående studie med skuldsaneringshandläggare (sommaren 2024) framkommer dock att det inte ännu finns några systematiska rutiner för ekonomiskt våld. Vi hade gärna sett att Kronofogden infört standardiserade instrument likt FREDÅ, som används inom socialtjänsten, för att upptäcka våld i nära relationer och att de även rutinmässigt förmedlar kontakt till stödfunktioner inom kommunen som arbetar mot våld i nära relation när sådant våld upptäcks eller misstänks.

Resultatet har visat hur de sökande, med olika medel, framställer sig som offer för omständigheterna kring de uppkomna problemen. Av dem framkommer att både de sökande kvinnorna och den sökande mannen i sina berättelser refererar till sig *själva* och med olika medel beskriver hur de själva har agerat som en moraliskt hedervärd person i relation till skuldernas uppkomst. Det åstadkoms bland annat genom att de sökande refererar till sin *egen inkapabilitet* när det gäller skuldernas uppkomst genom att hävda att man på grund av ålder *inte förstod bättre* (den sökande mannen). Att framställa sig som en moraliskt hedervärd person åstadkoms också genom att hänvisa till sig själv och sina handlingar i förhållande till skuldtillväxten. Det görs genom att *ursäkta och rättfärdiga* vad man gjort eller inte gjort och hävda att man *hamnat i dåligt sällskap* (*två av de sökande kvinnorna*). I fallet med flera kvinnliga sökande innehåller även de personliga berättelserna olika typer av attributioner av ansvar till *andra*. I samtliga fall är dessa andra manliga partners och fäder till gemensamma barn. Det är tydligt att den sökande här argumenterar för att mannens/partnerns handlingar direkt orsakat de aktuella skuldproblemen. För att återknyta till diskussionen som förs i artikelns teoriavsnitt är vår bedömning att samtliga sökandes berättelser kan användas som argumentation för att de är offer för ekonomiskt våld, om än med varierande grad av möjlighet att argumentera för *total* frånvaro av egen skuld. Med detta menar vi utsagan att inte förstå bättre på grund av att man är ung (vilket beskrivs bidra till skuldsättningen i ärendet med den manliga sökande) förmodligen kan väga lättare i andras ögon när det gäller att bli bedömd som ett idealt offer, än att ha blivit manipulerad och utnyttjad av en partner (som beskrivs vara fallet i flera av ärendena med kvinnliga sökande). Här kan vi endast spekulera om det är just den aktuella skillnaden i hur de sökande framställer sin del i utvecklingen av den skuldsituation de hamnat i som varit avgörande i bedömningar. Men faktum är att alla kvinnliga sökande bedömdes som berättigade till skuldsanering (även om en av de kvinnliga sökande fick avslag med motiveringen att hon inte inkommit med nödvändiga uppgifter i tid). Den enda manliga sökande fick däremot avslag. I avslagsbeslutet framgår dock inte om det bedöms som skäligt att han skulle få skuldsanering. I stället skriver Kronofogden att de inte tagit hänsyn till frågan om han är berättigad till skuldsanering eller inte eftersom de bedömer att han har goda möjligheter att kunna betala tillbaka sin skuld inom en överskådlig tid, vilket de i hans fall uppskattas vara

åtta år. Det kan för övrigt kontrasteras mot det fall där en av de kvinnor som beviljas skuldsanering bedöms kunna betala tillbaka sin skuld något tidigare än tio år.

Det är svårt att från artikelns begränsade empiriska material dra slutsatser om kvinnors och mäns möjligheter att framstå som vad man skulle kunna benämna "ideala skuldoffer". Vi vet inte heller om urvalet i artikeln är representativt för samtliga de ärenden som Kronofogden fattar beslut i. Data om detta har inte varit möjliga att få fram. Därmed kan vi inte från det empiriska underlaget få några tydliga indicier på varför det, som redovisas i resultatavsnittets inledning, på aggregerad nivå för 2018 är en icke försumbar skillnad i beviljandegrad mellan ärenden i vilka kvinnor respektive män är sökande. Den enda skillnaden som är påtaglig i den här studien är, som redan påtalats, att kvinnors berättelser innehåller mer av utnyttjande från en manlig partner jämfört med männens beskrivningar. För att återknyta till den tidigare forskningen kring förståelsen från omgivningen av skillnader i hur kvinnors och mäns utsatthet för brott tolkas (se t.ex. Howard, 1984a, b) skulle en tentativ hypotes, som behöver undersökas närmare, kunna vara att den sökande mannen, för att han är just man, förväntas ha en annan potential att kunna stå emot dem (hans mor och hennes sambo) som utsatt honom för ekonomiskt våld. På motsvarande sätt skulle man kunna anta att de kvinnor, vars ansökningar ingår i materialet, som beskrivs vara mödrar som lever ihop med män som har sociala problem – och i några fall dessutom misshandlar eller på annat sätt utövar makt över sina partners – inte förväntas ha samma potential att stå emot ekonomiskt våld. Men om detta faktiskt ligger bakom de beslut som fattas kan vi inte säga helt säkert, eftersom Kronofogden inte bedömer om det är *skäligt* att den aktuella manliga sökanden beviljas skuldsanering. I stället nöjer de sig med att lita på att han under de närmaste åtta åren kan arbeta ihop till sina skulder på egen hand.

Avslutningsvis vill vi peka på att i relation till skuldsanering bedöms personer med beroendeproblematik som framgångsrikt tagit sig ur sitt beroende välvilligt av Kronofogden eftersom den ekonomiska rehabiliteringen ses som en nödvändig pusselbit i återgången till ett "normalt" liv. Ett följdresonemang av det borde kunna vara att även kvinnor och män som kunnat lämna ett förhållande i vilket det förekommit våld också skulle kunna bedömas med samma välvillighet.

Metodreflektioner

Det finns en svaghet i tillförlitlighet eftersom vi använt befintlig dokumentation vilket hindrat oss från att ställa följdfrågor. Vi har i artikeln försökt vara noga i att återge de olika stegen i analysprocessen så att läsaren kan skaffa sig en egen uppfattning om studiens tillförlitlighet. Vidare kommer vi när det gäller aspekten äkthet, genom forskningsfrågans fokus på ett ämne som samhället sagt sig vilja bekämpa, genom taktisk autenticitet kunna bidra med möjligheter för Kronofogden och lagstiftaren att mer effektivt arbeta mot våld i nära relationer (Guba & Lincoln, 1994).

Referenser

- Adams, A., Greeson, M., Littwin, A. & Javorka, M. (2020) The revised scale of economic abuse (SEA2): development and initial psychometric testing of an updated measure of economic abuse in intimate relationships. *Psychology of Violence*, 10(3): 268–278.
- Adams, A., Sullivan, C., Bybee, D. & Greeson, M. (2008) Development of the scale of economic abuse. *Violence Against Women*, 14(5): 563–588.
- Adams, A-E., Tolman, R-M., Bybee, D., Sullivan, C-M., Cris M. & Kennedy, C. (2013) The impact of intimate partner violence on low-income women's economic well-being: the mediating role of job stability. *SAGE: Bibsam: Premier Read & Publish: 2012–12*, 18(12): 1345–1367.
- Benndorf, F. & Morgell, N-B. (2017) *Skuldsaneringslagarna: en kommentar*. Stockholm: Karnov Group Sweden AB.
- Bruno, L., Sofia, S. & Ekbrand, H. (2024) Men's economic abuse toward women in Sweden: findings from a national survey. *Violence Against Women*, online first. doi: 10.1177/10998012241258248
- Christie, N. (2001) Det idealiska offret. I: M. Åkerström & I. Sahlins (red.) *Det motspänstiga offret* (s. 46–60). Lund: Studentlitteratur.
- Crossman, K.A. & Hardesty, J.L. (2018) Placing coercive control at the center: what are the processes of coercive control and what makes control coercive? *Psychology of Violence*, 8: 196–206. doi.org/10.1037/vio0000094.
- Connell, R. (2002) *Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Drijber, B.C., Reijnders, U.J. & Ceelen, M. (2013) Male victims of domestic violence. *Journal of Family Violence*, 28(2): 173–178.
- Fanslow, J., Malih, Z., Hashemi, L., Gulliver, P. & McIntoch, T. (2021) Change in prevalence of psychological and economic abuse, and controlling behaviours against women by an intimate partner in two cross-sectional studies in New Zealand, 2003 and 2019. *BMJ Open*, 11(3). 044910. doi: 10.1136/bmjopen-2020-044910.
- FRA (2014) European Union Agency For Fundamental Rights, *Violence against women: an EU-wide survey*. [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf].
- Fäldt, J. & Kullberg, C. (2012) Genusskapande processer i det sociala arbetets praktik. I: C. Kullberg, M. Hertz, J. Fäldt, V. Wallroth & M. Skillmark *Genus i socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Guba, E.G. & Lincoln, Y. S. (1994) Competing paradigms in qualitative research. I: N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (red.) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Heuer, J-O (2014) *Rules and norms of consumer insolvency and debt relief: a comparison and classification of personal bankruptcy systems in 15 economically advanced countries*. Doktorsavhandling. Universität Bremen.
- Hiilamo, H. (2018) *Household debt and economic crises: causes, consequences and remedies*. Cheltenham. Glos, UK: Edward Elgar Publishing.
- Hirdman, Y. (1988) Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3: 49–63.
- Howard, J.A. (1984a) The "normal" victim: the effects of gender stereotypes on reactions to victims. *Social Psychology Quarterly*, 47(3): 270–281.
- Howard, J.A. (1984b) Societal influences on attribution: blaming some victims more than others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(3): 494–505.
- Hsieh, H-F. & Shannon, S. (2005) Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9): 1277–1288. doi: 10.1177/1049732305276687.

- Johnson, L., Chen, Y., Stylianou, A. & Arnold, A. (2022) Examining the impact of economic abuse on survivors of intimate partner violence: a scoping review. *BMC Public Health*, 22: 1014. doi: 10.1186/s12889-022-13297-4.
- Jämställdhetsmyndigheten (2023) Delmål 6: Mäns våld mot kvinnor ska upphöra. [<https://jamstalld-hetsmyndigheten.se/jamstalldhet-i-sverige/delmål-6-mans-vald-mot-kvinnor-ska-upphora/> Hämtat 2023-12-31].
- Klapp, O.E. (1954) Villains and fools, as agents of social control. *American Sociological Review*, 19(1): 56–62. doi:10.2307/2088173.
- Kronofogden (2023) *Identifiera ekonomiskt våld*. [kronofogden.se Hämtat: 2023-12-19].
- Kullberg, C. (2012) Inledning: Genus i socialt arbete. I: C. Kullberg, M. Hertz, J. Fäldt, V. Wallroth & M. Skillmark *Genus i socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Kullberg, C., Liedgren, P. & Jansson, P. (2023) I'm just a soul whose intentions are good: narratives in applications for debt reconstructions in Sweden. *European Journal of Social Work*, 26(5): 869–881. doi.org/10.1080/13691457.2022.2115016.
- Larsson, B. & Jacobsson, B. (2013) Discretion in the "backyard of law": case handling of debt relief in Sweden. *Professions and Professionalism*, 3(1): 1–17. doi:10.7577/pp.438.
- Liedgren, P. & Kullberg, C. (2020) Awaiting absolution: self-presentations in letters of application for debt reconstruction. *Nordic Social Work*. Publicerad online 9 april. [<https://doi.org/10.1080/2156857X.2020.1746388>].
- Lipsky, M. (2010) *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. Russell Sage Foundation.
- NCK (2014) *Våld och hälsa: en befolkningsundersökning om kvinnors och mäns våldsutsatthet samt kopplingen till hälsa*. Rapport. Nationellt Centrum för Kvinnofrid, Uppsala universitet.
- NJA 2010, s. 496.
- NJA 2013, s. 128.
- Postmus, J., Hoge, G., Breckenridge, J., Sharp-Jeffs, N. & Chung, D. (2020) Economic abuse as an invisible form of domestic violence. *Trauma, Violence & Abuse*, 21(2): 261–283. [doi.org/10.1177/152483801876416].
- Postmus, J., Plummer, S-B. & Stylianou, A. (2016) Measuring economic abuse in the lives of survivors: revising the scale of economic abuse. *Violence Against Women*, 22(1): 692–703. doi: 10.1177/1077801215610012.
- SFS 2016:675 *Skuldsaneringslag*.
- Sharp-Jeffs, N. (2015) *Money matters: research in the extent and nature of financial abuse within intimate relationships in the UK*. London: The Cooperative Bank.
- Skillmark, M. & Kullberg, C. (2022) Att stödja våldsutsatta män och kvinnor: former, omfattning och innehåll. I: M. Skillmark & C. Kullberg (red.) *Att möta våldsutsatta män: förståelse, bedömningar och hjälpinsatser*. Lund. Studentlitteratur.
- Stark, E. (2007) *Coercive control: the entrapment of women in personal life*. New York, NY: Oxford University Press.
- Stark, E. (2009) Rethinking coercive control. *Violence Against Women*, 15(12), 1509 – 1525.
- Stark, E. & Hester, M. (2019) Coercive control: update and review. *Violence Against Women*, 25(1): 81–104. [<https://doi.org/10.1177/1077801218816191>].
- Tolman, R.M. & Raphael, J. (2000) A review of research on welfare and domestic violence. *Journal of Social Issues*, 56: 655–682.
- Tsui, V. (2014) Male victims of intimate partner abuse: use and helpfulness of services. *Social Work*, 59(2): 121–130.

- Ulmestig, R. & Eriksson, M. (2021) Ekonomisk utsatthet som särskild sårbarhetsfaktor för kvinnor som har brutit upp från män som utövar våld i nära relation. I: L. Moser Hällen (red.) *Intersektionella perspektiv på våld i nära relationer* (s. 173–185). Stockholm: Liber.
- WHO (2021) *Violence against women*. [<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women> Hämtat: 2023-03-05].
- Wilson, B., Zawitkowski, S., Weiss, S., Docherty, L. & Barata, P.C. (2023) How the invisible becomes visible: the lived experience of economic abuse in heterosexual relationships. *Violence Against Women*, 18: 1–26.

Margareta Popoola & Elvira Korp

Integrationsfrämjande arbete

– segregationsförstärkande konsekvenser

Integration-promoting efforts - Segregation enhancing consequences

Focusing on Malmö, one of Sweden's major cities, this analysis examines the strategies implemented over recent decades to counteract segregation. It explores the impact of these initiatives on the development or manifestation of segregation. Key questions guiding the analysis include: What is considered an expression of segregation and integration, respectively? Which approaches to counteract segregation have been prioritised during different periods, and how do these approaches compare? Why does segregation persist despite various efforts to combat it?

The analysis draws on a comprehensive report summarising 25 years of Malmö's work to counteract segregation. The methods that have been used include reviews of political decisions, guidelines, budget documents, etc., and interviews with eleven stakeholders, including politicians, researchers, and civil servants. Grounded in the view that integration and segregation are linked to welfare, the analysis uses the concepts of cohesion and community as its theoretical foundation.

The results indicate a historical tendency to focus on migrants, employment, and sustenance within specific residential areas, resulting in stigmatisation. Recently, policies have taken a repressive turn, neglecting underlying structural factors which ultimately reinforce rather than mitigating segregation and its negative consequences.

Key Words: Integration, Segregation, Community, Cohesion, Welfare, Urban planning

Margareta Popoola är sociolog och docent i internationell migration och etniska relationer, affilierad till Malmö Institute for Migration studies (MIM), Malmö universitet.

Elvira Korp är doktorand i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.

Kontakt: margareta.popoola@mau.se

Vi vill inte ha Chinatowns i Sverige, vi vill inte ha Somali Town eller Little Italy, vi ska bo blandat med de olika erfarenheter som vi har. Vår utgångspunkt är ett samhälle där man lever tillsammans med olika bakgrund, olika erfarenheter och olika inkomster och möts. Det är så vi blir ett sammanhållet samhälle (DN, 2022, 23 augusti). Ja, så uttryckte sig Magdalena Andersson, dåvarande statsminister, under valdebatten under 2022. Andersson negligerade att den form av segregation som Somali Town eller Little Italy anspelade på redan fanns under samlingsbeteckningen invandrare eller personer med utländsk bakgrund i så kallade invandratäta områden, *eftersatta* områden, *utsatta* eller *utanförskapsområden* vilka ofta debatterats i termer av segregation, eller bristande integration.

Inledning

Integration är en term som använts flitigt under decennier men som från och till mönstrat ur debatten till förmån för diskussion om segregation, utanförskap och andra termer som försöker fånga integrationens brister. I fokus för dessa brister är oftast arbete och boende, men också andra delar av välfärdens källor – skola, vård och omsorg – som diskuteras i termer av integration/segregation. I den här artikeln ska vi försöka fånga olika tidsepokers intresse för integration och segregation som fenomen. Texten tar sin utgångspunkt i en rapport för Malmö stads räkning som färdigställts med bidrag från den nu nerlagda myndigheten Delmos (Delegationen mot segregation). Rapporten behandlar kommunens insatser för att motverka segregation under tjugofem år, närmare bestämt åren 1995–2020. Även om fokus har varit att synliggöra åtgärder för att motverka segregation i en lokal kontext är inte problematiken begränsad till Malmö som lokal geografisk plats.

Segregation i en urban kontext handlar om gränser som en del av städers morfologi. Det är dels en naturlig del av städers uppbyggnad, dels handlar det om människors olika val och förutsättningar. Det är framför allt konsekvenser av det senare som tilldragit sig såväl statens som kommunernas intresse. Fokus har riktats mot områden som genom segregationens negativa konsekvenser visar på brister i välfärden, som mer eller mindre långsiktiga integrationsinsatser förväntas kunna motverka.

Med fokus på Malmö, en av Sveriges storstäder, är syftet att genom olika program och insatser identifiera problemområden som varit i fokus för att motverka segregation under de senaste decennierna samt att diskutera dessa insatserns betydelse för segregationens utveckling eller manifestation.

Vägledande frågor för vår analys:

- Vad är segregation respektive integration?
- Vilka insatser för att motverka segregation har dominerat över tid och finns likheter och/eller skillnader mellan olika perioder?
- Varför kvarstår segregation trots decenniernas försök att motverka segregation?

Med ledning av de här frågeställningarna vill vi fånga samhällets idéer om vad som kännetecknar segregation. I det här sammanhanget ska sägas att segregation definieras som gränser vars konsekvenser är ovälkomna. Genom att urskilja kommunens ansträngningar för att motverka segregation får vi en inblick i vilka samhällsbaserade fenomen som lokalt och nationellt uppfattas vara segregationens orsaker och konsekvenser. Vårt fokus är inte att undersöka huruvida integrationsförstärkande riktlinjer har implementerats i olika verksamheter eller hur kommunala handlingsprogram uppfyller statliga direktiv och integrationspolicier på olika nivåer. I stället är vi intresserade av vilka områden som på en lokal nivå har främjats för att motverka segregation under olika tidsepoker, vilket ger en fingervisning om vilka idéer som dominerat över tid. Artikeln är inte en diskursanalys per se men genom att följa integrationsfrämjande insatser, politiska beslut och vad som de facto gjorts, framträder en bild av vilka frågor som under olika perioder betraktats vara av mer eller mindre samhällsrelevant vikt.

Metodologiskt har vi en eklektiskt kvalitativ ansats. För att kort beskriva tillvägagångssättet så har vi tagit utgångspunkt i rapporten *25 års insatser mot segregation – Integrationsarbete i Malmö stad*. Vi som skriver den här artikeln har varit medförfattare till rapporten och ingått i ett arbetslag som på basis av statliga utredningar och regleringsbrev skapat en översiktlig bild av segregationens utveckling i Sverige över tid. Denna översikt har kompletterats med Malmö stads årsböcker för en historisk lokal förankring. Genom Google Scholar och Diva har vi gjort en inventering bland akademisk litteratur, uppsatser och artiklar, så kallat sekundärmaterial, med bäring på segregation i en bredare kontext som innefattar ojämlikhet, hälsa, demokrati eller delaktighet. För att identifiera kommunalt baserade insatser och projekt under en längre tidsperiod har sökningar gjorts via Malmö stads databaser DocuLive och Platina. Sökningar på nyckelord har tillsammans med segregation och integration varit *utsatthet*, *utanförskap*, *social sammanhållning*, *mångfald* och *hållbarhet*. Av de tusentals träffar som sökningarna resulterat i har vi gjort ett urval av projektrapporter, budgetunderlag, årsredovisningar, beslut, policydokument och annan relevant dokumentation med bäring på debatt och policy avseende integration-segregation under perioden 1995–2020. Därtill har vi genomfört intervjuer, enskilt och/eller i gruppsamtal med elva namnkunniga lokalpolitiker, forskare och högre tjänstemän som varit aktiva under nittioalet och tjugohundratalets första decennier. Med hjälp av dessa källor har vi sökt svar på våra frågeställningar.

Genom ett urval av historiskt tidstypiska exempel på program för att motverka segregation hoppas vi kunna bidra med en diskussion om vad olika former av insatser de facto kan åstadkomma för minskade klyftor i välfärden. Det ska framhållas att den här artikeln är en självständig produkt där vi drar egna slutsatser baserade på mer omfattande perspektiv än vad en myndighetsbeställd kartläggning medger.

Bakgrund

Sedan nittioalet och framåt har segregationen ökat (Delmos, 2021). Arbete är ett av de områden som i olika sammanhang brukar framhållas utgöra grunden för integration. När sysselsättningsgraden skiljer sig mellan olika grupper kan det vara ett tecken på segregation. I mitten av nittioalet uppmättes invandrare ha lägre sysselsättningsgrad än majoritetsbefolkningen, ungefär 34 procent mot 60 procent (Jansson m.fl., 2001). Detta är en tid som präglades av ett ökat fokus på segregation och integration i kombination med frågor om välfärd, jämlikhet och rättvisa. Sveriges välfärd, med fokus på hälsa, ekonomisk och social trygghet, bygger på en av staten styrd omfördelning av samhällsresurserna. Trots statens omfördelande roll har segregationen ökat, stick i stäv med vad såväl myndigheter som politiker, från vänster till höger, har sagt och säger sig vilja uppnå. Senare decenniernas invandring brukar vara en del av den samtida segregationsdebatten och ibland ställs invandring emot Sveriges tidigare homogenitet vilket får anses vara en "sanning" med modifiering. Här går att peka på en historisk närvaro av de nationella minoriteterna samer, romer, judar, sverigefinnar och tornedalingar (Prop. 1998/99:143). Därtill har homogeniteten brutits med arbetskraftsinvandrarna som tog plats inom industrin på femtio- och sextiotalen och rekryterades från övriga nordiska länder men också från andra delar av Europa. Deras förvärvsfrekvens var högre än hos inhemska invånare vilket framför allt gällde kvinnorna (Bevelander, 2000). Arbetskraftsinvandringen tog plats i en tid när ekonomin var stark men bostäderna inte räckte till med trångboddhet och undermålig standard som följd.

För att möta behovet av bostäder tog bostadsbyggandet fart, vilket med facit i hand utvecklade en märkbart geografiskt baserad segregation. Med Malmö som utgångspunkt lyfte Harald Swedner tidigt fram bostadssegregation som en av de väsentligaste orsakerna till skillnader i utbildningssammanhang (Swedner & Edstrand, 1969; Olsson Hort, 1992). Den uppmärksammade segregationen uppfattades framför allt vara ett problem som kunde förklaras genom klasskillnader. Under hela efterkrigstiden fram till sjuttioalet hade klasskillnaderna minskat, vilket bland annat berodde på hyresregleringar och transfereringar som gjorde att skillnaderna mellan hushållens nettoinkomster minskade (Jansson, 1987). En ökad byggtakt innebar att bostadsstandarden höjdes samtidigt som segregationen paradoxalt nog ökade. I delar har segregationen manifes-

terats genom miljonprogrammet, vilket blev en benämning för att en miljon bostäder färdigställdes, detta under perioden 1964–1975 (Urban, 2021). Miljonprogrammet tillkom under en tid som präglades av en stor tilltro till politisk styrning och långsiktig planering. Statsvetaren Björn Wittrock har beskrivit tiden som ”de stora programmets tid” (Wittrock & Lindström, 1984). Men planeringen av miljonprogrammet föll inte direkt i god jord. Storskaligheten och planeringen av dessa ytterområden rönt snabbt kritik (se Flemström & Ronnby, 1972 Ristilammi, 1994).

Miljonprogrammets iordningställande följdes av en utflyttning från städerna. Den så kallade ”gröna vågen” tog vid (Popoola, 2002). Vid den här tiden hade arbetskraftsinvandringen växlat till flyktinginvandring (Bevelander, 2000). Miljonprogrammets demografi förändrades, lite generaliserande kan sägas att det skedde en befolkningsomflyttning som innebar att svenskarna flyttade ut och invandrarna in (Popoola, 2002). Parallellt med denna utveckling ökade intresset för invandrarnas position och den integrationspolitik som började ta form med sikte mot att relationen mellan svenskar och invandare skedde parallellt med en socioekonomiskt och framväxande geografiskt identifierbar segregation. Denna segregation har blivit alltmer märkbar i spåren av en tilltagande flyktinginvandring som har följts av en viss flyktighet i bosättningsmönstren. 2008 så hade till exempel endast 39 procent av Malmös befolkning bott i staden kontinuerligt sedan 1990, en femtedel hade bott i staden högst fyra år (Salonen, 2020, s. 104). Rosengård och andra miljonprogramsområden har i delar blivit en första anhalt för nyanlända invandrare och kan liksom staden betraktas vara transitplatser som i olika grad utmärks av in-, ut- och omflyttning. Trots omflyttningen tycks socioekonomiska skillnader mellan olika bostadsområden bestå. Det är mot denna bakgrund vi tar oss an uppgiften att försöka ge en bild av de senaste decenniernas arbete för att motverka segregation.

Teoretiska utblickar

Under åren har termerna *integration* och *segregation* använts flitigt i debatten, men vad som egentligen menas är inte alltid helt klart för den som försöker följa diskussionen. Integration baserad på sociala, ekonomiska och geografiska kriterier uppfattas ofta som segregationens motsats, vilket enkelt uttryckt handlar om att människor närmar sig i stället för att fjärra sig från varandra. Här kan vi lägga till assimilation som tenderar att uppfattas vara förenat med tvång och betraktas vara såväl segregationens som integrationens motsats. Ur svenskt perspektiv har assimilation, åtminstone på ett teoretiskt plan, förkastats sedan minst femtio år tillbaka då grunden för den mångkulturella politiken fastslogs i lagstiftningen för invandrar- och minoritetspolitiken. Politiken lade grunden för det som senare kom att gå under beteckningen integrationspolitik och kan sammanfattas i tre honnörsord: *jämlikhet, valfrihet och samver-*

kan (Prop. 1975:26). Det fanns en medveten politik bakom dessa nyckelord som utgjordes av ett tydligt avståndstagande från assimilation. Invandrades kulturella och språkliga tillhörighet skulle inte bara erkännas, *den ursprungliga tillhörigheten skulle främjas* (ibid.). Assimilation uppfattades som väsensskilt från integration i betydelsen nödvändig eller funktionell anpassning, vilket den förvisso kan vara men samtidigt kan integration vara en eufemism för assimilation i praktiken (Popoola, 2002).

Integration: assimilationens eufemism

Språket skulle kunna fungera som exempel på en sociokulturell integrationsfär som oavsett intentioner är assimilationsbärande. I dag uppfattas språket vara av en sådan vikt att alla barn från tre års ålder ska erbjudas förskoleverksamhet vars syfte beskrivs vara att få "till en bättre språkutveckling i svenska" (SOU 2020:67; Prop. 2021/22:132). Svenska, jämte grundläggande kunskap om det svenska samhället, bedöms också vara viktigt för medborgarskap (SOU 2021:2). Den inställningen till svenska språkets betydelse argumenteras vara integrationsfrämjande vilket det förvisso kan vara, men det handlar inte om ett ömsesidigt utbyte där alla språk är likvärdiga. Här finns en klar hierarki, svenska är huvudspråk och det är till denna norm som anpassningen ska ske vilket bär assimilationens kännetecken.

Denna anpassning till majoritetssamhällets språk, värderingar och normer som följer med språket bygger på majoritetens hegemoni eller samhällets *doxa*. Doxa, våra meningsbärande idéer om verkligheten, är svåra att utmana eftersom de upplevs vara så självklara att de inte möter ifrågasättande (Bourdieu, 1977, s. 167–169; Hornscheidt & Landqvist, 2014, s. 99–101). Det är det här förgivettagandet som ligger till grund för hur jämlikhet, valfrihet och samverkan ska tolkas inom den integrationspolitiska debattens paradigm där majoritetsbefolkningen intar en överordnad särställning vilket är assimilationens signum.

Klassiker inom segregationsforskning

Hegemoni och anpassning mellan olika befolkningsgrupper i en urban kontext är måhända ett nutida fenomen men har historiskt behandlats av flera av sociologins klassiska företrädare, som Weber, Durkhem, Simmel och Tönnies (Andersen & Kaspersen, 1999). Här finns anledning att särskilt lyfta fram de senare nämnda. Georg Simmel (1858–1918) var intresserad av olika samhällstypers grund för sammanhållning mellan människor. Det var samma problematik som Ferdinand Tönnies (1855–1936) ägnade sig åt när han byggde upp en modell av samhällen präglad av *Gemeinschaft* eller *Gesellschaft*, begrepp som kan förklaras med att gemenskap i ett småskaligt traditionellt samhälle bygger på tillit, helt olikt det större anonymiserade samhälle som växte fram med urbaniseringen (ibid.). Med klassikerna framför

ögonen framträder flera användbara begrepp där sammanhållning och gemenskap återkommer i dagens integrationspolitiska debatt. I vår nutid förstås gemenskap inte längre som exempel på forna tiders bygemenskap. Gemenskap kan även finnas i det större samhälle som Tönnies benämnde *Gesellschaft* men i form av samhörighet till omgivningen på en mer abstrakt nivå. Gemenskap ligger till grund för sammanhållning som utvecklar solidaritet på såväl individ- som grupp-nivå. Detta är resonemang som återfinns i dagens integrationspolitiska debatt som handlar om samhällets sammanhållning (*cohesion*) och gemenskap (*community*) inom och mellan samhällets olika grupper, vilket är tecken på att den klassiska sociologins inflytande fortfarande har en viss bäring på dagens diskussion.

Chicagoskolan, pionjärer inom urban segregationsforskning, var också präglade av intryck från den klassiska sociologin som hade betydelse för deras analyser (Lindberg, 1971). De betraktade samhället som ett socieologiskt system med nödvändig konkurrens där vägen till assimilation utgjordes av en naturgiven utvecklingslinje (Andersson, 2003; Lindberg, 1971) Det är intressant att de tidiga Chicagosociologerna, tväremot dagens rådande uppfattningar, ansåg att segregation var nödvändigt för att uppnå sammanhållning (Lindén, 1989 s. 8).

Milton Gordon (1918–2019) är en annan av segregationsforskningens klassiker som under mitten av förra seklet utformade en assimilationsmodell med utgångspunkt från det amerikanska samhället. Enligt Gordon (1964) består assimilationsprocessen av sju steg vars mål är att det inte längre finns värdekonflikter mellan minoritets- och majoritetsbefolkningen. Enligt modellen börjar processen med en minoritets kulturellt baserade identifikation med värdlandets majoritetsbefolkning i form av att anta deras språk, kläder, normer och värderingar (ibid.). Det här antagandet går på tvärs med svensk integrationspolitik från 1975, som framför allt värderar minoritetens bevarande av sin ursprungskultur, vilket enligt Gordon inte ligger särskilt högt på den assimilationsfrämjande agendan.

Med ledning av den forskning som bedrivits historiskt framträder i dag utdaterade, och ibland kontroversiella, perspektiv på integration och segregation, men också användbara begrepp. Vi tar vår utgångspunkt i *sammanhållning* och *gemenskap* som handlar om solidaritet inom och mellan grupper i samhället. Begreppen framträder i dagens integrationspolitiska samtal vilket tangerar dagens socialpolitiska fält i form av den gemensamma välfärden. När det gäller forskning inom området så finns det en del kunskapsluckor att fylla. Enligt Vetenskapsrådets sammanställning över svensk segregationsforskning (2018), saknas forskning om segregationens långsiktiga effekter på invånarnas sammanhållning och solidaritet i ett samhälle. Det är kunskapsluckor som inte heller vi kan fylla, men vårt bidrag är ett försök att peka på olika insatsers betydelse för segregationens utveckling eller manifestation som rimligtvis påverkar solidaritet och sammanhållning i samhället.

Välfärd och den villkorade jämlikheten

Diskussionen om segregation hör samman med socialpolitik och välfärdsfrågor i ett bredare perspektiv som handlar om såväl jämlikhet som jämställdhet. Elisabeth Abiri lyfter fram att utvecklingen i Sverige efter andra världskriget har byggt på en generell välfärdspolitik där män i arbetslivet stått i fokus (Abiri, 2017, s. 7). Samhällsstrukturen har emellertid inneburit ett sämre utgångsläge för kvinnor och barn, etniska och andra minoriteter och den lagstiftning som byggts upp till skydd för dem har tillkommit relativt sent (ibid.). När socioekonomisk och etnisk segregation började uppmärksammas som ett reellt problem sågs det framför allt som ett rättviseproblem. Åtgärderna skulle ske genom den generella välfärdspolitiken (Urban, 2021, s. 336).

För att förstå den generella välfärdspolitikens roll i relation till segregationens komplexitet har vi tagit stöd i Gösta Esping-Andersen (1989) idealtyper av välfärdsregimer: den liberala, den konservativa och den socialdemokratiska. Den *liberala välfärdsregimen* tillämpas i USA, Kanada och Australien och kännetecknas av att det huvudsakligen är marknaden som fördelar resurser, sociala tjänster och försäkringskydd. Den offentliga socialpolitiken inriktas på de fattigaste (ibid., s. 48–52). Den *konservativa välfärdsregimen* praktiseras bland annat i Tyskland, Frankrike och Italien. Här samfinansieras välfärden mellan staten, arbetsgivarna och individerna (ibid.). Den *socialdemokratiska välfärdsregimen* är den tredje välfärdsmodellen, praktiserad i Sverige och andra skandinaviska länder där statens omfördelning av resurser förväntas resultera i att människor inte ska behöva vara beroende av familj eller släkt för sin försörjning (ibid.).

Med fokus på Sverige och den välfärdsregim som dominerar utvecklas olika policyer när det gäller integrationsfältet. Nationella policyer tycks påverka lokala myndigheters möjligheter att föra sin egen integrationspolitik. (Emilsson, 2015). Ett rimligt antagande är att de olika välfärdsregimerna spelar roll för de ramar som samhällets solidaritet bygger på. I jämförelse med många andra länder, förutsätts det i Sverige att såväl välfärd som integrationspolitiska mål på olika nivåer ska uppnås genom statens intervenering vilket har betydelse för samhällets utformning.

Minoriteter i välfärdens historia

Av resonemanget ovan följer att Sveriges integrationspolitiska ambitioner och sociala välfärd framför allt bygger på statens omfördelande roll, alla ska tillförsäkras sina medborgerliga rättigheter. Här går vi tillbaka till den numera klassiska analysen av medborgerliga rättigheter enligt T.H. Marshall (1950). Enligt T.H. Marshall har det under olika historiska perioder växt fram tre former av rättigheter: de civila, politiska och sociala rättigheterna (ibid.). Enligt Anthony Giddens är det framför allt de sociala rättigheterna som blir intressanta i förhållande till det som vi kallar för välfärdsstaten

(Giddens, 1993, s. 312–313). I sin historiebrevskrivning tar Giddens fasta på de sociala rättigheternas universella drag (ibid.). Denna historieskrivning vänder sig Thomas Acton (1999) mot. Han lyfter fram minoriteternas speciella ställning inom nationalstatens ram där inte alla har omfattats av samma medborgerliga rättigheter som andra medborgare, vilket gör att en bild av jämlikhet och likvärdig behandling framstår som felaktig och i grunden falsk (ibid.). För att travestera George Orwells *Animal farm* från 1940-talet så sägs det att *alla är jämlika, men några är mer jämlika än andra* (Orwell, 1945/1987). Den etniska mångfald som kan särskiljas genom ojämlikhet har ömsom fokuserat på etnicitet och ömsom på klass för att förklara skillnader i hälsa, arbete, utbildning eller andra faktorer. Gemensamt är att den etniska mångfalden kopplas till den uppmärksammade geografiska segregationen som benämns vara belastade eller stressade områden (Alfredsson, 1996), utsatta områden eller utanförskapsområden (Urban, 2021; Popoola m.fl., 2022). I grunden handlar denna etniskt präglade socialpolitiska debatt om den sociala välfärdens villkorade jämlikhet.

Folkhemmets sovrande socialpolitik

Det har förflutit en avsevärd tid sedan 1928 då Per-Albin Hansson höll sitt berömda tal om folkhemmet, en metafor för nationen och ett väl utbyggt välfärdssystem. I medborgarhemmet eller det mer bekanta "folkhemmet" skulle alla ta hand om varandra (Per Albin Hansson: Folkhemstalet). Sedan Per Albin Hanssons dagar har mycket förändrats. Standarden har höjts, inte enbart för de mer välbeställda utan också för den fattigare delen av befolkningen som på grund av olika samhällsreformer kunnat ta del av sjukvård, barnbidrag, skolmåltider och andra nu mer eller mindre institutionaliserade välfärdssystem. Det är en generell välfärdsmodell som bygger på ett samhälleligt ekonomiskt transfereringssystem mellan olika delar av befolkningen. Arbete framträder här som en av samhällets grundbultar men för en samhällelig gemenskap finns fler dimensioner. Paulina de los Reyes menar att det finns hegemoniska föreställningar om arbetets (och tillväxtens) betydelse för relationer, normer, värderingar och individers förhållningssätt inom andra områden än arbetet i sig (SOU 2006:37, s. 8). Här ska uppmärksammas att den generella välfärdspolitiken även har inneburit en uppsättning särlösningar eller parallella lösningar med syfte att åtgärda vissa gruppers specifika problem. Ett problem som de los Reyes särskilt pekar på är att dessa (sär)lösningar tenderar att "permanenta vissa gruppers position som avvikande, underlägsna och underordnade" och att dessa särlösningar historiskt sett har styrts mer av situationen på arbetsmarknaden än av de specifika behoven hos en viss grupp (ibid., s. 10). De los Reyes slutsats är att den svenska välfärdsstaten inte är en universalistisk institution som behandlar alla lika (ibid.). Denna bedömning av tjugohundratalets svenska välfärdsstat innebär att medborgarhemmet, som Per Albin Hansson i solidaritetens anda strävade efter, ännu inte har realiserats vilket segregationens närvaro kan vara ett tecken på.

Malmö arbete för att motverka segregation under 25 år

Med Malmö som utgångspunkt går vi i det följande kort igenom olika perioders satsningar på att motverka segregation. Av nödvändighet överlappar vissa tidsperioder eftersom programmen ibland sker parallellt med andra satsningar som lyfts fram. För att underlätta läsningen har vi med hjälp av tidsangivelser för olika program försökt göra framställningen av olika insatser begriplig. Samtidigt växlar vi mellan olika nivåer för att med hjälp av praktiska exempel konkretisera några av de övergripande satsningarnas ambitioner att stärka såväl sammanhållning som solidaritet och utveckla en samhällsbaserad gemenskap.

Särskilda insatser i invandratäta bostadsområden

En av nittioalets satsningar som hade ett tydligt områdesfokus rubricerades som "särskilda insatser i invandratäta bostadsområden" och pågick i åtta större och mindre kommuner. Allmänt har satsningen som pågick 1995–1999 blivit känd som "Blommansatsningen", uppkallad efter Leif Blomberg, dåvarande statsråd med ansvar för invandrings- och migrationsfrågor. Satsningen var det första nationella åtgärds paketet med områdesfokus som handlade om att bryta segregation i svenska städer. Bakgrunden till satsningarna var att det redan under åttiotalet hade uppmärksammats en negativ utveckling i de områden som identifierades vara invandratäta (Roelofs & Salonen, 2019). Riktlinjerna som ställdes upp för att bryta segregationen tog särskilt fasta på relationen mellan invandrare och svenskar, vilket blev lite av en paradox eftersom insatserna ensidigt riktades mot de områden där befolkningen till stor del identifierades bestå av invandrare eller hushåll med utländsk bakgrund.

Med erfarenheterna från en lokal nivå i Malmö där Holma och Rosengård, två ytterområden, i första hand ansågs vara angelägna för de lokala satsningarna uttrycktes ambitionen att bryta segregationen och öka kontakten mellan svenskar och invandrare (Malmö stad, 1996). Relationen mellan svenskar och invandrare stod i centrum men det var oklart *hur* segregationen skulle brytas. *Vem* som definierades vara svensk respektive invandrare och *vad* ökad kontakt mellan dessa kategorier betydde var minst lika oklart. Oavsett dessa oklarheter finansierades ett antal verksamheter i syfte att öka kontaktytorna mellan svenskar och invandrare som visade sig anta lite olika former beroende på om det handlade om vuxna eller yngre generationer. Det synliggjordes flera verksamheter där barn och ungdomar deltog oberoende av härkomst (Alsmark, 1998; Popoola, 2000). När det gällde vuxna, män och kvinnor utvecklades däremot skilda aktiviteter i etniskt separata grupper. Visserligen samlades människor med synbart olika etnisk tillhörighet i gemensamma lokaler, men under olika tider. I andra fall kunde en svensk medborgare, född i Danmark eller Tyskland men bosatt i Sverige sedan årtionden, betraktas som svensk eller invandrare beroende på vilken målgrupp som behövde framhävas för att mötet mellan invandrare och svenskar skulle framträda

(Popoola, 2000). Med dessa konstruerade konstellationer av svenskar och invandrare skapades och befästes uppdelningen i svenskar och invandrare.

Riktlinjerna tolkades lite olika i kommunerna som tog del av det statliga stödet, men gemensamt var att *underifrånperspektivet* framhölls vilket ställde krav på lokal förankring (Integrationsverket, 2000). I Malmö innebar det att stadens kommunala bostadsföretag var den organisation vars personal i olika konstellationer med boenderepresentanter var drivande i de verksamheter som tilldelades ekonomiskt stöd (Popoola, 2000). I det här avseendet skilde sig inte Malmö från andra kommuner. Insatserna ledde inte heller till att nya verksamheter skapades och i den nationella utvärderingens slutrapport konstaterades att en relativt stor andel av de verksamheter som bedrevs under Blommansatsningens paraply antingen hade pågått sedan tidigare eller hade föreslagits av olika kommunala myndigheter (Integrationsverket, 2000, s. 11).

Fortsatta storstadssatsningar

Under slutet av nittiotalet ersattes Blommansatsningen av Nationellt exempel som övergick i Storstadssatsningen. Den senare satsningen bedrevs under åren 2000–2004. Områdena rubricerades inte längre som *invandrarstäta*, de betecknades som *utsatta* vilket gav en fingervisning om att det nu fanns en bredare ansats. Problematiken byggde på att områdena hade en större andel låginkomsttagare och högre bidragsberoende än andra områden. "Utsattheten" reducerades inte längre till invandrarstäthet även om de här storstadsområdena hade en betydligt högre andel utlandsfödda än andra bostadsområden. Med hjälp av statliga insatser och lokala utvecklingsavtal kunde kommunerna bedriva verksamheter i tjugofyra områden med syfte att minska segregationen och öka tillväxten (Urban, 2021, s. 339). Arbetslösheten bedömdes ställa stora grupper *utanför* samhällsgemenskapen, där till hade klassamhället fått en etnisk karaktär (Prop. 1997/98:165, s. 8). De växande sociala klyftorna sågs som oroande men eftersom Sverige inte ansågs uppvisa bosättningar typ "China Town" så kunde segregationen i Sverige inte heller definieras som etnisk segregation (ibid.).

I politiken som slogs fast för tjugohundratalet formulerades att invandrarnas kompetens och arbetskraftsdeltagande skulle höjas och precis som i Blommansatsningen förväntades de fortsatta satsningarna leda till att kontaktytorna mellan svenskar och invandrare skulle öka (Prop. 1997/98:165). Storstadssatsningens insatser utgjordes av flera programområden som handlade om såväl arbete, som skola och utbildning och inom alla områden betonades, precis som tidigare, *underifrånperspektivet* (SOU 2005:29). Det var de större städerna som var i fokus och stödet riktades fortfarande mot urskiljbara bostadsområden, vilket befäste bilden av att segregation utgjorde en exklusiv fråga riktad mot delar av befolkningen.

Moment 22 och arbetets nytta

En fungerande välfärd vilar på arbete och solidaritet och med Malmö som exempel hade ett institutionellt baserat problem uppmärksamrats redan under nittiotalet, framför allt sent nittio-tal. Det handlade om de bakomliggande mekanismer som försvarade för människor som aldrig tidigare haft ett arbete i Sverige. De kunde inte få stöd genom Arbetsförmedlingen eftersom de inte var inskrivna som arbetssökande. För att vara inskrivna som arbetssökande måste de ha haft ett arbete i Sverige (Merlöv, 2022). För nyanlända invandrare blev detta ett moment 22 där de som arbetslösa, oavsett utbildning och yrkeslivserfarenheter, inte tillhörde Arbetsförmedlingens målgrupper. Tillsammans med andra grupper som inte fick fotfäste på arbetsmarknaden identifierade kommunen ett behov av särskilda insatser för att ge stöd åt de som inte med hjälp av egna resurser eller nätverk kunde etablera sig på arbetsmarknaden. För att möta dessa gruppers behov bildades Arbets- och utvecklingscenter (AUC), senare omvandlat till Arbets- och integrationscenter (AIC). Dessa centra med arbetslösa som målgrupp byggde på samverkan mellan Försäkringskassan, socialtjänsten och andra lokala aktörer (Bevelander, 2000). Dessa arbets- och integrationscentra var i sig inte renodlade integrations-satsningar, det var en omlokalisering av resurser inom ordinarie budgettilldelning. Men, arbetet fick ekonomiskt stöd via storstadssatsningen och ingick i såväl nationellt exemplar, och senare storstadssatsningens, utvärderingsverksamhet. Därmed betraktades verksamheten implicit ingå i stadens integrationsfrämjande åtgärder där arbete sågs som ett sätt att motverka segregation.

Under perioder pressades de lokala myndigheternas aktörer till innovativa lösningar för att öka arbetskraftsdeltagandet, främst bland de individer som stod längst från arbetsmarknaden, vilket i olika delar sammanföll med de grupper som aldrig haft ett arbete. Ett av förslagen till lösningar i ett så kallat "utsatt område" var att de arbetslösa skulle bygga fladdermusholkar. Holkarna skulle skydda fladdermössen samtidigt som det skulle skapas arbetstillfällen (Popoola m.fl., 2022, s. 73). Under samma tid fanns projekt i Tensta som inte stannade vid förslagsstadiet. Där byggdes holkar för skräkfåglar. En person som var med på den tiden det begav sig kunde dra sig till minnes att "det är stora fåglar så holkarna var nästan som små hus, de somalier som byggde dessa sa att de inte förstod varför de gjorde det" (ibid.). De här minnesbilderna kan självklart avfärdas som de anekdoter de är, men det kan inte bortses från att berättelserna inte i första hand visar prov på arbetets nödvändighet eller det "underifrånperspektiv" som löpt som en röd tråd genom olika områdesbaserade direktiv. Lite cyniskt kan det konstateras att navigeringen mot arbete skedde inom välfärdens villkor som försökte växla mellan olika utgiftsposter. Ett minskat behov av socialbidrag, numera försörjningsstöd, som belastade kommunens ekonomi kunde växlas mot statligt stöd. I bästa fall blev det ett nollsummespel utan koppling till mål-

gruppernas behov av meningsfull sysselsättning och samhällets långsiktiga behov av sammanhållning och gemenskap.

Arbete – verktyget för social sammanhållning?

För att placera anekdoterna enligt ovan i ett historiskt och teoretiskt sammanhang så befann sig Sverige under nittiotalet i ett ekonomiskt ansträngt läge. Tendenser till ekonomisk recession, orsakad bland annat av skattereformer, hade redan börjat visa sig under mitten av nittiotalet (Prop. 2000/01:100). Inom EU, som Sverige anslöt sig till 1995, hade arbete som enskild faktor fått allt större betydelse. På EU-nivå hade "social sammanhållning" (*social cohesion*) blivit ledord som skulle uppnås genom arbete. Integration eller segregation uppfattades alltmer som en fråga om att stå innanför eller utanför arbetsmarknaden, samtidigt var arbetslösheten ett sätt att bekämpa inflationen (Schierup, 2021, s. 111 f.). När det gällde de som stod utanför arbetsmarknaden skulle ansträngningar göras för att de skulle göra sig anställningsbara (ibid.). Ibland har retoriken omvandlats från *anställningsbar* till *användningsbar* vilket öppnar upp för tolkningsmöjligheter när det gäller hur arbete ska förstås. Arbetslösheten som följde i spåren av ekonomisk nedgång ger anledning att reflektera över arbetets funktion. Arbete handlar om både rättigheter och skyldigheter. Rättighetsaspekten framkommer i regeringsformens 2 § där det anges att *det allmänna ska trygga rätten till arbete, bostad och utbildning samt verka för social omsorg och trygghet och för goda förutsättningar för hälsa* (SFS 1974:152). Under perioder har uttryck som "arbetslinjen" blivit aktuella vars ursprung kan dateras så långt tillbaka som till början av nittonhundratalet (Andersson m.fl., 2007).

Enligt Malin Junestav som har behandlat arbetslöshet och arbetslinjen ur ett ekonomisk-historiskt perspektiv finns det tre framträdande perspektiv där det första är *kontroll- och disciplineringsperspektivet*, delvis sprunget ur fattigvårdslagstiftningen. Enligt det här synsättet ses arbetslösheten som skadlig för individens moral. Det andra perspektivet är *självhjälps- och uppfostringsperspektivet*. En av grundtankarna är att det finns ett egenvärde i att människor genom eget arbete ges hjälp att kunna försörja sig själva. Det tredje perspektivet är *rättighetsperspektivet* som utgår ifrån individens rätt att delta i lönearbete (Junestav, 2004, s. 21 ff.). Alla perspektiven kan vart och ett dominera eller samverka vid olika tidpunkter. Här kan tilläggas att alla perspektiven i grunden handlar om att utveckla människors solidaritet, eller lojalitet att kunna bidra till det gemensammas försorg. Mot bakgrund av det tidigare anförda exemplet med byråkratins hinder för att människor som inte var etablerade i Sverige skulle kunna få hjälp genom arbetsförmedlingen tycks inte rättighetsaspekterna ha varit framträdande. Den kontextuella bakgrunden till projekten byggde däremot på föreställningen att människor genom eget arbete skulle försörja sig själva och att arbete i sig är integrationsförstärkande vilket kan vara ett rimligt antagande. Om arbetet däremot

uppfattas som meningslöst och främst används som ett medel av samhället för kontroll av fattiga finns i stället en överhängande risk att insatserna, tvärt emot intentionerna, förstärker de klyftor som redan existerar.

Välfärdens etnifierade utanförskap

Vikten av arbete och arbetets betydelse för tillväxt och dess nära koppling till samhällets välfärd framgick av Malmö stads kommunövergripande program *Välfärd för alla, det dubbla åtagandet*. Det var ett program som genomfördes under 2004–2008 med det uttalade målet att minska segregationen (Malmö stad, 2009). Det dubbla åtagandet syftade på att dels sörja för invånarnas välfärd som skulle ge en tillfredsställande levnadsstandard, dels att staden skulle fungera som en tillväxtmotor mellan regioner och städer och i förhållande till en global ekonomisk konkurrens (ibid.). Hela staden var i fokus för den handlingsplan som utarbetades och bakgrunden beskrevs vara en geografiskt och etniskt dimensionerad problematik där olika grupper med utländsk bakgrund sågs vara speciellt drabbade (Malmö stad, 2003, s. 5). I handlingsplanen förflyttades statens och kommunens ansvar till de arbetslösa. Signalen var att ”bidrag inte är en acceptabel form för långsiktig försörjning” (Motion 2004/05: A350). I arbetsmoralens anda låg också att motverka ”svartjobb” genom att erbjuda människor riktiga arbeten där lagar och regler skulle följas (Malmö stad, 2004).

Problematikens kärna framstår som tvetydig. Det handlade om ett helhetsgrepp med hela staden i fokus. Samtidigt var problematiken geografiskt kopplad och personer med utländsk bakgrund var särskilt drabbade vilket i handlingsplanen framställs som att arbetslöshet och bidragsberoende först och främst handlade om människors arbetsovillighet och dolda inkomster vilket inte bidrog till den allmänna välfärden som var en av programmets hörnstenar.

Programmet pågick under fyra år samtidigt som fortsatta insatser, i Malmö och andra kommuner, kunde ske med hjälp av lokala utvecklingsavtal. De lokala utvecklingsavtalen upphörde 2012 och från 2014 har det inte förekommit några öppna kommunbidrag för lokal utveckling. Den lokala utvecklingspolitiken infogades i stället i den generella utvecklingspolitiken (Urban, 2021, s. 337).

Generell utvecklingspolitik – ett perspektivskifte

Den så kallade Malmökommissionen, som verkade under åren 2011–2013, skulle kunna ses som ett utslag av generell utvecklingspolitik. Kommissionens uppdrag var att på vetenskaplig grund framställa ett underlag för hur hälsan skulle kunna förbättras för alla Malmöbor, särskilt de mest utsatta. Arbetet tog en bred ansats och i arbetets slutrapport formulerades såväl mål som rekommendationer för att nå ett socialt hållbart samhälle. En av kommissionens slutsatser var att kategorisering med hjälp av

termer som utanförskap, integration och mångkultur tenderade att fungera stigmatiserande. Genom att gruppera människor efter familjernas behov av ekonomiskt stöd, barnens problem i skolan och de vuxnas bristande anknytning till arbetsmarknaden befästs klyftor. Enligt Malmökommissionen (2013) behövdes ett perspektivskifte för att se alla stadens invånare som resurser.

Med detta mindre etnifierade perspektiv framför ögonen är det dags att ställa nya frågor. Är det till exempel självklart att en undermålig bostadssituation beror på hushållens ovilja att arbeta och/eller bristande försörjning? Enligt Boverket (2023) hade 180 kommuner, däribland Malmö, ett underskott av lägenheter vilket bland annat handlar om brist på bra och billiga bostäder.

I storstadsregionerna har bostadsproblematiken under lång tid förknippats med inflyttningen av nyanlända flyktingar och de rättigheter till bosättning i "eget boende" som tidigare gavs åt asylsökande enligt ebo-lagen (SFS 1994:137). Rätten för asylsökande att själva få välja bosättningsort begränsades år 2020 (Prop. 2019/20:10) vilket dock inte förändrade den grundläggande bostadsproblematiken. I regeringens "långsiktiga strategi för att minska och motverka segregation" under 2018–2028 förklaras boendesegregationen bland annat bero på bostadsbrist. Trots denna brasklapp har bostaden, utgångspunkten för ett hem, det goda hemmet, genom ebo-debatten i viss mån etnifierats och förvandlats från välfärdsfråga till en segregationsbaserad invandrar- och flyktingfråga.

Stigmatiseringens negativa konsekvenser

Trots ebo-debatten och den nämnda bostadsproblematiken kan det konstateras att utvecklingen i Malmö under senare år gått mot en generell politik. Ansträngningarna har riktats mot hela staden utan någon tydlig integrationspolitisk målsättning riktad mot specifika grupper eller områden. Det integrationsråd som en gång verkade i Malmö stad under slutet av nittiotalet och början av tjugohundratalet avvecklades utan märkbara invändningar. Den mängd insatser som riktades mot integration och målsättningar att motverka segregation under slutet av nittonhundratalet och första delen av tjugohundratalet tycks ha mönstrats ur den kommunala agendan för att ingå i omsorg om staden som helhet. Det handlar i stället om ombyggnad av staden, infrastruktur och att "bygga staden hel" (Popoola m.fl., 2022). Mot bakgrund av denna utveckling borde eventuell stigmatisering genom riktade insatser minska. Men Malmö stad, liksom alla kommuner och lokalsamhällen, ingår i en större samhällskontext. Här finns anledning att rikta blicken mot andra delar av samhället och polisens verksamhet som har betydelse för utvecklingen i kommunen.

I mitten av 2010-talet började polisen med utgångspunkt från sin professionsorienterade logik publicera en lista över "utsatta" områden (Salonen, 2023). Polisen har tre kategorier: "utsatta" områden, "riskområden" och "särskilt utsatta" områden.

Förutom kännetecken av låg socioekonomisk status finns också närvaro av kriminella som har en inverkan på lokalsamhället (NOA, 2017, s. 10). Vidare uppfyller ett riskområde alla de kännetecken som finns på ett utsatt område, men uppfyller inte riktigt kriterierna för ett särskilt utsatt område som delvis inbegriper parallella samhällsstrukturer, extremism, systematiska kränkningar av religionsfriheten eller starkt fundamentalistiskt inflytande som begränsar människors fri- och rättigheter och en hög koncentration av kriminella (Polisen, 2024). Parallellt med polisens listor över utsatta områden utkommer segregationsbarometern som inte överensstämmer med polisens kategorisering.

Med fokus på segregation och storstäder har diskussioner om visitationszoner seglat upp som ett svar på människors otrygghet (Prop. 2023/24:84). I korthet innebär det att polisen kan klassificera ett område som säkerhetszon och kan där visitera människor utan misstanke om brott. Utan att förminska allvaret av kriminalitet och människors otrygghet så riskerar denna vilja att ”knäcka gängkriminaliteten” att drabba alla, både de så kallat gängkriminella och vanliga hyggliga medborgare som bor inom dessa visitationszoner. Det är en form av stigmatisering som bygger på blandade bilder av polisens eller andra myndigheters klassificeringar. Polisen och andra myndigheter har måhända behov av klassificeringar i sitt arbete. Men när negativt betonade klassificeringar som är ägnade att ge samhällsberedskap för olika yrkesgrupper görs publika leder sorteringen följaktligen till negativa värderingar gentemot de utpekade områdena, och i förlängningen dess befolkning. Särskilt bekymmersamt är det om områdena därtill förknippas med polisens repressiva åtgärder som kan leda till en ökad polarisering i samhället, vilket går på tvärs mot samhällets övergripande och sedan decennier uttalade integrationsfrämjande avsikter.

Slutord

Trots en mängd åtgärder tycks segregationen ha bitit sig fast. I jämförelse med nitioalet har segregationen dessutom ökat (Delmos, 2021). När vi frågar oss vad integration respektive segregation är och varför segregationen består trots decennier av åtgärder så går det inte att ge ett entydigt svar, det går däremot att utläsa faktorer som kan vara av betydelse för segregationens manifestation. En av de dominerande idéer som vi har kunnat utläsa är att segregation i första hand betraktas vara en fråga som berör hushåll bosatta i områden som är präglade av socioekonomiska svårigheter. Välbärgade områden och hushåll med god ekonomi har i stort sett inte uppfattats vara en del av segregationens problematik även om de, hur saken än formuleras, tillhör segregationens noder. Det är således framför allt märkbart negativa konsekvenser av segregationens närvaro som uppfattas utgöra segregation per se, vilket skapar vad vi kan kalla en segregationspolitisk bias.

Under åren har det riktats åtgärder mot konsekvenserna av den segregation som samhället uppvisar, men det har saknats klargörande definitioner av segregation/integration i förhållande till olika integrationsprojekt och program som passerat revy. Denna avsaknad av definitioner har inneburit flexibilitet för att uppfylla ställda krav för tilldelning av medel, inte sällan till redan pågående verksamheter. Segregation, precis som integration, kan således betyda vad som helst beroende på nationellt dagsaktuella eller lokalpolitiska behov vilket kan ha medverkat till status quo inom olika områden. Under hela den studerade perioden har arbete och egenförsörjning varit i fokus. Insatser mot arbetslöshet för de som befunnit sig längst från arbetsmarknaden har under perioder, framför allt i slutet av nittioalet och början av tjugohundratalet, visat sig leda till sysselsättningsprogram utan mening som gissningsvis inte ökat solidariteten mellan majoritetssamhället och programmets målgrupper. Andra insatser, framför allt under nittioalet och tjugohundratalets första årtionde, har handlat om etnicitet. Kategoriseringen av befolkningen i "svenskar" och "invandrare" var centralt och fungerade som proxy för segregation. Uttalade ambitioner var att skapa nätverk inom bostadsområden för att öka integrationen i samhället vilket i grunden bygger på idén om gemenskap i lokalsamhället, ett *community*. Även om dessa program inte specifikt har hänvisat till vare sig Chicagosociologerna eller USA så är det inte svårt att se dess inflytande som både hägrar och förskräcker på en och samma gång. Det finns skillnader mellan länderna, inte enbart i yta och befolkning. Till skillnad från USA organiseras välfärden i Sverige enligt en generell välfärdspolitik där staten förväntas spela en aktiv roll i omfördelning av resurserna. Trots det debatteras segregationens negativa konsekvenser år efter år utan nödvändiga omfördelningspolitiska insatser.

Segregationens kärna tycks handla om en ökad ojämlikhet och en krackelerad välfärd med påtagliga klyftor i samhället. Med ledning av integrationsinsatserna över tid har en del av förklaringsvärdet sökts i urskiljbara bostadsområden och dess befolknings tillkortakommanden vilket knappast kan förklara segregationens fortsatta aktualitet. Den barnfattigdom som Malmökommissionen lyfte fram har till exempel inte försvunnit (Rädda Barnen, 2021, s. 17). I flera mindre kommuner har barnfattigdomen noterats öka vilket beror på att nyanlända inte kunnat lösa sin bostadssituation (ibid., s. 20). Boverket (2023) bedömer situationen som allvarlig med ett historiskt underskott på bostäder vilket knappast kommenterats i det arbete mot segregation som pågått under decennier (Popoola m.fl., 2022). Bostadspolitiken har under lång tid lyst med sin frånvaro, kanske i hopp om att sysselsättningen, eller marknaden enligt amerikansk välfärdsmodell, skulle kunna lösa såväl bostadslöshet som trångboddhet.

Retrospektivt har de strukturella orsakerna bakom dagens ojämlikhet i delar negligerats, samtidigt som ett ensidigt fokus mot demografiskt urskiljbara bostadsområden

har etnifierat den socioekonomiska problematiken. I jämförelse med slutet av nittonhundratalet och början av tjugohundratalet har projekt med uttalade integrations-syften mönstrats ut. Utvecklingen har gått mot en generell utvecklingspolitik med hela staden i fokus, men bostadsunderskott, trångboddhet och arbetslöshet kvarstår som drabbar befolkningsgrupper olika. Medborgerliga rättigheter och generell välfärd tycks av utvecklingen att döma vara föremål för omförhandling mot en mer repressiv agenda som specifikt riktas mot de bostadsområden som klassificerats vara "utsatta" i någon form. Ansvaret för denna stigmatiserande och segregationsförstärkande utveckling förflyttas därmed till enskilda medborgare vilket förvisso kan leda till såväl gemenskap som sammanhållning, men *inom* etniska och socioekonomiskt urskiljbara grupper. Dessvärre riskerar samma utveckling att motverka samhällsbase-rad solidaritet *mellan* olika grupper vilket i stället förstärker den segregation som såväl politiker som tjänstemän under decennier sagt sig vilja motverka.

Referenser

- Abiri, E. (2017) Mänskliga rättigheter, migration, nationalstaten och globalisering: samband och mot-sättningar. I: *Forskaressäer till förstudie om ett nationellt demokrati- och integrationsmuseum i Malmö*. Malmö: Kulturförvaltningen, Malmö stad.
- Acton, T.A. Globalization, the pope and the gypsies. I: A. Brah, M.J. Hickman & M. Mac Ghail (red.) (1999) *Global futures: migration, environment and globalization*. UK: MacMillan Press Ltd.
- Alfredsson, B. (red) (1996) *Bostadsområden under stress: strategier för rehabilitering och utveckling*. SABO Utveckling nr 66. Stockholm: SABO Utveckling.
- Alsmark, G. (1998). *I god jord eller på hälleberget?* Slutrapport för utvärdering av projektet Särskilda insatser i invandrartäta bostadsområden i Malmö stad, rapport nr 3. Malmö: Valfärds och folkhälso-enheten, Stadskontoret, Malmö stad.
- Andersen, H. & Kaspersen, L.B (red.) (1999) *Klassisk och modern samhällsteori*. Lund: Studentlit-teratur.
- Andersson, O. (2003) *Chicagoskolan: institutionaliseringen, idétraditionen och vetenskapen*. Lund: Lunds universitet, Sociologiska institutionen.
- Bevelander, P. (2000) *Immigrant employment integration and structural change in Sweden, 1970–1995*. Lund: Lunds universitet, Ekonomisk-historiska institutionen och Almqvist & Wiksell Inter-national.
- Bourdieu, P. (1977) *The outline of a theory of practice*. Cambridge University Press.
- Boverket (2023) *Läget på bostadsmarknaden i riket*. [https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/bostadsmarknad/bostadsmarknaden/bostadsmarknadsenkaten/region-kommun/riket/ Hämtat: 2024-04-04].
- Delmos (Delegationen mot segregation) (2021) *Segregation i Sverige: årsrapport 2021: Om den soci-oekonomiska segregationens utveckling*
- DN [Dagens Nyheter] (2022, 23 augusti) *Andersson kräver färre låsningar från de andra partierna: "Lättare att bilda regering efter valet"*. [https://www.dn.se/sverige/andersson-kraver-farre-lasningar-fran-de-andra-partierna-lattare-att-bilda-regering-efter-valet/ Hämtat: 2024-03-24].
- Emilsson, H. (2015) A national turn of local integration policy: multi-level governance dynamics in Denmark and Sweden. *Comparative Migration Studies*, 3(7). [https://doi.org/10.1186/s40878-015-0008-5].
- Esping-Andersen, Gösta (1989) *The three worlds of welfare capitalism*: Polity Press.
- Flemström, C. & Ronnby, A. (1972) *Fallet Rosengård: en studie i svensk planerings- och bostads-po-litik*. Stockholm: Prisma.
- Giddens, A. (1993) *Sociology*: Blackwell Publishers.
- Gordon, M.M. (1964) *Assimilation in American life: the role of race, religion and national origins*: Oxford University Press.
- Hornscheidt, L. & Landqvist, M. (2014) *Språk och diskriminering*. Lund: Studentlitteratur.
- Integrationsverket (2000) *Vad hände med "Blommanpengarna"?* Slutrapport. Integrationsverkets rapportserie 2000:10.
- Jansson, B., Sternhufvud, U. & Wolff, R. (2001) *Utvärdering av GEFAS: att driva refor-mer i en kom-plex miljö: ny arbetsmarknadspolitik i Malmö*: Öhrlings PricewaterhouseCoopers.
- Jansson, C-G (1987) Working-class segregation in Stockholm and some other cities. I: U. Bergeryd & C.G. Jansson (red.) *Sociological miscellany: essays in honour of Gunnar Boalt*: Stockholm: Stockholms universitet.

- Junestav, M. (2004) *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001*. Uppsala Studies in Economic History 72. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lindberg, G. (1971) *Urbana processer: studier i social ekologi*. Lund: Gleerups.
- Lindén A.-L. (1989) *Vem bor i bostadsområdet? Bostadsutbud – befolkningsstruktur –förändringsmönster*. Lund: Forskargruppen Boende och bebyggelse, Lunds universitet, Sociologiska institutionen.
- Malmökommissionen (2013) *Malmös väg mot en hållbar framtid*. Malmökommissionen.
- Malmö stad (1996) *Plan över särskilda insatser i invandrartäta bostadsområden i Malmö stad* (960624). Dnr A95/130/IP.
- Malmö stad (2003) *Välfärd för alla: det dubbla åtagandet*. Stadskontoret.
- Malmö stad (2004) *Handlingsplan: välfärd för alla: det dubbla åtagandet*. Stadskontoret.
- Malmö stad (2009) *Välfärd för alla: det dubbla åtagandet*. Slutrapport. Stadskontoret.
- Marshall, T.H. (1950) *Citizenship and social class*. London: Pluto Press.
- Merlöv, A. (2022) *Bättre kan vi! Eller?* Borås: Recito förlag.
- Motion till riksdagen 2004/05:A350 av Tobias Billström m.fl. (m, fp). *Välfärd för alla i Malmö: Sveriges riksdag, Arbetsmarknadsutskottet*.
- NOA (2017) *Utsatta områden: social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*. Polisen, Nationella operativa avdelningen, underrättelseenheten.
- Olsson Hort, S.E. (1992) *Segregation: ett svenskt dilemma: socialpolitiska och sociologiska synpunkter*. Bilaga 9 till Långtidsutredningen. Stockholm: Finansdepartementet.
- Orwell, G. (1987) *Animal farm*. Penguin Books Ltd.
- Per Albin Hansson: folkhemstalet, andra kammarens remissdebatt 18 januari 1928*. [https://www.svenskatal.se/tal/per-albin-hansson-folkhemstalet Hämtat: 2024-02-18].
- Polisen (2024) *Utsatta områden: polisens arbete*.
[https://polisen.se/om-polisen/polisens-arbete/utsatta-omraden/#:~:text=Utsatta%20omr%C3%A5den%20E2%80%93%20polisens%20arbete%20Att%201%C3%B6pande%20ta,d%C3%A4r%20de%20kriminella%20har%20en%20inverkan%20p%C3%A5%20lokalsamh%C3%A4llet. Hämtat: 2024-04-05].
- Popoola, M. (2000) *Integration och lokal förankring: utvärdering av träffpunktsverksamheter i Hyllie, en stadsdel i Malmö*: MAH/IMER/FR/002-SE. Malmö högskola, Internationell migration och etniska relationer.
- Popoola, M. (2002) *Integration: en samtidspeglning*: Svenska Kommunförbundet.
- Popoola, M., Korp, E. & Apicella, L. (2022) *25 års insatser mot segregation: integrationsarbete i Malmö stad*: Malmö stad.
- Prop. 1975/26 *Riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitik m.m.*
- Prop. 1997/98:165 *Utveckling och rättvisa: en politik för storstaden på 2000-talet*.
- Prop. 1998/99:143 *Nationella minoriteter i Sverige*.
- Prop. 2000/01:100 *2001 års ekonomiska vårproposition: förslag till riktlinjer för den ekonomiska politiken, utgiftstak, ändrade anslag för budgetåret 2001, skattefrågor, kommunernas ekonomi m.m.*
- Prop. 2019/20:10 *Ett socialt hållbart eget boende för asylsökande*.
- Prop. 2021/22:132 *Förskola för fler barn*.
- Prop. 2023/24:84 *Säkerhetszoner*.
- Ristilammi, P.-M. (1994) *Rosengård och den svarta poesin*. Avhandling etnologi, Lunds universitet. Stehag: Brutus Östlings förlag. Symposium.

- Roelofs, K. & Salonen, T. (2019) *Insatser i "utsatta" områden: en analys av 20 års områdesutveckling och lärdomar inför framtiden*. BOSTAD 30.
- Rädda Barnen (2021) Årsrapport: Barnfattigdom i Sverige. [<https://mau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1621816/FULLTEXT01.pdf> Hämtat: 2024-04-10].
- Salonen, T. (2020) Social omvandling och segregation. I: R. Johansson (red.) *Malmö stadshistoria*. Nionde delen 1990–2020. Vol. 1 (s. 99–132). Malmö: Kira förlag.
- Salonen, T. (2023) *Att identifiera bostadsområden: en jämförande analys mellan polisens lista och segregationsbarometern*. Working paper. Studier i boende och välfärd (SBV), Malmö universitet.
- Schierup, C.-U. (2021) Migration, medborgarskap och social exkludering: ett europeiskt dilemma. I: M. Darvishpour & C. Westin (red.) *Migration och etnicitet: perspektiv på mångfald i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- SFS 1974:152 *Kungörelse om beslutad ny regeringsform*.
- SFS 1994:137 *Lag om mottagande av asylsökande m.fl.*
- SOU 2005:29 *Storstad i rörelse: kunskapsöversikt över utvärderingar av storstadspolitikens lokala utvecklingsavtal*.
- SOU 2006:37 *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- SOU 2020:67 *Betänkande av Utredningen om fler barn i förskolan för bättre språkutveckling i svenska*.
- SOU 2021:2 *Krav på kunskaper i svenska och samhällskunskap för svenskt medborgarskap*. Delbetänkande av Utredningen om språk- och samhällskunskapskrav för svenskt medborgarskap och andra frågor om medborgarskap (USSMA).
- Swedner, H. & Edstrand, G. (1969) *Skolsegregation i Malmö*. Lunds universitet, Sociologiska institutionen.
- Urban, S. (2021) Etnisk boendesegregation. I: M. Darvishpour & C. Westin (red.) *Migration och etnicitet: perspektiv på mångfald i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Vetenskapsrådet (2018) *Svensk forskning om segregation: en kartläggning*.
- Wittrock, B. & Lindström, S. (1984) *De stora programmens tid: forskning och energi i svensk politik*. Akademilitteratur.

Anders Jönsson, Alexandru Panican & John Brauer

Skiftande rättigheter i fattigvården

– en jämförelse mellan den skäliga levnadsnivån för
äldreförsörjningsstöd och ekonomiskt bistånd

Different rights regarding poor relief – a comparison between the level of reasonable living standards for financial support for the elderly and financial assistance

In 2003, financial support for the elderly (ÄFS) was introduced in Sweden, which shifted the responsibility for older people in need of financial support from the municipalities to the state. Prior to the reform, the target group received municipal social assistance (SA), which is a means-tested support for people with little or no income.

The article compares ÄFS and SA, focusing on what is considered a “reasonable living standard”, a concept used for both benefits. This is done through a textual analysis of government bills relevant to the implementation of ÄFS.

The results show that at the time of implementation, the reasonable standard of living for ÄFS was comparable to SA. Gradually, ÄFS has become more generous compared to SA. The calculation of the reasonable living standards for ÄFS is characterised by administrative simplicity, where the assistance is easily calculated for each application rather than assessed to match the needs of the individual recipients, which can be contrasted to the less standardised administration of SA. However, the level of the ÄFS is below the EU poverty line. Thus, the ÄFS does not have a good capacity to lift recipients out of poverty.

The poor relief logic that characterises SA remains in the ÄFS, for instance, through means testing. It is thus possible to see ÄFS as a type of light version of the poor relief logic.

Keywords: poor-relief, financial support for the elderly, social assistance, social rights

Anders Jönsson är vik. lektor i socialt arbete, Lunds universitet.

Alexandru Panican är professor i socialt arbete, Örebro universitet.

John Brauer är fil.dr. samt adjunkt i socialt arbete, Örebro universitet.

Kontakt: anders.jonsson@soch.lu.se

Inledning

Äldreförsörjningsstöd (ÄFS) är en socialförsäkring som avknoppades från ekonomiskt bistånd 2003 genom äldreförsörjningslagen (ÄfsL, SFS 2001:853). Huvudansvaret för personer som uppnått pensionsålder och är i behov av ekonomiskt stöd skiftades därigenom från kommunerna till försäkringskassorna (i pluralis), till Försäkringskassan (i singularis) 2005 och sedan 2010 till den då nyskapade Pensionsmyndigheten.

Målgruppen för ÄFS är människor som uppnått pensionsålder med låg eller ingen pension. Utifrån pensionssystemets konstruktion är de flesta som levt fyrtio år i Sverige berättigade till full garantipension¹ och behöver därigenom inte ÄFS. I praktiken blir ÄFS relevant för äldre invandrade som har uppnått pensionsålder och som inte kan försörja sig med andra medel (Dir. 1998:70; prop. 2000/01:136). Därmed överlappar målgruppen för ÄFS tre centrala grupper för socialt arbete: ekonomiskt utsatta, äldre och invandrade.

Målgruppen för ÄFS har växt markant från det att reformen infördes. Från drygt 10 000 över 65 som fick ekonomiskt bistånd 1998 (Albertsson, 2008) till drygt 12 000 som fick ÄFS när lagen trädde i kraft 2003 (pensionsmyndigheten.se, 1) för att sedan ligga relativt stabil fram till att Pensionsmyndigheten tog över huvudmannskapet 2010. Därefter har mottagarna av ÄFS ökat till 24 599 för januari 2024 (pensionsmyndigheten.se, 2). Det samlade biståndet har ökat från cirka 600 miljoner kronor 2003 till knappt 1,2 miljarder kronor 2023 (pensionsmyndigheten.se, 1,2). Även gruppen äldre invandrade har vuxit under senare decennier. 1970 fanns knappt 35 000 utrikesfödda över 65 år (Albertsson, 2008; Ekberg & Lindh, 2011, 2013), vilket nästintill har tiofaldigats till drygt 315 000 år 2023 (scb.se, 1). Gruppen utlandsfödda i åldern 55–64 år, som kan beräknas gå i pension inom drygt ett decennium, bestod 2023 av drygt 268 000 personer (ibid.), vilket indikerar en ökning av antalet mottagare av ÄFS framöver. En liknande bild hittas i många andra västländer (Gustafsson m.fl., 2022).

Pensionärens ekonomiska utsatthet har beforskats (Thelin, 2013), liksom invandrades tankar om sin framtida pension (Harrysson m.fl., 2016). Det ska även nämnas studier om fattigdom hos äldre invandrade personer utifrån mottagningsland och ursprungsland (Gustafsson m.fl., 2019; Gustafsson m.fl., 2022) och undersökningar om hur pensionsreformen 2002 påverkade dåvarande och framtida pension (Ekberg & Lindh, 2011, 2013). Likaså finns det studier om hur invandrades etablering på arbetsmarknaden påverkar deras framtida pension (Aldén & Hammarstedt, 2014; Gustafsson m.fl., 2017). Ur ett internationellt perspektiv har gruppen ekonomiskt

1 Åldern för garantipension har höjts från de 65 år som gällde 2003 till 66 år 2023 och förväntas höjas ytterligare framöver (SFS 2023:323).

utsatta äldre studerats utifrån ansvarsfördelningen mellan stat, familj och civilsamhälle att bistå äldre i ekonomiskt utsatthet (Tanskanen m.fl., 2018; Rakhimova, 2018), vilken betydelse offentligt finansierat bistånd har i att minska matfattigdom (Gajda & Jeżewska-Zychowich, 2021), fattigdomens roll vid självmord hos äldre (Park & Moon, 2016) samt skillnaden mellan invandrades och icke-invandrades pensionsinkomster (Heisig m.fl., 2018). Forskningen om ÄFS är begränsad till äldre invandrades upplevelser av ÄFS (Albertsson, 2008). Vid sidan av forskningen finns ett fåtal statliga rapporter (RIR 2013:7, 2019:22). Det innebär att kunskapsläget om ÄFS är begränsat.

I den här artikeln ämnar vi täcka en kunskapslucka genom att studera begreppet "skälig levnadsnivå" i relation till ÄFS. Detta stöd syftar till att säkerställa en "skälig levnadsnivå". Flera läsare noterar säkerligen den begreppsliga kopplingen till socialtjänstlagen och inte minst ekonomiskt bistånd² vilket också ska tillförsäkra en "skälig levnadsnivå". Den begreppsliga likheten till trots finns ett behov av att närmare undersöka hur de olika stödformerna relaterar till vad som är en "skälig levnadsnivå". När individer övergår från att ta emot ekonomiskt bistånd till ÄFS, sker ett skifte av regelverk från socialtjänstlagen (SoL, SFS 2001:453), en ramlag som inte detaljstyr arbetet och därigenom tillåter ett stort handlingsutrymme utifrån den specifika situationen (Kjellbom, 2016; Svensson & Åström, 2013; Wörlén, 2016), till socialförsäkringsbalken (SFB, SFS 2010:110) som utmärks av en starkare rättighetskaraktär. Skillnaderna i respektive lagrum väcker frågan hur begreppet "skälig levnadsnivå" definieras i respektive lagstiftning och preciseras genom handläggningsprocesser.

Syftet med artikeln är att studera det kommunala ekonomiska biståndets och det statliga äldreförsörjningsstödet "skäliga levnadsnivåer", med fokus på hur nivån uttrycks och motiveras i lagarbeten samt hur rättigheten till ekonomiskt bistånd respektive ÄFS konstrueras.

I den fortsatta framställningen presenterar vi först forskning på området. Därefter beskriver vi framväxten och utformningen av ÄFS. Artikelns analytiska bidrag utgörs av redogörelsen och jämförelsen av den skäliga levnadsnivån inom ÄFS respektive ekonomiskt bistånd. Artikeln avslutas med en summerande diskussion om ÄFS med fokus på biståndet i relation till fattigvårdslogikens fyra principer: (1) kategorisering av värdiga och ovärdiga fattiga, (2) tillskrivande av stigmatiserande och negativa egenskaper, (3) en lokal förankring och (4) stort tolkningsutrymme (Panican & Ulmestig, 2017). I den här artikeln uppmärksammas rättighet av juridisk karaktär som ska garantera likvärdighet, förutsebarhet samt formell rättstrygghet. En sådan rättighet ska ha en tydlig lagprecisering (lagstiftaren ska uppge i lagtexten eller i dess

² Vi använder oss i artikeln av termen ekonomiskt bistånd med vilket vi både inkluderar "försörjningsstöd" och "livsföring i övrigt" (se 4 kap. 1 § SoL).

förarbeten vad som krävs för att kunna förverkliga rättigheten samt vilken förmån som rättigheten omfattar), ska vara utkrävbar (beslutet kan överklagas) samt vara möjlig att genomdriva (uttvingbar, den enskilde ska kunna utkräva materialisering av den beviljade rättigheten) (Panican & Ulmestig, 2016).

Forskning om fattigdom hos äldre

Även om det går att peka på en kunskapslucka rörande ÄFS finns det forskning som är relevant för att förstå biståndsformen. I det här avsnittet berörs först forskning om ÄFS och ekonomisk utsatthet hos äldre i vid bemärkelse och därefter teman om äldre invandrades ekonomiska situation och pension.

Den enda forskningsstudie som är helt dedikerad till ÄFS är Albertssons (2008) licentiatavhandling vars empiri består av registerdata samt intervjuer med äldre som beviljats ÄFS. Studien slår fast att den standardiserade administrationen av ÄFS inte lyckas tillfredsställa de behov som de äldre uttrycker. Framförallt erbjuder inte handläggningen samma möjlighet till personlig kontakt som mottagarna fick hos socialtjänsten vid handläggningen av ekonomiskt bistånd. Samtidigt uttrycker de äldre en tacksamhet gentemot staten samt att ÄFS inte associeras med samma skam som socialbidraget ofta är förknippat med (jfr Angelin, 2009; Nybom, 2016).

Theelin (2013) studerar den ekonomiska situationen för pensionärer mellan 65 och 74 år. En slutsats är att ekonomisk utsatthet försvårar pensionärernas möjlighet att uppnå sina mål som att kunna ta hand om sin hälsa, funktionalitet och utseende samt att kunna behålla sin levnadssituation, ha sociala kontakter och delta i fritidsaktiviteter. Theelin argumenterar för att det därmed uppstår en social exkludering samt en exkludering från *den tredje åldern*, Lasletts (1989) begrepp för de tidiga pensionsåren som kännetecknas av ekonomiskt oberoende och god hälsa.

Harrysson m.fl. (2016) studerar hur invandrade som är nära pensionsåldern resonerar om framtida pension. De intervjuade kommer huvudsakligen från icke-europeiska länder och har inte kunnat ta med sitt pensionssparande till Sverige. De behöver därmed helt förlita sig på det svenska pensionssystemet. Intervjupersonerna har generellt en negativ syn på sin framtida ekonomiska situation. Även om de har en anställning har de kortare tid på sig att spara ihop till en tillräcklig pension. Författarna menar att de som invandrat sent i livet stängs ute i två bemärkelser. Dels blir deras inträde på den formella arbetsmarknaden fördröjt (se även Gustafsson m.fl., 2017) i kombination med att de under etableringsfasen inte har pensionsgrundande inkomst, dels sker en utestängning när de lämnar arbetsmarknaden och inte har rätt till full garantipension utan måste förlita sig på ÄFS.

Även Gustafsson m.fl. (2019) fokuserar på fattigdom hos äldre utlandsfödda och konstaterar att åldern vid invandringen samt ursprungslandet måste beaktas för

att förstå deras ekonomiska situation. Via analys av skattedata visar författarna hur utlandsfödda, och framförallt de som invandrat under 1980-talet och senare, har betydligt lägre inkomster och mer sällan en ekonomisk buffert. Framförallt befinner sig utlandsfödda som invandrat efter fyrtio års ålder från låg- eller medelinkomstländer i riskzonen för ekonomisk utsatthet som äldre. Gustafsson m.fl. (2022) visar i en senare artikel hur ankomstlandets ekonomi har stor betydelse för de utlandsföddas kommande ekonomi. En slutsats är att den utlandsföddas framtida pension till stor del beror på ankomstlandets ekonomi. Personer som invandrar under en tid då ankomstlandet befinner sig i recession har svårare att ta sig in på arbetsmarknaden vilket får negativa konsekvenser för kommande pension.

Torres (2002) genomlysning av forskning om "sent-i-livet"-invandrade tillkom visserligen innan implementeringen av ÄFS men visar ändå på mönster som är relevanta för att förstå ÄFS:s målgrupp i dag. "Sent-i-livet"-invandrade skiljer sig på många sätt från de som invandrat som yngre. Flera rapporter menar att ett starkt skäl till de äldres invandring till Sverige är att återknyta till sina vuxna barn som redan är etablerade i Sverige. Men det finns även ekonomiska motiv eftersom flera flyttar från länder där pensionssystemet är svagt eller obefintligt, samt att de saknar ekonomiskt stöd från familj i närområdet.

Ekberg och Lindhs (2011, 2013) genomgångar av pensionssystemets verkan för invandrade svenskar visar att det äldre ATP-systemet var mer generöst i jämförelse med nuvarande pensionssystem. ATP-systemet gäller till fullo för alla födda före 1938, och delvis för gruppen födda mellan 1938 och 1953. Skillnaden mellan pensionssystemen var tydligast bland yngre manliga pensionärer, där de svenskfödda tenderade att ha cirka 30 000 kr mer per år än invandrade i samma ålder. Bland kvinnor var skillnaderna mindre mellan svenskfödda och invandrade pensionärer, men gruppen kvinnor i stort fick lägre pension än män i samma ålder. Bland pensionärer över 70 år hade de invandrade ungefär samma pension som svenskfödda i samma ålder och författarna tillskriver det äldre ATP-systemet en utjämnande effekt; de yngre invandrade pensionärerna kommer med andra ord inte att senare få en pension liknande deras svenskfödda årsbarn. Ekberg och Lindh (2011) poängterar även att flera invandrade flyttar mellan länder även efter att de kommit till Sverige vilket påverkar den framtida pensionen.

Bistånd och stöd innan ÄFS infördes

En bra startpunkt för att ge en överblick över ÄFS är uppkomsten av den allmänna pensionen 1913. Innan dess låg försörjningsansvaret för äldre fattiga hos landets kommuner, men när en statlig allmän pension infördes blev cirka 80 000 äldre inte längre beroende av den kommunala fattigvården³ (Edebalk & Olsson, 2010). Den statliga pensionens lägstanivå, *ålderspension* fram till 2002 (lag om folkpensionering, SFS 1946:431; lag om försäkring för allmän tilläggspension, SFS 1959:291) och sedan *garantipension* (för vilken mottagaren ska ha bott fyrtio år i landet före pensionsålder för att till fullo kunna nyttja), har bidragit till att personer som uppnått pensionsålder generellt inte varit föremål för ekonomiskt bistånd under stora delar av 1900-talet. Emellertid förändrades detta under 1990-talet när en större grupp som uppnått pensionsålder, men saknade tillräcklig pension på grund av låg inkomst och otillräckligt många år i landet, blev beroende av ekonomiskt bistånd för att uppnå en skälig levnadsnivå (RIR 2013:7).

Ytterligare en faktor som minskat äldres behov av ekonomiskt bistånd är bostadstillägg för pensionärer. Bostadstillägget kan spåras till 1946 års lag om folkpensionering och kom att utökas genom lagen om särskilt kommunalt bostadstillägg till folkpension (SFS 1991:162). Det bostadstillägg som pensionärerna kunde få utifrån dessa lagar var dock kommunalt och det var först när lagen om bostadstillägg för pensionärer (BTPL, SFS 1994:308) implementerades 1995 som huvudmannaskapet föll på det statliga Riksförsäkringsverket och de allmänna försäkringskassorna. I propositionen för den senare lagen framhölls att det centrala motivet för att nationalisera bostadstillägget var att minska skillnader i ersättning mellan pensionärer som uppstod på grund av att kommunerna gjorde olika bedömningar.

ÄFS, ett särskilt ekonomiskt stöd för äldre utlandsfödda

På grund av pensionssystemets utformning har de flesta som bott hela sitt liv i Sverige en garantipension som medför att de inte är aktuella för ÄFS. De som erhåller ÄFS är huvudsakligen personer som invandrat till landet och inte haft tillräcklig pensionsgrundande inkomst innan de uppnådde pensionsålder. Det finns även en mindre grupp svenskfödda mottagare som tagit ut förtidspension eller inte betalt egenavgifter (Pensionsmyndigheten, 2016). Det bör även poängteras att det finns principer för hur pensionen kan föras över från anställning i ett annat EU-land (Ekberg & Lindh, 2011), men att många som invandrat från länder i bland annat Mellanöstern inte

3 Det bistånd som benämndes fattigvård har varit föremål för följande omdefinieringar: 1956 till socialhjälp, 1982 till socialbidrag samt 2001 till ekonomiskt bistånd, se Broström (2015). Framgent används ekonomiskt bistånd för att undvika uppräknningar av de olika begreppen.

kan flytta pensionsbesparingar i samband med migration (jfr Harrysson m.fl., 2016; Torres, 2002). I gruppen mottagare av ÄFS ingår "sent-i-livet"-invandrade (Torres, 2002), det vill säga de som invandrat till Sverige när de är äldre; de som har invandrat till Sverige som barn eller unga vuxna kan ha bott mer än fyrtio år i landet när de inträder i pensionsåldern och därmed ha rätt till garantipension. De som kan erhålla ÄFS är med andra ord personer som invandrat relativt sent i livet från länder utanför EU. I utredningen för en ny socialtjänstlag (SOU 1999:97, s. 372) framhölls att kommuner inte styrde över mottagandet av migranter eftersom det är en statlig fråga. Ett statligt äldreomsorgsstöd blev ett sätt för staten att ta ett större ekonomiskt ansvar för den gruppen och därmed utjämna fördelningen av ekonomiskt bistånd mellan kommunerna.

Antalet mottagare av ÄFS var under 2022 cirka 25 000 per månad⁴ och det totala utbetalade beloppet motsvarade cirka 1,2 miljarder (Pensionsmyndigheten, 2023). Dock tyder mycket på ett stort mörkertal rörande personer som uppnått pensionsålder och torde vara berättigade ÄFS, men som av olika anledningar inte söker. Riksrevisionen (RIR 2013:7) uppskattade att mörkertalet kunde vara så stort som 86 procent av de som är berättigade till stödet, vilket skulle medföra att cirka 60 000 pensionärer gick miste om bistånd som de hade rätt till. Enligt Pensionsmyndigheten (2023) har mörkertalet minskat något sedan 2013 och uppskattningsvis finns cirka 15 000 personer som har rätt till ÄFS men inte söker det. Förutom att gruppen mottagare av ÄFS beräknas öka under kommande år finns det med andra ord även en grupp äldre som är berättigade till ÄFS men som inte ansökt om det.

ÄFS utformning är tätt knutet till två andra former av bistånd som båda handläggs av Pensionsmyndigheten: bostadstillägg för pensionärer (BTP) och särskilt bostadstillägg för pensionärer (SBTP) (Pensionsmyndigheten, 2022; Riksförsäkringsverket, 2002). Sedan socialförsäkringsbalken implementerades 2011 regleras alla tre stöd av denna lag. De sökandes rätt till ÄFS utreds alltid tillsammans med rätt till BTP samt SBTP. BTP är ett stöd som ska bekosta majoriteten (96 %) av den sökandes bostadskostnad upp till 5 000 kr och syftar till att personer som uppnått pensionsålder ska kunna bo kvar i sina bostäder trots lägre pension än tidigare förvärvsinkomst. SBTP är ett tillägg och betalas ut till de personer som trots BTP inte uppnår en skälig levnadsnivå. Den maximala hyreskostnaden för SBTP uppgår till 7 500 kr.⁵ De som får ÄFS är de som trots BTP och SBTP inte uppnår en skälig levnadsnivå.

4 Pensionsmyndigheten redovisar statistik för ÄFS på månadsbasis medan Socialstyrelsen redovisar statistik för ekonomiskt bistånd på årsbasis.

5 För mer detaljerad beskrivning av hur BTP och SBTP beräknas, se Pensionsmyndigheten.se, 3.

Metod

Studien baseras på en textanalys av tre propositioner vilka är centrala för förståelsen av ÄFS: propositionerna till SoL (prop. 2000/01:80), ÄfsL (prop. 2000/01:136) och SFB (prop. 2008/09:200). Även om 2001 års socialtjänstlag, SoL, inte innehåller paragrafer om ÄFS är det i denna proposition som ÄFS föreslås som eget bistånd, huvudsakligen genom ett tilläggsdirektiv till utredningen om äldre invandrades försörjning (Dir 1998:70).

Textanalysen är en kombination av kvalitativ innehållsanalys (jfr Boréus & Bergström, 2005a), där vad som uttrycks explicit analyseras för att finna likheter och diskrepans mellan texterna och en argumentationsanalys (jfr Boréus & Bergström, 2005b) av hur motiven för vad som uttrycks lyfts fram och hur dessa skiljer sig åt mellan texterna. Analysen fokuserar på att jämföra ÄFS och ekonomiskt bistånd, både i vad som explicit lyfts fram som del av respektive bistånd och hur skillnader dem emellan motiveras.

Propositionerna till SoL och ÄfsL har lästs i sin helhet medan propositionen till SFB har lästs strategiskt där stycken som inte rörde ÄFS undantagits analysen. Detta eftersom den sista propositionen är betydligt mer omfattande än de två första i sidantal och vilka socialförsäkringar den nyskapade balken inkluderar eftersom den sammanfogar 30 tidigare existerande socialförsäkringslagar.

Tabell 1. Studerade propositioner.

Förarbete	År	Sidor	Resulterade i lag
Prop. 2000/01:80	2001	277	SoL
Prop. 2000/01:140	2001	91	ÄfsL
Prop. 2008/09:200	2009	1 187	SFB

Eftersom ÄFS härstammar från det ekonomiska biståndet och eftersom SFB i huvudsak är en sammanfogning av tidigare socialförsäkringslagar, finns det flera tidigare lagar och tillhörande förarbeten som har varit relevanta för analysen, bland annat propositioner för bostadstillägget för pensionärer (prop. 1990/91:119; prop. 1993/94:173; prop. 2000/01:140) samt budgetpropositioner (prop. 2008/09:1; prop. 2021/22:1) som påverkat ÄFS.

I analysen har textavsnitt som syftar till SFB:s skäliga levnadsnivån varit i fokus med avseende på hur nivån definieras och diskuteras, vilket i nästa steg relaterats till hur nivån med samma namn utmålas i förarbeten och kommentarer till SoL.

Den skäliga levnadsnivån

Både ÄFS och ekonomiskt bistånd syftar till att den enskilde ska garanteras en skälig levnadsnivå. Dock skiljer sig den skäliga levnadsnivån åt bistånden emellan. Den skäliga levnadsnivån som gäller ÄFS, samt även SBTP, utgår från SFB medan den som gäller det ekonomiska biståndet utgår från SoL.

Nedanstående avsnitt redogör för hur de olika definitionerna för skälig levnadsnivå beskrivs i respektive lagtext och förarbeten. Därefter följer ett avsnitt om hur respektive nivå förändrats de senaste decennierna.

ÄFS skäliga levnadsnivå

SFB redogör i detalj för hur mycket per månad som krävs för att uppnå en skälig levnadsnivå:

Skälig levnadsnivå i övrigt anses per månad motsvara en tolfedel av

- 1,5357 prisbasbelopp för den som är ogift, och
- 1,2353 prisbasbelopp för den som är gift. (74 kap. 15 § SFB)

Uppräkningen förtydligar hur mycket medel en person behöver för att uppnå en skälig levnadsnivå i enlighet med ÄFS samt SBTP. Ifall den äldre personen inte uppnår den nivån genom pension, BTP, SBTP eller andra inkomster, kan personen ha rätt till ÄFS. Så länge mottagaren av ÄFS har en hyra eller bostadsavgift kommer hen att ha BTP och SBTP.

Den skäliga levnadsnivå som pensionärer ska garanteras genom ÄFS kan liknas vid den vägledande bruttonorm som Socialstyrelsen (2009) presenterade mellan åren 1985 och 1993. Den innehöll schabloniserade kostnader för bland annat tandvård och möbler, vilket inte ingår i riksnormen för ekonomiskt bistånd.

Denna [skäliga levnads-]nivå bedöms möjliggöra för äldre personer att kunna få sina behov tillgodosedda både vad gäller de nödvändiga vardagsutgifter som ingår i den schabloniserade riksnormen och för skäliga kostnader för hushållsel, hemförsäkring, läkarvård och läkemedel upp till högkostnadsskyddet, viss tandvård samt skäliga kostnader för resor samt nyanskaffning av möbler och husgeråd. (Prop. 2000/01:136, s. 26)

Den skäliga levnadsnivån, som den presenterades i förarbeten, syftade med andra ord inte endast till att ersätta den pensionerades behov av försörjningsstöd utan även de mer sällan återkommande utgifterna som inom ekonomiskt bistånd ingår i ”livsföring i övrigt” (Socialstyrelsen, 2012).

I propositionen om kommunalt bostadstillägg till folkpension (prop. 1990/91:119)

uttrycks att den skäliga levnadsnivån ska utgå från kommunernas socialbidragsnormer, vilka då var olika mellan kommunerna eftersom riksnormen infördes först 1998. Vidare står det i propositionen till BTPL (prop. 1993/94:173, s. 32, 44f.) att den skäliga levnadsnivån ska vara något högre än bidragsnormen för att pensionärer inte ska bli beroende av ekonomiskt bistånd ovanpå bostadstillägget. Dock är det viktigt att poängtera att det kommunala yttersta ansvaret inte upphör när personen uppnår pensionsålder, något som poängteras tydligt i propositionen för äldreförsörjningsstöd (prop. 2000/01:136, s. 27). Knappt 4 000 personer med ”pension eller äldreförsörjningsstöd” beviljades ekonomiskt bistånd år 2022 (Socialstyrelsen, 2023). Statistiken anger inte varför de är i behov av ekonomiskt bistånd, det kan exempelvis bero på Pensionsmyndighetens längre handläggningstider (se ISF, 2022) eller att den äldre har kostnader utöver det som pension eller ÄFS täcker.

I propositionen till ÄfSL (prop. 2000/01:136, s. 26) poängteras rimligheten i att lägga den skäliga levnadsnivån något högre än riksnormen eftersom den senare endast syftar till att ge stöd för tillfälliga behov och att den ”erbjuder endast en ganska knapp, om än skälig, levnadsnivå för dem med ett flerårigt behov av stöd” (ibid.). Att den skäliga levnadsnivån är högre än riksnormen för ekonomiskt bistånd motiveras inte av att gruppen äldre skulle ha högre kostnader än de som ännu inte uppnått pensionsålder. Skillnaden i nivåer kan även förstås utifrån att biståndet ska vara ”enkelt att administrera” (SOU 1999:97, s. 24), bland annat genom att låna in nivån för skäligt bistånd från den redan etablerade nivån för BTPL (prop. 2000/01:136, s. 26; SOU 1999:97, s. 386), i stället för att ha olika nivåer för de olika lagarna. Efter implementeringen av SFB är samtliga former av bistånd (ÄFS, SBT och SBTP) samlade i samma balk.

Den enkla administrationen går även att återse i vilka som har rätt till ersättningen. Bedömningen utgår från om personen uppnått pensionsålder, ifall hen är bosatt i Sverige samt om hen har medel att försörja sig. Den äldre söker samtliga tre stöd (ÄFS, BTP och SBTP) gemensamt för perioder om 12 månader, med månatliga utbetalningar. Det medför att det inte blir en tät kontakt mellan den äldre och Pensionsmyndigheten.

I biståndsbedömningen beaktas den äldres egendomar, men den äldre får ha tillgångar som exempelvis bostadsinnehav och vissa sparade medel. Propositionen för ÄFS (prop. 2000/01:136, s. 32) poängterar att det kan vara tryggt för den äldre att ha ett visst sparkapital, men förmögenheter över 100 000 kan sänka den äldres ersättning (97 kap. 6 § SFB). Det görs ingen bedömning ifall den äldre hade kunnat undvika att hamna i situationen att vara i behov av stöd, och det ställs inga krav på motprestationer för att kunna ta emot stödet. Pensionsmyndigheten har inte heller några insatser för att de sökande ska hitta andra sätt att försörja sig eftersom de äldre ”i princip lämnat förvärvsaktiv ålder” (prop. 2000/01:136, s. 20).

Eftersom ÄFS utgår från behovsprövning går det inte att se det som ett univer-

salistiskt stöd, dock har stödet egenskaper som visar på en universalistisk karaktär, såsom att finansieras av offentliga medel samt att det handläggs vid en enda statlig myndighet (jfr Blomqvist & Palme, 2020). Samtidigt pekar mörkertalet på att stödet når långt från alla som torde ha rätt till det (RIR 2013:7, 2019:22). Albertsson (2008) uttrycker det som att ÄFS vilar på "universalistiska idéer". På grund av dess bundenhet till lagen och handläggarnas relativt låga handlingsutrymme går det att uppfatta ÄFS som ett stöd med hög förutsägbarhet i jämförelse med ekonomiskt bistånd.

SoL:s skäliga levnadsnivå

Till skillnad från SFB:s exakta definition av den skäliga levnadsnivån uttrycker Socialstyrelsen (2012; 2021, s. 38) att begreppet skälig levnadsnivå, utifrån SoL, inte bör definieras tydligt. Den statliga utredningen för ny socialtjänstlag (SOU 2020:47, s. 645f.) uttrycker att det även framöver finns ett syfte med att lämna tolkningen av skälig levnadsnivå öppen för att bevara socialtjänstlagens ramlagskaraktär. Det finns med andra ord en politisk ovilja att definiera SoL:s skäliga levnadsnivå på samma sätt som nivån definieras i SFB. Nivån ska snarare hållas öppen för tolkning och bero på en sammanvägning av den sökandes omständigheter (se prop. 2000/01:80, s. 91ff.). Socialtjänsten vilar även på principen om en helhetssyn (a.a., s. 81) och det finns inte några begränsningar av vad som kan eller bör ingå i bedömningen av ekonomiskt bistånd utifrån SoL.

Det tolkningsutrymme som SoL:s skäliga levnadsnivå lämnar skapar skillnader mellan kommuners tolkningar av begreppet (Angelin m.fl., 2014). Detta medför att en sökandes rätt till bistånd och ersättningsnivå vid beviljande kan avgöras av vilken kommun som hen bor i. Flera studier av ekonomiskt bistånd visar på en betydande variation kommuner emellan (Hussénus, 2019; Skogens, 2005; Stranz m.fl., 2017). Som orsak utmålats ofta SoL:s ramlagskaraktär (Wörlén, 2016) samt det kommunala självbestämmandet (se Bergmark & Minas, 2007). Därtill påvisar Stranz (2007) även skillnader mellan handläggare *inom* kommuner både vad gäller bedömningar av rätt till bistånd och graden av ersättning. Stranz (2007, s. 208) uttrycker att "handläggning av socialbidrag är en verksamhet som präglas av en låg grad av förutsebarhet och de faktiska differenser som går att iakta är relativt svårförklarade". Andra studier (Jönsson, 2023) pekar samtidigt på att tolkningsutrymmet öppnar upp för socialarbetarna att göra professionella bedömningar utifrån den sökandes individuella livssituation och en helhetssyn.

Det är viktigt att poängtera att den skäliga levnadsnivån utifrån SoL inte endast syftar till att säkerställa en skälig *ekonomisk* nivå. Alla insatser som beviljas genom den så kallade biståndsparagrafen (4 kap. 1 § SoL) ska försäkra den enskilde en skälig levnadsnivå, vare sig det är ekonomiskt bistånd, äldreomsorg eller missbruksbehandling (se SOU 2020:47, s. 645ff.). En person som söker ekonomiskt bistånd via kommunen

kan även beviljas insatser utöver det ekonomiska biståndet.

Precis som med nivån för SoL:s skäligen levnadsnivå kan det vara svårt att på förhand säga vilka som har rätt till ekonomiskt bistånd. En återkommande kritik är att biståndet som helhet är omgärdat av ett relativt stort handlingsutrymme och oförutsägbart (se Ulmestig & Marston, 2015). Ofta uttrycks i SoL generella regler för bedömning av bistånd men om det finns ”godtagbara” eller ”särskilda” skäl kan avsteg från dessa regler göras. Handläggarna har därmed ett förhållandevis stort handlingsutrymme. Viss vägledning ges i Socialstyrelsens allmänna råd om ekonomiskt bistånd (SOSFS 2013:1). De är dock inte tvingande.

Att ekonomiskt bistånd handläggs på kommunal snarare än statlig nivå samt att den ersättningsnivå som beviljas är relativt låg medför att stödet inte kan ses som universalistiskt (jfr Blomqvist & Palme, 2020). Att förlägga biståndet till kommunnivå medför även en kommunal uppdelning av ansvar där kommunen endast behöver värna om ”sina” fattiga.

Eftersom det ekonomiska biståndet ska fungera som ett yttersta skyddsnet (Socialstyrelsen, 2021) bedömer socialsekreterare om det finns några andra sätt som behovet kan tillgodoses, antingen genom andra inkomster, såsom lön eller bistånd, eller genom försäljning av realiserbara tillgångar som lägenhet eller bil. Rätten till ekonomiskt bistånd är även avhängigt en bedömning av huruvida den enskilde anses ha gjort allt för att försörja sig själv när hen söker biståndet. Det inkluderar bland annat ifall hen har kunnat spara medel för sin försörjning och om hen har sökt andra inkomster i tillräcklig utsträckning. Bistånd kan även villkoras med att den enskilde ska delta i ”kompetenshöjande verksamhet” (4 kap. § 4 SoL). Ekonomiskt bistånd beviljas i regel månadsvis varför den enskilda varje månad behöver söka stödet så länge behovet finns. Både Angelin (2009) och Nybom (2016) poängterar att många av de som söker ekonomiskt bistånd uppfattar detta ständiga ansökningsförfarande som skamfyllt.

Det växande gapet mellan nivåerna

Sedan ÄFS infördes har nivån för den skäligen levnadsnivån höjts vid flera tillfällen. Till att börja med skedde en höjning från den nivå som föreslås i statens utredning *Socialtjänst i utveckling* (SOU 1999:97, s. 383ff.) till den nivå som föreslås i propositionen för ÄfSL, som kom något år senare (prop. 2000/01:136, s. 16). Höjningen motiverades huvudsakligen av att den skäligen levnadsnivån skulle vara i harmoni med den skäligen levnadsnivå som föreslogs i propositionen för lagen om bostadstillägg till pensionärer (prop. 2000/01:140, s. 87). År 2009 höjdes nivån igen vilket motiverades med en mer generell ”satsning på ålderspensionärer”. Skatten sänktes för pensionärer, men eftersom ÄFS ej är skattepliktigt kompengades mottagarna av detta med en höjd skäligen levnadsnivå (prop. 2008/09:1, utgiftsområde 11). Slutligen höjdes

nivån som del av budgeten för 2022, vilket motiverades med att målgruppen var en av grupperna med minst ekonomiska marginaler och att de därför borde få en höjd disponibel inkomst (prop. 2021/22:1, utgiftsområde 11).

Tabell 2: Förändringarna av skälig levnadsnivå för ogifta och gifta pensionärer. Hur många prisbasbelopp per år som utgör skälig levnadsnivå. Summan delas med tolv för de månadsvisa utbetalningarna.

Skälig levnadsnivå	SOU 1999:97	ÄFS 2003	ÄFS 2009	ÄFS 2022
Ogift (prisbasbelopp)	1,22	1,294	1,3546	1,5357
Gift (prisbasbelopp)	1,01	1,084	1,1446	1,2353

Även om varje höjning var relativt liten har de sammantaget resulterat i en höjning om drygt 25 procent för ogifta och drygt 22 procent för gifta mellan 2003 och 2022 i förhållande till prisbasbeloppet. Detta kan jämföras med Riksnormen som sedan 2003, när ÄFS infördes, legat relativt oförändrad i förhållande till prisbasbeloppet där riksnorm och hushållskostnader för en person årligen har legat runt knappt ett prisbasbelopp. När den skäliga levnadsnivån för ÄFS preciserades 2003 var den cirka 30 procent högre än försörjningsstödets riksnorm och hushållskostnader för en person medan det med 2024 års biståndsnivåer skiljer drygt 45 procent. Gapet mellan ÄFS och ekonomiskt bistånd har därmed ökat sedan införandet av ÄFS.⁶

Även om den "skäliga levnadsnivå" som ÄFS-mottagarna erhåller är betydligt högre än den som gäller för klienter med ekonomiskt bistånd, är nivån för ÄFS fortfarande under EU:s fattigdomsgräns, det vill säga under 60 procent av medianinkomsten (EPRS, 2016). Även med BTP samt SBTP om 7 500 kr, det högsta som räknas inom skälig bostadskostnad, är ÄFS-mottagarens inkomster långt under 60 procent av medianinkomsten som 2022 var omkring 34 200 kr per månad (scb.se, 2). Enligt Pensionsmyndighetens (2016) beräkning hade 99,8 procent av ÄFS-mottagarna en inkomst under fattigdomsgränsen. ÄFS uppvisar med andra ord en bristande förmåga att föra mottagarna ur fattigdom även om det minskat gapet mellan deras inkomst och fattigdomsgränsen. Den skäliga levnadsnivån för ÄFS är även ett knappt prisbasbelopp per år lägre än beräkningen för garantipension (67 kap. 21–22 § SFB).

⁶ Det är dock viktigt att inte sätta ett likhetstecken mellan riksnormen och "skälig levnadsnivå" eftersom det ekonomiska biståndet även ska täcka behov utanför riksnormen (Socialstyrelsen, 2012). Dock kan en sådan jämförelse ge en fingervisning om biståndens nivå sinsemellan.

Slutsatser och diskussion

Slutsatserna av jämförelsen mellan de skäligen levnadsnivåer som definieras för ÄFS respektive ekonomiskt bistånd är att det finns skillnader i såväl utformning som storlek. För ÄFS kännetecknas den skäligen levnadsnivån av en generell ersättningsnivå som gäller alla mottagare medan det ekonomiska biståndet kännetecknas av en helhetssyn där de enskilda handläggarna och kommunerna har ett stort handlingsutrymme att operationalisera begreppet. Över tid har ÄFS nivå blivit mer generös jämfört med det ekonomiska biståndet. Den skäligen levnadsnivån för ÄFS och riksnormen för ekonomiskt bistånd var jämförbara 2003. Därefter skedde flera höjningar av den skäligen levnadsnivån för ÄFS i relation till riksnormen för ekonomiskt bistånd vilket medfört att mottagare av ÄFS i dagsläget får cirka 45 procent mer än en mottagare av ekonomiskt bistånd med samma hyreskostnad. Dock kvarstår att den skäligen levnadsnivån för ÄFS fortfarande är under EU:s fattigdomsgräns och därmed saknar förmåga att lyfta äldre ekonomiskt utsatta ur fattigdom.

Fattigvårdslogikens fyra principer (Panican & Ulmestig, 2017): (1) kategorisering av värdiga och ovärdiga fattiga, (2) tillskrivande av stigmatiserande och negativa egenskaper, (3) en lokal förankring och (4) stort tolkningsutrymme går att återfinna hos det ekonomiska biståndet och ÄFS, om än i olika grad.

Det ekonomiska biståndet präglas av motprestationer i form av kompetenshöjande verksamhet (4 kap. 4 § SoL; Govender, 2023) vilket inte är fallet för ÄFS. Mottagare av ÄFS har inga krav på motprestationer och behöver inte heller genomgå kontroller av om de hade kunnat undvika att hamna i behov av biståndet (prop. 2000/01:136). Det går dock att problematisera ifall ÄFS alltid utgör en skarp gräns i det avseendet. Som vi visar i en kommande artikel (Brauer m.fl., kommande) ställer vissa kommuner i praktiken lägre krav på försörjningsstödstagare nära pensionsåldern att vara aktiva i jämförelse med andra åldersgrupper, vilket motiveras av att den förra gruppen generellt har små möjligheter att få anställning. Dessa resultat indikerar att arbetslinjen i vissa kommuner avtar gradvis redan innan individen uppnår pensionsålder. En grundfråga här är hur samhället ska förhålla sig till individer där sannolikheten att finna arbete i praktiken är låg, där det bör vara tämligen okontroversiellt att inkludera blivande ÄFS-mottagare. I sitt remissvar till SOU 1999:97, Socialtjänst i utveckling, menade Föreningen Sveriges Socialchefer (2000) att åldersgränsen för ÄFS borde vara lägre än pensionsåldern, cirka 60 år. Detta förslag kan anses vara rimligt utifrån resonemanget att blivande ÄFS-mottagare har små möjligheter att finna arbete, vilket talar för att de bör undantas krav på aktivering. Samtidigt visar Bergmark (2000) att sådana krav även syftar till att upprätthålla arbetslinjen. Aktivering har därmed en avskräckande funktion i att motverka att individer nära pensionsåldern ansöker om ekonomiskt bistånd. Funktionen är inte i enlighet med nuvarande lagstiftning men har kommit att få ökad politisk legitimitet, inte minst genom idén om en "aktivitets-

plikt”, vilken framförts av både den rödgröna regeringskoalitionen under Magdalena Andersson och Tidöregeringen (Regeringskansliet, 2023).

Mottagare av ekonomiskt bistånd tillskrivs ofta negativa egenskaper som lättja eller på andra sätt som moraliskt klandervärdiga. De fattigas livsstil har historiskt setts som ett hot eller som ”smittsam” (Geremek, 1991; Qvarsell, 2018), vilket sedan 1990-talet manifesterats i ett upplevt behov av att aktivera biståndsmottagarna för att förebygga och åtgärda ”passivt biståndsmottagande” (se van Berkel m.fl., 2012). I materialet, eller i tidigare forskning, finns det dock inget som pekar på att en liknande tillskrivning av egenskaper skulle ske för mottagare av ÄFS. I propositionen för ÄFS (prop. 2000/01:136, s. 20, 32) uttrycks det bland annat att de äldre har lämnat ”förvärvsaktiv ålder” och att de därför bör undantas de regler om aktivering som mottagarna av ekonomiskt bistånd omfattas av. ÄFS beskrivs som en rättighet som den äldre kan få ifall hen inte kan försörja sig genom pension eller andra inkomster. Den äldre tillåts även ha ett visst sparad kapital och egenägt boende, vilket medför att hen inte behöver vara helt barskrapad för att kunna beviljas biståndet (97 kap. 6 § SFB; prop. 2000/01:136, s. 32). Den stigmatisering som flera som söker ekonomiskt bistånd upplever (se Angelin, 2009) beskrivs inte som lika påtaglig för mottagarna av ÄFS i Albertssons (2008) material. Dock kvarstår att ÄFS är ett behovsprövat stöd och då finns ett kontinuerligt behov av att söka biståndet, även om 12-månadersperioderna medför att det inte behöver göras lika ofta som med ekonomiskt bistånd.

Till skillnad från det ekonomiska biståndet där den kommunala anknytningen är stark, handläggs ÄFS av den statliga Pensionsmyndigheten och finansieras via den statliga budgeten. Som Albertsson (2008) tar upp går ÄFS-mottagarna miste om kontakten med socialsekreteraren och det går att argumentera för att en helhetssyn förloras när bemötandet flyttas från det professionella sociala arbetet (Jönsson, 2023) till centraliserad och mer standardiserad handläggning. Att kommunen fortfarande utgör det yttersta skydds nätet innebär att ÄFS är en rättighet som kan kompletteras med kommunens ekonomiska bistånd vid behov. Detta yttersta skydds nät gäller samtidigt alla oavsett vilka andra inkomster de har, men den relativt låga nivån på ÄFS kan medföra att dessa äldre måste uppsöka kommunen i högre grad jämfört med de som kvalificerat sig till det ordinarie pensionssystemet. Även om cirka 4 000 personer över pensionsålder (Socialstyrelsen, 2023) får ekonomiskt bistånd årligen, finns det oss veterligen inte några uppgifter om hur många som söker. I Albertssons (2008, s. 64) studie vittnar flera ÄFS-mottagare om att de sökt kompletterande stöd från kommunen men fått avslag eftersom ”man tillhör Försäkringskassans system”. En studie av Gustafsson (2002), innan ÄFS trädde i kraft, visade att potentiella mottagare av ekonomiskt bistånd över 55 var de som var minst benägna att söka trots att de kunde vara berättigade.

Slutligen präglas det ekonomiska biståndet av ett påtagligt handlingsutrymme.

SoL är en målinriktad ramlag och fokuserar på vad arbetet *bör* uppnå snarare än *hur* arbetet ska bedrivas, vilket ger både kommunen och de enskilda handläggarna ett betydligt handlingsutrymme. Något som kan kopplas till en större variation av beslut handläggare sinsemellan och därmed mindre förutsägbarhet (Stranz, 2007) såväl som en förmåga att se till den ansökandes individuella situation (Albertsson, 2008; Jönsson, 2023). SFB är en mer rättighetsbetonad lag som inte ger samma handlingsutrymme för handläggarna utan syftar snarare till att handläggningen ska kunna gå smidigt och enkelt. I propositionen rörande ÄFS motiveras den något högre skäligenlevnadsnivån med att det ska vara enkelt att handlägga (prop. 2000/01:136, s. 26; SOU 1999:97, s. 24, 386) snarare än att det skulle vara för den äldres bästa eller för att gruppen skulle ha utökat behov. Dock motiveras senare höjningar av den skäligenlevnadsnivån (prop. 2008/09:1, s. 87; prop. 2021/22:1, utgiftsområde 1) med att det skulle gagna den äldre.

Mottagarna av ÄFS torde få mer enhetliga bedömningar genom den centraliserade handläggningen och eftersom SFB ej har samma ramlagskaraktär som SoL. Eftersom handläggningen av ÄFS inte har analyserats i någon vetenskaplig studie, finns det dock en osäkerhet kring om så faktiskt är fallet och det finns ett behov att studera detta vidare.

ÄFS följer inte fattigvårdslogiken i samma utsträckning som det ekonomiska biståndet, men eftersom mottagarna av ÄFS kategoriseras som fattiga utifrån EU:s definition (EPRS, 2016), går det att förstå biståndet som en fattigvård med mindre inslag av fattigvårdslogik. ÄFS saknar därmed förmåga att lyfta de äldre ur fattigdom, men kan medföra en mindre villkorad tillvaro. De äldres rätt till stödet blir därmed starkare än det ekonomiska biståndet som helt och hållet vilar på fattigvårdslogiken. Samtidigt blir mottagarna av ÄFS mer ekonomiskt utsatta än de av sina jämnåriga som får full garantipension eftersom garantipensionens utbetalningar är nästintill ett fullt prisbasbelopp per år högre än för ÄFS (67 kap. 21–22 § SFB).

ÄFS kan liknas vid en social rättighet av juridisk karaktär eftersom SFB har en tydlig *lagprecisering*, beslutet är *överklagningsbart* och det finns en tydlig *materialisering* i hur biståndet betalas ut till mottagaren (Panican & Ulmestig, 2016). Dock finns det aspekter i denna rättighet som kan problematiseras. Som Albertsson (2008) tar upp upplevde flera av de äldre det svårt att navigera i de statliga systemen jämfört med den personliga kontakt de hade med socialarbetare i kommunen. Det relativt höga mörkertal som uppskattas för ÄFS (RIR 2013:7, 2019:22) pekar mot att flera som har denna rättighet inte är medvetna om den. Rättigheten kan därigenom bli utkrävningsbar i teorin, men i praktiken svår för de äldre att utkräva.

Det ekonomiska biståndet har alltid haft ambitionen att täcka enskildas tillfälliga behov av ekonomiskt stöd, samtidigt har nästan hälften av hushållen ekonomiskt bistånd i mer än 10 månader (Socialstyrelsen, 2024). För de som har ÄFS är tanken

att biståndet kommer att vara under resten av livet eftersom dessa personer har svårt att hitta andra sätt att försörja sig. Thelin (2013) tar upp hur pensionärer ibland köper lotter, söker fonder eller yrkesarbetar för att få extrainkomster, men att det ofta inte ger större utdelning. Eftersom ÄFS är behovsprövat kan en sådan inkomst medföra att biståndet minskar i samma omfattning. För mottagarna av ÄFS liknar biståndet därmed en rättighet till, eller dom om, livslång fattigdom och en utestängning från den "tredje åldern" (Laslett, 1989). Den äldre kan mycket väl ha hälsan och tiden att uppnå sina livsmål men kommer inte att ha de ekonomiska medlen som behövs för detta.

Införandet av ÄFS bör ses som ett stärkande av den äldres skydd, framför allt eftersom kommunens yttersta skyddsnät inte upphörde vid implementeringen. De äldre har en skälig levnadsnivå som ligger över mottagarna av ekonomiskt bistånd och de har rätt att äga bostad och fordon samt en viss rätt att ha sparat kapital. Dock går det samtidigt att se att mottagarna av äldreförsörjningsstöd inte har samma rättigheter som övriga pensionärer eftersom delar av fattigvårdslogiken kvarstår trots införandet av ÄFS.

Mycket tyder på att ÄFS kan bli en alltmer betydande del av Sveriges socialförsäkringssystem eftersom fler utlandsfödda uppnår pensionsålder. Det finns därmed goda skäl till att studera det här biståndet mer framöver.

Referenser

- Albertsson, M. (2008) *Från socialbidrag till äldreförsörjningsstöd: en reform ur äldre invandrades perspektiv*. Lic.-avh. Växjö: Växjö universitet.
- Aldén, L. & Hammarstedt, M. (2014) *Integration of immigrants on the Swedish labour market: recent trends and explanations*. Växjö: Linnéuniversitetet.
- Angelin, A. (2009) *Den dubbla vanmaktens logik: en studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. Diss. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Angelin, A., Hjort, T. & Salonen, T. (2014) Lokala handlingsstrategier för skäliga levnadsvillkor: reflektioner utifrån Malmökommissionens studier om försörjningsstödet och barns fattigdom. *Sociomedical tidskrift*, 91(5): 480–488.
- Bergmark, Å (2000) Med vilken måttstock? Om valet av kriterier vid utvärdering av arbete med socialbidrag. I: A. Puide (red.) *Socialbidrag i forskning och praktik*. Stockholm: Förlagshuset Gothia AB.
- Bergmark, Å. & Minas, R. (2007) Decentraliserad välfärd eller medborgerliga rättigheter? Om omfördelning av makt och ansvar mellan stat och kommun. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 14(2–3). doi: 10.3384/SVT.2007.14.2-3.2587
- Blomqvist, P. & Palme J. (2020) Universalism in welfare policy: the Swedish case beyond 1990. *Social Inclusion*, 8(1): 114–123. [https://doi.org/10.17645/si.v8i1.2511].
- Boréus K. & Bergström, G. (2005a) Innehållsanalys. I: G. Bergström & K. Boréus (red.) *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Boréus K. & Bergström, G. (2005b) Argumentationsanalys. I: G. Bergström & K. Boréus (red.) *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Brauer, J., Panican, A. & Jönsson, A. (kommande) *Aktivera eller parkera? Om försörjningsstödstagare nära pensionsålder*. Artikelmanuskript i förberedelse.
- Broström, L. (2015) *En industriell reservarmé i välfärdstaten: arbetslösa socialhjälpstagare 1913–2012*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Dir. 1998:70. *Tilläggsdirektiv till Utredningen om översyn av vissa frågor rörande socialtjänstlag och socialtjänstens uppgifter*.
- Edebalk, P.G. & Olsson, M. (2010) Poor relief, taxes and the first universal pension reform: the origins of the Swedish welfare state reconsidered. *Scandinavian Journal of History*, 34(4): 391–402. [http://dx.doi.org/10.1080/03468755.2010.491635].
- Ekberg, J. & Lindh, T. (2011) Pensionsreformen och invandrarna. *Ekonomisk debatt*, 39(5): 33–40.
- Ekberg, J. & Lindh, T. (2013) Immigrants in the old-age pension system: the case of Sweden. *International Migration*, 52(5): 5–14. [https://doi.org/10.1111/imig.12117].
- EPRS (2016) *Poverty in the European Union: the crisis and its aftermath*. Bryssel: EPRS.
- Föreningen Sveriges Socialchefer (2000) *Remissvar på SOU 1999:97*.
- Gajda, R. & Je ewska-Zychowicz, M. (2021) The importance of social financial support in reducing food insecurity among elderly people. *Food Security*, 13: 717–727. [https://doi.org/10.1007/s12571-021-01151-1].
- Geremek, B. (1991) *Den europeiska fattigdomens betydelse*. Stockholm: Ordfront.
- Govender, L. (2023) *Crumbs from the rich man's table? Municipal labour market policies and recognition of welfare recipients in Sweden*. Diss. Växjö: Linnéuniversitetet.
- Gustafsson, B. (2002) Assessing non-use of social assistance. *European Journal of Social Work*, 5(2): 149–158. [https://doi.org/10.1080/03069887700760181].

- Gustafsson, B., Jakobsen, V., Mac Innes, H., Pedersen, P.J. & Österberg, T. (2022) Older immigrants: new poverty risks in Scandinavian welfare states? *Journal of Ethnic and Migrations Studies*, 48(19): 4648–4669. [https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.2011176].
- Gustafsson, B.A., Mac Innes, H. & Österberg, T. (2017) Age at immigration matters for labor market integration: the Swedish example. *IZA Journal of Migration*, 7(1): 1–23. [https://doi.org/10.1186/s40176-017-0087-1].
- Gustafsson, B., Mac Innes, H. & Österberg, T. (2019) Older people in Sweden without means: on the importance of age at immigration for being "twice poor". *Ageing & Society*, 48(19), 4648–4669. [https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.2011176].
- Harrysson, L., Montesino, N. & Werner, E. (2016) Preparations for retirement in Sweden: migrant perspectives. *Critical Social Policy*, 36(4): 531–550. [https://doi.org/10.1177/02610183166380].
- Heisig, J.P., Lancee, B. & Randl, J. (2018) Ethnic inequality in retirement income: a comparative analysis of immigrant–native gaps in Western Europe. *Ageing & Society*, 38(10): 1963–1994. [https://doi.org/10.1017/S0144686X17000332].
- Hussénus, K. (2019) Intersectional patterns of social assistance eligibility in Sweden. *Nordic Social Work Research*, 11(1): 19–33. [https://doi.org/10.1080/2156857X.2019.1601636].
- ISF (2022) *Pensionsmyndighetens handläggning av bostadstillägg: en granskning av arbetssätt, prioriteringar och resultat*. Göteborg: Inspektionen för socialförsäkring.
- Jönsson, A. (2023) *Professionellt pappersgöra: att bemästra ett komplext handlingsutrymme i beslutstexter om ekonomiskt bistånd*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Kjellbom, P. (2016) Ekonomiskt bistånd vid hyresskulder. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 22(2). [https://doi.org/10.3384/SVT.2015.22.2.2349].
- Laslett, P. (1989) *A fresh map of life: the emmergence of the third age*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Nybohm, J. (2016) Vilket resultat har socialtjänstens aktivering av socialbidragstagare? *Socialvetenskaplig tidskrift*, 21(1). [https://doi.org/10.3384/SVT.2014.21.1.2428]
- Panican, A. & Ulmestig, R. (2016) Social rights in the shadow of poor relief: social assistance in the universal Swedish welfare state. *Citizenship Studies*, 20(3–4): 475–489.
- Panican, A. & Ulmestig, R. (2017) Bekämpa fattigdomen – men med mer av samma fattigvårdslogik? Foucaults pendel. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 119(3): 599–612.
- Park, S-M. & Moon, S-S. (2016) Elderly Koreans who consider suicide: role of health care use and financial status. *Psychiatry Research*, 244 (juli): 345–350. [https://doi.org/10.1016/j.psychres.2016.04.055].
- Pensionsmyndigheten (2016) *Äldreförsörjningsstödets utveckling över tid*. Stockholm: Pensionsmyndigheten.
- Pensionsmyndigheten (2022) *Åtgärdsplan för handläggning av bostadstillägg: svar på regeringsuppdrag*. Stockholm: Pensionsmyndigheten.
- Pensionsmyndigheten (2023) *Årsredovisning 2022*. Stockholm: Pensionsmyndigheten.
- Prop 1990/91:119 *Särskilt kommunalt bostadstillägg till folkpension*.
- Prop 1993/94:173 *Bostadstillägg till pensionärer*.
- Prop. 2000/01:80 *Ny socialtjänstlag*.
- Prop. 2000/01:136 *Äldreförsörjningsstöd*.
- Prop. 2000/01:140 *Reformerade regler för bostadstillägg till pensionärer*.
- Prop 2008/09:1 *Budgetpropositionen för 2009*.
- Prop 2008/09:200 *Socialförsäkringsbalk*.
- Prop 2021/22:1 *Budgetpropositionen för 2022*.

- Qvarsell, R. (2018) De fattigas vård i 1910-talets Sverige. I: H. Swärd (red.) *Bedöma och åtgärda fattigdom: om välfärdens skiljelinjer och samhällets yttersta skyddsnät*. Lund: Studentlitteratur.
- Rakhimova, N. (2018) Aging with financial insecurity: social resilience and adaptation in urban areas of the United States. *Natural Resources Forum*, 42(4): 227–272. [<https://doi.org/10.1111/1477-8947.12160>].
- Regeringskansliet (2023) *Uppdrag att utreda aktivitetsplikt: deltagande i heltidsaktiviteter för rätt till försörjningsstöd (S 2022:E)*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Riksförsäkringsverket (2002) *Bostadstillägg till pensionärer och äldre försörjningsstöd*. Stockholm: Riksförsäkringsverket.
- RIR 2013:7 *Bostadstillägg och äldre försörjningsstöd till pensionärer – när förmånerna fram?* Stockholm: Riksrevisionen.
- RIR 2019:22 *Mörkertal inom bostadstillägget*. Stockholm: Riksrevisionen.
- Skogens, L. (2005) Socialsekreterares bedömningar – finns någon form av konsensus? *Socialvetenskaplig tidskrift*, 12(4): 328–344. [<https://doi.org/10.3384/SVT.2005.12.4.2615>].
- SOSFS (2013:1) *Socialstyrelsens allmänna råd om ekonomiskt bistånd*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1999:97 *Socialtjänst i utveckling*.
- SOU 2020:47 *Hållbar socialtjänst: en ny socialtjänstlag*.
- Socialstyrelsen (2009) *Normer för ekonomiskt bistånd (socialbidrag) – 1985–2005*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012) *Kartläggning om skälig levnadsnivå: överensstämmelse mellan SOSFS 2003:5 och kommunernas styrdokument för ekonomiskt bistånd*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2021) *Ekonomiskt bistånd: handbok för socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2023) *Försörjningshinder och ändamål med ekonomiskt bistånd år 2022*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2024) *Statistik om ekonomiskt bistånd 2023*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Stranz, H. (2007) *Utrymme för variation: om prövning av socialbidrag*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Stranz, H., Karlsson, P. & Wiklund, S. (2017) The wide-meshed safety net: decision-making on social assistance eligibility in Sweden. *European Journal of Social Work*, 20(5): 711–723. [<https://doi.org/10.1080/13691457.2016.1255596>].
- Svensson, K. & Åström, K. (2013) The field of social regulation: how the state creates a profession. *Professions and Professionalism*, 3(2). [<https://doi.org/10.7577/pp.557>].
- Tanskanen A., Kallio, J. & Danielsbacka, M. (2018) Should the family or the state provide support for the elderly people? Findings from a two-generational Finnish study. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 39(1/2): 135–155. [<https://doi.org/10.1108/IJSSP-06-2018-0102>].
- Thelin, A. (2013) *Äldrefattigdom: ekonomisk utsatthet i yngre ålderspensionärers vardag*. Diss. Växjö: Linnéuniversitetet.
- Torres, S. (2002) Att invandra till Sverige på äldre da'r: integrationsmöjligheter för "sent-i-livet"-invandrarna. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 9(4). [<https://doi.org/10.3384/SVT.2002.9.4.2784>].
- Ulmestig, R. & Marston, G. (2015) Street-level perceptions of procedural rights for young unemployed people: a comparative study between Sweden and Australia. *Social Policy & Administration*, 49(3): 394–411. [<https://doi.org/10.1111/spol.12085>].
- van Berkel, R., de Graaf, W. & Sirovátka, T. (2012) Governance of the activation policies in Europe. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 32(5/6): 260–272.

Wörlén, M. (2016) Att prioritera i socialtjänsten: om kommunalt handlingsutrymme och beslutsfattande. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 17(1). [<https://doi.org/10.3384/SVT.2010.17.1.2486>].

Lagar

SFS 1946:431. *Lag om folkpensionering.*

SFS 1959:291. *Lag om försäkring för allmän tilläggspension.*

SFS 1991:162. *Lag om särskilt bostadstillägg till folkpension.*

SFS 1994:308. *Lagen om bostadstillägg till pensionärer.*

SFS 2001:453. *Socialtjänstlag.*

SFS 2001:853. *Lag om äldreförsörjning.*

SFS 2010:110. *Socialförsäkringsbalk.*

SFS 2023:323. *Förordning om riktålder för pension för år 2029.*

Internetsidor

Pensionsmyndigheten.se (1) [<https://www.pensionsmyndigheten.se/statistik-och-rapporter/statistik/aldre-statistik-om-pension> Hämtat: 2023-09-25].

Pensionsmyndigheten.se (2) [<https://www.pensionsmyndigheten.se/statistik-och-rapporter> Hämtat: 2024-02-21].

Pensionsmyndigheten.se (3) [<https://www.pensionsmyndigheten.se/for-pensionarer/ekonomiskt-stod/ansok-om-aldreforsorjningsstod> Hämtat: 2023-09-28].

SCB (1). *Utrikes födda i Sverige.* [<https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/utrikes-fodda-i-sverige/#utrikes-fodda-per-alder> Hämtat: 2024-03-06].

SCB (2) *Medianlöner i Sverige.* [<https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/utbildning-jobb-och-pengar/medianloner-i-sverige/> Hämtat: 2024-04-03].

Forum: Tove Samzelius

Om viljan att veta (eller inte)

– en essä om fattigdom, moderskap och motstånd

Tove Samzelius är lektor vid Institutionen för socialt arbete, Malmö universitet.

Kontakt: tove.samzelius@mau.se

Det etiska ansvaret

Under flera års tid besökte jag regelbundet de platser som de mest utsatta människorna i det svenska samhället förpassas till när de inte lyckas ta sig in på en alltmer svåråtkomlig, segmenterad och segregerad bostadsmarknad. Det var campingplatser, härbärgen, vandrarhem, hotell, möjliga villor med en familj i varje rum, inneboende i slitna lägenheter i miljonprogramsområden som hyrs ut svart till ockerhyror. I industriområden, gamla serviceboenden, ombyggda kontorslokaler och baracker lever människor under förhållanden som de flesta etablerade svenskar inte ens kan föreställa sig. Människor med svår missbruksproblematik, psykiska sjukdomar, föräldrar, ofta ensamstående mammor, och barn delar ibland samma korridorer, kök och badrum. Sophia, en mamma till två barn, berättade för mig hur det kändes att leva under dessa förhållanden:

Det är som att fly en eld hela tiden. Vi är här nu men sen måste vi packa våra väskor och flytta till en ny plats. Igen och igen. Barnen känner sig inte trygga. Allt vi har är våra kläder. Efter några månader måste vi packa våra kläder igen och flytta. Min dotter frågar mig om och om igen: "När ska vi få en lägenhet som alla andra. Hur länge ska det vara så här?"¹

Jag skrev om hur denna verklighet drabbar barnfamiljer för första gången i en rapport publicerad av Rädda Barnen år 2017 (Samzelius, 2017). Den gav upphov till politiska debatter och rubriker i tidningar. Jag blev inbjuden att prata i TV. Vår nuvarande stadsminister, Ulf Kristersson, sa: "I ett välfärdsland som Sverige ska ingen behöva bli hemlös, speciellt inte barn (Edblom & Mohlin, 2018). Sen blev det tyst. Men bakom rubriker som: "Narkotika, vapen och sexhandel – här har hotellen tagits över av kriminella" (Pan m. fl., 2023) finns samma platser kvar. Förutom de kriminella, som utnyttjar att hotellen ofta är obemannade, bor fortfarande de människor som inte släpps in i samhällsgemenskapen här, tillfälligt. Privata entreprenörer utan skrupler har fått fritt spel att tjäna pengar på samhällets bakgård. Något som de som tvingas leva där känner till alltför väl. Nyligen blev jag kontaktad av en av de boende på ett av dessa hotell som hade hört talas om min forskning. Hon undrade varför det inte görs någon tillsyn av myndigheter. Det är ju trots allt ofta kommunerna som betalar. "Bryr de sig inte?" undrade hon.

Hemlöshet är både en orsak till, och en av de mer extrema följderna av, fattigdom. Att skriva om, och studera fattigdom, menar den brittiske professorn Ruth Lister (2020), innebär också ett etiskt ansvar i relation till de människor som är personligt berörda. Därför, påpekar hon, är det också viktigt att bekräfta att det även finns en

1 Citaten i texten är tidigare publicerade på engelska i författarens avhandling (Samzelius, 2020).

expertis som är erfarenhetsbaserad utöver de traditionella former av expertis som förknippas med vetenskaplig forskning om fattigdom. Ruth Lister har, liksom jag själv, en bakgrund inom det brittiska civilsamhället. I hennes inflytelserika bok om fattigdom (Lister, 2004, 2020) framhäver hon hur viktig hennes historia som medarbetare i organisationen *Child Poverty Action Group* var för hennes konceptualisering av fattigdom – den fördjupade förståelsen för vad fattigdom gör med, och mot, människor och samhällen. Hon nämner också *The UK Coalition Against Poverty* och dess initiativ *The Commission on Poverty, Participation and Power* som var ett ambitiöst deltagande kunskapsprojekt som handlade om att belysa och fördjupa förståelsen för hur fattigdom, social orättvisa och ojämlika maktförhållanden upplevs av dem som är drabbade (del Tufo & Gaster, 2002).

När *New Labour*, under Tony Blairs ledning, i slutet av 1990-talet föreslog reformer av det stöd som ensamstående föräldrar och deras barn fick av den brittiska staten engagerade sig Lister aktivt i den motståndskampanj som drevs av organisationer som representerade de berörda (Dobrowolsky, 2010). Som forskare, skriver hon, har vi ett politiskt och moraliskt ansvar att påvisa när sättet som vårt samhälle är organiserat ger upphov till lidande och nöd (Lister, 2020). Några av de personer med levda erfarenheter som Ruth Lister mötte när hon deltog i kommissionens arbete och i kampanjen mot nedskärningarna var medlemmar i *Single Parent Action Network* (SPAN). Det är en brittisk gräsrotsorganisation startad i Bristol 1990 av medlemmar i Bristol One Parent Project (BOPP) med syfte att bedriva politisk påverkan, skapa nätverk och organisera självhjälp på sina egna villkor, inom och över lokala och nationella gränser (Barke m.fl., 2024).

Jag kom själv i kontakt med SPAN i början av 2000-talet när jag levde som ensamstående mamma i det område där organisationen en gång startade och fortfarande hade sitt säte. Mellan 2006 och 2015 var jag anställd av SPAN. Först arbetade jag med föräldrastöd, en stödlinje och deltagande forskning. Sedan var jag under många år ansvarig för ett utbildnings- och socialt center som också erbjöd barnomsorg. Centret låg i ett av Storbritanniens fattigaste områden, präglad av droger och kriminalitet, men också glädje, kärlek och omsorg. Människans komplexitet var synlig överallt, det fula, det vackra, det svårförstådda. Det var, och är, fortfarande en del av mig. Det är den plats där jag har bott längst i hela mitt liv, där mina barn är födda, där min man är uppväxt och där många av mina nära vänner finns kvar.

När jag påbörjade arbetet med min avhandling, *A vicious circle of silent exclusion: family homelessness and poverty in Sweden from a single-mother perspective*, blev mina erfarenheter från Storbritannien en källa till kritiska frågeställningar och en jämförande blick på marginaliserande och exkluderande processer i Sverige (Samzelius, 2020). Jag såg likheter och skillnader som jag ville förstå. I avhandlingen lyfter jag också fram hur kombinationen av levda erfarenheter, praktikbaserad kunskap, tidi-

gare empirisk forskning och teori kan skapa förutsättningar för alternativa insikter och infallsvinklar (Krumer-Nevo, 2005). I denna essä vill jag vidareutveckla mitt resonemang i relation till forskning om fattigdom och den bredare förståelsen för vad fattigdom *är och* vad den *gör* med människor i det svenska samhället i dag. Jag kommer att röra mig mellan Storbritannien och Sverige, mellan socialpolitiska förändringar och levda erfarenheter, mellan teori och praktik.

Från siffror till människor

2015, samma år som jag flyttade till Sverige, publicerade Ann-Marie Ljungberg (2015) boken *I fallinjen: en essä om prekär feminisism*. Den handlade om att vara en ensamstående mamma i ett samhälle där feministiska frågor formuleras utifrån ett medelklassperspektiv och ett tvåsamhetsideal. Eller som Judith Kiros (2015) uttryckte det: ”hon skriver in de ensamma mammorna i centrum och envisas med att stanna där, i det prekära, det fattiga, det ensamma. Det kanske är dags för politikerna – och den breda rörelsen – att göra det samma”. Jag hittade Ljungbergs bok av en slump när jag tittade efter feministiska perspektiv på den svenska välfärdsstaten i bokhyllorna på stadsbiblioteket i Stockholm. Hon skrev om sina erfarenheter från gruppen *Enastående föräldrar*, om att hjälpa varandra, om att leva under prekära förhållanden som gör det svårt att planera för framtiden. Att lösa vardagens praktiska livsomständigheter blir viktigare än att tänka på sin framtida pension. Jag kände igen mig i Ljungbergs text, där de ensamstående mammorna varken var offer eller ”fallna kvinnor”, de var människor som gjorde sitt bästa utifrån den situation de befann sig i. De var också kvinnor vars livsvillkor var osynliggjorda i den samtida svenska jämställdhetspolitiken (Samzelius, 2022).

Det är framför allt i statistiska redogörelser om fattigdom och ojämlikhet som de ensamstående mammorna, i synnerhet de som har utrikes bakgrund, synliggörs. I Försäkringskassans (2023) årliga rapporter om barnhushållens ekonomi kan vi till exempel se att andelen utrikesfödda ensamstående kvinnor med barn med en relativ låg ekonomisk standard har ökat från cirka 20 procent till 60 procent sedan slutet av 1990-talet. I samma grupp har 25 procent en låg inkomststandard, vilket betyder att de har så låga inkomster att de skulle kunna vara berättigade till försörjningsstöd om de söker. Statistiken visar också att den ekonomiska utsattheten är högre bland de som inte förvärsarbetar och att behovsprövade bidrag är viktiga för att många ensamförsörjande hushåll med barn ska klara sig. Tapio Salonen (2019, s. 5) konstaterar att ”den ekonomiska familjepolitiken i allt lägre utsträckning utjämnar de växande inkomstskillnaderna bland barnfamiljer och uppvisar en allt svagare fattigdomsbekämpande förmåga”. Kunskapen som förmedlas genom statistiska analyser är viktig eftersom den synliggör trender, förändringar över tid och vilka grupper i samhället

som är mest sårbara. Men som Lister (2015) påpekat, om vi ska förstå *erfarenheten* av fattigdom måste vi också röra oss bortom statistiken.

Lister (2020) talar om ett "fattigdomshjul" där navet är den materiella kärnan, eller "det oacceptabla umbärandet", och fälgen representerar de relationella eller symboliska aspekterna av fattigdom. Hon menar att materiella behov även är socialt och kulturellt definierade. Hur ett samhälle ser på vad som räknas som ett "oacceptabelt umbärande" och hur det ska åtgärdas styrs både av normer och vad som ses som normala behov i ett samhälle vid en viss tidpunkt. Det är alltså föränderligt över tid, förhandlas och tolkas av det omgivande samhället inom den relationella eller symboliska sfären. Hur fattigdom förstås av de som besitter makt i ett samhälle samt hur de ser på de människor som är drabbade har en betydelse för vilken typ av åtgärder som förespråkas. Det påverkar också hur de människor som lever i fattigdom upplever kontakter och möten med andra. Lister (2013, s. 12) skriver att fattigdom inte bara handlar om det ekonomiska utan också om

... skamliggörande sociala relationer, nedbrytande för mänsklig värdighet och utveckling, som upplevs i samspelet med samhället i stort och i det sätt på vilket människor i fattigdom talas om och behandlas av politiker, tjänstemän, yrkesverksamma, media och ibland akademiker.

För att tydligare se de mönster som visar sambandet mellan teoretiska, epistemologiska och etiska antaganden å ena sidan, och praktiskt socialt arbete med människor som lever i fattigdom å andra sidan har Michal Krumer-Nevo (2020) föreslagit att vi behöver "tänka paradigmiskt". Hon menar att det är viktigt att beakta de grundläggande idéer och principer som kopplar samman vår förståelse för verkligheten (ontologi), vad som värderas som kunskap och hur denna uppnås (epistemologi) samt etik (axiologi). En sådan ansats tvingar oss att reflektera över mer fundamentala frågeställningar och sedan koppla dessa till den praktik som förespråkas. Hur kan vi förstå fattigdom? Vad kännetecknar människor som lever i fattigdom? Vilken sorts kunskap har vi behov av när vi arbetar med människor som lever i fattigdom? Vilken är den etiska motiveringen för vårt praktiska arbete? Hur kan vi bäst skapa förutsättningar för en förändring?

Den villkorade välfärden

I samband med *New Labours* partikongress 1997 skrev 54 brittiska professorer i socialpolitik ett öppet brev som publicerades i *the Financial Times*. De uttryckte sin oro för att Labours nya strategi för att "tackla social utestängning" skapade en falsk dikotomi mellan en betoning på "avlönat arbete och utbildning" å ena sidan och "en

direkt förbättring av levnadsstandarden för dem som lever i fattigdom” å den andra (Lister, 1998). Att arbete är viktigt var det ingen som motsatte sig, däremot menade man att det också var viktigt att angripa den ojämlika inkomstfördelningen och de otillräckliga bidragsnivåerna, arvet efter Margaret Thatchers nedmontering av den brittiska välfärdsstaten. Annars, varnade forskarna, var risken stor att politikernas ambitioner att ”bryta utanförskapet” skulle misslyckas. De var också kritiska till det politiska anammandet av en USA-inspirerad retorik om att gå från ”bidragsberoende” till arbete och om den aktive medborgaren som tog ett eget ansvar. Idén om att bidrag och arbete är varandras motpoler och att det handlar om ett nollsummespel (Clarke, 2005).

Under samma tidsperiod uttryckte också svenska forskare oro för hur genomgripande förändringar av det svenska välfärdssystemet skulle komma att påverka olika grupper i samhället (Sunesson m.fl., 1998). Bland annat lyftes farhågan att utvecklingen mot en residual välfärdsmodell hotade ”den klassiska alliansen mellan kvinnor och välfärdsstaten” (s.19). Ny former av selektivitet var märkbara i alla skikt av välfärdsstaten och forskarna menade att förskjutningen från ett fokus på allmän social trygghet och försäkringsbaserad välfärd till lokal behovsprövning riskerade att leda till en ”återstigmatisering av arbetslöshet”. Även i Sverige var tanken att vi skulle få bukt med passivitet och bidragsberoende genom aktivering och ett fokus på autonomi. Det introducerades av Socialdemokraterna och eskalerades av Alliansen under 2000-talet. De arbets sökande skulle få ”hjälp att hjälpa sig själva”, att ”bryta utanförskapet” och att frigöra sina egna resurser. Detta blev början till en gradvis förskjutning från en grundläggande rätt till skäligen levnadsnivå till plikten att ”göra rätt för sig” (Dahlstedt, 2008). Att aktiveringskraven saknade stöd i forskning tog politikerna ingen notis om (Bergmark, 1996).

I början av 2000-talet var jag doktorand i sociologi vid universitetet i Bristol och undervisade bland annat i familjesociologi. Det var då som jag först blev bekant med de teoretiker som förknippats med de amerikanska välfärdsreformerna som genomfördes av Bill Clinton 1996 och som sedermera kom att inspirera brittiska och även svenska politiker. Under 1990-talet bjöds Charles Murray (1984) till Storbritannien vid flertalet tillfällen för att dela sina tankar om den ”nya underklassen” – de farliga och alienerade fattiga som hotade den moraliska ordningen. Ogifta ensamstående mödrar och frånvarande, ofta svarta, fäder blev symboliska slagträn i den politiska debatten (Wacquant, 2004). Även den amerikanske statsvetaren Lawrence Mead (1997, s. 2) bjöds in för att förklara att den sociala frågan inte längre handlade om ekonomisk jämlikhet utan om ”bidragsberoende hos de fattiga”. Han menade att lösningen var motprestationer och bestraffningar av dem som inte levde upp till de villkor som ställdes av staten. För ”de” var inte som ”oss”, utan krav skulle de inte anstränga sig.

Samtidigt som jag läste uppsatser om hur ogifta, ensamstående mödrar bidrog till samhällets förfall kämpade jag med att få den egna tillvaron att gå ihop. Jag var ensamstående, levde på en låg inkomst och bodde i ett område där våldsamma gänguppställningar just tagit fart på nytt. På nätterna låg jag vaken och lyssnade på polishelikoptrar som surrade över husen. Min lägenhet var full med mögel som gjorde min dotter sjuk. Luftrörskatarrer och eksem som blev infekterat. Även om jag försökte upprätthålla en fasad utåt blev jag djupt påverkad av det förakt mot ensamstående mammor och deras barn som genomsyrade de texter jag läste. Jag kände mig ofta bitter, arg och frustrerad under den här tiden. Tillsammans med stressen, tidsbristen, tröttheten och känslan av misslyckande blev det för mycket. Jag hoppade av. Jag hankade mig fram på olika timanställningar och deltidsjobb, som lärare på kvällskurser i sociologi för vuxna och som administratör. En dag på min dotters förskola fick jag syn på en broschyr från SPAN om en *career coaching*-kurs. Jag anmälde mig och fick samtidigt veta att de sökte en medarbetare för en deltidstjänst för att arbeta med ett föräldrastödsprogram. Jag sökte, fick jobbet och blev kvar i organisationen i ett decennium.

Under dessa år stod ensamstående föräldrar i centrum för de omfattande välfärdsreformer som initierades av *New Labour* och intensifierades av koalitionsregeringen efter maktövertaget 2010. Å ena sidan kunde vi i realtid följa hur de familjer som kom till våra verksamheter påverkades direkt i sitt vardagsliv av olika faser i implementeringen av reformerna. Något som vi dokumenterade i rapporter och genom forskningssamarbeten (Giullari, 2007; Haux m.fl., 2012; Dewar, 2013; Cohen m.fl., 2017). Å andra sidan upplevde vi som arbetade med att organisera utbildning, barnomsorg och andra former av stöd hur villkor för samarbeten, styrning, uppföljning och finansiering förändrades. Ett sådant exempel är introduktionen av *The Work Programme* som speglade Meads visioner om motprestationer och bestraffningar för att skapa incitament. Inte helt olikt de system som vi i dag har i Sverige.

En annan förändring var introduktionen av så kallade *parenting orders*, domstolsbeslut som med tvång skulle få föräldrar att ta ansvar för sina barn, till exempel genom obligatoriskt deltagande i föräldrautbildningar. För gräsrotsorganisationer som under många år arbetat nära människor som levde i fattigdom och som hade deras förtroende blev det allt svårare att ge det stöd som vi såg att människor behövde (House of Commons Work and Pensions Committee, 2012). Pengarna gick i stället till stora privata företag som lovade regeringen att de snabbt skulle få människor in i arbete eller att bli "ansvarsfulla föräldrar" och som accepterade prestationsbaserade kontrakt. Problemet var att många ensamstående föräldrar, i synnerhet de som hade en utländsk eller arbetarklassbakgrund, inte ansågs vara "anställningsbara" eller alltför långt ifrån arbetsmarknaden. Deras föräldraskap passade inte heller in i normen för "den goda föräldern" dikterat ur ett västerländskt medelklassperspektiv och kärnfa-

miljsideal. De "parkerades" och fick ingen hjälp. Motsatsen till det som inom forskning kallats för *creaming*, det vill säga utsorteringen av de som ger mest pengar för företagen (Nord & Bengtsson, 2022). Lönsamhet gick före människovärde.

När ensamstående föräldrar, de flesta kvinnor, misslyckades med att leva upp till de krav som ställdes av arbetsförmedlingen och marknadens aktörer kunde de få delar av sin inkomst indragen (Dewar, 2013). Vi mötte dessa kvinnor dagligen när de vände sig till oss för hjälp. Det var kvinnor som hade blivit bestraffade för att de kommit för sent eller missat ett möte när de var med ett sjukt barn på sjukhuset. Kvinnor som tagit med minderåriga barn till privata aktörer men blivit nekade inträde på grund av att så kallade "riskklienter" även fanns där, eller som inte lyckats fylla i online-formulär korrekt. Kvinnor som var drabbade av ångest och depressioner. Det var under denna tid som matbankerna ökade. Vi började ha bröd och te i byrålådan för att avhjälpa den värsta hungern inför möten. Mycket av vår tid handlade om juridisk rådgivning, överklagande, att skriva under kuponger som gav rätt till mathjälp och brev till arbetsförmedlingen om aktivt deltagande i vår kursverksamhet. Köerna till kurserna i engelska ringlade långa. De som inte fick en plats blev upprörda. Situationen började kännas ohållbar även för oss.

Redan i början av 2010-talet kunde forskare konstatera att sårbara grupper, bland annat ensamstående föräldrar, personer som levde i hemlöshet, led av psykisk ohälsa eller som hade språkhinder, påverkades oproportionerligt av sanktioner inom välfärdssystemen (Watts m.fl., 2014). Under de senaste decennierna har mer evidens tillkommit som visar att den villkorade välfärden, i kombination med förändringar på arbets- och bostadsmarknader, har lett till minskad stabilitet, en ökad hemlöshet, att fler människor pendlar mellan tillfälliga arbeten och en ökning av människor som är ekonomiskt inaktiva. Kartläggande studier visar även på öknings i materiellt umbärande och hälsoproblem bland människor som fått sanktioner samt att det kan leda till problematiska familjrelationer och sämre välbefinnande för barn (Pattaro m.fl., 2022).

Det osynliggjorda

Människor som lever i fattigdom använder sällan, eller aldrig, själva ordet *fattig*. Däremot pratar man ofta om sina livsvillkor, om vardagen, de problem som man stöter på, det som gör livet lite lättare. Det praktiska. Man pratar både om källor till glädje och sorg. Om oro, ilska och vanmakt. Om att känna sig sårbar, utsatt och orättvist behandlad. Om känslor av stolthet när något gått bra, speciellt för ens barn. Känslor som man sällan får möjlighet att uttrycka i möten med myndigheter. Många har också delat traumatiska livsberättelser med mig, erfarenheter av krig, flykt och om att vara utsatt för olika former av våld – fysiskt, psykiskt och sexuellt – som barn,

i en relation eller av främlingar. Det är berättelser om sårbarhet, men också om resiliens och överlevnad. Skammen när man inte längre klarar sig och måste vända sig till socialtjänsten. Om drömmen om att slippa kontakter med myndigheter och stå på egna ben (Samzelius, 2020).

Darya, en ung mamma från Afghanistan som levt som papperslös och sedan, efter att hon fått uppehållstillstånd, blev hemlös berättade för mig med glädje att hon nu klarade sig själv. Hon hade fått en lägenhet med korttidskontrakt och arbetade inom hemtjänsten. Samtidigt var det jobbigt att behöva lämna barnen, 9 och 11 år gamla, ensamma på kvällen:

Ja, dom måste gå och lägga sig själva ... dom ringer och säger mamma nu går jag och lägger mig. Godnatt mamma. Jag fixar mat på bordet och dom skriver lapp "mamma jag älskar dig". Dom brukar sova kl. 10. Det är iskallt ute men värmen från texten som jag får gör mig lycklig. Jag kan fortsätta ...

Darya blev bortgift när hon var 13 och fick sitt första barn som 14-åring. Hon flydde ett våldsamt äktenskap och ett krigsdrabbat land för att hennes barn skulle få en bättre framtid. Resan till den plats hon befann sig på när vi möttes hade varit snårig och svår men hon menade att hon hade inget annat val än att fortsätta att gå framåt. Även om hon nu stod på egna ben, var hennes ekonomiska situation fortsatt svår. När jag frågade om det fanns något mer hon ville säga innan jag stängde av bandspelaren efter en nästan tre timmar lång intervju sa hon:

Bara den att det är bra att man hjälper barn men en ensamstående mamma är typ rötter till många barn ... om dom hjälper till en mamma dom kan rädda mera barnen. Det är väldigt mycket svårigheter med bostad och ekonomi. Sen det är viktigt med ett nätverk. Man behöver andra som är nära, det är viktigt att inte bara vara själv eller bara med människor man inte är så nära. Det är viktigt för barnen.

Att fattigdom, i synnerhet att behöva be om hjälp, ofta förknippas med känslor av skam i rika länder som Sverige och Storbritannien är väldokumenterat inom forskningen (Starrin, 2018), men som Orly Benjamin (2020) skriver, så har andra emotioner som kan knytas till skam fått mindre uppmärksamhet. Hon pekar också på vikten av att synliggöra flera aspekter av den emotionella kamp som mödrar som lever i fattigdom genomgår. Att känna sig orättvist behandlad kan också ge upphov till känslor av ilska, bitterhet och förtvivlan. Att bli "avfärdad" eller känna att man ses som "ovärdig" att vara en del av samhällsgemenskapen eftersom ens hinder och problem inte erkänns och blir tagna på allvar kan få förödande konsekvenser för människor (Samzelius, 2020). Liz Frost och Paul Hogget (2008) har lyft fram att när den makt

som utövas ”över andra” förefaller legitim eller naturlig, blir känslor av skam och förödmjukelse avskilda från de sociala relationer som skapar dem. Därav riskerar också det lidande som beskrivs av människor som lever i fattigdom att bli individualiserat, internaliserat och osynliggjort.

Den yttersta konsekvensen av de samhällsreformer som genomförts både i Storbritannien och i Sverige har enligt Sharon Wright (2016) varit en gradvis förflyttning mot alltmer övervakning, bestraffning och berövande av rättigheter. I linje med Loïc Wacquant (2009) menar Wright att vi har sett framväxten av en nyliberal stat som är överseende gentemot företag och makthavare samtidigt som den är auktoritär och tvingande mot dem som lever i fattigdom. De platser som jag beskrev inledningsvis i denna essä ger en bild av hur det kan komma till uttryck. ”Hotellifieringen” av hemlöshet och fattigdom har spridit sig över hela västvärlden under de senaste decennierna (Nowicki m.fl., 2019). Det är kanske också ett av de mer osynliggjorda resultaten av det allt starkare fokuset på ”individens eget ansvar”. Trots att det fått konsekvenser både för det sociala arbetets praktik och de som befinner sig i välfärdsstatens marginaler.

Gloria, en mamma till två små barn, som jag följde under nästan två års tid, är nog den som sammanfattat allra tydligast hur det känns att leva under dessa villkor:

Du känner dig avhumaniserad. Det är som att du inte har något värde. Det är som att bli misshandlad moraliskt, du vet. Ibland är det som att du är här, men du har inte samma rättigheter som alla andra. Man känner sig helt avhumaniserad. När de säger att Sverige är ett land för kvinnor och för barn. Att de respekterar barn och tar hand om dem. För mig är det inte sant [...] allt detta bara för att jag inte kunde hitta någonstans att bo.

När jag först träffade Gloria var hon gravid och hade en ettårig son. Hon hade blivit hemlös efter en separation och hade ingenstans att ta vägen. Under nästan två års tid flyttade hon runt mellan olika tillfälliga boenden i Stockholmsområdet. En natt här, en natt där. En vecka på ett ställe, fyra veckor på ett annat. Ett andrahandskontrakt i två månader och sedan hotell igen. Hennes andra barn föddes när hon bodde på ett av de hotell som ”tagits över av kriminella”.

Under tiden som Gloria och hennes barn var hemlösa hade hon föräldrapenning och fick även ekonomiskt bistånd från socialtjänsten eftersom pengarna inte räckte för att betala de 650 till 1 000 kr per natt som hotellen tog betalt för olika rum. Planeringen för Gloria, precis som de flesta andra som har ekonomiskt bistånd men är arbetsföra, var att hon så snart som möjligt skulle kunna bli självförsörjande och självständig. I den stadsdel i Stockholm som hon tillhörde användes samma aktiveringslogik för bostadslösa som för arbetslösa. Även de som liksom Gloria hade nyfödda

barn och var ensamstående. De skulle söka 20 lägenheter per vecka i hela Sverige och redovisa för sin handläggare för att få en förlängning av bistånd för akutboende. Ofta skulle de fylla i listor för hand med detaljer kring bostadssökandet och ibland skicka screenshots på lägenheter de sökt på Blocket eller Facebook. Om de inte följde planeringen eller uppfyllde de krav som ställdes kunde biståndet avslås med bara ett par dagars varsel. Om mamman då inte på egen hand kunde skaffa tak över huvudet blev hon informerad att barnen kunde placeras akut i ett jourhem. Flera av de kvinnor jag följde fick biståndet till akutboende avslutat med kort varsel vilket kunde ge upphov till hot och trakasserier från dubiösa hotellägare om de inte lämnade.

Yasmin, en mamma till tre barn, berättade hur hennes handläggare hos socialtjänsten hade ringt och gett henne telefonnummer till två män med företag som förmedlade lägenheter och rum i delade villor. Yasmin hade tagit kontakt men de hade inget för henne vilket hon var glad för. Hon hade nämligen hört från andra som bött genom dessa företag att det var hemskt. I en villa bodde sex hushåll tillsammans – en familj med två föräldrar och två barn, en mamma med ett barn, en mamma med tre barn och tre ensamstående män. Ett rum kostade 5 800 kr. När jag sökte upp numren som Yasmin gav mig såg jag att personerna som nu förmedlade boenden till socialtjänstens klienter tidigare hade förmedlat bostäder till Migrationsverket. Mannen som låg bakom upplägget med villor skulle ett par år senare komma att uppmärksammas som huvudman för ett annat företag som hyrde ut lägenheter i tredje hand till ockerhyror (Pettersson, 2023a). En av platserna där han var verksam var i ett före detta serviceboende som nyligen sålts av Stockholms stad till ett privat företag (Pettersson, 2023b). På båda platserna levde människor med missbruksproblem, kriminellt aktiva och trångbodda barnfamiljer sida vid sida. Polisens razzior leder till uppmärksamhet men ingen frågar hur barnen och deras föräldrar mår eller hur de påverkas.

Att utmana det förgivettagna

Den praktik som ställer krav och bestraffar bostadslösa fattiga mammor, ibland med språkhinder och historier av våldsutsatthet, grundar sig i de idéer som Lawrence Mead (1997, s. 2) och andra neokonservativa tänkare har kallat för ”nypaternalism”. Enligt Mead själv handlar det om ”socialpolitik som riktar sig till fattiga och som syftar till att minska fattigdom och andra sociala problem genom direktiv och övervakning”. När mottagare av offentligt stöd inte uppfyller vissa beteendekrav, liksom i fallen där bostadslösa mammor inte anses ha uppfyllt kraven att ”aktivt lösa den egna boendesituationen”, medför det påföljder och begränsar förmåner. Mead (ibid.) menar att “[d]essa åtgärder förutsätter att människor som berörs behöver hjälp, men de behöver också vägledning för att kunna leva ett konstruktivt liv”. En vägledning som kan ske genom hot och bestraffningar.

Enligt detta paradigm, för att återkoppla till Krumer-Nevos uppmaning att tänka paradigmatiskt, ses fattigdomen som ett individuellt misslyckande som statens representanter blir en del av att korrigera. Det handlar alltså inte nödvändigtvis om att avveckla välfärdsstaten, utan snarare om att omorganisera och omprioritera i syfte att aktivera och motivera individer till självständighet och oberoende. Denna utgångspunkt leder i sin tur till en snäv syn på kunskap som framförallt handlar om att utveckla metoder för att arbeta med enskilda individer utan att nödvändigtvis beakta en bredare ekonomisk, social och politisk kontext. På så vis kan den bostadslösa mammans situation särskiljas från de strukturer som påverkar hennes möjligheter på bostadsmarknaden från de krav som ställs för att hon ska visa sig "värdig" att få offentligt stöd. Hennes handlingsförmåga kan också bedömas helt separat från de strukturer som möjliggör att företagare kan tjäna pengar på att förse socialtjänstens klienter med slumboenden.

Den jämställdhetspolitik som infördes på 1970-talet förutsätter att alla medborgare får sina grundläggande behov tillgodosedda genom det generella välfärdssystemet. Den prekär feminism som Ann-Marie Ljungberg skrivit om utmanar idén om att detta fortfarande är fallet i ett Sverige där feministiska frågor ofta formuleras utifrån ett medelklassperspektiv och ett tvåsamhetsideal. Invandrade kvinnors jämställdhet diskuteras i sin tur framför allt utifrån deltagande på arbetsmarknaden eller i en hederskontext (Ailina, 2020). Hur den maktutövning som är en del av den nypaternalistiska ordningen slår mot olika grupper i samhället uppmärksammas sällan. Och kanske minst lika viktigt, hur det upplevs av de som förväntas foga sig efter de krav som ställs, oavsett vilka konsekvenser det får för dem. I stället skamliggörs de till tystnad. I de svåraste stunderna går all energi åt till att överleva och klara av vardagen, en dag i taget.

I Storbritannien var det länge den ensamstående mamman, hennes barn och frånvarande pappor som utmålades som "den farliga underklassen", i dagens Sverige är det invandrarna och deras barn som fått inta samma plats i den offentliga debatten. Denna typ av "andrefiering", menar Lister (2020), bekräftar "vår" identitet och legitimerar våra privilegier samtidigt som de förnekar "dem" deras komplexa mänsklighet och subjektivitet. Det gör det enklare att rättfärdiga fattigdom och ojämlikhet genom att skylla på "den andre" för sitt eget och även samhällets problem. De människor som Lister mött i olika deltagande projekt har varit motiverade av en vilja att utmana de förenklade verklighetsbeskrivningar som ligger till grund för de teorier som har haft ett så starkt inflytande på hur välfärdsstaten kommit att organiseras och utarmas.

I den forskning som har intresserat sig för kvinnoleda och multi-etniska organisationer, som liksom SPAN växt fram genom gräsrotsorganisering, framhävs ofta hur centralt det varit att få definiera förståelsen för den egna verkligheten (Burns, 2000; Barke m.fl., 2024; Naples, 1998). Patricia Hill Collins (1990), som ofta citeras hur

viktiga dessa rörelser varit för hennes teoretiska förståelse för maktrelationer, har påvisat hur de kvinnor som var aktiva i dessa grupper tidigt ifrågasatte trovärdigheten och intentionen hos makthavare som beskrev dem i stereotypa och negativa termer. Liksom de teoretiker som lyfter behovet av en balans i förhållandet mellan produktion och social reproduktion (se t.ex. Fraser, 2017), underströk de att det också finns ett värde i det arbete som görs utanför arbetsmarknaden, genom omsorg för barn och andra, i hemmet och i lokalsamhället. Den grundläggande utgångspunkten handlade om att barn och föräldrar behöver en bastrygghet och möjligheter att bygga sociala relationer vilket inte enbart kan tillgodoses av förvärvsarbete och pengar. I en studie om SPAN beskriver Diane Burns (2000) arbetsmetoder där pågående kritiska reflektioner var centrala och där fluida relationer mellan gemenskap, individ, familj och arbete utvecklades.

Denna form av social och politisk organisering kan beskrivas som ett uttryck för motstånd mot skamliggörande samhällsprocesser och normer. Enligt Thomas Scheff (1990) har alla människor ett behov av att tillhöra en gemenskap och att utveckla sociala band genom positiva relationer till andra människor. Det är också en av anledningarna till att de metoder som förespråkas genom nypaternalismen ger upphov till lidande och nöd enligt dess kritiker (Fineman & Grear 2013). Det handlar alltså inte bara om det materiella umbärande som kan bli effekten av en sanktion utan också om hur det påverkar sociala band negativt. Frost och Hogget (2008) har beskrivit hur följden av hot och negativt bemötande ger upphov till "relationella sår" som genomkorsar samhällskroppen. Något som Yasmin ger uttryck för när hon beskriver hur hon kände efter möten med myndighetspersoner som hon upplevde som respektlösa:

Jag var väldigt ledsen och upprörd ... Det var inte bara bostadssituationen ... Jag började tänka illa om Sverige – om hur jag behandlades av dom här personerna. Det fick mig att känna mig arg och tycka illa om Sverige.

Hon fortsätter och säger:

För att mina barn ska ha det bra, måste min situation också vara bra. När vi alla mår bra kan vi också ha en bra relation. Men om jag inte mår bra kommer mina barn att må dåligt. Om barn och föräldrar inte mår bra är det inte heller bra för samhället ... på lång sikt ... allt hänger ihop ... hur vi mår och samhället som helhet.

Just bristen på förståelse eller hänsyn till det relationella står också i centrum för den moralfilosofiska kritik som lyfts fram gentemot de teorier som ligger till grund för aktiveringspolitiken. Catriona McKenzie (2014) menar till exempel att självständighet, eller autonomi, inte bör ses som detsamma som oberoende eftersom det är något

som kan främjas genom positiva och konstruktiva sociala relationer. Förtryckande och ojämlika maktrelationer, som de som upprätthålls genom krav och bestraffningar, kan i stället för att främja självständighet komma att skapa ytterligare hinder. Utmaningen ligger därför snarare i att främja de relationer och resurser som kan hjälpa till att bygga en individs förmågor och aktörskap.

Om viljan att veta (eller inte)

När jag under senare år läst Ruth Listers (2020) arbete kan jag tydligt se hur SPAN:s erfarenhetsbaserade teoretisering och ställningstaganden finns reflekterade i hennes konceptualisering av fattigdom och medborgskap. Hennes fokus på aktörskap uppmuntrar till en mer dynamisk analys inriktad på processer och inte bara effekter. I stället för att reproducera standardberättelser om utanförskap, hjälplöshet och hopplöshet, uppmanar hon till motberättelser om individualitet, aktörskap, värdighet och medmänsklighet. Genom att lyssna på vad människor berättar kan vi få en djupare förståelse för fattigdomens dynamik, både dess materiella och relationella aspekter, och hitta strategier för att motverka nedbrytande processer. Förutom en omfördelning av resurser, menar hon att kampen för social rättvisa också handlar om erkännande och respekt.

”Bryr de sig inte?” frågade kvinnan som ringde och ville prata om miljöerna på hotellboenden som betalas av socialtjänsten i Stockholmsregionen. Jag har också ofta känt mig uppgiven, kanske till och med lite tjatig, när jag försöker beskriva de miljöer som hon berättade för mig om. Jag behöver inte övertygas, jag har sett dessa platser, men jag har fortfarande inte hittat ett svar på hennes fråga. Jag får ofta höra att ”bostadsförsörjning inte är socialtjänstens ansvar”. Samtidigt som de enligt socialtjänstlagen har ett ansvar att se till att den enskilde ”tillförsäkras en skälig levnadsnivå” och att biståndet som ges ska ”utformas så att det stärker hans eller hennes möjligheter att leva ett självständigt liv”. De idéer som ligger till grund för hur biståndet utformas blir avgörande för vilka metoder som används och även för hur relationer påverkas. Förväntas individen uppnå självständighet på egen hand, eller genom relationer av stöd och omsorg som är främjande? Ska det ske genom hot och bestraffningar eller genom erkännande och respekt? Vad blir konsekvenserna för de som berörs?

När vi söker svar på dessa frågor måste även motberättelserna få höras. År 2013 lanserade över 70 civilsamhällesaktörer i Storbritannien kampanjen *Who Benefits?* En titel som är en ordlek med dubbel betydelse – ordet *benefit* betyder både bidrag och att gynnas. Personer med egna erfarenheter av att någon gång under sitt liv ha fått stöd genom välfärdssystemen uppmuntrades att dela sina berättelser. Jag, liksom många av mina kollegor, delade hur vi under olika perioder av våra liv klarat oss

genom försörjningsstöd, med hjälp av bostadsbidrag, sjukpenning eller arbetslöshetsunderstöd. Men frågan om vem som gynnas är en större moralisk fråga – vem gynnas egentligen när människor i behov av stöd utmålas som passiva och beroende, ovilliga eller oförmögna att bli självständiga utan den nypaternalistiska socialpolitiken? Genom att dela våra egna berättelser ville vi synliggöra aktörskap, värdighet och medmänsklighet. Att de flesta människors livsberättelser är mångfacetterade, vi är alla sårbara, en del mer än andra. Ibland behöver vi stöd för att kunna gå vidare. Ibland behöver vi stöd för att överleva.

Vad innebär det då i praktiken att, som Lister hävdar, ha ett etiskt ansvar i relation till de människor som är personligt berörda av fattigdom? Enligt Beth Humphries (2016, s. 113) handlar etisk forskning i socialt arbete inte enbart om hur forskningen utförs, utan också om att belysa ”de förhållanden som leder till eller hindrar individers och grupperns självförverkligande, inklusive effekterna av socialpolitiska interventioner”. Det kan också handla om att påvisa hur grundläggande idéer och olika förståelser för människans natur kan påverka praktiken på sätt som paradoxalt nog står i motsats till andra grundläggande principer, till exempel mänsklig värdighet. Att ta ställning när vi genom vår forskning ser att människor far illa. Att träda in i behovstolkningens politiska rum där debatten om vad sociala problem är och hur de ska lösas förs. Påpeka att för att kunna läka de ”relationella sår” som uppstår av kränkande socialpolitiska interventioner måste det finnas en vilja att veta hur människor påverkas ekonomiskt, socialt och psykologiskt. Om inte viljan att veta finns blir det svårt att ens försöka att förstå vad fattigdom gör med människor.

Referenser

- Ailina, M. (2020) White ignorance, race and feminist politics in Sweden. *Ethnic and Racial Studies*, 43(16): 249–267.
- Barke, J., Cohen, S., Cole, T., Henry, L., Hutchen, J., Latinwo-Olajide, V., McLellan, J., Pridgeon, E. & Whitmore, B. (2024) A history of survival: preserving and working with an archive of single parent activism. *Women's History Review*, 33(1): 117–130.
- Benjamin, O. (2020) Shame and ("managed") resentment: emotion and entitlement among Israeli mothers living in poverty. *British Journal of Sociology*, 71(10): 785–799.
- Bergmark, Å. (1996) Arbetslinjen och socialbidrag. *Bidrag genom arbete: en antologi: betänkande av Storstadskommittén* (s. 119–134). Stockholm. SOU 1996:151.
- Burns, D. (2000) Practices of citizenship: inter-linking community, work and family in a national single parent organisation. *Community, Work & Family*, 3(3): 261–277.
- Clarke, J. (2005) New Labour's citizens: activated, empowered, responsabilized, abandoned? *Critical Social Policy*, 25(4): 447–463.
- Cohen, S., Herbert, A., Evans, N. & Samzelius, T. (2017) From poverty to life chances: framing co-produced research in the productive margins programme. I: A. Ersoy (red.) *The impact of co-production: from community engagement to social justice*. Bristol: Policy Press.
- Collins, P.H. (1990) *Black feminist thought: knowledge, consciousness and empowerment*. Boston: Unwin Hyman.
- Dahlstedt, M. (2008) *Aktiveringens politik: demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*. Stockholm: Liber.
- del Tufo, S. & Gaster, L. (2002) *The commission on poverty, participation and power: an evaluation*. Joseph Rowntree Foundation.
- Dewar, L. (2013) *Is the work programme working for single parents? An analysis of the experience of single parents moving onto the work programme*. Bristol: Single Parent Action Network.
- Dobrowolsky, A. (2010) Ruth Lister: citizenship in theory and in practice. *Women's Studies Quarterly*, 38 (1&2): 295–301.
- Edblom, K. & Mohlin, L. (2018) Så vill partierna stoppa att barn blir hemlösa. *Aftonbladet*. [<https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/0E6oxA/sa-villpartierna-stoppa-att-barn-blir-hemlosa> Hämtat 2020-12-19].
- Fineman, M. & Grear, A. (2013). *Vulnerability: Reflections on a New Ethical Foundation for Law and Politics*. London: Routledge.
- Fraser, N. (2017) Crisis of care? On the social-reproductive contradictions of contemporary capitalism. I: T. Bhattacharya & L. Vogel (red.) *Social reproduction theory: remapping class, recentring oppression* (s. 21–36). London: Pluto Press.
- Frost, L. & Hoggett, P. (2008) Human agency and social suffering. *Critical Social Policy*, 28(4): 438–460.
- Försäkringskassan (2023) *Barnhushållens ekonomi: resultatindikatorer för den ekonomiska familjepolitiken*. Stockholm: Försäkringskassan.
- Giullari, S. (2007) *Participatory one parent proofing*. Bristol: Single Parent Action Network.
- Haux, T., Salmon, D., Taylor, L.E., Deave, T., Cohen, S., Dewar, L. & Samzelius, T. (2012) *A longitudinal qualitative study of the journeys of single parents on job seekers allowance. Project Report*. Bristol: Single Parent Action Network/University of the West of England.
- House of Commons Work and Pensions Committee (2012) *The Work Programme: experience of different user groups*. Written evidence. London: Authority of the House of Commons.

- Humphries, B. (2016) Taking sides: social work research as a moral and political activity. I: R. Lovelock, K. Lyons & J. Powell (red.) *Reflecting on social work: discipline and profession*. London och New York: Routledge.
- Kiros, J. (2015. 13 juli) Skarp blick: de ensamma mammorna skrivs in i centrum. *Dagens Nyheter*. [https://www.dn.se/arkiv/kultur/skarp-blick-de-ensamma-mammorna-skrivs-in-i-centrum/]
- Krumer-Nevo, M. (2005) Listening to "life knowledge": a new research direction in poverty studies. *International Journal of Social Welfare*, 14(2): 99–106.
- Krumer-Nevo, M. (2020) *Radical hope: poverty-aware practice for social work*. Bristol: Policy Press.
- Lister, R. (1998) From equality to social inclusion: New Labour and the welfare state. *Critical Social Policy*, 18(55): 215–225.
- Lister, R. (2004) *Poverty*. Cambridge: Polity Press.
- Lister, R. (2013) Power, not pity: poverty and human rights. *Ethics and Social Welfare*, 7(2): 109–123.
- Lister, R. (2015) To count for nothing: poverty beyond the statistics. *Journal of the British Academy*, 139–165.
- Lister, R. (2020) *Poverty*. (2 uppl.). Cambridge: Polity Press.
- Ljungberg, A.M. (2015) *I fallinjen: en essä om prekär feminism*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Mead, L. (1997) *New paternalism: supervisory approaches to poverty*. New York: Brookings Institution.
- McKenzie, C. (2014) The importance of relational autonomy and capabilities for an ethics of vulnerability. I: C. McKenzie, W. Rogers & S. Dodds (red.). *Vulnerability: new essays in ethics and feminist philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Murray, C. (1984) *Losing ground: American social policy, 1950–1980*. New York: Basic Books.
- Naples, N. (1998) *Grassroots warriors: activist mothering, community work, and the war on poverty*. London och New York: Routledge.
- Nord, T. & Bengtsson, M. (2022) Reformereringen av Arbetsförmedlingen: det nya arbetsmarknadspolitiska experimentet i marknadstänkandets tidevarv. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 28: 1–18.
- Nowicki, M., Bricknell, K. & Harris, E. (2019) The hotelisation of the housing crisis: experiences of family homelessness in Dublin hotels. *The Royal Geographic Society*, 185(3): 313–324.
- Pan, E., Kirresmäki, J. & Törngren, K. (2023) *Narkotika, vapen och sexhandel: här har hotellen tagits över av kriminella*. SVT Nyheter. [https://www.svt.se/nyheter/lokalt/stockholm/hotellen-dar-brottsligheten-flodar]
- Pattaro, S., Bailey, N. & Williams, E. (2022) The impacts of benefit sanctions: a scoping review of the quantitative research evidence. *Journal of Social Policy*, 51(3), 611–653.
- Pettersson, C. (2023a) Bodde bland kriminella med skyhög hyra "sonen kom hem med vitt pulver". *Hem & Hyra* [https://www.hemhyra.se/nyheter/bodde-bland-kriminella-med-skyhog-hyra-sonen-kom-hem-med-vitt-pulver/].
- Pettersson, C. (2023b) Efter massvräkningarna: skandalvärd hyr ut via nytt bolag – Utkastade Robin: "det är riktigt dåligt". *Hem & Hyra*. [https://www.hemhyra.se/reportage/efter-massvrakningarna-skandalvard-hyr-ut-via-nytt-bolag-utkastade-robin-det-ar-riktigt-daligt/].
- Salonen, T. (2019) *Välfärd inte för alla*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Samzelius, T. (2017) *En plats att kalla hemma: barnfamiljer i bostadskrisens skugga*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Samzelius, T. (2020) *A vicious circle of silent exclusion: family homelessness and poverty in Sweden from a single-mother perspective*. Doktorsavhandling, Malmö universitet.
- Samzelius, T. (2022) Bostadens emancipatoriska roll: den svenska bostadspolitikens blinda fläck? I: B. Bengtsson, M. Holdo & E. Holmqvist (red.) *Allas rätt till bostad: marknadens begränsningar och*

samhällets ansvar. Göteborg: Daidalos.

Scheff, T.J. (1990) *Microsociology: discourse, emotions and social structure*. Chicago: Chicago University Press.

Starrin, B. (2018) Är det skamligt att vara fattig? I: H. Swärd (red.) *Bedöma och åtgärda fattigdom: om välfärdens skiljelinjer och samhällets yttersta skyddsnät*. Lund: Studentlitteratur.

Sunesson, S., Blomberg, S., Edebalk, P., Harrysson, L., Magnusson, J., Meeuwisse, A., Petersson, J., & Salonen, T. (1998). The flight from universalism. *European Journal of Social Work*, 1(1), pp. 19-29

Wacquant, L. (2004) *Fattigdomens fångelser*. Eslöv: Symposion.

Wacquant, L. (2009) *Punishing the poor: the neoliberal government of social insecurity*. Duke University Press.

Watts, B., Fitzpatrick, S., Bramley, G. & Watkins, D. (2014) *Welfare, sanctions, and conditionality in the UK*. York: Joseph Rowntree Foundation.

Wright, S. (2016) Conceptualising the active welfare subject: welfare reform in discourse, policy and lived experience. *Policy & Politics*, 44(2): 235–252.

Forum: Jonna Rennerskog

Det motstridiga skyddet

– en kritisk diskussion av den rättsliga relationen mellan staten och barnet i den låsta tvångsvården

Jonna Rennerskog är lektor i kriminologi vid Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, Mittuniversitetet.

Kontakt: jonna.rennerskog@miun.se

Inledning

Den sociala barnvården är grundad på motstridiga intressen både i Sverige och internationellt. Med rötter i fattigvårdslagstiftningen kom den initialt, i början av 1900-talet, att handla om samhällets intresse att skydda sig från vanartiga barn med oönskat beteende, och från barn som inte ännu ansågs vara problematiska men som genom bristande uppfostran riskerade att hota den rådande samhällsordningen (Lundström, 1993; Stang-Dahl, 1978). Med välfärdsstatens framväxt kom dock synen på fattigdom att ses som en social problematik som samhället med gemensamma krafter kunde få bukt med. Som ett resultat har den sociala barnvården centraliserats kring relationen mellan den enskilda familjen och staten. Fokus har legat på barnets utsatthet genom en kombination av frivillighet, dialog, kontroll och i sista hand tvång (Enell m.fl., 2018). Under senare tid har dock en alternativ och mer barncentrerad modell växt fram med grund i barnkonventionen som betonar barnets *egen* relation till staten (Gilbert m.fl., 2011). Genom att betona barnet som rättighetsbärare är det ett synsätt som utmanar den traditionella relationen mellan barnet och staten som inbegriper statens skyldighet att skydda barn som riskerar att fara illa. Denna utveckling har introducerat en ny motsättning mellan statens skyldighet att skydda barn genom sociala interventioner och kravet att respektera barn som autonoma subjekt och rättighetsbärare. Barn inom den sociala barnvården ska inte längre ses som objekt i behov av skydd, utan som subjekt vars röster inte bara ska bli hörda utan också lyssnade på, vars integritet ska respekteras och vars åsikter ska ges utrymme att påverka beslut som berör dem.

Under det senaste decenniet har placeringen av barn i vad som brukar kallas för den sociala barnvården, det vill säga det system som ska skydda och stödja barn och unga som lever under ogynnsamma förhållanden, återkommande kritiserats för att barn systematiskt utsätts för våld, kränkningar och försummelse av det samhälle som är till för att skydda dem. År 2011 presenterade *Vanvårdsutredningen* sin slutrapport som visade att majoriteten av barn som är placerade inom tvångsvården under större delen av 1900-talet utsattes för våld, kränkningar och försummelse (SOU 2011:61). Sedan dess har liknande kritik kontinuerligt presenterats i media av barnrättsorganisationer och av granskande myndigheter (Barnrättsbyrån, 2024; Barnrättsbyrån & Childhood, 2023; IVO, 2023; JO, 2023). Bland annat har Barnrättsbyrån (2023) visat på förekomsten av omfattande sexuella övergrepp och Justitieombudsmannen (2023) har påtalat att ungdomar utsatts för våld både av personal och andra ungdomar på de statliga ungdomshemmen (SiS). Liksom under 1900-talet är många av de barn som i dag placeras inom tvångsvården, och därmed riskerar att utsättas för kränkningar och övergrepp, födda i familjer som lever i fattigdom (Socialstyrelsen, 2024; SOU 2011:61).

Svaret på denna utsatthet är i linje med den ovan nämnda barncentrerade model-

len: det barnrättsliga perspektivet måste stärkas för att barn ska kunna garanteras en trygg och säker vård. Samtidigt höjs röster från den politiska högerkanten som förespråkar en utökad användning av tvingande placeringar med motivet att staten måste skydda barn från att bli kriminella samt ett utökat användande av tvång på de statliga ungdomshemmen (Ds 2024:26; Kommittédirektiv, 2023; Tidöavtalet, 2022).

Båda strömningarna understryker barnets egen relation till staten genom att betona rätten till skydd som ska garanteras av staten. Det är dock ett skydd av motstridig karaktär där barnet ska skyddas dels *genom* staten via ett nödvändigt tvång, dels *från* staten genom individuella rättighetsanspråk. Med essän vill jag begripliggöra hur ett motstridigt skydd manifesteras i myndighetsutövningen inom ramen för den låsta tvångsvården av barn, som Statens institutionsstyrelse ansvarar för och driver. För att göra det tar jag avstamp i den kritiska teoribildningen. Genom att lyfta fram exempel på lagstiftning och tidigare studier vill jag belysa hur det motstridiga skyddet inte bara misslyckas att leva upp till sina egna åtaganden – att skydda barnen – utan att skyddet fallerar på grund av *hur* de här åtagandena är utformade. Med andra ord nöjer jag mig inte med att genom en intern kritik visa på att regleringen av den låsta tvångsvården på många sätt är oförenlig med dess yttersta mål – det vill säga att förändra barnets situation till det bättre och garantera barn på låsta institutioner en trygg och säker vård (Mattsson, 2017). Den form av kritik som jag lutar mig mot är i stället av en immanent karaktär, och den handlar därmed om att synliggöra de oförenligheter som tvångsvårdens nuvarande skydd normativt bygger på (Jaeggi, 2017; Stahl, 2013).

Även om den statliga tvångsvården av barn i dag är föremål för politisk (intern) kritik, vilket regeringens beslut från 2024 om att reformera ungdomsvården är ett tydligt tecken på (se Kommittédirektiv, 2024), saknas det ofta ett kritiskt förhållningssätt gentemot tvångsvårdens normativa åtaganden. Dessutom tycks det finnas ett ointresse från politiken att motverka de ökade ekonomiska klyftorna i samhället. Det är enligt Celikates (2018, s. 217) den kritiska teorins uppgift att ta sig an sådana former av social kritik som inte blivit uppmärksammas av den allmänna politiskt hegemoniska sfären. Den kritiska teorin har potential att identifiera strategier som verkar för att bevara en viss hegemonisk (makt)ordning genom epistemisk orättvisa (Celikates, 2018). I det specifika fall som jag diskuterar här handlar det om att synliggöra normativa strategier som uttrycks i termer av skydd, men som i praktiken kan innebära det motsatta. Exempelvis kommer jag att visa hur skyddet i praktiken har resulterat i en form av ansvarsdumpning där barn och unga görs ansvariga för att reglera det tvång de utsätts för.

I texten redogör jag inledningsvis för hur den låsta tvångsvården av barn fungerar som en modern reglering av fattigdom och visar på kontinuiteten i regleringen av tvångsvården under de senaste 100 åren. Därpå presenteras hur motsättningar och kriser kan fungera som verktyg för att synliggöra strategier som bidrar till att upp-

rätthålla en epistemisk orättvisa, men även som transformativa och potentiellt frigörande drivkrafter. Den analytiska diskussion som sedan följer bygger på mina egna och andras tidigare studier. Den synliggör de normativa logikerna som underbygger det motstridiga skyddet. I den avslutande reflektionen görs två huvudsakliga konstateranden. Dels att dagens reglering av skydd av barn genom, och inom, den låsta tvångsvården har hamnat i en återvändsgränd. Dels att denna dysfunktionella verklighet kan utgöra grogrunden för förändring.

Den låsta tvångsvården – en modern reglering av fattigdom

Det har nu gått 100 år sedan den första ”moderna” barnavårdslagstiftningen såg dagens ljus år 1924 (Lundström, 1993). Trots att organiseringen av tvångsvården med tiden genomgått stora organisatoriska förändringar är dess utveckling i hög utsträckning en berättelse om kontinuitet där fattigvårdslagstiftningarnas moraliserande logik lever kvar och där barn som växer upp i fattigdom drabbas särskilt hårt (Lundström, 1993; Rennerskog, 2023b). Med reformationen kom fattigdom att etableras som ett moraliskt problem, ackompanjerad av en utvärdering av värdiga och icke-värdiga fattiga (Levin, 2008). Det var en idé som fördjupades under första halvan av 1900-talet när den ”sociala frågan” gjorde inträde på den politiska agendan, sammankopplad med liberala idéer om kunskap, jämlikhet och rationalitet (Hirdman, 1989). Eftersom den liberala ideologin motsätter sig interventioner av allt för paternalistisk karaktär, men samtidigt erkänner att individer som utsätter sin utveckling för fara kan vara i behov av vård och i vissa fall kontroll, kunde tvingande interventioner legitimeras genom hänvisningar till individens bästa (Börjesson, 2005; Hirdman, 1989). För de barn som betraktades som vanartiga, eller som riskerade att förkroppsliga ett hot mot det anständiga samhället, innebar det placeringar på olika former av institutioner, såsom arbetshus och ungdomsvårdsskolor (Lundström, 1993).

Som Enell och Allgurin (2023, s. 702) uttrycker det har institutionsvården över tid varit ämnad för de barn ”som av samhället anses ha passerat en gräns för det ’normala’ och ’acceptabla’”. Under det tidiga 1900-talet var det främst den dåvarande arbetarklassens barn som ansågs utgöra ett hot mot samhällets normer. Värst var det för barn i mycket fattiga familjer. I dag utgörs den grupp som placeras på de statliga ungdomshemmen av pojkar med en problematik som sträcker sig från beroendeproblematik till mycket grov kriminalitet, av flickor med självskadebeteende som anses vara i behov av skydd från sig själva och av ensamkommande flyktingbarn, ofta med hög grad av psykisk ohälsa (Leviner & Lundström, 2017; Pettersson & Vogel, 2023; Vogel, 2017). Gruppen beskrivs ofta som alltmer heterogen, men samtidigt visar en ny rapport från Socialstyrelsen (2024) på en tydlig kontinuitet: Vad som främst påverkar sannolikheten för att ett barn placeras i tvångsvård är familjens sociala och ekono-

miska förhållanden. Särskilt stor är risken för tvångsomhändertagande om barnets mamma får ekonomiskt bistånd. Men andra ord är det fortfarande främst arbetarklassens barn som placeras och regleras genom tvångsvården. Vi vet också att placeringar utanför det egna hemmet även ökar risken för framtida fattigdom genom bristande anknytning till utbildning och arbete (Brännström m.fl., 2024). På så sätt reglerar den låsta tvångsvården inte bara fattigdom här och nu, utan riskerar också att bidra till framtida fattigdom.

Även i regleringen av tvångsvården och placeringsorsaker i vår samtid ekar fattigvårdslagstiftningarnas moraliserande logik: Min egen forskning visar exempelvis att rättigheter för barn som är placerade på statliga ungdomshem inte diskuteras i lika hög utsträckning med hänvisning till att de är mer klanderbara, jämfört med barn placerade inom öppenvården (Rennerskog, 2023a). Ett ytterligare exempel från en intervjustudie med tillsynsinspektörer är att barn placerade på låsta institutioner upplevs som mer irrationella och mindre trovärdiga än barn inom öppenvården (Rennerskog, 2023b). Andra studier visar att flickor placeras på grund av moraliska värderingar av sexuellt risktagande (Vogel & Pettersson, 2024); och att ensamkommande placeras på vagare grunder än andra barn, sannolikt just för att de befinner sig i socialt och ekonomiskt utsatta positioner (Pettersson & Vogel, 2023).

Trots den stora mängden utredningar och studier som visat på tvångsvårdens skadliga effekter lever idén kvar om att insocialisera barn vars beteende passerat gränsen för vad samhället finner acceptabelt genom en total exkludering från detsamma via placeringar på låsta institutioner (jfr Enell & Allgurin, 2023). Vad som däremot är nytt är den förändrade synen på barnets position som rättighetssubjekt.

Det motstridiga skyddet – en immanent motsättning som teoretisk ansats

Som beskrivits ovan ses den barnrättsliga modellen och barnkonventionen numera som en lösning på problematiken inom den låsta tvångsvården. Att vända sig till rätten som lösning på en komplex lokal problematik är däremot ingenting nytt. Teubner (1987) har beskrivit idén att alla former av frihet måste uttryckas genom lagstiftning som en juridifiering av den sociala sfären, medan Habermas (1987) uttrycker det som en kolonisering av livssfären. Honneth (2015) går ett steg längre och menar att ingenting har varit mer fatalt för den sociala rättvisan än viljan att uttrycka och reglera alla sociala relationer inom ramen för lagen. Vad innebär det då när relationen mellan det tvångsvårdade barnet och staten ska regleras genom rättigheter som implementeras i svensk lagstiftning? Centralt för relationen är skyddet av barnet. Innebörden av skyddet är dock, som påtalat, motstridigt. Barnet ska skyddas, både *genom* staten och *från* staten. Skyddet blir således en immanent motsättning inom tvångsvården som social

praktik. Enligt Marx bör sociala praktiker bedömas och granskas utifrån just motsättningar, eller mer specifikt utifrån huruvida den sociala praktiken i fråga utmärks av olösta inneboende motsättningar (Stahl, 2013). Sådana motsättningar leder i sinom tid oundvikligen till att den specifika sociala praktiken fallerar eller transformeras, en utveckling som den kritiska ansatsen har som syfte att driva på.

Med inspiration från den tyska filosofen Rachel Jaeggi (2017, s. 212), som föreslår en etisk-funktionell modell för kritik "som tar sin utgångspunkt i den krisdrabbade och dysfunktionella karaktären hos den aktuella sociala ordningen", närmar jag mig den motstridiga förståelsen av skyddet som en immanent kris eller motsättning. Jaeggis (2017) modell bygger på en hegeliansk förståelse av hur motsättningar kan förstås som sociala och samhällseliga drivkrafter. Sålunda är den verklighet vi lever i, och dess historia, enligt denna syn "en transformationsprocess som underlättas både av kriser och deras övervinnande" (ibid., s. 214). Med andra ord utgör problem, instabilitet, nedbrytning av sociala institutioner och sociala strukturer också potentiella samhällseliga drivkrafter. Vi kan med andra ord betrakta motsättningen mellan skydd av det tvångsvårdade barnet genom och från staten som en kris inom den sociala barnvården – och således som en potentiell drivkraft för dess förändring.

För Hegel är motsättningar som leder till kriser inte externa; de uppstår inte bara, eller tvingas på systemet utifrån (ibid., 2017). Tvärtom konstitueras de av immanenta strukturella motsättningar. Jaeggi (2017) är i sin tur mer öppen för externa kriser och betonar att det inte längre är intressant varför och hur en tidigare stabil situation tar formen av en kris. Det intressanta är snarare karaktären och formen av denna dynamik. I det här fallet, de motsatta normativa logikerna som tvångsvården bygger på. Samtidigt kan det diskuteras huruvida krisen inom tvångsvården är extern eller inte. Å ena sidan kan den immanenta motsättningen mellan skyddet genom, och från, staten ses som extern eftersom barns individuella rättigheter (det vill säga deras rätt till frihet från staten) "tvingas på" det skydd som staten erbjuder genom internationella rättighetskonventioner, mer specifikt genom barnkonventionen. Å andra sidan är det en process som inte bara har inträffat, utan som har ägt rum gradvis under de senaste tre decennierna sedan Sveriges ratificering av barnkonventionen 1989 och dess inkorporering i svensk lagstiftning 2020. Numera är barnkonventionen en del av det regelverk som reglerar tvångsvården och således inneboende i regleringen av tvångsvården. Huruvida det bör ses som en extern kris eller inte är enligt mig inte det huvudsakliga. Vad som är av intresse är i stället de normativa logiker som utgör motsättningen och som vi nu ska vända oss till.

En inneboende motsättning i rätten och i rättens normativa logik

Motsättning mellan staten och barnet återfinns i det regelverk som reglerar den låsta tvångsvården av barn i Sverige. I portalparagrafen i tvångsvårdslagstiftningen, lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, ofta förkortad LVU, framgår att tvingande insatser inom socialtjänsten ska göras i samförstånd med den unge och präglas av respekt för den unges människovärde och integritet och med den unges bästa i beaktning (LVU 1 §). Samtidigt ger lagen utrymme för ytterligare tvingande insatser i form av tvångsåtgärder om det uppfattas krävas för att barnet ska garanteras en trygg och säker vård. Exempel på sådana tvångsåtgärder är nakenvisitering, genomsökning av bostadsrum och post, inskränkningar i att använda telefon och internet och placering av barn i isoleringscell (LVU 15–20 c §). Här har vi således ett konkret exempel på hur skyddet av barnet från staten genom hänvisningar till integritet och människovärde inom en och samma lagtext existerar till synes sida vid sida med det tvång som uttrycks som nödvändigt för att garantera barn skydd genom staten.

I studiet av immanenta motsättningar krävs det dock mer än att konstatera att motsättningen existerar, vi måste också förklara den (Stahl, 2013). Det är i det här steget vi måste vända oss till de normativa logiker som den svenska statens relation till barn som befinner sig inom nationalstatens gränser är uppbyggd på. Från ett rättighetsperspektiv kan den inneboende motstridigheten mellan skydd av barnet genom och från staten förstås som en motsättning mellan sociala respektive individuella rättigheter. Låt oss börja med hur vi kan förstå skyddet av det tvångsvårdade barnet *genom* staten som en social rättighet. I en välfärdsstat som Sverige ska såväl vuxna som barn ges tillgång till sociala rättigheter genom staten. Det är staten som ska garantera att barnet har tillgång till skola, hälso- och sjukvård, en trygg uppväxt, en trygg och säker vård och till statligt stöd ifall föräldrar eller vårdnadshavare saknar tillräckliga resurser. På så sätt är idén att barnet får sina rättigheter genom staten och därmed kan uppnå en skälig levnadsnivå. Det innebär också att det inte är individen som är bärare av rättigheter, i stället är det staten som är både bärare och förvaltare av dem (Gustafsson, 2005; Hydén, 2002). Välfärdsstaten intresserar sig således för att se till att individer har de sociala förutsättningar som krävs för att leva ett gott och tryggt liv, skyddad från socioekonomisk utsatthet.

Att med tvång placera ett barn på en låst institution som syftar till att tillförsäkra barnet en god, trygg och säker vård utgör en sådan social rättighet. Även om tvånget kan tyckas vara motsatsen till en social rättighet legitimeras det genom idén att det är nödvändigt för att skydda barnet. Tvånget ses som en sista utväg, vilket legitimerar tvångsvårdens repressiva, disciplinerande och kontrollerande logik (Enell m.fl., 2018). Hur tvånget förstås i termer av skydd exemplifieras i en statlig utredning från 2015

där begreppet ”tvångsåtgärder” föreslås ersättas med begreppet ”skyddsåtgärder”, ett förslag som fortfarande är under utredning och som tydligt illustrerar hur tvång förstås i termer av skydd (SOU 2015:71). Tidigare studier visar även att tvingande åtgärder, såsom placering av barn i isoleringscell, från personalens perspektiv förstås som en skyddsåtgärd (Andersson, 2021). Skyddet som barnet ges genom staten är således av paternalistisk karaktär, där staten både vet och vill vad som är bäst för barnet.

Traditionen att tillförsäkra individer skydd genom staten, vilken står som en garant för sociala rättigheter, har inneburit att det inte funnits så starka skäl för individer att utkräva sina rättigheter i domstol (Kotkas, 2017). I stället har den svenska välfärdsstaten och de sociala rättigheterna växt fram som ett politiskt projekt, format genom en utveckling av en enighet mellan individen och staten (Hirdman, 1989). I denna utveckling har barnet varit centralt (Lundström, 1993, 2017) och nära sammankopplat med en stark jämlikhetssträvan. Barnet har under välfärdsstatens utveckling gått från att ses som familjens ägodel till att betraktas både som en kollektiv resurs och en individ i sig själv (Berggren & Trägårdh, 2006).

Vi tar oss nu vidare till barnet som individ i sig själv och bärare av individuella rättigheter vilka inbegriper ett skydd *från* staten. Genom individuella rättigheter är tanken att individen genom lag ska tillskrivas en privat sfär där hen skyddas från allt för ingripande och integritetskränkande åtgärder. Till skillnad från sociala rättigheter bygger individuella rättigheter på rättsstatens logik, där rättigheter är presociala, det vill säga inte socialt situerade utan mer eller mindre oberoende av den sociala kontext i vilken de ska realiseras (Gustafsson, 2005; Hydén, 2002).

Det är ett rättsligt skydd med utkrävbara rättigheter som är tänkt att skapa ett utrymme för att bli hörd och lyssnad på och där individen får en faktisk möjlighet att uttrycka åsikter, berätta om sina livsvillkor och påverka beslut som berör hen. Den svenska staten kritiseras ibland för att premiera sociala rättigheter framför individuella (Barker, 2018), och barnkonventionen betraktas som ett verktyg för att stärka barnets position gentemot både föräldrar och stat (Reynaert m.fl., 2012). Barnkonventionen är dock som helhet starkare vad gäller sociala rättigheter, i jämförelse med de individuella. Exempelvis finns formuleringar som stärker föräldrars tolkningsföreträde och betonar att barnets egen vilja och uppfattning måste vägas mot dess ålder och mognadsgrad. Trots det ses konventionen som ett verktyg för att få till ett skifte i betraktelsen av barnets roll som medborgare. Traditionellt har synen på barnet varit förknippad med barnets framtid som ”blivande människor”, vilket är på väg att förändras till en syn på barn som människor med rättigheter ”här och nu” (James, 2011). Den nya synen på barn som rättighetssubjekt utmanar, som ovan nämnt, den traditionella synen på barn som skyddsobjekt genom att betona dess roll som autonom individ här och nu. Barnet ska inte ses som ett passivt objekt i behov av skydd, utan som en individ med rätt att ge uttryck för sina upplevelser, åsikter och

behov och att bli lyssnad på. Det är också bilden av barnet som individuell rättighetsbärare som har förts in i tvångsvårdslagstiftningen som ett sätt att komma till rätta med problematik med våld, utsatthet och försummelse.

Det motstridiga skyddets fyra karakteristika

Efter ovan nämnda beskrivning av de rättsliga logiker som underbygger motsättningen mellan skyddet av det tvångsvårdade barnet genom staten och från staten, vill jag diskutera hur denna motsats ter sig i praktiken. Jag kommer att använda Jaeggis (2017) fyra karakteristika för en immanent kris och diskutera dem i förhållande till motsättningen mellan det paternalistiska skyddet genom staten och det autonoma skyddet från staten. För det första innebär det en social praktik byggd på grundläggande normer som inte kan efterlevas samtidigt. Det resulterar, som Jaeggi förklarar, i ett motsägelsefullt förhållande, vilket innebär att de två praktikerna eller normerna "varken kan harmoniseras eller existera samtidigt" (2017, s. 217–218). Det paternalistiska skyddet genom staten och det autonoma skyddet från staten innefattar två sådana motsatta normer eller logiker. Å ena sidan vet staten vad som är bäst för barnet (och samhället) i varje situation. Å andra sidan måste barnet betraktas som (juridiskt) subjekt och ges rätten att höras i varje situation. Som ovan nämnt är det en motsättning som finns inneboende i tvångsvårdslagstiftningen. Den låsta tvångsvården har enligt portalparagrafen i LVU till uppgift att bedriva god vård med hjälp av tvångsåtgärder som ska genomföras i samförstånd med barnet men mot barnets vilja. Det är en vård som ska präglas av barnets människovärde och integritet, och som genomförs med möjlighet till att använda tvångsåtgärder som placering i isoleringscell eller nakenvisitering, och som har uppgiften att begränsa barnets frihet samtidigt som rätten till god vård ska säkerställas.

I regleringen av den låsta tvångsvården finner vi en till synes jämlik efterlevnad av de två motsatta praktikerna (jfr Jaeggi, 2017). Det framträder som vad Jaeggi (2017, s. 218) benämner som det andra kännetecknet av en immanent kris: "en 'starkare' version av en systematisk intern (och dialektisk) tendens gentemot (denna) motsättning när två praktiker och normer inom en social kontext är i kraft och samtidigt motsätter varandra". Under det senaste decenniet har regleringen av den låsta tvångsvården varit föremål för otaliga förslag om hur barnets rättigheter ska kunna säkerställas där motsättningen förstärkts. Som ovan nämnt initierades diskussionen efter Vanvårdsutredningens slutrapport 2011 (SOU 2011:61), vilket ledde till en förändrad LVU-lagstiftning som skulle bli kompatibel med barnkonventionen 2012, ett arbete som presenterades i sin helhet 2018 (Prop. 2017/18:169). Som en del i transformeringsprocessen finns å ena sidan en tydlig idé om att barnkonventionen innebär att staten har ett särskilt ansvar att skydda barn (Rennerskog, 2020). Det är en idé

om skydd som inbegriper förslag hämtade från fängelselagen om utökade tvångsåtgärder som möjlighet att rutinmässigt kontrollera bostadsrum, genomföra kroppsvisitation utan misstanke, möjlighet att hålla barn inlåsta på bostadsrum kvälls- och nattetid och att använda elektronisk fotboja för att kontrollera att barn inte avviker från institutionsområdet (Ds 2024:26; Prop. 2017/18:169). De här förslagen, vilka nyligen presenterades som ett sätt att öka barnens trygghet och säkerhet och sägs vara grundade i ett barnperspektiv, skulle innebära en implementering av ytterst integritetskränkande delar av fängelselagstiftningen i en vårdlagstiftning för barn (Ds 2024:26). Å andra sidan ges barn vad som beskrivs som ett utökat skydd mot staten genom rätten att överklaga beslut om sådana tvångsåtgärder.

Vad motsättningen i praktiken resulterar i är vad Jaeggi (2017) tar upp som den immanenta motsättningens tredje karaktärsdrag, det vill säga att de sociala praktikererna förändras till dess motsats så snart de uppfylls. Skyddet av barnet genom staten får alltså en tvingande karaktär. I de politiska diskussionerna efter det att barnkonventionen blivit svensk lag framstår skyddet av barnet genom staten som central. Vid närmare betraktelse är det dock ett skydd som ska garanteras genom förstärkt fysisk säkerhet i form av perimeterskydd, förbättrad övervakning och kontroll som syftar till att hindra barnen från att lämna institutionerna (Rennerskog, 2023a). Skyddet blir i realiteten inte ett skydd av barnet, utan ett skydd av samhället från dessa barn. Utöver att implementera delar av fängelselagen i en vårdlagstiftning för barn, utgörs ett ytterligare exempel av förslaget om en förändring av hur beslut ska fattas om vårdens upphörande (Promemoria, 2022). För närvarande ska vården av barn som är placerade på låsta tvångsvårdsinstitutioner avslutas om grunden för placering inte längre är giltig, vilket utvärderas var sjätte månad. Det nya förslaget föreslår dock att utvärderingen bör styras av barnets bästa samt att barn bör förbli frihetsberövade även om skälen till frihetsberövandet i första hand inte längre är giltiga, om det anses vara för barnets bästa. Det är ett illustrativt exempel på när avsikten sägs vara att skydda barn och stärka deras rättigheter, men där effekten och resultaten kan komma att bli ett kontinuerligt frihetsberövande med utökade möjligheter till tvång trots att skälen för vården inte längre finns.

Samtidigt sker en liknande process i barnets skydd mot staten i form av rätten att överklaga beslut om tvångsåtgärder och möjlighet att formellt klaga på vården. Om vi tar överklaganden av tvångsåtgärder som exempel är det enbart barn under 15 år som har rätt till offentligt biträde, medan barn över 15 år själva är ansvariga för att initiera och driva en överklagan. Givet att majoriteten av barnen som är placerade i låst tvångsvård är över 15 år, innebär det i praktiken att majoriteten av de här barnen själva är ansvariga för att initiera en sådan process (Rennerskog, 2020). Detta har varit föremål för (intern) kritik. Bland annat har uppmärksamheten kring förekomsten av våld och maktmissbruk på de statliga ungdomshemmen bidragit till förslag om att

ge alla barn, oavsett ålder, rätt till offentligt biträde (SOU 2023:40). Ett sådant förslag tillmötesgår därmed en intern kritik riktad mot barns möjligheter att överklaga beslut om tvångsåtgärder och kan sägas stärka barnets position som rättssubjekt. Dock kan en överklagan enbart göras efter att ett beslut om exempelvis placering i isoleringscell eller kroppsvisitation redan är verkställt. Men andra ord kan barnet enbart överklaga efter att hen utsatts för den integritetskränkande och potentiellt skadliga praktiken som isolering eller kroppsvisitation innebär (Rennerskog, 2020). Överklagandeprocessen bygger således på rättsstatens logik om individuella rättigheter som presociala frånskilda sociala strukturer (Gustafsson, 2005; Hydén, 2002). Vidare motiveras rätten att överklaga som ett sätt att utöva kontroll över våld och utsatthet, vilket i praktiken innebär en slags ansvarsdumpning (Rennerskog, 2020). Samma logik återfinns vad gäller barns rätt att framföra klagomål till Inspektionen för vård och omsorg. Här fungerar barns rätt att klaga som ett verktyg i tillsynen för att säkerställa att barnen får en trygg och säker vård och inte utsätts för våld, kränkningar och övergrepp (Rennerskog, 2023b). Jag vill mena att barnets skydd från staten resulterar i att barnet får rollen som en slags medreglerare snarare än ett rättighetssubjekt.

Jaeggi betonar att "[d]et är avgörande för det starka påståendet om en immanent motsägelse att processen i fråga inte tar den vägen av en slump, utan snarare beror på 'djupt rotade och oundvikliga skäl'" (Jaeggi, 2017, s. 219). Den fjärde karakteristikan av den immanenta motsättningen innebär med andra ord att den inte uppstår slumpmässigt, utan är ett resultat av tidigare processer och praktiker. I fallet låst tvångsvård av barn bör denna motsättning förstås som ett resultat av flera olika historiska och mer nutida sociala och politiska logiker och praktiker. Som nämndes inledningsvis har den låsta tvångsvården en lång historia som går att spåra till fattigvårdslagstiftningarna som kom med reformationen, vilket bidrog till en syn på fattigdom som moraliskt klandervärd (Levin, 2008). Synen på barn i fattigdom som potentiellt farliga, för sig själva såväl som för samhället, har levt kvar trots att samhällsskyddet officiellt avskaffades som mål för den sociala barnvården som helhet när socialtjänstlagen trädde i kraft 1982 (Lundström, 2017; Rennerskog, 2023b). Det blir tydligt genom det stora fokuset på perimeterskydd, övervakning och kontroll, samtidigt som barnen i den låsta tvångsvården framställs som mer klandervärda än andra barn (Rennerskog, 2020, 2023a). Som en av mina intervjupersoner uttryckte det: "man tycker inte synd om dom på samma sätt (som barn i öppenvården)" (Rennerskog, 2023a, s. 9). Det är också en syn på de här barnen som förstärks av en alltmer hårdnande kriminalpolitik inriktad mot unga, där barn i högre utsträckning hålls ansvariga för sin situation (Rennerskog, 2023b).

Samtidigt har idén om att rättigheter kan lösa allehanda problem resulterat i en avpolitiserad av frågor relaterade till motsättning mellan skyddet av barnen genom och från staten (jfr Gustafsson, 2018; Rennerskog, 2020). Trots att tvångsvården på ett generellt plan är en politiskt omdebatterad praktik är det en diskussion som främst

berör barn som är placerade i familjehem och öppenvården. Avpolitiseringen illustreras genom avsaknaden av ett politiskt intresse för motsättningen mellan skydd mot och från staten i relation till de barn som vårdas på låsta institutioner (Rennerskog, 2023a). Det tycks vara en konsekvens av en politisk oenighet om hur de här barnen bör betraktas, huruvida de bör ses som barn i behov av vård och stöd eller som kriminella, vilket i sin tur resulterar i just frånvaron av politisk diskussion. Som nämnts ovan visar min egen forskning baserad på intervjuer med politiska representanter att barn som är placerade på låsta institutioner i högre utsträckning betraktas som kriminella, oavsett placeringsgrund (Rennerskog, 2020). Att det i dag är möjligt att ta in delar av fängeselagen i en vårdlagstiftning för barn och kalla det skydd säger något om vilket värde dessa barn anses ha för samhället. Det påminner oss också om att i dagens syn på tvångsvårdens funktion ekar fattigvårdslagstiftningarnas logik där placering på institutioner sågs som ett sätt att reglera arbetarklassens inte (underförstått) ännu kriminella men potentiellt samhällsfarliga barn.

I de fall där barnet ska skyddas från staten genom att rättigheter översätts i lagstiftningen bidrar det till en individualisering av lösningsförslag vilket ställer stora krav på det enskilda barnet, medan det samhälleliga ansvaret fragmenteras (Gustafsson, 2018; Rennerskog, 2020).

Ett hoppfullt dödläge? En avslutande reflektion

Enligt Jaeggis (2017) resonemang kan motsättningen inom en sådan social praktik som tvångsvården och det motstridiga skyddet enbart beskrivas som en motsättning just för att de två formerna av skydd förutsätter varandra. Det innebär att den immanenta kritiken måste visa att de båda sidorna – att barn ska skyddas genom staten via ett nödvändigt tvång och från staten genom individuella rättighetsanspråk – även när de är separerade hör ihop. Staten kan helt enkelt inte lämna barnen åt sitt öde; staten är skyldig att säkerställa skydd, men samtidigt måste barn (åtminstone till viss del) betraktas som rättssubjekt, om Sverige ska följa barnkonventionen. Likaså förutsätter rättigheter en motsvarande skyldighet. Individens ger upp en del av sin frihet för att ingå i statens beskydd, samtidigt som staten ger upp sin kontroll till förmån för individens intressen. Det är den grundläggande logiken i rättigheternas språk. Inom ramen för den låsta tvångsvården av barn tycks den förrättsligande logiken ha medfört att motsättningen mellan staten och barnet hamnat i en återvändsgränd där skydd står mot skydd.

Det är nu möjligt att göra två konstateranden. Å ena sidan har denna motsättning resulterat i en epistemisk orättvisa där tvingande åtgärder legitimeras genom rätten till skydd genom staten, samtidigt som barns individuella rättigheter delvis fungerar som ett sätt att reglera och kontrollera den första, bland annat i form av överklaganden och klagomålshantering. Å andra sidan är det möjligt att, genom den kritiska

teoribildningen, se detta dödläge i ljuset av hopp. Enligt den kritiska teoribildningen bör det motstridiga skyddet inte ses som ett uttryck för ett hopplöst tillstånd, utan som en grogrund för förändring. Det skydd den statliga tvångsvårdens organisation, innehåll och reglering erbjuder behöver utformas på ett sätt som respekterar barn som fullvärdiga, kompetenta och socialt situerade individer snarare än objekt i behov av skydd eller kontrollanter av tvång. Enligt Stahl (2013) ska den kritiska teoribildningen syfta till att initiera förändring. Kritiken ska riktas mot de som har potential att förändra, men för det krävs också att de som kritiken riktar sig mot blir övertygade om att en förändring är nödvändig (Stahl, 2013).

Regeringen beslutade i februari 2024 att den statliga ungdomsvården ska göras om i grunden och utredningen ska vara klar i april 2025. I utredningsdirektivet framgår att den statliga barn- och ungdomsvården inte hängt med i samhällsutvecklingen (Kommittédirektiv, 2024). Måhända är det så. Samtidigt är situationen påfallande lik den situation som föranledde grundandet av Statens institutionsstyrelse (SiS) för drygt 30 år sedan och Vanvårdsutredningens resultat för drygt 20 år sedan. I de utredningar som gjordes inför grundandet av SiS belystes, likt i dag, problematiken med en ökad ungdomsbrottslighet, men framför allt behovet av ett kvalificerat vårdinnehåll som speglade de ungas behov, inte minst för dem med olika former av psykisk ohälsa (Socialutskottet, 1990). Det ansågs förkastligt att barn och ungdomar med svåra vårdbehov och som ofta kom från en uppväxt i fattigdom inte fick den hjälp de behövde. Men i Vanvårdsutredningens resultat, som presenterades 10 år senare, framgick att situationen var långt värre än så. Här framgick att staten under hela 1900-talet fatalt misslyckats med att skydda de mest socialt och ekonomiskt utsatta barnen och tillförsäkra dem en trygg vård.

Mot bakgrund av vad vi vet om bristerna i dagens statliga ungdomsvård är det tydligt att samhället, inom ramen för den sociala barnavården, fortfarande misslyckas med att leva upp till sina egna åtaganden. Men inte nog med det, vad jag har försökt visa med essän är att dessa åtaganden *i sig* har genererat misslyckandet. En reformation av den statliga ungdomsvården som inte tar hänsyn till detta faktum riskerar att försätta oss i en situation där vi om 30 år ser tillbaka på ytterligare år av kränkningar och försummelse av barn och unga vars främsta orsak till placering har sina grunder i sociala och ekonomiska faktorer och ojämlika livsvillkor.

Men här finns, om vi sällar oss till Jeaggi (2017), även hopp. Den sociala kritiken blir både en möjlig och nödvändig form av aktion där synliggörandet av immanenta motsättningar har potential att initiera en förändring av denna form av reglering av fattigdom. För att det ska ske krävs dock ett erkännande av att dagens tvångsvård är uppbyggd på ett motstridigt skydd. Ett skydd som så snart det träder i kraft förändras till sin motsats och som i dag legitimerar ett utökat användande av tvång som barn i extremt utsatta situationer själva förväntas reglera.

Referenser

- Andersson, P. (2021) *Hot, våld och emotionellt arbete på de särskilda ungdomshemmen: personalens berättelser*. Avhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Barnrättsbyrån & Childhood (2023) *Vem ska tro på mig? En granskning av sexuella övergrepp på de statliga ungdomshemmen*. Stockholm: Barnrättsbyrån & World Childhood Foundation.
- Barnrättsbyrån (2024) *Avskiljningar, våld och missförhållanden inom SiS ungdomsvård 2023*. Stockholm: Barnrättsbyrån.
- Barker, V. (2018) *Nordic nationalism and penal order: walling the welfare state*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Berggren, H. & Trägårdh, L. (2006) *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.
- Brännström, L., Berlin, M., Bäckman, O. & Karlsson, P. (2024) Trajectories of NEET in individuals formerly placed in out-of-home care: a Swedish national cohort study. *International Journal of Social Welfare*, 1–15.
- Celikates, R. (2018) Critical theory and the unfinished project of mediating theory and practice. I: *The Routledge companion to the Frankfurt school* (s. 206–220). Routledge.
- Ds 2024:26 *Ökad trygghet och säkerhet på särskilda ungdomshem och LVM-hem: slutredovisning angående frågor om Statens institutionsstyrelses särskilda befogenheter*.
- Enell, S., Gruber, S. & Andersson Vogel, M. (red.) (2018) *Kontrollerade unga: tvångspraktiker på institution*. Lund: Studentlitteratur.
- Enell, S. & Allgurin, M. (2023) Villkorad normalitet – berättelser om det (o)normala under och efter placering på särskilt ungdomshem. *Socialvetenskaplig tidskrift*. 30(3):701-718
- Gilbert, N., Parton, N. & Skivenes, M. (red.) (2011) *Child protection systems: international trends and orientations*. New York: Oxford University Press.
- Gustafsson, H. (2005) Taking social rights seriously (I): om sociala rättigheters status. *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 4(5): 439–490.
- Gustafsson, H. (2018) Rättighetifiering. I: T. Erhag, P. Leviner & A.S. Lind (red.) *Socialrätt under omvandling: om solidaritet och välfärdsstatens gränser*. Stockholm: Liber.
- Habermas, J. (1987) *The theory of communicative action: Vol. 2: Lifeworld and system: a critique of functionalist reason*. Boston: Beacon Press.
- Hirdman, Y. (1989) *Att lägga livet till rätta: studier i svensk folkhemspolitik* (4 uppl.). Stockholm: Carlsson.
- Honneth, A. (2015) *Freedom's right: the social foundations of democratic life*. New York: Columbia University Press.
- Hydén, H. (2002) *Normvetenskap*. Lunds universitet, Sociologiska institutionen.
- IVO (2023, juni) *Iakttagelser i korthet: många barn görs inte delaktiga när socialtjänsten beslutar om omplacering eller hemflytt*. Inspektionen för vård och omsorg.
- Jaeggi, R. (2017) Crisis, contradiction, and the task of a critical theory. I: B. Bargu & C. Bottici. (red.) *Feminism, capitalism, and critique*. Cham: Palgrave Macmillan.
- James, A. (2011) To be (come) or not to be (come): understanding children's citizenship. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 633: 167–179.
- JO (2023) *Opcat-inspektion av Statens institutionsstyrelse, det särskilda ungdomshemmet Tysslinge, den 30 oktober–1 november 2023*. Justitieombudsmannen.
- Kommittédirektiv (2023) *Stärkt barnrättsperspektiv i LVU och en översyn av grunderna för vård*. Dir. 2023:160.

- Kommittédirektiv (2024) *En reform av den statliga barn- och ungdomsvården för en trygg och kvalitativ vård*. Dir. 2024:13
- Kotkas, T. (2017) The short and significant history of social rights discourse in the Nordic welfare states. I: T. Kotkas & K. Veitch (red.) *Social rights in the welfare state: origins and transformations*. Abingdon: Routledge.
- Levin, C. (2008) Det sociala arbetets moraliska bas: H. Swärd & M.A. Egerö (red.) *Villkorandets politik: fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu*. Malmö: Ægalité.
- Leviner, P. & Lundström, T. (2017) Om tvångsomhändertagande av barn: en inledning. I: P. Leviner & T. Lundström (red.) *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Lundström, T. (1993) *Tvångsomhändertagande av barn: en studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*. Avhandling. Stockholms universitet.
- Lundström, T. (2017) *Från sedlig försummelse till brister i omsorgen: om barnavårdslagstiftningens historia*. I: P. Leviner & T. Lundström (red.) *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Mattsson, T. (2017) Barnrättsperspektivet i tvångsvården för barn och unga. I: P. Leviner & T. Lundström (red.) *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Pettersson, T. & Vogel, M. (2023) Tvångsomhändertaganden av unga – betydelse av kön, härkomst och socioekonomisk bakgrund för bedömningar i LVU-mål. Rapport 2023:1. Stockholms universitet.
- Promemoria (2022) *Barnets bästa vid fortsatt vård enligt LVU*. Dnr 1416-2021/2
- Prop. 2017/18:169 *Stärkt rättssäkerhet vid genomförande av särskilda befogenheter på särskilda ungdomshem och LVM-hem*.
- Rennerskog, J. (2020) "Rightificating" coercion: a critical perspective on the transformation of state-driven coercive care. *Social & Legal Studies*, 30(5): 726–744.
- Rennerskog, J. (2023a) Children in coercive care as "responsibilized becomings": on rights and responsabilization in the Swedish welfare state. *Incarceration*, 4: 1–18.
- Rennerskog, J. (2023b) *An object in need of protection but not a subject of rights? A study on rights of children involuntarily placed in care in the Swedish welfare state*. Avhandling. Stockholms universitet.
- Reynaert, D., Bouverne-De Bie, M. & Vandeveldel, S. (2012) Between "believers" and "opponents": critical discussions on children's rights. *International Journal of Children's Rights*, 20(1): 155–168.
- SFS 1990:52 *Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU)*.
- Socialstyrelsen (2024) *Socialtjänstens placeringar av barn och unga med svensk och utländsk bakgrund. Registerstudie av placeringar 1991–2022*.
- Socialutskottet (1990) Socialutskottets betänkande 1989/90:SoU15: *Vård i vissa fall av barn och ungdomar*.
- SOU 2011:61 *Vanvård i social barnavård: slutrapport*.
- SOU 2015:71 *Barn och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU*.
- SOU 2023:40 *Förbättrade möjligheter för barn att utkräva sina rättigheter enligt barnkonventionen*.
- Stahl, T. (2013) *What is immanent critique?* SSRN Working Papers. [<http://ssrn.com/abstract=2357957>, doi: 10.2139/ssrn.2357957].
- Stang-Dahl, T. (1978) *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*. Uni pax, 555.
- Statens institutionsstyrelse (2023) *Kartläggning av psykiatriska vårdbehov bland barn och ungdomar inom SiS år 2022*. Dnr 1.1.3-4392-2023.

- Teubner, G. (red.) (1987) *Juridification of social spheres: a comparative analysis in the areas of labor, corporate, antitrust, and social welfare law*. Berlin: De Gruyter.
- Tidöavtalet (2022) *Liberalerna*. [<https://www.liberalerna.se/wpcontent/uploads/tidoavtalet-overenskommelse-for-sverige-slutlig.pdf>]
- Vogel, M.A. (2017) Flickor vid de särskilda ungdomshemmen: vilka är de och vad ska vi göra med dem? I: P. Leviner & T. Lundström (red.) *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner* (s. 262–277). Stockholm: Wolters Kluwer.
- Vogel, M. & Pettersson, T. (2024) Blurring the lines between victimhood and responsabilization? Sex as behavioral problems in court decisions on compulsory care of young people. *Feminist Criminology*. Först publicerad online 12 april 2024.

Forum: Tuija Nieminen Kristofersson

Inte bara allmosor

– om makthavarnas ansvar för fattigvården från antiken till 1500-talet

Tuija Nieminen Kristofersson är författare, fil.dr. i socialt arbete och tidigare lektor vid Linnéuniversitet.

Kontakt: tn.kristofersson@gmail.com

Inledning

På en promenad i staden Brygge i norra Belgien möter jag fattigdomens historia som *Sint-Janshospitaal* från 1100-talet som användes fram till 1970-talet. I en park i närheten står en byst av den katolske 1500-talshumanisten Juan Luis Vivés som skrev en ordning för fattigvården. Hans tid har ofta tolkats som avgörande för fattigvårdens omorganisering. En omfattande ekonomisk kris med arbetslöshet och ökat antal tiggare som följd ställde krav på makthavarna. De påverkades av reformationen och humanistiska idéer och införde sekulariserad fattigvård skild från kyrkan. Det i sin tur anses ha inneburit början till modern, professionell välfärd. En strängare attityd gentemot fattiga infördes med en tydlig skiljelinje mellan dem som var berättigade till understöd, så kallade *värdiga* fattiga och *ovärdiga*. Disciplinära åtgärder med straff infördes med förbud mot tiggeri och krav på arbetsplikt. Den nya formen av fattigvård innebar i sin lekmanaledda organisation en noggrann undersökning och registrering av de hjälpsökande. Medeltidens omsorg däremot har tolkats som generös med allmoseutdelningar motiverade av religiös belöning för givaren i livet efter detta (Spicker, 2010; Grell & Cunningham, 1997; Jütte, 1994).

Dessa tolkningar av fattigvården och uppfattningar att lagar om den inte infördes förrän på 1500-talet är vanliga även i svenska läroböcker (Sunesson, 2024; Meeuwisse & Swärd, 2017).

Flera historiker har ifrågasatt denna tolkning och kritiserat den schablonmässiga beskrivningen av medeltidens fattigvård (bl.a. Davis, 2019; Innes, 2021). Historikern Thomas Max Safley (2003a) hävdar exempelvis att uppfattningen av 1500-talets fattigvård kan spåras till sociologen Max Webers (1985) beskrivning av vad som hände i samband med den kalvinska reformationen. Den ekonomiska utvecklingen medförde att barmhärtighet och religiös välgörenhet med osystematiska utdelningar av allmosor försvann. I stället möttes de hjälpsökande av en byråkratisk och sekulär fattigvård, även om Weber själv inte använde ordet *sekulär*. De medeltida idéerna om kärlek till nödlidande förlorade sin mening. "Kapitalismens förtingligade värld lämnar förvisso inte något utrymme för en dylik människovänlig inställning." (Weber, 1985, s. 141).

Men inte bara medeltidens fattigvård behöver omvärderas. Redan i 300-talets Rom fanns kejsare med intresse för social omsorg för alla behövande i staden (Brown, 2002).

Familj och släkt har i alla tider tagit hand om sina sjuka, äldre, funktionshindrade medlemmar, föräldralösa barn och i viss mån arbetslösa. I städerna fick de nyinflyttade i bästa fall stöd av grannar och vänner. De som var arbetslösa eller hade så låga löner att de inte kunde försörja sig själva och de utan socialt nätverk med behov av omsorg hänvisades till myndigheters, kyrkors, ordnars och hospitals olika insatser. Den yttersta möjligheten till överlevnad var att bli tiggare och beroende av *allmo-*

sor som enskilda gav eller som ingick i klosterns och kungarns organiserade utdelningar (Morley, 2006; Farmer, 2002).

Debatten om hur man ska tolka 1500-talets fattigvårdssystem i förhållande till den medeltida omsorgen är inte ny. Kyrkohistorikern Franz Ehrle på 1800-talet svarade med citat ur den medeltida lagstiftningen om tydlig gränsdragning mellan värdiga och ovärdiga fattiga som bevis mot sin tids uppfattning om en gränslös allmoseutdelning. Socialreformatörerna Beatrice och Sydney Webb anklagade Ehrle för att ha valt citat som passade hans argumentation och ansåg att den medeltida fattigvården var kravlös (Tierney, 1959).

I denna essä sammanfattar jag några av resultaten från en större historisk översiktstudie över fattigdom och fattigvård före 1500-talet, ett område som knappt belysts i Sverige (Nieminen Kristofersson, 2023). Studien initierades under projektet *Sociala risker, civilsamhällets omvandling och strategisk riskhantering* vid Malmö och Lunds universitet (Ek m.fl.; 2014). Vår välfärd idag är av en helt annan sort än medeltidens fattigvård, men vi kan känna igen idéer och praxis från den tiden. Några av dem har betydelse idag när civilsamhällets organisationer, såsom kyrkor med rötter i den tidiga kristna omsorgen, engagerar sig för vår tids ekonomiskt och socialt utsatta människor (Röda Korset, 2024; Sveriges Stadsmissioner, 2024).

Här är jag mest intresserad av makthavares styrning av fattigvården från antiken till och med 1500-talet. Tidsspännet är så brett att det är nödvändigt att begränsa underlaget till några nedslag i antikens Rom från vår tideräknings början till cirka 500, medeltiden från cirka år 1000 till 1500-talet.

Roms fattiga

Rom var vid vår tideräknings början en multietnisk miljonstad med extrem ojämlikhet. Förutom eliten fanns ett mellanskikt med begränsade resurser, de flesta var slavar och arbetare. De sistnämnda bodde i dåliga bostäder på höghusens översta våningar. Långt ifrån alla fattiga i Rom var berättigade till de berömda utdelningarna av gratis säd. Kejsarna införde restriktioner så att det som en gång fungerade som nödhjälp i kristider blev en förmån för friborna, lagligt registrerade medborgare. Inom sammanlutningar av yrkesverksamma kunde medlemmarna organisera inbördes ekonomiskt stöd i form av begravnings- och fattigkassor. För säsongarbetare, invandrare och de som inte hade familjens och släktens stöd återstod att under dåliga tider bli tiggare eller att lämna staden (Bernard, 2016; Morley, 2006; Ingemark m.fl., 2000).

De flesta inom eliten föraktade fattiga och dem som försörjde sig med handens arbete. Att bidra till det allmännas bästa innebar i stället att finansiera offentliga byggnader, infrastruktur och spel på arenor och amfiteatrar. Det förekom ändå medkänsla med tiggare när man i smyg kunde ge dem allmosor även om det ansågs vara gåvor

till *humanitas*, mänskligheten. Arbetsföra tiggare däremot väckte misstänksamhet, de ansågs vara lata och lura till sig förmåner (Parkin, 2006). Den attityden går tillbaka till den agrara revolutionen för cirka 8 000 år sedan då jordbruket krävde stora insatser av lydiga arbetare (Suzman, 2020). Vår tids krav på arbetsplikt verkar vara en gammal moralisk utgångspunkt som följt med i all hjälpverksamhet.

De välbärgade hjälpte helst dem som kunde betala tillbaka, det vill säga andra inom samma sociala skikt eller inom det så kallade patron-klientsystemet. En patron gav sina klienter ekonomiska förmåner såsom lån. Klienten i sin tur förväntades vara lojal mot patronen i politiska sammanhang. Dessa vertikala relationer genomsyrade hela det romerska samhället och är grunden till vår tids maffia (Ingemark m.fl., 2000).

Kyrkans uppdrag i Rom och den första tiggarförordningen

I den första kristna församlingen i Rom, troligen redan på 40-talet, fanns medlemmar från olika sociala grupper såsom slavar, fattiga och från mellanskiktet. Försörjningen av de utsatta medlemmarna var en viktig moralisk plikt utifrån evangeliernas tanke om allas lika värde och går tillbaka till den judiska traditionen att bistå fattiga. Kristendomen innebar därmed en ny syn på fattigdom när de av romarna ignorerade grupperna fick understöd och blev fullvärdiga medlemmar i församlingen (Parkin, 2006; Brown, 2002). I tidiga kristna texter uppmanas välbärgade medlemmar att bidra till försörjning av de fattiga samtidigt som det varnades för dem som försökte lura till sig förmåner (Hermas herden, 2006).

I början av 300-talet e.Kr. erkände kejsar Konstantin kristendomen som en religion bland andra. Hans intresse för kyrkan visade sig i att han gav församlingarna och synagogorna i uppdrag att ta hand om de fattiga i staden Rom. Det nya systemet finansierades med skattelättnader för synagogor och kyrkor. Kejsaren skänkte, med krav på redovisning, en del av säden avsedd för utdelning till kyrkan som i sin tur kunde ge den vidare till behövande (Brown, 2002).

Enligt historikern Peter Brown (2002) innebar detta att kyrkans insatser nu räknades som en offentlig tjänst. De fattiga blev erkända som en social grupp som kunde förvänta sig understöd. Med begränsade resurser behövdes också kontroll av dem som sökte hjälp, och diskussionen om vilka som var berättigade blev intensivare. Församlingarna granskade de hjälpsökande så att bara de värdiga fick understöd. Till dem räknades sjuka, äldre, föräldralösa barn och flyktingar (Parkin, 2006). Den som idag ansöker om försörjningsstöd utsätts för kontroll som har en lång tradition tillbaka i tiden.

En kejsarlig förordning för staden Rom år 382 innebar kontroll av tiggarnas hälsa. De som var friska kördes ut från staden medan de sjuka ju var värdiga och hade rätt att tigga. Förordningen speglar en attityd som går längre tillbaka i tiden med syfte att granska dem som rörde sig i staden utan anknytning till en husbonde. De friska

och därmed arbetsföra räknades som olagliga tiggare och uppfattades som potentiella orosmakare. Genom att köra ut dem på landsbygden ville myndigheterna förebygga upplopp (Parkin, 2006). Återigen kan vi känna igen attityden; när kommuner idag vill flytta socialbidragstagare till andra kommuner så använder de egentligen en gammal metod.

Biskoparnas juridiska redskap och framväxten av hospital

Ett sätt att försvara de fattigas rättigheter i det offentliga började ta form när Konstantin gav biskopar juridisk rätt att fungera som skiljedomare i civila mål. Syftet var att förkorta tiden för kostsamma processer, till exempel i tvister om arrenden mellan bönder och jordägare. Biskoparna förde också de mindre bemedlades talan inför ämbetsmän som missbrukade sin makt. Dessa åtgärder kan spåras till den judiska traditionen där den maktlöse krävde rättvisa av makthavare (Brown, 2002).

Hospital utvecklades på 300-talet från de tidiga klostrens sjukavdelningar. Hospitalen var öppna mot omvärlden och erbjöd i den östra delen av romarriket medicinsk vård med kurer och i vissa fall operationer i enlighet med dåtidens mest avancerade vård. Under antiken och medeltiden innebar sjukdom för många minskad arbetsförmåga med fattigdom som följd. Blandade insatser var därför vanliga som att ta hand om sjuka, äldre och föräldralösa barn liksom utdelning av mat utanför institutionen. I västra Europa hade främst klostren ansvar för sjukvård medan hospitalen kunde erbjuda det vi idag kallar palliativ vård. På klostrens sjukavdelningar och senare på hospitalen hade sjukvårdare, *diakoner*, omvårdande uppgifter. Diakonerna var inte lärlingar till läkare utan hade egen utbildning. Hospital grundades sedan i fler städer och senare även i de muslimska områdena (Crislip, 2005).

I Rom blev de rika medlemmarnas donationer till församlingarna ännu viktigare i slutet av 300-talet när kejsarna på grund av krig inte längre kunde skänka medel till kyrkans fattigvård (Brown, 2012).

Medeltiden

Urbaniseringen ökade från 1000-talet i västra Europa med nya städer och växande handel. *Borgare* blev en ny betydelsefull grupp som motvikt mot den feodala hierarkin och engagerade sig i städernas gemensamma styre. Inbördes socialt och ekonomiskt stöd utvecklades inom *skråväsendet* och i *brödraskap* där även kvinnor ibland kunde vara medlemmar (Brodman, 2009).

Den medeltida fattigvården var sammansatt av olika idéer och praxis. Barmhärtigheten betonades med utdelning av allmosor som besvarades av mottagarens böner. Girigheten var en dödssynd och blev alltmer besvärande för de rika. Ett av motgifterna var barmhärtighet, att ge ännu mer åt de fattiga och att grunda hospital.

Det stora antalet tiggare vid kungars och klosterns allmoseutdelningar väckte misstänksamhet, och på flera håll infördes polletter för att kontrollera vilka som sökte understöd (Davis, 2019; Geremek, 1997).

I den *kanoniska rätten* samlades kyrkorättsliga texter med kommentarer om fattigvården ända från antiken. Juristerna arbetade ständigt med frågan vem som skulle vara berättigad till understöd och med restriktioner mot kringvandrande arbetsföra. Motsvarande lagar fanns bland judar och muslimer (Innes, 2021). På 1300-talet fanns dock teologer som försvarade de underordnades rätt att resa sig mot överheten och adeln (Farmer, 2002).

Samtidigt fanns bland lärda teologer en nedsättande uppfattning om fattiga kvinnor såsom tvätterskor. Arbetsföra män som inte hittade arbete fördömdes. Hantverkarnas, arbetarnas och tjänstefolkets arbete värderades som underlägset de intellektuellas verksamhet med undervisning och teologi. Misären ansågs vara ett straff för de fattigas synder. Religiösa termer används inte längre men även idag förekommer uppfattningar att de ekonomiskt utsatta och långtidssjukskrivna har ett eget ansvar för sin situation.

En ny dimension i idén om givandet kom med tiggarrordnar. Tiggarna ansåg sig vara heliga fattiga som man skulle skänka till i första hand eftersom deras förböner ansågs ha större verkan än de vanliga fattigas. Attityden till arbetslösa och tiggare blev hårdare på 1200-talet med förbud mot lösdrivare och med registrering, arresteringar och offentliga piskningar av dem (Farmer, 2002; Brodman, 2009).

Förutom med donationer finansierades fattigvården med *tionde*, även i Sverige, med rötter i Gamla testamentet och i den tidiga kyrkan. Det var en kyrklig skatt på all inkomst som fördelades lika till kyrkans underhåll, prästens lön och en sista tredjedel till de fattiga.

De styrandes intresse för fattigvården

I franska och nuvarande nederländska och belgiska städer organiserades så kallade *fattigbord* för utdelning av förnödenheter åt behövande, först i kyrkans regi, sedan av städernas råd valda lekmän (Brodman, 2009).

En omorganisation av fattigvården skedde i flera norditalienska städer på 1300-talet. De var under en tid stadsstater, självständigt styrda *skrårepubliker* där inte bara eliten utan även skrån med borgare och arbetare kunde påverka det politiska livet för att kontrollera adelns maktutövning. Den centrala tanken var *Buon Comune*, det gemensamma goda som gynnade välfärden för alla och stävjade enskilda privata intressen. Det i sin tur skapade fred och ekonomisk framgång.

I Florens betonade humanisterna att det religiösa och världsliga hängde ihop. Harmonin i staden kunde garanteras genom att underklassen skyddades av (stads) staten som skulle driva in skatter från de rika för att hjälpa de fattiga. Dessa tankar

förblev utopi, men innebar att fattigdom erkändes på ett tydligare sätt än tidigare. Den tolkades inte bara som ett religiöst ideal utan handlade också om brist på resurser. Stadens styrande i Florens skänkte medel till brödraskapen för vård av fattiga. Men kontrollen var ändå påtaglig med fysiska straff, och den som exempelvis stal bröd kunde få sin hand avhuggen.

Brödraskapet Orsanmichele var en av de största aktörerna. Det konkreta arbetet sköttes av lekmän som delade ut understödet i de fattigas hem. Tack vare detaljerade registeruppgifter om mottagarna och deras behov kan vi idag få en exakt bild av dem. Åttioåtta procent var fattiga som drabbats av olika sjukdomar såsom epidemier, variga sår eller arbetsskador med brutna ben. Sjukdomarna kunde också leda till familjeförsörjares död. Två procent av stödet gick till religiösa institutioner, sex procent till så kallade *shame-faced* fattiga, personer med hög status som plötsligt blivit utblottade. Resten av medlen, fyra procent, gick till tiggare som fick ett symboliskt bidrag, tolv procent av en ordinarie dagsranson. Det kan tolkas som ett sätt att hålla främlingar borta från staden.

Sjukvården på medeltiden och ännu på 1500-talet bestod av huskurer som användes hemma eller ordinerades av kloka gummor. Läkarvården kostade så att de allra fattigaste inte hade råd att anlita den. *Hospitalen* varierade från enkla stugor med omsorg för kroniskt sjuka till stora anläggningar med ibland akutsjukvård av läkare och även arbetsträning. Arkeologiska undersökningar av hospitalens kyrkogårdar i England visar att en del av de boende haft benbrott och skullskador som hade läkts. I Norden var hospitalen avsedda för vård av leprasjuka utanför stadsmurarna medan *helgeandshus* fungerade som äldreboende. För att finansiera vården och omsorgen på hospitalen och helgeandshusen var de intagna oftast tvungna att tigga, i Sverige och övriga Europa (Henderson, 1994; Davis, 2019; Harrison, 2000).

Kontroll i andra städer och länder

Misstänkta bedrägerier vid allmoseutdelningar och dåligt skötta hospital gjorde att de styrande i städerna började kräva mer insyn i organiseringen av fattigvården (Brodman, 2009). Borgarna ville veta hur pengar som de skänkt till fattigvården användes såsom i Memmingen i sydvästra Tyskland. I stadens råd fanns representanter både för hantverkarnas och för patriciernas skrän. Hantverkarna ville ha en permanent fattigvård vars ledning var förankrad i det kommunala, gemensamma ansvaret och slippa beroendet av de rikas nyckfulla donationer. Fattigvården centraliserades därför till ett av stadens hospital från 1367 ända fram till 1800-talet. Rådet valde lekmän som förde register och undersökte om de hjälpsökande var berättigade till understöd (Kintner, 2003).

I Augsburg började borgarna från slutet av 1200-talet kontrollera fattigvården med hjälp av förvaltare vilket ledde till konflikt med kyrkan. Rådet grundade ett eget hospital och sjukstuga, delade ut livsmedel och hjälpte fattiga flickor med hemgift.

Utvecklingen var liknande i flera tyska, franska och nederländska städer. I Antwerpen grundades en kommunal fattigvårdsbyrå (Kiessling, 1971; Cavallo, 1995; Geremek, 1997). I England diskuterades frågan i slutet av 1300-talet i parlamentet med följden att borgare, skrän och brödraskap började grunda egna så kallade *almshouses*, fattighus, utan kyrklig inblandning i styrelserna (Rawcliffe, 2021).

Repression och normativ förändring

Attityden till de arbetsföra fattiga och tiggare hårdnade allt mer på 1300-talet när hungersnöd och digerdöden orsakade arbetslöshet. I vissa fall skulle de fattiga bära ett särskilt märke som bevis på att de hade tillstånd av myndigheter att tigga (Davis, 2019).

En av orsakerna till den dåligt fungerande fattigvården var att den kanoniska rätten inte kunde hantera frågor om alltför kringvandrande arbetslösa. Det fanns inte förståelse för konjunkturbunden arbetslöshet. På 1400-talet började myndigheterna i de italienska städerna se de fattiga som hot som spred epidemier. I Bryssel infördes allmänt arbetstvång, och de som vägrade arbeta kördes ut ur staden. Friska tiggare skulle gripas och fängslas eftersom de ansågs störa den allmänna ordningen. Teologer och humanister krävde att myndigheterna skulle förbjuda tiggeri helt och hållet även om det fanns de som försvarade de fattigas rätt att ta till våld om inget gjordes för deras situation (Tierney, 1959). Den aktuella debatten om att helt förbjuda tiggeriet i Sverige påminner om situationen på medeltiden. Varken då eller idag diskuteras emellertid den bakomliggande orsaken till att en del måste tigga.

I England infördes en lag 1349 i hela landet med krav på de arbetsföra att arbeta, den som gav dessa personer allmosor skulle straffas med fängelse (Rawcliffe, 2021).

En normativ förändring skedde i synen på de fattiga vid den här tiden. Gåvor till ovärdiga, såsom arbetsföra tiggare, tolkades som skadliga både för mottagaren och för givaren. Ända sedan senantiken hade en kristen plikt gällt att ge åt den som begärde allmosor samtidigt som givaren fick mottagarens förböner. Nu kullkastades denna moraliska regel så att givaren till och med kunde straffas. Även juridiskt skedde en förskjutning när ansvaret för att verkställa straff tydligare blev en uppgift för städernas myndigheter (Wagner, 2009).

1500-talet

Den lutherska fattigvårdsreformen

Luthers reformation med evangeliets frigörande kraft skulle få som konsekvens att medel från enskilda, från de nerlagda klostren och brödraskapen samlades i en *gemensam kassa* i stället för att delas ut som allmosor. Städernas råd ville dock inte ta över fattigvården som de ansåg var ett traditionellt ansvar för kyrkan. Snarare blev det en hybridform där kassan förvaltades gemensamt av råden och församlingarna.

Förutom inspiration till *bondeupproret* med krav att avskaffa det feodala systemet bidrog reformationens idéer också till *Tolv artiklar* som bönderna i staden Memmingen undertecknade. De ställde krav att alla skulle på evangeliets grund behandlas lika inför lagen, befrias från livegenskap och slippa orättvisa skatter. Idag tolkas detta dokument som en av de tidiga deklARATIONERNA för mänskliga rättigheter.

Efter bondeupprorets krigiska tider fruktade de lokala furstarna nya oroligheter och accepterade Luthers krav att inspektera församlingarnas kassor som i många fall inte fungerade. När det inte längre fanns tillräckligt med medel i kassorna blev det tidigare förbjudna tiggeriet åter tillåtet (Arffman, 2008; *Tolv artiklar*, 2024).

I Sverige och England genomförde kungarna reformationen uppifrån, beslagtogs kyrklig egendom och ställde kyrkan under den alltmer framväxande staten. Församlingarna fick ansvar för den lokala fattigvård som i England finansierades delvis med en särskild skatt (McIntosh, 1998). I Sverige skulle sjukstugor byggas i socknarna, men det är oklart om denna bestämmelse blev verklighet. Den gratis läkarvård för fattiga som fanns i de lutherska städerna infördes aldrig i Sverige på grund av brist på läkare. Helgeandshuset och hospitalen slogs ihop och kallades nu hospital där kroniskt sjuka och fattiga vårdades (Johanson, 1983; Sandén, 2013).

Skillnader mellan den katolska och protestantiska fattigvården

Både katoliker och protestanter hade moraliserande attityder mot de fattiga med krav på arbetsplikt, förbud mot och kriminalisering av tiggeriet. I båda bekännelserna fick de som inte skötte sig moraliskt riktigt mindre bidrag (Arffman, 2008; Vivés, 2002). Dock fick tiggerordnarna fortsätta att tigga i katolska områden, där den enskilde kunde söka hjälp på fler ställen, såsom på kloster, än enbart hos församlingarna (Schmidt, 2009).

Inslag av disciplinära åtgärder ansågs inte strida mot den kristna övertygelsen. De styrande reagerade däremot mot de tiggare som inte längre var ödmjuka utan utmanade ordningen och hånade kristna föreskrifter (Safley, 2003b).

En tydlig och ökad disciplinering skedde på de *arbetshus* och *generalhospital* som grundades i slutet av 1500-talet och under 1600-talet både i protestantiska och katolska områden. Till dessa fängesliknande anstalter fördes fattiga arbetslösa med

tvång med syfte att de skulle sysselsättas under sträng bevakning (Geremek, 1997). Samtidigt fanns "ordinarie" hospital kvar med omsorg om sjuka och äldre som inte längre klarade sig på egen hand (Gray, 2007).

De lutherska städerna avskaffade bordellerna. Senare på 1500-talet förbjöds de också i de katolska områdena även om de inte försvann helt. Bordellerna och dubbel-moralen fördömdes dock tydligare än tidigare (Karras, 1996).

Innebar 1500-talets reform en ny organisation för fattigvården?

Olika tolkningar av 1500-talets fattigvårdsreform kompletterar varandra. Historikern Sandra Cavallo (1995) har ifrågasatt varför reformen anses vara något nytt när det inom historisk forskning finns så många exempel på medeltida myndigheters ansvarstagande. En förklaring till en påstådd ny form av fattigvård kan enligt henne delvis bero på att debatten på 1500-talet blev intensiv med anledning av den katolske humanisten Vivés (1492–1540) ordning för fattigvården. Teologerna misstänkte att han var luthersk. Ordningen med städernas rådmän som övervakare över fattigvården handlade på medeltiden om att förhindra svält och behålla lugnet på gatorna, men upplevdes nu som ett ifrågasättande av hur långt kyrkans auktoritet räckte. Kontroverserna kan tolkas mer som ett uttryck för olika konflikter mellan kyrkliga maktsfärer och världsliga myndigheter än en bokstavlig strid om tiggeri.

Här tycker jag det är intressant att se hur de historiker som motsätter sig den weberianska tolkningen av 1500-talets fattigvårdsreform argumenterar. Innebar den något nytt med sekularisering, byråkratisering, professionalisering och rationalisering? Vivés texter om fattigvårdens organisation har använts som argument för *sekularisering* och en ny modell med början till välfärdsstaten. Historiker har emellertid påpekat att hans text sammanfattade den praxis som hade funnits i många städer sedan medeltiden (Cavallo, 1995). Han byggde sin syn på fattighjälpen på klart uttalade kristna värderingar och hänvisade till de första kristnas egendomsgemenskap. Finansieringen av fattigvården skulle ske med insamling av medel, inte med en för modern välfärd självklar allmän skatt, något som lokalt en tid praktiserades i Frankrike på medeltiden. Ett av hans förslag var att städernas råd skulle förmedla arbete åt arbetslösa som att reparera byggnader, gräva diken eller ställa sig till textilindustrins förfogande (Vivés, 2002). Det påminner om hur våra myndigheter grundade arbetsförmedlingar som ett verktyg för att få människor i sysselsättning.

Historiker som Safley (2003 a,b) hävdar att den religiösa dimensionen inte upphörde bara för att kyrkans ställning som ansvarig för fattigvården förändrades. Städernas rådmän och andra lekmän var fortsatt präglade av sin kristna tro. Även om lekmännen fick ökade befogenheter hade präster och ordensfolk en viktig roll i den konkreta omsorgen. I *reformerta städer* med flera bekännelser blev betoningen på det religiösa ännu tydligare då de olika samfundet och synagogorna ålades att ta hand om

sina egna fattiga medlemmar medan stadens fattigvård var reserverad för de reformerta (Spaans, 2003).

Byråkratisering i Webers mening handlar om anställda utbildade tjänstemän med lön i en förvaltning där offentliga intressen är åtskilda från de privata (Weber, 1983). 1500-talets förvaltningar byggde i stället till stor del på oavlönade uppdrag bekostade av rådmännen och tjänstemännen själva. Däremot hade det redan på medeltiden införts ett slags byråkrati i de städer som centraliserade fattigvården, såsom exemplen från Florens och Memmingen visar med registrering och kontroll (van der Heijden, 2010; Innes, 2021).

Professionalisering i vår tids mening med tjänstemän som är utbildade i sociala frågor fanns inte på 1500-talet. Närmast en professionalisering var att *diakoner* fick en tydlig social uppgift när de lutherska och reformerta kyrkorna återinförde denna funktion, i vissa regioner även för kvinnor. På medeltiden hade diakonerna i stället haft liturgiska uppgifter (Olson, 1989). I Frankrike insåg myndigheterna som tog över ledningen för hospitalen att de inte kunde undvara den medicinska kunskap som religiösa ordnars kvinnor hade i vården av sjuka med örtkurer, åderlätning och enklare operationer (Dinan, 2003).

Historikern Joanna Innes menar att förordningar stiftade av makthavare, parlament, städer och de olika beaktelserna var ett försök att få ordning på fattigvården och dess olika aktörer. Trots det fungerade dessa regelverk ofta bara för att lösa akuta problem och de mötte motstånd bland dem som skulle tillämpa dem. Reformivern räckte inte till för att skapa hållbara strukturer för nya praktiker. Det fanns en tävlan mellan olika auktoriteter. Nya initiativ avbröt försöken till *rationalisering* (Innes, 2021). I de lutherska områdena förekom ad hoc-lösningar när understöd delades ut när någon frågade om det. En i förväg uttänkt linje fanns endast när det gällde att hålla främmande fattiga borta (Schmidt, 2009).

När staterna skulle leva upp till sitt juridiska ansvar för fattigvården uttryckt i nya förordningar hade de inte administrativ kapacitet till det. Här ligger enligt Innes den stora skillnaden mellan dåtidens försök till statlig styrning och vår tids välfärdsstat. Den medeltida kanoniska rätten fanns i en del katolska områden parallellt med de nya förordningarna. Statens begränsade kapacitet användes till att koordinera och leda olika aktörer. Men finansiering av fattigvården på 1500-talet var fortfarande beroende av enskildas donationer. Kyrkan och religiösa institutioner förblev samarbetspartners. Överallt i Europa var församlingarna basen när städerna och staterna ville genomföra den nya policyn genom att engagera tjänstemän för fattigvården.

Sammanfattande diskussion

Historien om hur de styrande under olika epoker påverkat, övervakat och utformat fattigvården är komplex med lokala variationer. Det är svårt att tolka utvecklingen så att omorganiseringen av fattigvården inte skulle ha införts förrän på 1500-talet. I stället har makthavarna på olika sätt tagit ansvar för fattigvården inte bara genom att ge allmosor. Det går att utifrån de här nämnda historiska exemplen urskilja tre strategier. Den första var att en härskare eller lokala styrande använde befintliga kyrkliga fattigvårdsinsatser för att *utvidga* dem till fler fattiga som Konstantin gjorde i Rom på 300-talet. På liknande sätt fick brödraskapen i Florens på 1300-talet ett ansvar för att söka upp fattiga i hela staden.

Den andra formen av strategi som makthavarna har använt var att ge stadga och ordning åt redan existerande system. Så gjorde borgarna och rådmännen redan i slutet av 1200-talet i städerna i Mellaneuropa när de började *centralisera* och *kontrollera* fattigvården. Ett tredje sätt att styra fattigvården var att borgare på 1200- och 1300-talen *grundade egna hospital* eller *almhouses* när de kyrkliga institutionerna inte längre fungerade som det var tänkt.

Att hävda ett direkt samband mellan tidigare epoker och vår tid är vanskligt, det finns dock spår av idéer och metoder som går igen idag. Dit hör misstankar om fusk och granskning av ekonomiskt utsatta för att se om de är berättigade, värdiga fattiga. Även idag diskuteras förbud mot tiggeri, främlingar ska avvisas eller få betydligt mindre understöd än medborgare i landet. Kravet på arbetsplikt är en vedertagen norm och har varit ända sedan långt tillbaka i mänsklighetens historia.

Spår av idéer om rättigheter finns också i historien. Under senantiken krävde biskoparna ekonomisk rättvisa åt de fattiga. På medeltiden insåg de styrande i vissa fall att *Buon comune*, det gemensamma bästa, var viktigt, inte bara för att ta hand om de sämst lottade utan för att fördela fattigvårdens resurser rättvist.

Vad säger detta oss idag? Stadsmissioner, kyrkor och andra organisationer möter den moderna fattigdomen. Allt fler ekonomiskt utsatta söker hjälp hos dem, även de som är berättigade till försörjningsstöd (Sveriges Stadsmissioner, 2024). Det mest synliga stödet blir vår tids allmosor, matpaket och soppluncher, men också hjälp till självförsörjning genom exempelvis arbetsträning. Organisationerna kan också fungera som ombud för hjälpsökande i kontakterna med myndigheterna.

Fattigdomen idag kan i viss mån lindras men inte avskaffas med frivilligorganisationernas insatser. Dessa är trots allt mindre i volym än det totala försörjningsstödet, bygger på donerade medel, är geografiskt ojämnt fördelade och beroende av vad organisationen för tillfället kan erbjuda. Frågan är varför politikerna inte vill införa socialpolitiska reformer som stärker rättighetsbaserade, likvärdiga lösningar och undersöker varför en del hellre söker hjälp hos organisationerna än socialtjänsten. I stället för att göra detta delar den nuvarande regeringen ut bidrag som civilsamhäl-

let kan söka för att kunna dela ut mat åt behövande (MUCE, 2024), en uppgift som enligt lagen är socialtjänstens ansvar.

Det är lätt att idealisera gångna tiders goda intentioner, men de medeltida rådmännens resonemang om rättvist fördelade resurser i fattigvården har gjort intryck på mig, även om samhället i övrigt byggde på djupgående ojämlikhet. Det handlade givetvis inte om samma omdanande dimensioner av politiska och sociala reformer som skedde i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Rådmännen hade dock en uppfattning att de hade ansvar för att kontrollera den dåtida kommunala välfärden. De rika skulle inte få sätta agenda för hur resurserna fördelades, medel avsedda för hospital skulle användas som det var tänkt. När politikerna idag låter frivilligorganisationerna ta ansvar för socialtjänstens kärnuppgift, att de ekonomiskt utsatta ska få mat, så börjar det skava i den grundläggande tanken om den moderna välfärden. Den bygger på likvärdiga rättvisa förmåner, oavsett var man bor, utan nyckfull välgörenhet.

Politikernas främjande av frivilligorganisationernas utdelning av matpaket gör att jag inte kan låta bli att ställa frågan om det är början till nerbrytningen av idén om det gemensammas bästa som sker idag?

Referenser

- Arffman, K. (2008) *Auttamisen vallankumous: luterilaisuuden yritys ratkaista köyhyyden aiheuttamat ongelmat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Suomen kirkkohistoriallinen seura. (Hjälpanedets revolution: lutherdomens försök att lösa problemen orsakade av fattigdom. Helsingfors: Finska Litteraturens Sällskap & Finlands Kyrkohistoriska Sällskap.)
- Bernard, S.G. (2016) Food distributions and immigration in imperial Rome. I: L. de Ligt & L.E. Tacoma (eds.) *Migration and mobility in the early Roman empire*. Leiden & Boston: Brill.
- Brodman, J.W. (2009) *Charity and religion in medieval Europe*. Washington D.C.: The Catholic University of America Press.
- Brown, P. (2002) *Poverty and leadership in the late Roman empire*. Hannover & London: University Press of New England.
- Brown, P. (2012) *Through the eye of a needle: wealth, the fall of Rome and the making of christianity in the West, 350–550 AD*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Cavallo, S. (1995) *Charity and power in early modern Italy: benefactors and their motives in Turin 1541–1789*. UK, USA, Australia: Cambridge University Press.
- Crislip, A.T. (2005) *From monastery to hospital: christian monasticism & the transformation of health care in late antiquity*. University of Michigan: The University of Michigan Press.
- Davis, A.J. (2019) *The medieval economy of salvation: charity, commerce, and the rise of the hospital*. New York & London: Cornell University Press.
- Dinan, S.E. (2003) Motivations för charity in early modern France. I: T.M. Saffley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.
- Ek, R., Gerell, M., Guldåker, N., Hallin, P-O., Herbert, M., Nieminen Kristofersson, T., Nilsson, A., Tykesson, M. (2014) *Att laga revor i samhällsväven*. Malmö: Malmö University Publications in Urban Studies18.
- Farmer, S. (2002) *Surviving poverty in medieval Paris: gender, ideology and the daily lives of the poor*. New York & London: Cornell University Press.
- Geremek, B. (1997) *Poverty: a history*. Oxford & Cambridge: Blackwell Publishers.
- Gray, L. (2007) Hospitals and the lives of the chronically sick: coping with illness in the narratives of the rural poor in early modern Germany. I: J. Henderson, P. Horden & A. Pastore (eds.) *The impact of hospitals 300–2000*. Bern: Peter Lang.
- Grell, O.P. & Cunningham, A. (1997) The reformation and changes in welfare provision in early modern Northern Europe. I: O.P. Grell & A. Cunningham (eds.) *Health care and poor relief in protestant Europe 1500–1700*. London & New York: Routledge.
- Harrison, D. (2000) *Stora döden*. Stockholm: Ordfront.
- van der Heijden, M. (2010). Introduction: new perspectives on public services in early modern Europe. *Journal of Urban History*, 36(3): 271–284.
- Henderson, J. (1994) *Piety and charity in late medieval Florence*. Oxford: Clarendon Press.
- Hermas herden (2006). I: *De apostoliska fäderna* (2 uppl.). Skellefteå: Artos bokförlag. Inledning, översättning och förklaringar av O. Andrén och P. Beskow.
- Ingemark, D., Gerding, H. & Castoriano, M. (2000) *Liv och död i antikens Rom*. Lund: Historiska Media.
- Innes, J. (2021) The regulation of charity and the rise of state. I: D. Hitchcock & J. McClure (eds.) *Routledge history of poverty, c. 1450–1800*. London & New York: Routledge.
- Johanson, U. (1983) Fattigvård i Sverige under 1700-talet. I: K.-G. Andersson, U. Johanson & S.

- Malmberg (red.) *Oppdaginga av fattigdomen: sosial lovgiving i Norden på 1700-talet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jütte, R. (1994) *Poverty and deviance in early modern Europe*. Cambridge UK: Cambridge University Press.
- Karras, R.M. (1996) *Common women: prostitution and sexuality in medieval England*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Kiessling, R. (1971) *Bürgerliche Gesellschaft und Kirche in Augsburg im Spätmittelalter: ein Beitrag zur Strukturanalyse der Oberdeutsche Reichstadt*. Augsburg: Verlag H. Mühlberger.
- Kintner, P.L. (2003) Welfare, reformation and dearth at Memmingen. I: T.M. Safley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.
- McIntosh, M.K. (1998) Networks of care on elizabethan English towns. I: P. Horden & R. Smith (eds.) *The locus of care: families, communities, institutions, and the provision of welfare since antiquity*. London & New York: Routledge.
- Meeuwisse, A. & Swärd, H. (2017) Introduktion: Vad är ett socialt problem? I: Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red.) *Perspektiv på sociala problem* (2 uppl.). Stockholm: Natur & Kultur.
- Morley, N. (2006) The poor in the city of Rome. I: M. Atkins & R. Osborne (eds.) *Poverty in the Roman world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MUCF Pressmeddelande 2024-03-27 [<https://www.mucf.se/om-oss/pressmeddelanden/stort-tryck-pa-bidrag-att-hjalpa-sarskilt-utsatta-mucf-fordelar-56-miljoner> Hämtat: 2024-04-20].
- Nieminen Kristofersson, T. (2023) *Maktlösa men värdiga: om fattigdom och tidig välfärd från anti-kens Rom till 1500-talet*. Stockholm: Carlssons.
- Olson, J.E. (1989) *Calvin and social welfare*. London & Toronto: Susquehanna University Press, Selinsgrove & Associated University Presses.
- Parkin, A. (2006) "You do him no service": an exploration of pagan almsgiving. I: M. Atkins & R. Osborne (eds.) *Poverty in the Roman world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rawcliffe, C. (2021) Institutional care in late medieval England. I: D. Hitchcock & J. McClure (eds.) *Routledge history of poverty, c. 1450–1800*. London & New York: Routledge.
- Röda Korset (2024) *Grundläggande humanitära behov i Sverige* [https://www.rodakorset.se/contentassets/a824a0cacb01406b98b2e6988b3eb850/rapport--grundlaggande-hymanitara-behov-i-sverige_240405_web.pdf]. Hämtat: 2024-04-24]
- Safley, T.M. (2003a) Introduction. I: T.M. Safley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.
- Safley, T.M. (2003b) Conclusion. I: T.M. Safley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.
- Sandén, A. (2013) I livets skuggdalar. I: S. Holmlund & A. Sandén (red.) *Usla, elända och arma: samhällets utsatta under 700 år*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Schmidt, S. (2009) "Pleasing to God and beneficial to man": on the confessional similarities and differences of early modern poor relief. I: A. Gestrich, L. Raphael & H. Uerlings (eds.) *Strangers and poor people: changing patterns of inclusion and exclusion in Europe and the Mediterranean world from classical antiquity to the present day*. Frankfurt am Main: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Spaans, J. (2003) Welfare reform in Frisian towns: between humanist theory, pious imperatives and government policy. I: T.M. Safley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.

- Spicker, P. (ed.) (2010) *The origins of modern welfare: Juan Luis Vives "De Subventione Pauperum" and City of Ypres "Forma Subventionis Pauperum"*. Bern: Peter Lang AG International Academic Publishers.
- Sunesson, S. (2024) Socialt arbete som internationellt forskningsområde. I: A. Meeuwisse, H. Swärd, S. Sunesson & M. Knutagård (red.) *Socialt arbete: en grundbok (4 uppl)*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Suzman, J. (2020) *Work: A history of how we spend our time*. London: Bloomsbury Circus.
- Sveriges Stadsmissioner (2024) *Fattighedsrapporten 2024*
[<https://sverigesstadsmissioner.se/wp-content/uploads/Fattighedsrapporten-2024-Sveriges-Stadsmissioner.pdf>. Hämtat: 2024-10-19].
- Tierney, B. (1959) *Medieval poor law*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Tolv artiklar* [<https://stadtarchiv.memmingen.de/ausstellungen/archiv-schaufenster/bauernartikel-v-d-rat-d-reichsstadt.html>]. Hämtat: 2024-04-24]
- Wagner, A. (2009) Poor relief in early modern (legal) theory and legal systems. I: A. Gestrich, L. Raphael & H. Uerlings (eds.) *Strangers and poor people: changing patterns of inclusion and exclusion in Europe and the Mediterranean world from classical antiquity to the present day*. Frankfurt am Main: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Weber, M. (1983) *Ökonomi och samhälle: förståelsesociologins grunder 1*. Argos. Översättning och förord: Agne Lundquist.
- Weber, M. (1985) *Ökonomi och samhälle: förståelsesociologins grunder 2*. Argos. Översättning Agne Lundquist.
- Vivés, J.L. (2002) *De subventione pauperum sive de humanis necessitatibus, Libri II* (Om hjälp åt de fattiga och om mänskliga behov, 2 böcker). Introduction, critical edition, translation and notes edited by C. Matheussen and C. Fantazzi with the assistance of J. de Landtsheer. Leiden & Boston: Brill.

Forum: Susanna Alakoski

Lex Fattigdom

Om social hållbarhet

Susanna Alakoski är författare och socionom, utsågs 2021 till den första innehavaren av professuren i Moa Martinssons namn vid Linköpings universitet.

Kontakt: susanna@alakoski.se

Sedan 1980-talet har jag läst, lyssnat, sett filmer och tagit del av social forskning på temat fattigdom som påverkan på våra liv. Sedan tjugo år tillbaka har jag återkommit till ämnet i mitt författarskap. I böcker, artiklar, krönikor har jag tänkt och skrivit om fattigdom. Som pengabrist. Avsaknader. Som roten till historiska oförrätter. Kulturellt glapp. Föräldrars och barns lidande och skam. Som känslor av håglöshet och hopplöshet. Som upprinnelsen till bilbränder och en grogrund för stora delar av annat socialpolitiskt elände som vi tar del av dagligdags: gängrekrytering, kriminalitet, våld, narkotika, ofärdiga skolbetyg, klotter, självskaдебeteende, småbarnsrån, snatteri, förstörelse.

Varför lever vi inte i ett socialt hållbart samhälle där människor upplever sig ha möjligheter, god hälsa och en värdig tillvaro? Jag vill dela med mig av några tankar.

Under en tid i livet trodde jag att fattigdomsfrågorna skulle lösas om politikerna bara förstod, fick veta. Om frågorna blev tillräckligt belysta. Jag kunde inte ha varit mer naiv. Det inser jag när jag läser "reaktionsboken" *Jag erkänner inte längre er auktoritet* av Glenn Bech (2024), dansk författare och psykolog. Som en av de senaste i raden av "sociologisk litteratur" (termen används av sociologen Didier Eribon, 2009, i *Tillbaka till Reims*) tar den avstamp i de egna erfarenheterna av klassamhället. I en intervju i DN (19 april 2024) svarar Bech blixtnabbt på frågan vad som provocerar honom allra mest: "*The one percent*", det vill säga den enda procenten superrika som tillåts dominera resten av världen. Bech går med sitt verk hand i hand med en rad författare som Annie Ernaux, Didier Eribon, Édouard Louis, Nikolaj Gogol. Likt sin landsman och poetkollega Yahya Hassan skriver Bech utan minsta artighet och han är rosenrasande på sakernas tillstånd. Glenn Bech:

och välgörenhetskaptalismen, där överklassen donerar pengar till
människor i nöd; vilka skyddas egentligen av ett sådant system och vilka
strukturer är det som befästs?
åt helvete med era växelpengar
åt helvete med er konstgjorda andning

Yahya Hassan:

EN AVGÅNGSKLASS HYR EN FESTLOKAL I GETTOT
NÄR SÅNA ARRANGEMANG ÄGER RUM
SMYGER GETTOBARNEN SIG IN
VI STJÄL VÄSKOR OCH JACKOR

Glenn Bech presenteras som författare och privatpraktiserande psykolog, född i Horsens 1991, homosexuell, vit, knubbig, arg, besviken. Han äger inte sin bostad, har inget arv att vänta. Pappan, som var brevbärare, begick självmord när Glenn, äldste sonen var fem och lillebror tre. Hans första styvfar var en våldsbenägen alkoholist. Hans andra styvfar, stensättaren, var milt uttryckt gränslös. Mamma arbetade som busschaufför. Glenn är den förste i sin familj att ha slutfört en högre utbildning.

Yahya Hassan var född och uppvuxen i en förort till Århus, präglad av fattigdom och som han själv kallade för "ghetto". Hassan hade ett kriminellt förflutet, spenderade tid på ungdomsvårdsskola och i fängelse. Han gick senare på folkhögskola och studerade vidare på Författarskolan i Köpenhamn. Yahya Hassan dog 24 år ung. Hann bara publicera två diktsamlingar, men lyckades ändå få tusentals unga danskar att läsa dikter för första gången i livet. Hans död skapade en omfattande kulturdebatt i såväl svensk som dansk media om både hans person och om de samhällskrafter som formade hans liv. Alla möjliga, från höger till vänster, använde honom som ett levande bevis för sina egna åskådningar. Den danska journalisten Martin Krasnik kallade dessa försök att säga den "sanna historien om honom" för "gravplundring" (Expressen, 6 maj 2020).

Läsningen av Glenn Bech blir för mig en studie i hur vi som är uppvuxna med fattigdom lever med fantomsmärtor. Fattigdomen har en livslång påverkan på våra liv. Efter dess faktiska inverkan i barndomen gör den sig genom livet därefter påmind genom otaliga minnen av att inte fullt ut ha kunnat delta i idrottsliga sammanhang, dela minnen av semesterresor, och också som avsaknad av arv och stöd när föräldrar blir sjuka och/eller dör i förtid i sviter av sina knappa, hårda livsvillkor. Som äldre har du inte råd med fotvård eller att byta glasögon. Dessutom blir det livslånga uppdraget att med ofta ringa lön försöka spara ihop åtminstone en liten summa att ge i arv till barn, eller barnbarn, eller täcka dina egna begravningskostnader.

Människor i svåra livslägen kämpar. Dagen ska gå runt. Man har ibland flera arbeten för att dryga ut kassan, överleva. De väntar med att söka sjuk- och tandvård för att spara pengar. En del söker en säng för kommande natt. Andra nödgas söka ekonomiskt bistånd hos diakonerna efter avslag hos socialtjänsten. Därför är det mycket begärt att drabbade personer själva ska klara av att uttala sig, vittna om sina prekära livssituationer. För oss som lyckats göra en klassresa, som kan skriva, blir erfarenheten bärande i våra texter över tid och rum. Med våra olika författarröster speglar vi (sociologiska) erfarenheter av otrygghet och pengabrist. Vi agerar som en slags vapenbröder till de som i dag är drabbade av fattigdom. Vi bär vittnesbörd å den ekonomiska utsatthetens vägnar. Visar på hur fattigdom upplevs inifrån. I verk efter verk genom årtiondena har författare som Charles Dickens, Moa Martinson, Harry Martinson, Ivar Lo-Johansson, Folke Fridell givit ingående bilder av allt från hur Fagin i Oliwer Twist, mästare i manipulation på sin tid, styrde över lömska affärer och utbildade

unga utsatta pojkar i tjuvkonst, till Norrköpings fattigkvarter och till utackordering av föräldralösa, fattighus, lösdrivare. Senare författare, som den hemlöse Raine Gustavsson, beskriver tvättstugor, kyliga källarförråd och hur trött han blir av att gå omkring nätterna igenom. Författaren Eija Hetekivi Olsson beskriver miljonprogramsförorten Gårdsten i Göteborg i *Ingenbarnsland* (2011). Författare som Kristian Lundberg, Alexandra Pascalidou, Doris Dahlin, Johan Jönson, Saphia Azzeddine, Elena Ferrante har även de gestaltat fattigdom i modern tid.

Utan våra skildringar vore kunskapen om och förståelsen av ekonomisk utsatthet betydligt mindre nyanserad och faktiskt överlämnad åt den (ofta alltför torra) sociala forskningen och socialpolitiken att beskriva.

Ur några skönlitterära alster:

1905: Hjalmar Söderberg, *Doktor Glas*:

Fattigdomen är förfärlig. Av all så kallad yttre olycka är det nog den, som verkar djupast inåt.

1963: Vilhelm Moberg, *Din stund på jorden*:

Dagarna strax före räntans förfallodag var alltid ängsliga dagar i mitt föräldrahem. För det mesta fattades det en femma eller en tia i de hundra.

2010: Johan Jönson, *Livdikt*:

och fattigdomen.

som verkar oavbrutet. dygnet om.

i vaka. dvala. sömn. i tystnad.

som andning.

som förhindrad andning.

2011: Saphia Azzeddin, *Sånt jag berättar för Allah*:

Min blick är en fattig människas. Alltid nedslagen.

2024: Glenn Bech, *Jag erkänner inte längre er auktoritet*:

socioekonomiskt välbeställda barn, har redan i mammas mage ett försprång gentemot sina jämnåriga från mindre välbeställda familjer. Socioekonomiskt välbeställda barn har även ett större ordförråd än sina jämnåriga.

*

jag hade ingen att skicka tandläkarräkningen till

jag kommer aldrig att ärva någonting

Vi vet. Vi kan. Vi har vetat, kunnat länge. Ekvationen tycks vara alldeles för enkel, närmast att betrakta som ovetenskaplig. Ekonomisk utsatthet är en multiplikand till de flesta svåra tillstånd och leder till tragedier alltför ofta. Katastrof. Kanske är det därför det inte finns någon bot, inget vaccin, inte ens en statlig eller kommunal verksamhetsplan mot fattigdomens konsekvenser. Trots att alla, från Polisen, länsstyrelserna, Lärarförbundet, Svenska Läkaresällskapet till Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin (CES) och Delegationen mot segregation under pandemiåren 2020–2022 konstaterade samma sak: "socioekonomisk utsatthet" var en högriskfaktor för att döden dö i covid-19.

Genom det här århundradets pandemi blottades samhällets sedan årtionden välbekanta sociala brister på nytt. "Socioekonomiskt svagare" områden som Rinkeby, Kista, Tensta och Järvaområdet pekades snabbt ut som riskområden. I Folkhälsomyndighetens rapport (*Utrikesfödda och covid 2021*) framgår att inciden- sen (antalet bekräftade fall under den givna tidsperioden) i covid-19 var högst bland utlandsfödda personer. Högst dödlighet sågs hos personer födda i Finland som arbetat inom den tunga industrin.

Efter pandemin, med den väldokumenterade kunskapen därifrån som bakgrund, är det möjligt att förutspå utgången av nästa pandemi. Om inte socialpolitiken ges en annan inriktning än den i dag rådande kommer "socioekonomisk utsatthet" återigen att avgöra vilka grupper som kommer att ha flera familjemedlemmar som dör i samma trappuppgång inom loppet av en vecka. Bör inte socialtjänsten vara spjutspet- sen här, vara oförskämt tydlig i sitt försvar för redan utsatta människor? Socialtjänsten kan omöjligt nöja sig med att vara en del av vårt i dag nyliberala samhälle där vi alla och var och en ska klara oss själva, och direkt utsättas för att dö i en pandemi om vi råkar bo i en trappuppgång i de fattiga delarna av staden.

Majblomman, en ideell barnrättsorganisation från 1907, syftar till att främja livssituationen för barn som lever i fattigdom eller i socialt utsatta förhållanden. Majblomman använder sig av Rädda Barnens "sammansatta fattigdomsmått", som omfattar barn i familjer med låg inkomststandard, med försörjningsstöd eller med både och. Med låg inkomststandard menas att inkomsterna inte räcker för att betala nödvändiga levnadsomkostnader (el, telefon, mat, kläder, kollektivtrafik). Enligt Majblomman lever ett av tio barn i fattigdom i Sverige just nu. Under 2024 beviljade Majblomman ansökningar till etthundrasextio barn i Malmö för att kunna köpa till exempel en varm jacka, fotbollsskor, ett busskort eller en cykel. I Karlstad beviljades nittiofyra ansökningar. Socialstyrelsens nationella kartläggning av hemlösheten år 2017 uppskattade att "10 500–15 000 barn borta i någon form av hemlöshet under mätveckan, stadigvarande eller växelvis". I en tredjedel av landets kommuner lever över 60 procent av de utrikes födda barnen med låg ekonomisk standard enligt SCB (2023). Hur har dessa föräldrar och barn det? Vad gör dessa siffror med samhäl-

let på lång sikt? Hur ska vi förstå handlingar som att barnfamiljer vräks, ungar tvingas vandra runt på olika vandrarhem och akutboenden? Hur kommer det sig att vi inte lyckas bygga bort vuxnas hemlöshet ens med den billigaste formen av lågtröskelverksamhet? Vad säger denna "oförmåga" om socialtjänsten, oss alla som är intresserade av den, sociala forskare inbegripna?

Vi kan inte laga tänder eller operera tarmvred själva. Vid fysisk sjukdom uppsöker vi sjukvården. Vi klarar inte att lösa alla livskriser själva och vi väljer långt ifrån alltid våra livssituationer. När och om vi blir socialt sjuka uppsöker vi därför socialtjänsten. Om den inte fungerar, och vi saknar resurser eller nätverk, faller vi som människor hur starka, uthålliga, talangfulla eller intelligenta vi än är. Bostad, hälsa, utbildning är rättigheter som samhället inte lever upp till i dag. Socialtjänsten, forskare, måste förhålla sig till det. Och ta ställning.

Jag försöker att tänka på "relativ fattigdom" och "absolut fattigdom" som ett potentiellt "socialt problem" som går att lösa. Likt social isolering, eller sociala fobier. Om låg inkomststandard för med sig otrygghet, sämre hälsa, sämre skolgång och är en grogrund för kriminalitet, vore det inte all idé att skapa en social trygghet som bär samhället in i en ny tid där våld, stölder och kriminalitet minskade kraftigt? Socioekonomisk utsatthet skulle kunna betraktas som något meningsfullt att åtgärda. Som en rejäl "utmaning" för att använda ett av vår tids mest populära och numera kanske mest söndertrasade ord. Eller om vi använder ett annat uttryck, den mest stimulerande uppgift vi har framför oss.

Som liten deltog jag i olika sociala verksamheter för barn som levde under knappa förhållanden. Sommarkoloni, ungdomsgård och ung fritid, en kommunal verksamhet som ordnade lekar för oss som inte hade råd att åka på semester. Genom åren har jag som socionom, flyktingsamordnare, pressekreterare sett många andra sociala initiativ och tagit del av andra goda idéer. Jag har hört så många vackra ord och skummat så många intressanta rapporter och studier.

1980-talet. *Låt tusen stenar rulla* var ett socialt ungdomsprojekt i Göteborg för att motverka segregation och ge barn och unga från stadens fattiga kvarter möjligheter. Startades av bland andra Ove Sernhede, då fältkurator, i dag professor emeritus vid Göteborgs universitet. *Fryshuset* invigdes hösten 1997 i Stockholms södra utkanter av eldsjälens Anders Carlberg. Aktiviteterna dominerades först av basket men kom att växa till en plattform som riktade sig till unga i olika typer av utanförskap, bland annat genom att erbjuda "kostnadsfria aktiviteter, utbildningar och stöd till ensamstående mammor och deras barn i åldrarna 0–18 år som lever i ekonomisk eller social utsatthet". (Kunde erkänts, blivit en nationell verksamhet.)

Musketörerna i Rågsved bildades 2007 som ett självhjälpsprojekt där människor som har eller har haft beroendeproblematik, som levt i hemlöshet och utanförskap, guidar och lotsar deltagarna till olika myndigheter och andra instanser, bland

andra socialtjänsten, sjukhuset, arbets- och bostadsförmedlingen, Skatteverket och Kronofogden. (Kunde blivit en nationell verksamhet.)

2017 släppte nationalekonomen Ingvar Nilsson rapporten *Orten bortom våldet och Rinkebymiljarden*. Nilsson såg orten som en plats där fattigdom och etnicitet går hand i hand, med kortare livslängd och hög arbetslöshet som påföljd. Han menade att vi skulle börja tänka på människor ur ett investeringsperspektiv. Ingvar Nilsson är dock inte ensam om att skriva socioekonomiska rapporter. Några exempel:

2008: *Socioekonomiskt bokslut för Lugna Gatan*

2012: *Den ojämlika välfärden i Malmö ur ett socioekonomiskt perspektiv*

2012: *Mot alla odds – tillsammans gör vi skillnad i orten*

2013: *Trygghetens värde – sociala risker ur ett ekonomiskt perspektiv*

Alla dessa projekt, ord, initiativ. All denna handlingskraft. Alla som initierat, försökt. All denna sociala forskning. Varför lever vi inte redan i ett socialt hållbart samhälle där människor upplever sig ha sociala möjligheter, god hälsa, och en värdig tillvaro? Hur lyckas vi inte med en social stämman erkänna att sociala missförhållanden, orättvisor trasar sönder samhällen?

Låter jag upprörd när jag frågar detta? Jag är upprörd, förbannad med annat ord. Sedan ungdomstiden på 1970-talet har jag följt agerandet kring socioekonomisk socialpolitik. Det jag ser är upprepningar. Jag upprepar. Ekonomisk utsatthet är en multiplikand till många svåra tillstånd. När tillvaron sviktar blir det sämre för dem som har det sämst ställt och absolut katastrof ibland för somliga, också ofta för samhället på sikt.

I högstadiet gick flera av mina vänner i så kallad OBS-klass. För att bli observationsklass elev skulle man ha de vanligaste beteendeproblemen aggression, bristande koncentrationsförmåga, lågt arbetstempo, dålig ordning, läs- och skrivsvårigheter och motivationssvårigheter. En del av vännerna uppvisade det mesta av detta, men jag vet, problemet var inte framför allt individernas. Vad de snarare hade var begränsade möjligheter. Det syntes i problematiska hemförhållanden. Missbruk, våld, ensamstående, fattiga morsor. Jag skulle i dag säga att de flesta egentligen var mycket begåvade och att de uppvisade "karaktärsdragen" oftast var symptom på komplicerade livssituationer.

Senare, när jag gick på socialhögskolan, skojades det om "Y-barnsregeln". Killar med namn som slutade på Y hade en dyster framtid att vänta. Mycket riktigt blev också Ronny, Conny, Sonny, Jimmy av sykokonsulenterna spådda en lysande framtid på verkstadsteknisk linje medan Carl, Carl-Henrik, Olof, Otto och Erik vägledades vidare till de fyraåriga utbildningarna. Vi, systrar till Y-pojkarna, spåddes lika lysande framtider på social linje, kontor och distributions- och barnskötarutbildningarna. Vi som inte hade högutbildade föräldrar som kunde ge råd gjorde såklart som sykokonsulenterna sa. Också jag hamnade där. På social linje, i en klass där jag allra minst hörde hemma eftersom jag var en studiebegåvning av rang.

Att behandla oss, fattigunger, på det viset var rena rama resursslöseriet, vet jag med min livserfarenhet och kunskap i dag. Varför ställde ingen frågan om vi kanske ville bli lärare, psykologer? Hur kommer det sig att så lite tid och resurser lades på att förstå våra komplexa livssituationer? Och är det inte fortfarande så, och än värre i dag?

Jag frågar mig: hur många talanger går vi miste om när arbetarklassernas barn inte utbildar sig? Vi kunde, kan, såklart också bli läkare, ingenjörer, forskare, musiker, operasångare, skådespelare.

Själv hade jag förmodligen blivit en utmärkt nationalekonom. Ett av mina syskon kunde blivit en utmärkt jurist, ett kunde gått långt inom hästsporten om det funnits pengar till ridlektioner. Det som fattades i mitt liv var livs- och läsro. I stället för att sova om nätterna vaktade jag. När jag väl fick livs- och läsro (vid sjutton års ålder) blev jag förmögen att kamma hem både komvux och socialhögskolan på bara några år. Givetvis är jag inte ensam om denna kapacitet bland arbetarklassens kids. Varken då, nu eller senare.

Didier Eribon *Tillbaka till Reims* (2009):

Utslagningen ur skolan går ofta via en självutslagning som aktivt försvaras som om det handlade om ett fritt val. Den långa skolgången är till för de andra, de "som har råd".

Med åren har jag fått allt svårare för metoder. Under de år jag arbetade som socionom avlöste metoderna varandra. Jag stötte på psykoanalys, kroppsterapi, transaktionsanalys, systemteori, drömteori, musikerapi, systemisk relationsteori, gestaltterapi, färgterapi och Rogeriansk självcentrerad terapi. Jag har skrivit in beroendesjuka på bibelskolor, till miljöterapeutiska behandlingshem. Jag kom i kontakt med kognitiv beteendeterapi, Rorschachtestet, och sedan med AA-rörelsen som i huvudsak vände sig till välbärgade människor med beroendeproblematik. KBT kom sedan att mer eller mindre ta över stora delar av behandlingstänkandet. Inte i någon av dessa metoder, inte i en enda handledningssituation, hörde jag någonsin någon nämna en enda teorinutt om vad det innebar för psyket att vara fattig. Det vill säga sakna grundläggande förutsättningar att klara av livet. Fattas skor, kappa, kläder till skolavslutningen. Fotbollsskor till träningen. Skjuts till idrottstävlingen. Aldrig ha råd till den ekologiskt odlade bästa maten. Inte ha tillgång till sommarstuga eller ordentlig semester. Bo trångt. Att vara ett barn som tidigt börjar jobba extra för att bidra till familjeekonomin, bli en som utan att klaga avvecklar sina behov för att inte belasta föräldrarna. Och nu är tanken på hårdare straff pånyttfödd och fängelser diskuteras som viktiga "arbetsplatser". Fortfarande tänker jag att de flesta som dömts till fängelsestraff är hyggligt vanliga ungdomar som en gång kommit på glid, som hatat att vara fattiga som barn och därför börjat stjäla. Vilket straff du än får med en sådan bakgrund hjälper det inte om du inte också samti-

dig blir sedd och förstådd i ett helhetsperspektiv. Jag undrar förstås också om det går att se en koppling mellan ADHD-diagnos och socioekonomiska svårigheter eftersom diagnosen är så flitigt använd i de lägre sociala klasserna. Andra tänker, tycker, undrar annorlunda. Låt oss diskutera människans vara och icke-vara passionerat!

Det har inte funnits och det finns ingen gemensam tolkning av vad fattigdom är. Där en del författare, som Lena Andersson, ser självförvållad och personlig misskötsamhet som grund för socioekonomisk utsatthet (SVD, 20 maj 2023) och reagerar på ord som svält och hunger i politisk debatt samt föreslår billig, mättande mat som fattigdomsåtgärd, menar forskare, som Hans Swärd, professor i socialt arbete, att fattigdomsproblematik är svårlöslig men alls icke ett olösligt problem genom sina mångfaldiga böcker och artiklar i ämnet.

Striden om "värdiga" eller "ovärdiga" fattiga tycks vara densamma genom tiderna. Är det "de fattiga" eller "fattigdomen" som är problemet? Ligger personlig misskötsamhet som grund för fattigdomen eller samhällsliga strukturer? Jag antar, eller snarare utgår från, att det är just denna ideologiska skärningspunkt som hindrar oss från att gemensamt lösa de problem vi har att lösa. Jag önskar en kraftfull diskussion om det sociala arbetets innehåll. Har det i dag ett för instrumentellt perspektiv där fokus ligger på mätbara mål, metoder, dokumentation? Borde inte fokus ligga mer på människorna i systemen?

Våra sociala problem i dag liknar gårdagens eftersom vi alltjämt har olika åsikter om vår sociala historia, socialpolitikens innehåll och hur "socioekonomisk" utsatthet på bästa vis åtgärdas. En del tolkar det inte ens som ett problem att en del är fattiga och andra rika. Denna konflikt, föreställer jag mig, leder till att vi alltjämt löser sociala problem med olika former av godtyckliga eldsjälsprojekt. Sett ur ett socialhistoriskt perspektiv tycks socialt arbete fungera som en slags "popup"-verksamheter, varav många är lysande, ger goda resultat men blir sällan generella eller permanenta eftersom de släcks ner när en ny regering med en annan syn tillträder eller för att socialpolitik är en ständig färskvara och/eller alltid för lågt budgeterad. Sociala verksamheter får inte rötter eftersom vi inte är överens ens om minimumet att inte vräka barnfamiljer.

Martin Luther King (mördad 1968) trodde, liksom den rörelse han tillhörde, att svält, fattigdom i framtiden skulle komma att betraktas som lika barbariskt som nazism, kannibalism och slaveri. När han uttalade sig om ekonomi och resurser och vad som på allvar skulle kunna ändra sakernas tillstånd globalt, föreslog han att vi skulle använda våra oerhörda materiella resurser för att sopa bort fattigdomen från jorden (Luther King, 1967):

Första steget i den världsvida kampen mot fattigdomen är en stark ansvarskänsla.

Förbättrade villkor för de fattiga gynnar också de rika.

Påven Franciskus var inne på samma sak under Världsbankens och Internationella valutafondens vårmöte i april 2021. Bygg en framtid där vi tänker i, och tar fram, ”nya och kreativa former av socialt, politiskt och ekonomiskt deltagande, känsliga för de fattigas röst och engagerade i att inkludera dem i byggandet av vår gemensamma framtid”.

Stora ledare säger detta. Varför gör vi inte som ledarna säger? frågade jag författaren Nicolas Lunabba, som är aktuell med *Dagbok från 20-talet* (2024) på ett författarsamtal på Backåkra Poesi & Prosa nyligen. Han svarade att Luther King var naiv och att Påven är det samma. När jag frågade varför, svarade han att det behövs en modern folkrörelse lik den som en gång gav fattiga rösträtt, utbildningsmöjligheter, bättre bostäder och så vidare.

Jag är inne på samma tanke. För att uppnå en välfärd som ger barn en trygg uppväxt och människor tillit, behövs en ny typ av social rörelse lik den efter förra sekelskiftet som talar med såväl nödvändig naivitet som patos om social hållbarhet. En rörelse som på samma sätt som klimatforskare och väderaktivister pratar om, och agerar kring, planetens väl och ve efter vårt senaste sekelskifte. Vidare skulle jag personligen se ett helt universitet som ägnade sin tanke och kapacitet åt att förstå fattigdomens påverkan på barn, individ, grupper och samhälle.

Matematiskt, för att inte säga rent vetenskapligt, är vi medvetna om att människans resurser, i den bästa av världar, skulle kunna vara fullt tillräckliga för att utplåna fattigdomen helt. I alla fall enligt Agenda 2030 (FN:s globala mål för hållbar utveckling), vars handlingsplan för omställningen till ett generellt hållbart samhälle för människor, planeten och välståndet omfattar samtliga tre dimensioner av hållbar utveckling: den ekonomiska, den sociala och den miljömässiga. Här slås även rätten till social trygghet fast. All fattigdom ska utplånas och mänskliga rättigheter fullföljas.

I *Oktober i Fattigsverige* (2012) ställer jag den enkla frågan: Kan vi bli socialt sjuka på samma sätt som vi kan bli fysiskt eller psykiskt sjuka? Om vi kan det, kan vi i så fall bli socialt friska? Vad krävs av individen, av samhället? Texten undersöker fattigdomsfrågorna under cirka hundra år, från 1905 då min mormor som var analfabet föddes, fram till 2010 då jag själv är hyllad författare. Hundra år är ett litet skutt i världshistorien. Sett ur ett socialhistoriskt perspektiv är det en oändlighet om vi ser samhällstransformeringen från tidigt 1900-tal, då socialt arbete gick under benämningar som fattigvårdsarbete, välgörenhetsarbete, barmhärtighetsarbete till sociala reformer och olika former av framväxande värdighetslagstiftning såsom folkpension, matbespisningar, förskolor, fritidsgårdar.

Tidigt 1900-tal var den ideologiska skärningspunkten en tydlig strid. I dag är den inte det. Det är synd. För vad hade inte kunnat växa fram ur några rejäla socialpolitiska bråk mellan sociala forskare och socialpolitiska företrädare med olika åsikter och ingångar?

Jag fattas en socialpolitiskt högljudd diskussion. Vore det inte intressant att i media få läsa polemiserande texter som genomlyser hunger/fattigdom/socialpolitik i ett historiskt höger/vänster-perspektiv? Ställa frågor kring vad det var som fick tusentals fattighjon att förvandlas till folkpensionärer 1913? Varför fattigvårdslagar en gång ersattes med socialförsäkringar? Hur det kommer sig att de som var i behov av understöd från fattigvård (dåtidens socialbidrag) fick rösträtt så sent som 1945? Och hur gick det till när reformer som skolbespising, miljonprogramsbygge, studiemedel föddes? En diskussion om hur det kommer sig att så många just i dag anser att ”de fattiga” återigen ska ta mest hand om sig själva vore också högtintressant.

Brukssamhällets framväxt innebar en resa bort från armod och fattigdom. Och om det tog tre veckor för posten att nå Haparanda från Stockholm tar det i dag tre dagar. Bostäderna är generellt bättre och sjukvården inriktad på att bota och inte som i äldre tider förvara. Men i dag, vad får en människa kosta när det kommer till social sjukdom? Hur ska en kommun i förväg kunna budgetera för rätt antal självmord, hemlöshet och annan social problematik?

Den sociala vetenskapen är betydligt yngre än naturvetenskapen. Detta trots att den sociala sektorn radikalt byggts ut under hela 1900-talet och den svenska socio-nomutbildningen fyllde 100 år 2020. Under dessa hundra år har yrkesfältet förändrats, breddats. Socionomer är i dag en stor yrkesgrupp med många viktiga funktioner och positioner inom svensk välfärd. Förutom socialhögskolornas tillkomst har många socialpolitiska och sociala frågor accentuerats i riksdagen genom propositioner och motioner. Ämnet har fått sina egna sakkunniga och leds av en social- och en socialförsäkringsminister. Även den sociala forskningen har accelererat och går i dag i bredd med läkarvetenskapen. Det finns också flera olika sociala tidskrifter såsom *Faktum* (utgiven av Ekonomisk förening Göteborg, *Alkohol & Narkotika* (utgiven av Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning), *Barn* (utgiven av Rädda Barnen). Akademikerförbundet SSR:s tidskrift *Socionomen* publicerar granskningar, forskningsnyheter och vill inspirera socialt arbetande i deras yrkesvardag. En del har utropat 1900-talet med sin gigantiska sociala upprustning till den sociala idéns århundrade. Det är svårt att förutspå vad 2000-talet i backspegeln kommer att uppfattas som. Kanske tiden då new public management-metoderna prövade socialtjänsten i ett gigantiskt experiment som liknar det löpande bandets införande på Algots i Borås 1932? Den gången förvandlades drivna skraddare till enbittsömmerskor vars uppgift var att sy fast en ficka eller ett blixtlås i stället för att sy en hel kostym. I dag förvandlas drivna reflexiva socionomer med professionell förmåga att förstå och åtgärda komplexa livssituationer till att arbeta med klocktidsbaserade tidsgränser, ärendestatistik och checklistor med mätbara aktiviteter.

Efter *Oktober i Fattigsverige* har jag skrivit flera essäer, artiklar, krönikor men också skönlitteratur på fattigdomstemat. Senast medverkade jag med texten

”Bundsförvanter vittnar” i *Akilleshälar i välfärd, socialpolitik och socialt arbete* (Svärd m.fl., 2024). Redaktörerna skriver att många skönlitterära författare som skildrat fattigdom uttryckt en längtan som går att förstå som en önskan om tryggare förhållanden.

Trygghet kan vara ett av världens viktigaste ord. Vi behöver trygghet i form av ett hem, nära och kära. Vi behöver trygghet i form av anställningsförhållanden och rättsväsende. Men vi behöver också trygghet när världen gungar och i tider när ideal smulas.

EU-stadgan om grundläggande rättigheter presenterar i artikel 34 – Social trygghet och socialt stöd några fundamentala saker om trygghet:

Punkt 1. Rätten till social trygghet och sociala förmåner som garanterar skydd i sådana fall som moderskap, sjukdom, olyckor i arbetet, omsorgsbehov eller ålderdom samt vid arbetslöshet i enlighet med närmare bestämmelser i unionsrätten samt nationell lagstiftning och praxis.

Punkt 3. I syfte att bekämpa social utestängning och fattigdom ska unionen erkänna och respektera rätten till socialt stöd och till stöd till boendet som, i enlighet med närmare bestämmelser i unionsrätten samt i nationell lagstiftning och praxis, är avsedda att trygga en värdig tillvaro för alla dem som saknar tillräckliga medel.

Jag frågar igen: vad är det som gör att vi, i våra så framstående samhällen, med alla våra sociala och socioekonomiska högt ställda kunskaper, inte klarar att leva upp till dessa tankar om ett värdigt liv för alla? Hur ska vi använda våra kunskaper för att på allvar inte upprepa tidigare mänskliga tragedier likt den som utspelade sig under covidkrisen? All denna tröghet som hindrar genomföranden av olika slags social hållbarhet, vore den inte ett forskningsfält för sig? En nödvändig debatt, en livlig diskussion?

Inför den här texten återgår jag till mina tidigare texter för att undersöka vad det är jag oroat mig för sedan jag debuterade som författare. Det förefaller som att jag upprepade gånger skrivit för att komplicera bilden av fattigdom i någon slags förhoppning om att kunskap ska förändra sakernas tillstånd med den ovan nämnda naiva inställningen, om frågorna blev tillräckligt belysta så.

Stjärnans ögonblick av Clarice Lispector (2010) är en roman om den absoluta fattigdomen. Huvudpersonen, den föräldralösa nittonåriga Macabéa, föds med en ”dålig förhistoria”. Könet, analfabetismen tillsammans med fattigdomen blir till en beskrivning av ett land (Brasilien) där allt från utbildning till sociala resurser urholkats. Flickebarnets sociala situation beskrivs vara som ”kallt kaffe” och hon bevärdigas inte med en blick. Varje kristallklar mening i boken exploderar i en ny lika svindlande kristallklar mening om hur orättvis världen är, och hur mycket, och samtidigt väldigt lite,

vi alltid tycks veta om faktumet att den är det. Något som sammanfattas i följande citat:

Hon föddes med en dålig förhistoria och nu såg hon ut som ett jag-vet-inte-vad-förslags barn och gick omkring med ett ansiktsuttryck som om hon bad om ursäkt för att hon tog plats.

Stjärnans ögonblick ställer frågan om det över huvud taget är möjligt att ge rättvisa till den andre/andra, genom den/det andra, genom bokens fiktive författare, Rodrigo, som fascinerar av Macabéas undergångsaura. Fascinationen övergår i ett slags begär där texten växlar mellan ömhet, grymhet, hjärtlighet, hjärtlöshet, förståelse, icke-förståelse. Clarice Lispector tvingar genom sitt litterära grepp läsaren att gå i armkrok med författaren Rodrigo när han pendlar mellan empati och förakt inför det flickan står för att vara: oförmögen att leva och att "rycka upp sig".

Berättelsen om Macabéa är bland det bästa, mest brutala som går att läsa om fattigdom i skönlitteraturen. Som läsare pendlar jag konstant känslomässigt. Det gör lika mycket ont som det är nyttigt att inse hur nära ringaktning och sympati kan ta plats inom en och samma person, och därmed även i våra samhällen, och i världen i stort. Läsaren blir medveten om att det är möjligt att välja vilken människosyn hen vill agera utifrån. Det vill säga, den ideologiska skärningspunkten synliggörs.

Vi skulle kunna lagstifta om att ingen unge får vråkas.

Vi gör det inte. Varför?

Åter igen. Hur kommer det sig att inte fler bråkar högljutt om en dylik sak?

I *Samhällets kartläggare: Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering i Sverige 1830–1920* (2000) problematiserar idéhistorikern Per Wisselgren den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920. Enligt honom kan det sociala med Hannah Arendts ord beskrivas som "en sfär som utvecklades mellan de privata och offentliga sfärerna". Vidare definieras "det sociala" som att inte sammanfalla vare sig med de juridiska, ekonomiska, publika eller privata sektorerna, men ändå samtidigt påverkas av dem alla eftersom "det sociala" markerar skillnaden mellan rik och fattig och skapar underlag för statliga interventioner och åtgärder. Ty "det sociala" består av en arena av "kollektiva behov, bedrävelser och ore-gelbundenheter" vilka alla relaterar till ekonomisk verklighet.

Tillbaka till socionomerna och deras komplexa arbetsyta. Socionomen ska vara reflexiv och förstå människors olika sociala bakgrund och samhällets sociala förhistoria. Utan att vara politisk, eller politiker, bär hen osökt också vittnesmål om sociala orättvisor som ibland på grund av aktuell socialpolitik omöjliggör hens arbete att

hjälpa människor ur krissituationer. Socionomen upprätthåller även etiska koder och mänskliga rättigheter. Jag frågar mig hur det kommer sig att detta inte är mer synliggjort för allmänheten?

Social trygghet och kvalitet är en kombination av professionell kunskap och beprövad erfarenhet i gott samarbete med evidens och teorier. Fler formella regler kring yrket skapar inte nödvändigtvis mer trygghet eller kvalitet.

Att omhänderta ett barn är en sak. Att placera en ungdom. Att samtala. För att sätta sociala problem i relation till för lite pengar krävs

1. att samhället, socionomutbildningarna, politiken erkänner att sambandet finns
2. att socionomen arbetar och argumenterar för individens rätt till socioekonomisk bot, och samhällets vinster genom att så sker.

Glenn Bech skriver det många sociologiskt inriktade författare tidigare också uttryckt, att språk = makt och vidare:

okunskap kan få ödesdigra konsekvenser
särskilt för dem vars välbefinnande och säkerhet är avhängig
folkbildningen
vem hjälper det att döpa om "sogubbe" till
"renhållningsarbetare"?
kan det vara de som tjänar på att säga att det inte finns fattigdom i
Danmark?
apropå språkets osynliggörande funktioner.

Det går mode i ord. Människor, byråkrater, forskare, media hakar mekaniskt på. De passar på att agera ut både välmening och missbelåtenhet. Begreppet "barnfattigdom" har diskuterats till leda. Ordet "utanförskap" har urholkats med hjälp av många slentrianmässiga röster. Ordet fattiglapp härleds enligt Svenska Akademiens ordbok från början till ett "samiskt fattighjon" och kom senare att användas nedsättande om fattiga personer i allmänhet. Det är tillsammans med andra ord, som n-ordet, i dag tack och lov ett "förbjudet" ord. Hur vi förstår och använder betydelsefulla och meningsbärande ord är viktigt. Alla doktorander borde erbjudas en kurs i språk och makt före sin disputation. Inte minst för att korrekt kunna använda relevanta ord för sin praktik och skapa nödvändiga, nya och relevanta.

Genom åren har en del modiga människor slagit larm om samhällliga brister som lett till lagstiftning:

Lex Sarah 1997 – anmälan om missförhållanden inom SoL och LSS

Lex Bobby 2006 – skyldighet att utreda dödsfall hos barn som orsakas av brott

Lex Maja 2019 – sekretessbrytande bestämmelser när djur far illa.

Jag förvånas över att det inte finns liknande anmälningar med tanke på att det genom åren slagits larm om kackerlackor, mögel i badrummet, trasiga golv, ner slitna fastigheter, övergivna hyresgäster, dålig ventilation, låga vattentemperaturer med risk för att legionellabakterier sprids (*Uppdrag granskning*, 2008, *Hem & Hyra*, 2024). Tandläkare vittnar om att det syns i munnen om du är fattig (*Tandläkartidningen*, 2018). Vidare har jag hört fritidsledare i Göteborg vittna om hur de bedriver verksamhet i utbrända bussar. Vittnesmål har nått mig från lärare om att ungar inte har något att berätta efter sommarlovet. Idrottstränare har berättat om hur barnen inte samtidigt kunnat köpa tränings skor och betala klubbavgiften. Läkare har i sin tur vittnat om hur föräldrar kan fråga om de kan vänta tills nästa månad med att hämta ut barnets astmamedicin. Socionomer har rapporterat hur ungdomar i fattiga familjer samlar burkar och städar gator för att ”jobba ihop” pengar till fritidsresan.

Många är de tillfällen jag undrat varför ingen modig läkare, socionom eller tandläkare, lärare, sjuksköterska, tränare slagit larm om socioekonomisk utsatthet som lett till en Lex Fattigdom? Tänk er:

Lex Fattigdom 2024 – skyldighet att utreda social utestängning samt förbjuda hemlöshet för barn.

Kan vi, socialt engagerade verkligen inte bättre än så här?

Är det vi ser just nu i Sverige det bästa vi kan åstadkomma med våra socialt och socioekonomiskt högt ställda kunskaper efter hundra år av social forskning?

Författaren Vilhelm Moberg förutspådde vår tid i *Utvandrarna* (1949) när han skrev om hur fattiga, föräldralösa barn under tidigt 1900-tal utackorderades på auktion av sockennämnden ”på tjänliga ställen för möjligen bästa pris”. För dessa, den tidens, socioekonomiskt utsatta barn söktes alltså fosterhem, där småttingarna ”kunde erhålla faderlig vård” och lärdes ”arbetsamhet och goda seder” till ”billigast möjliga penning”. Till billigast möjliga penning. Överfört till 2024, är inte detta hela grunden för den socialtjänst vi som bäst bedriver, där mången verksamhet upphandlas och ”billigast” oftast vinner? Det vill säga verksamheten som går för ”möjligen bästa pris”?

Så var det i alla socknar på den tiden, sammanfattar Moberg.

Så är det i alla kommuner, skulle han kanske sagt i dag, och vidare frågat sig själv, och oss allesammans, vad är det då som i grunden har ändrats de senaste hundra åren?

Personligen drömmer jag alltjämt om ett socialt friskt samhälle. Och ja, det kostar

att hjälpa. Men det kostar också att inte hjälpa. När jag ännu en gång fick frågan vad någon ”personligen hade att vinna på att hens pengar gick till skatten” svarade jag att just denna fråga ofta ställts mig. Svarade sedan, som så många gånger förut, att jag tror på idén, att jag som har det bra får det bättre om du också har det bra. Att jag tycker om idén om social vård på samma sätt som jag tycker om idén med friskvård, och att en önskedröm vore att den som frågade vågade ta risken att fortsätta betala skatt för att rusta socialt utsatta områden, skolor, ge människor bra bostäder och alla munnar tänder. Att jag önskade att den frågvisa vågade ta risken att ge ekonomiskt utsatta ungar vettiga fritidsaktiviteter. Jag sa att jag trodde det vore klokt att investera i vanliga hyggliga familjer, eftersom jag är övertygad om att vanliga hyggliga familjer förmår göra gott om de har det gott. Vidare sa jag att jag inte kunde släppa tanken att om vi i dag satsade, eller snarare riktigt slösade, öste, massor med ekonomiska, pedagogiska, psykologiska, sociologiska resurser på två generationer socialt och ekonomiskt utsatta unga, att det skulle göra skillnad. Att jag inte kunde släppa tanken, eller snarare frågan, vad som skulle hända med samhället om alla människor gavs en chans att skapa sig ett liv. Jag ställde även den retoriska frågan, om det skulle bli bättre för mig om du har det dåligt.

Naivt kanske. Men jo, så sa jag och la till tanken att dylika insatser på sikt ändå kanske skulle bli billigare och bättre för samhället. Om nu någon regering vågade, ville satsa hejdlöst.

Slutligen. Det finns en uppsjö tankar kring hur vi skapar en hållbar omställning för klimatet. Det finns en riktning. Praktiska tips förmedlas i punktform av klimatforskare, aktivister och sprids. Det handlar om att förbjuda fossila bränslen, genomföra kraftfull energi- och transporteffektivisering, skydda ekosystem, fördubbla den svenska kolsänkan i skog, mark och hav, säkra ett hållbart nyttjande av hav och land inom naturens gränser, ställa om fiske, jord- och skogsbruk som skadar klimat, biologisk mångfald eller motverkar en giftfri miljö och gynna en hållbar livsstil och konsumtionskultur (Naturskyddsföreningen, 2024).

Jag avundas detta engagemang. Om vi, socialt engagerade, vill uppnå social hållbarhet. Om vi tänker oss tre övergripande, brännande ”hållbarhetsfack”, som omfattar dimensionerna ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet. Om vi tänker oss att tiden skulle kunna vara mogen, att vi skulle förmå att sluta upprepa covidhistorien, utrota fattigdomen och lyckas leva i ett socialt hållbart samhälle där människor upplever sig ha sociala möjligheter, god hälsa, och en värdig tillvaro och vi kunde spegla oss i varandras liv. Skulle inte då den sociala dimensionen ställa frågan: Hur gör vi socialpolitiken så bra att det på allvar blir bättre för de ”socioekonomiskt svaga grupperna” som vi härvidlag vet far så illa hela tiden? Som vi talar så varmt för i så otroligt mycken forskning och i så många rapporter. Skulle inte den sociala dimensionen då likt dem som vill rädda jorden komma överens om några grundläggande saker att

jobba för, och kanske skriva en punktlista, som vi gemensamt arbetade för och spred? Som första punkt kunde det på denna lista stå Lex Fattigdom:

1. Förbud vräkning av barnfamiljer

Ty alla vet vi, barn behöver grundläggande trygghet för att kunna utvecklas, leva bra. Barn far illa av social otrygghet. Så även samhället. Om vi inte klarar att komma överens om detta första enkla, då ligger bristen snarare i människans ovilja att lösa sociala problem än i forskningen, förmågan. Socialt engagerade människor, skärp er!

Referenser

- Alakoski, S. (2012) *Oktober i Fattigsverige*. Stockholm: Bonniers.
- Alakoski, S. (2024) *Bundsförvanter vittnar*. I: H. Swärd & A. Panican (red.) *Akillehälar i välfärd, socialpolitik och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, L. (2023, 20 maj) *Hungrar barnen är det föräldrarnas fel*. *Svenska Dagbladet*.
- Azzeddin, S. (2011) *Sånt jag berättar för Allah*. Stockholm: Ordfront.
- Bech, G. (2024) *Jag erkänner inte längre er auktoritet*. Malmö: Ellerströms.
- Eribon, D. (2009) *Tillbaka till Reims*. Stockholm: Verbal.
- EU-stadgan om grundläggande rättigheter (2009) *Artikel 34 – Social trygghet och socialt stöd*.
- Folkhälsomyndigheten (2021) *Utrikesfödda och covid 2021: konstaterade fall, IVA-vård och avlidna bland utrikesfödda i Sverige 13 mars 2020–15 februari 2021*.
- Hassan, Y. (2015) *Yahya Hassan: dikter*. Stockholm: Norstedts.
- Hem & Hyra* (2024) *Här bor de i rena slummen – så ska skandalvärden stoppas: ”Ingenting fungerar”*.
- Hetekivi Olsson, E. (2011) *Ingenbarnsland*. Stockholm: Norstedts.
- Jönson, J. (2010) *Livdikt*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Krasnik, M. (2020, 6 maj) *Athena Farrokhzad påminner om en imam*. *Expressen*.
- Lispector, C. (2010) *Stjärnans ögonblick*. Stockholm: Tranan.
- Lunabba, N. (2024) *Dagbok från 20-talet*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Luther King, M. (1967) *Kaos eller gemenskap*. Gummessons.
- Länsstyrelsen Dalarnas län (2013) *Trygghetens värde: sociala risker ur ett ekonomiskt perspektiv*. Rapport.
- Moberg, V. (1949) *Utvandrarna*. Stockholm: Bonniers.
- Moberg, V. (1963) *Din stund på jorden*. Stockholm. Albert Bonniers förlag.
- Naturskyddsföreningen (2024) *10 politiska beslut för en hållbar omställning*.
- Nilsson Lundmark, E. & Nilsson, I. (2017) *”Rinkebymiljarden”: en riktigt bra affär*. Stockholm, Rinkeby-Kista.
- Nilsson, I. (2012) *Den ojämlika välfärden i Malmö ur ett socioekonomiskt perspektiv*. Kommission för ett socialt hållbart Malmö. Malmö stad.
- Nilsson, I. & Nilsson Lundmark, E. (2012) *Mot alla odds: tillsammans gör vi skillnad i orten*. Malmö stad.
- Nilsson, I. & Wadeskog, A. (2008) *Ingenting hände ...: socioekonomiskt bokslut för Lugna Gatan*. Järna: SEE.
- Påven Franciskus (2021) *Världsbankens och Internationella valutafondens vårmöte*. Washington, D.C.
- Socialstyrelsen (2017) *Socialstyrelsens nationella kartläggning av hemlösheten*. Rapport av Socialstyrelsen.
- Statistiska centralbyrån SCB (2023) *Nära en halv miljon barn lever med låg ekonomisk standard i Sverige*.
- Swärd, H. (2021) *Hemlöshet: ett komplext problem i ett föränderligt samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Swärd, H. & Egerö, M-A. (2006) *Ligga till last: fattigdom och utsatthet – socialpolitik och socialt arbete under 100 år*. Malmö: Gleerups Utbildning
- Söderberg, H. (1905) *Doktor Glas*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Uppdrag granskning* (2008) *Uppdrag granskning SVT om bland annat bostadsområdet Herrgården i Rosengård*.
- Wisselgren, P. (2000) *Samhällets kartläggare: Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering i Sverige 1830–1920* (Diss). Umeå universitet, Humanistiska fakulteten.

Forum: Petter Larsson

Meritokratin välsignar ojämlikheten

Petter Larsson är frilansande kulturjournalist och författare till "Riggat. Hur tron på meritokratin minskar chansen till en klassresa"

Kontakt: pettlar@telia.com

En sommar för över tio år sedan var jag semestervikarie på en tidningsredaktion. Jag hade vid det laget en examen från Journalisthögskolan och ytterligare fyra års universitetsstudier bakom mig. Jag hade varit chefredaktör för två studenttidningar, ledarskribent på en stor morgontidning, politisk redaktör på en veckotidning och arbetat 15 år som frilansande kulturjournalist.

Vid min sida fick jag denna sommar en ung nyrekryterad nepo baby, ett barn till en kompis till chefen. Hens föräldrar var båda framgångsrika i branschen. Själv hade vederbörande så vitt jag visste inga egna journalistiska meriter.

Jag hade visserligen sett liknande förfaranden på andra håll, så jag var inte naiv, men jag gnisslade ändå tänder över denna vederstyggliga korrupktion som jag kände innebar att redaktörerna pissade på mina egna yrkeskunskaper och mitt hårda arbete. Nu var jag satt att dadra ett kulturbarn som glidit in i gräddfilen. Jag hatade det.

Hen gjorde jobbet mycket bättre och snabbare än den ordinarie redaktören, kunde skriva, var kreativ, rolig och arbetsam och lätt att tycka om. Det gjorde nästan saken värre.

Det är när man träffar på sådana fall man förstår meritokratins lockelse, tanken att din bakgrund ska vara oväsentlig. Det ska inte spela någon roll vilken klass du föds i, vilka kontakter dina föräldrar har, vad du har för kön, sexuell läggning eller hudfärg. Det är hårt arbete och begåvning, omsatt i formella utbildnings- och arbetsmeriter som ska löna sig. Dina bokförda prestationer ska avgöra var i en social hierarki du placeras, vilka jobb du kan få, vilken status och inkomst du erhåller – inte faktorer du inte råder över.

Det är alls inte konstigt att sådana idéer varit och ännu är ett progressivt vapen i händerna på feminister, hbtq-aktivister och antirasister, eftersom de är ett skydd mot nepotism och diskriminering.

Detta är i dag vår dominerande idé om rättvisa: om alla har lika möjligheter och ingen diskrimineras lever vi i ett rättvist samhälle. Meritokratisk sortering är medlet.

Inte så få menar att vi redan, mer eller mindre, lever i ett sådant samhälle. 65 procent av svenskarna anser att det ekonomiska systemet är ”i grunden rättvist, eftersom alla svenskar har lika möjligheter att lyckas”. Mer än var tredje tror att de fattiga är fattiga därför att de inte ansträngt sig tillräckligt, och ännu fler att de rika är rika för att de har arbetat hårdare än andra (Alesina m.fl., 2018). Bara var femte tror att föräldrarnas utbildning är betydelsefull för den egna framgången i livet (OECD, 2018).

De ansluter sig till meritokratismen, alltså en ideologisk föreställning som handlar om både hur världen borde vara och hur den faktiskt är beskaffad. De tror att vi är vår egen lyckas smeder.

De har fullständigt fel.

Om de hade haft rätt hade den sociala rörligheten, möjligheten till klassresor uppåt och nedåt, varit mycket hög. Då hade de arbetsamma och begåvade rört sig uppåt och de lata och dumma nedåt. Graden av social rörlighet är så att säga beviset

för hur lika möjligheter som faktiskt råder och hur bra den meritokratiska sorteringen fungerar.

I själva verket väger vårt sociala arv ännu blytungt. Mäter man inte bara sambanden mellan barn och föräldrar utan också bredare släktband, till mosttrar och kusiner och hela tjocka slakten, så kan åtminstone hälften och troligtvis mer av skillnaderna mellan oss i sådant som utbildning och inkomst förklaras av vilka familjer vi råkar födas i (Aldermon m.fl., 2021). Som en av landets ledande forskare inom social rörlighet, Markus Jäntti, konstaterar: ”Faktorer bortom individens egen fulla kontroll står för en avsevärd andel av de ojämlikheter i utfall som är mycket viktiga i livet. Det väcker oro för en betydande ojämlikhet i möjligheter i moderna samhällen” (Björklund & Jäntti, 2012).

Jag ägnar ganska många, lite tråkiga kapitel i min bok *Riggat* (2023) åt att reda ut detta och konstaterar också att den sociala rörligheten inte verkar ha ökat sedan 1950-talet. Bland de riktigt rika och välutbildade är den särskilt låg. Till exempel kan nio tiondelar av inkomsten inom den rikaste promillen förklaras av föräldrarnas inkomst (Björklund m.fl., 2012). Det är ett starkare arv än till exempel IQ eller kroppslängd.

Men tillbaka till kulturbarnet. Även om en meritokrat skulle säga att rekryteringen var illegitim, så var vederbörande alltså väldigt duktig. Detta är en mycket viktigare notering än att medge att det finns ett mått av nepotism i samhället, för det är precis så det fungerar: de sociala omständigheter vi råkar födas till avgör i stor utsträckning vad vi förmår prestera, vilka meriter vi kan skaffa oss.

Det är också därför utbrotten mot fusk och glädjebetyg från Handelshögskolans rektor Lars Strannegård blir så förrädiska (DN, 10 maj 2023). Ty bakom den lilla, öppna orättvisan i fusk och orättfärdigt höga betyg ligger ju den stora, dolda orättvisan: ett skolsystem som effektivt sorterar bort de lågutbildades barn, sällar fram de välutbildades och välbestäddas barn och under meriteringens täckmantel i praktiken reproducerar klassamhället.

Handelshögskolan själv är paradexemplet. Här hade bara omkring 15 procent av studenterna som antogs 2021–2022 föräldrar med enbart grundskoleutbildning eller gymnasieutbildning, medan 74 procent hade högutbildade föräldrar. Det är den skevaste fördelningen i landet. På de flesta lärosäten är den senare andelen under 50 procent och i många fall under 40 procent.

Som filosofen Bengt Brülde skriver i sin senaste bok *Rättvisa* (2022): ”Jag kommer inte undan misstanken att vurmen för meritokratin är ett sätt för vissa av oss att försvara våra privilegier, och den hierarki av positioner som våra förmåner är knutna till: vi är begåvade och har arbetat hårt, och därför gjort oss förtjänta av vår höga status och våra höga löner” (Brülde, 2022).

I sin färska avhandling visar sociologen Max Persson – själv passande nog son till

en sociologiprofessor – hur processen att omvandla medfödda fördelar till mätbara meriter kan gå till på mikronivå, hur tron på meritokratismen formas. Han har gjort en fältstudie på en gymnasieskola, som dels kräver skyhöga betyg, dels nästan uteslutande rekryterar elever ur den övre medelklassen och överklassen. Han beskriver hur eleverna intalas och intalar sig själva att deras sociala bakgrund är och ska vara irrelevant: de är här för att de jobbat hårt och är begåvade, ingenting annat ska räknas. Den som misslyckas har inte ansträngt sig tillräckligt. Den som lyckas kan prisa sig själv. Eleverna anser verkligen att alla har deltagit i tävlingen på lika villkor och att de själva vunnit rättvist. Med osynliggörandet av klassbakgrund skapas här en självgod elitism (Persson, 2023).

Men så långt den gängse kritiken: Meritokrati som ideal är toppen. Lika möjligheter, att ingen diskrimineras, är detsamma som rättvisa. Vi har bara, tyvärr, tyvärr, inte riktigt lyckats skapa detta ännu. Så brukar det låta. Lyssna till exempel på Timbros dåvarande vd Benjamin Dousa som förra året skred till meritokratis försvar i *Svenska Dagbladet*: "Visst behöver invandrarbarn jobba hårdare än andra för att få bra betyg eller kunna köpa bostadsrätt, helt enkelt för att många av dem börjar med ett mindre kulturellt, språkligt och ekonomiskt kapital. Men Sverige är ett av de länder i världen där det är enklast att göra en klassresa, och det måste landets politiker vara tydliga med. Meritokratin är invandrar- och arbetarbarnens bästa redskap" (SvD, 23 december).

Eller lyssna på Alice Teodorescu Måwe, som skriver om klassresa genom flit: "Är det någonstans man kan lyckas oavsett börd, etnicitet, sexuell läggning eller religion så är det här. Det betyder inte att alla kommer att bli nästa Zlatan. Inte heller betyder det att det kommer att vara enkelt ens för de som kommer i närheten. Men det är inte heller poängen. Det intressanta är att det går att lyckas här, att börja längst ner och arbeta sig upp. Att klassresa, oavsett om du kommer från ett hem utan studietradition eller om du är född i ett annat land och saknar resurser och kontakter, kräver mycket ansträngning, tålamod och flit (GP, 18 februari 2017).

Men faktum är att meritokratismen också som ideal vilar på en konservativ idé.

I november 2021 höll Stefan Löfven sitt avskedstal som partiordförande på den socialdemokratiska partikongressen på Svenska Mässan i Göteborg. I en skarp passage väjde han sig mot att få personifiera klassklättrarna: "Framför allt så vänder jag mig emot den här borgerliga synen att arbetarklassen är någonting som man lämnar, vill lämna. Inte för att jag är emot klassresor, men det bygger ju på föreställningen att det inte är fint nog att vara arbetare. Att det viktigaste inte är hur arbetare faktiskt har det, utan att arbetare alltid ska kunna göra klassresor och lämna sin arbetarklass. Högern tänker att arbetare alltid ska ha det på ett visst sätt, och det är naturligtvis dåliga villkor som ska gälla, därför att man kan ju ta sig därifrån. Jag väjer mig mot den här tanken. Att vara arbetare ska ju inte innebära att man lever i fattigdom, sliter

ut sig eller är rädd för att dö på jobbet. Man ska kunna leva gott, känna trygghet, ha ett arbete som man vill gå till, ha frihet och makt att forma sitt liv. Vi vill bygga ett samhälle som är lika gott för barnskötaren som för bankdirektören, för lastbilschauffören som för läkaren. Vi vill bygga ett samhälle som är lika gott för svetsaren som för statsministern” (Löfven, 2021).

Detta var alltså, ska väl tilläggas, innan Löfven cashade in på sina politiska kontakter och blev lobbyist.

Löfven sätter fingret på att idealet om klassresor bygger på att det finns ett klass-samhälle, en hierarki, där individen ska kunna röra sig mellan skikten. Även om vi kunde tänka oss en perfekt meritokrati, i ett samhälle med lika möjligheter – något som givetvis aldrig kan förverkligas – så är det enda löfte som meritokratin utställer det om en ny sortering. Det är de begåvande slitvargarna som ska kunna klättra medan de obegåvade lata ska halka ner. Status, makt och inkomst, och i förlängningen sådant som hälsa och livslängd, ska fördelas efter prestation.

Men även om vi verkligen hade haft ett samhälle där målarens dotter hade kunnat konkurrera på lika villkor med professorns eller företagsledarens, så förutsätter idén om (den rättvisa) tävlingen alltid att några ska vinna och några förlora. Själva poängen med en tävling är ju att vi ska sorteras in i en hierarki och belönas efter resultat. Om någon är etta, är ju någon annan sist. Översatt till samhälls nivå innebär det att några ska ingå i en överklass och andra i en underklass, dömda till ett liv av lägre inkomster, låg status, sämre hälsa och förtida död. Meritokratin förutsätter ojämlikhet och upphäver den inte.

Tvärtom ligger det nära till hands att betrakta den meritokratiskt motiverade ojämlikheten som rättvis, eftersom den skulle bygga på individuella prestationer, snarare än på socialt arv.

Här närmar vi oss den mest destruktiva sidan av det meritokratiska tänkandet. Trots att meritokratin som sådan är en chimär i de flesta sammanhang, så skapar själva tron på meritokratin, meritokratismen, åtminstone tre allvarliga problem.

Det viktigaste är att den legitimerar den växande faktiska ojämlikheten.

Den holländske sociologen Jonathan J.B. Mijns har undersökt 23 länder. Han konstaterar att i land efter land har de ekonomiska klyftorna ökat snabbt de senaste decennierna, och detta precis samtidigt som tron på rättvisan i fördelningen växer. Han ser ett direkt samband: det har varit möjligt för politikerna att låta ojämlikheten skena just för att tron på meritokratin samtidigt har stärkts. ”Det som förklarar att medborgarna samtycker till ojämlikheten är deras övertygelse om att fattigdom och rikedom är resultat av en rättvis meritokratisk process”, sammanfattar han (Mijns, 2019).

USA är paradexemplet, där 95 procent av befolkningen tror att det är möjligt att förverkliga den amerikanska drömmen om att starta med två tomma händer och ta sig till toppen.

Men också i de övriga 22 länderna tror en stor majoritet – minst två av tre personer i varje land – att det är möjligt för den som har den rätta kämpaglöden. Denna uppfattning omfattas brett inom alla samhällsklasser, men står starkare i medelklassen än i arbetarklassen, hos dem som har högre utbildning och, föga förvånande, bland dem som själva har gjort en klassresa uppåt.

Tron på att hårt arbete är det som ger framgång i livet har alltså *ökat* i nästan alla de 23 undersökta länderna mellan 1990 och 2010. I Sverige handlar det om en ökning på närmare tio procentenheter.

Mijs konstaterar också att det finns ett starkt samband mellan djupare ekonomisk ojämlikhet och en starkare tro på att de rika och de fattiga har "förtjänat" sin position: Ju mer ojämlikt ett land är, desto mer rättvist tycker invånarna att det är.

Det låter direkt kontraintuitivt, men det som kan förklara detta märkliga fenomen är just tron på rättvisan i det meritokratiska systemet. "Medborgarnas oro över ojämlikhet har ett starkt samband med vilka krafter de tror ligger bakom ojämlikhet i inkomst. Om man tror att ojämlikhet i inkomst återspeglar strukturella processer som gynnar vissa och missgynnar andra så eldas oron över ojämlikheten på. Omvänt dämpar tron på meritokrati medborgarnas oro", sammanfattar Mijs.

Tror vi att meritokratin är verklig, så protesterar vi inte mot ojämlikheten, alltså. "Klassamhället har haft en jävligt bra PR-byrå", som en ung vänsteraktivist uttryckte det efter att ha läst *Riggat*.

En ledtråd till detta paradoxala beteende hittar jag i studien *Income inequality influences perceptions of legitimate income differences* av den amerikanska forskaren i politisk psykologi Kris-Stella Trump (2018). Nej, hon är inte släkt med Donald. Kris-Stella Trump har utfört en rad experiment, främst i USA. De landar alla i samma sak: när folk upplever en större ojämlikhet, så tenderar de själva att också ge sitt stöd åt större ojämlikhet.

Ett av experimenten gjordes även i Sverige. Några hundra frivilliga ombads ange vilken lön de tyckte var rimlig för olika yrken: vd i storföretag, statsråd, allmänläkare, butiksinnehavare, facklärdd arbetare och icke facklärdd arbetare. Amerikanerna ansåg i snitt att det var rätt och rimligt att en vd skulle tjäna nio gånger mer än en oskolad arbetare. Svenskarna tyckte det räckte med tre arbetarlöner. I nästa led fick de veta de verkliga lönerna. I Sverige tjänade en storbolagsdirektör vid det tillfället som 48 arbetare, i USA som 470.

Efter denna "behandling" med ny information ombads deltagarna återigen att ange vad de tyckte var en rimlig lön. Amerikanerna höjde då sitt bud till nära 15 gånger en arbetarlön, en ökning med över 50 procent. Svenskarna nöjde sig med att slå på 20 procent, till 3,6 arbetarlöner. Alla justerade sin idé om rättvisa, så att större löneskillnader plötsligt sågs som acceptabla. De anpassade sin egen moral till verkligheten.

Beteendet grundas i ett fenomen som kallas "tron på en rättvis värld". Tanken är att

det skapar psykologiskt obehag hos oss att se vårt samhällssystem som orättfärdigt. När vi konfronteras med ojämlikheten, så blir därför vår psykologiskt mest smärtfria reaktion att anpassa vår idé om vad som är rättvist. Sådan är det existerandes makt: det är mentalt lättare att rättfärdiga verkligheten, än att plågas i sitt inre av dess orättvisor.

En annan ledtråd stavas klassintresse och önsketänkande. Ni minns filosofiprofessor Bengt Brüldes misstanke om att meritokratismen är ett sätt att förklä och försvara privilegier?

Samma personer som tror att det är enkelt att göra en klassresa är också, visar det sig, mest skeptiska till statlig omfördelning (Alesina m.fl., 2018). Det är lätt att förstå. Om alla har lika chanser behöver staten inte blanda sig i. Låt den bäste vinna!

När forskarna sedan upplyste deltagarna i studien om hur svårt eller lätt det i verkligheten var att göra en klassresa i deras land, så påverkades höger- respektive vänsterväljare helt olika. Vänsterväljarna fick vatten på sin kvarn och blev mer positiva till omfördelning när de fick reda på hur svårt det är. Högerväljarna ändrade inte uppfattning alls när de fick sina illusioner krossade.

Denna icke-reaktion tror forskarna beror på att högerväljarna redan från början har en väldigt negativ syn på staten. Med andra ord: Jaha, det är skitsvärt att göra en klassresa? Nå, det är ändå inget staten ska lägga sig i.

Men det kan finnas andra förklaringar.

I en annan studie delade man upp de svarande i rika och fattiga snarare än i höger och vänster (Schwartz & Warum, 2023). Då visar det sig att de rika visserligen tar in informationen om hur liten chansen till en klassresa är i det egna landet. Men de ändrar inte sitt stöd för omfördelning. Förenklat uttryckt: Jaha, det är svårt att göra en klassresa? Ok. Men inte mig emot.

Här anar jag nästan en lättnadens suck från en grupp för vilken klassresan ju bara kan gå nedåt och som gärna slipper konkurrera med en massa uppkomlingar. De har inga skäl att vilja ha en hög rörlighet, och lika liten att tyngas av omfördelande skatter.

De fattiga är en annan femma: de tar inte till sig informationen. Denna grupp har ju ett intresse av hög rörlighet, så att de kan komma sig upp. Men att berätta för dem att chansen till en klassresa är liten påverkar inte deras bedömningar av den sociala rörligheten. Man talar för döva öron. Små chanser, säger du? Det kan jag aldrig tro. Följdriktigt ökar inte heller deras stöd för omfördelning.

När man nu undersöker olika inkomstgrupper uppdragas alltså ett slags önsketänkande bland låginkomsttagarna, som forskarna kallar "motivated beliefs". De fattiga vill att den sociala rörligheten ska vara hög. De vill att det ska vara möjligt att bli rik för den som arbetar hårt. Det är på det viset de motiverar sina ansträngningar inför sig själva. De hör vad de vill höra, eftersom de lever på hoppet om klassresan, om inte för sig själva, så för barnen.

Och nej, det beror inte på att de skulle vara korkade eller obildade – utbildning har ingen effekt i studien.

Tesen stärks av att det finns en grupp låginkomsttagare som faktiskt tar till sig informationen: barnlösa över 55 år. De är för gamla för att tro på någon klassresa uppåt själva och de har inga barn att hoppas på. Därför kan de, psykologiskt, kosta på sig mer realism.

Låter det sorgligt?

Det är sorgligt.

Och mänskligt.

Vi önsketänker och hoppas att just vi själva ska dra vinstlotten. Och vid 55, av en händelse min egen ålder, ger vi upp.

En annan av meritokratiens mindre smickrande effekter är hur den förändrar vår syn på varandra och oss själva.

En rad socialpsykologiska studier med deltagare från Storbritannien, USA, Tyskland och Belgien visar att lågutbildade i dag betraktas med större motvilja och möter mer negativa fördomar än många andra grupper med låg status (Kuppens m.fl., 2017).

Bland annat lät forskarna deltagarna ange sin inställning till olika grupper på en temperaturskala. Man presenterade också fiktiva personer med små berättelser om vilka de var av typen: ”Det här är John, han är 28 år, bor i London, gillar fotboll, samlar på mynt och är läkarstudent. Kompisarna beskriver honom som glad och skämtsam.” Sedan bytte man ut ”läkarstudent” mot till exempel ”rörmokare”. Och vips förändrades folks inställning.

På punkt efter punkt bekräftades aversionen mot personer med låg utbildning.

I två snarlika studier jämfördes också inställningen till lågutbildade med inställningen till fattiga respektive arbetarklassen, kraftigt överviktiga, blinda och till turkar i Tyskland respektive svarta amerikaner i USA. Tyckte man synd om dessa grupper? Var de klandervärda? Tyckte man om dem? Eller var man arg på dem?

Attityderna var mest positiva mot de blinda. Dem tyckte folk mest om, kände störst medlidande med och var mest sällan arga på. Mycket få ansåg att de var klandervärda.

Mest negativa var attityderna till de överviktiga och till de lågutbildade. Jämfört med arbetarklassen och de fattiga uppfattades de lågutbildade (liksom de överviktiga) vara mer klandervärda, de väckte större ilska och de var sämre omtyckta.

Fattiga, lågutbildade och arbetarklassen är inte samma sak. Men det är överlappande kategorier, där man i praktiken ofta syftar på samma fysiska människor, men ur olika perspektiv.

Det visar också hur viktigt det är hur folk omtalas eftersom det styr våra tankar. Säger vi sjuka eller bidragstagare? Säger vi fattiga eller ”i utanförskap”? Säger vi arbetare eller lågutbildade?

Det finns åtminstone en viktig nyckel för att förstå aversionen mot de lågutbildade: idén om klandervärdhet, alltså frågan om huruvida de lågutbildade själva har bidragit till sin ogynnsamma position. Kan de klandras för sin brist på examina?

Uppenbarligen. Här är det ju enklare att hitta (på) ett slags "saklig" grund: de har ju verkligen kort utbildning.

I en av studierna kartlägger forskarna också i vad mån de tillfrågade hyser meritokratiska värderingar. Tror de att hårt arbete lönar sig? Att folk hamnar på sina sociala positioner efter förtjänst?

Det visar sig att de som håller sig med en meritokratisk ideologi i hög grad anser att såväl lågutbildade som arbetarklass, överviktiga och svarta är klandervärda och att de har ett eget ansvar för sin situation. Tydligt menade de att de lågutbildade kunde ha pluggat. Att arbetarna kunde ha skaffat sig bättre jobb. Att de överviktiga inte hade behövt äta så mycket. Och att vara svart inte är något hinder för den som lägger manken till.

Nu gjordes just denna studie i USA, där meritokratismen är mer utbredd än i Sverige. Man vill därför gärna tro att tanken att lågutbildade skulle förtjäna sin underordnade position är mindre vanlig här. Man jag är inte övertygad. Tvärtom är risken uppenbar att idén står ännu starkare i ett samhälle som till skillnad från det amerikanska erbjuder gratis universitetsutbildning åt alla.

Det riktigt remarkabla med dessa studier är att det inte var några stora skillnader i attityd mellan högutbildade och lågutbildade. Båda grupperna hyser aversioner mot de lågutbildade. Medan de högutbildade alltså hyser ett förakt nedåt, så är detta internaliserat som självförakt hos många lågutbildade.

"I stor utsträckning stöder alltså de lågutbildade de negativa bedömningarna som görs om dem. Faktum är att det enda utslag av deltagarnas utbildningsnivå vi hittade var att lågutbildade i ännu högre utsträckning anser att lågutbildade har sig själva att skylla", skriver forskarna.

Ojämligheten är legitim. I allas ögon.

Detta leder oss till det sista av de tre stora problem jag menar att meritokratismen bidrar till: den göder högerradikalismen.

Framgångsrika partier stöds naturligtvis av alla möjliga sorters väljare. Men två saker sticker ut: högerradikala partier i alla länder har en tydlig överrepresentation av lågutbildade och av infödda män. Precis de grupper, alltså, som är relativa förlorare i ett samhälle där utbildningen alltmer är nyckeln till framgång och jämställdheten mellan könen ökar.

Märk väl att när dagens högerpopulister talar om eliten, så använder de sällan ord som direktörerna, kapitalisterna eller de rika. Den ekonomiska eliten är osynlig i deras agitation. I stället är det begrepp som smakdomare, kultureliten, medieeliten och Stockholmseliten de använder. De hade nästan lika gärna kunnat säga "de högut-

bildade”, som ”ser ner på vanligt folk”. Det är här vi närmar oss en eventuell koppling till meritokratin.

Man kan tänka sig att mekanismen fungerar på två olika sätt (som inte utesluter varandra eftersom vi talar om massor av olika väljare).

Det första alternativet är att högerradikalerna inte tror att vi lever i en meritokrati. De har sett de rika roffa åt sig och skicka fördelarna vidare till sina barn, medan de själva inte fått en rättvis chans. De ställer sig då i tjänst hos en rörelse som lovar att höja deras egen status i förhållande till det arroganta universitetsfolket.

Det andra alternativet är att de verkligen tror på meritokratin. De har accepterat sin plats, men de blir livligt förbannade när andra, mindre värdiga, får extra stöd. ”De som trodde att de tålmodigt väntat i kön på sin chans att förverkliga den amerikanska drömmen insåg att andra smet före i kön: svarta, invandrare, kvinnor, flyktingar. De avskydde dem de såg tränga sig före i kön och blev arga på de politiker som tillät detta”, föreslår den amerikanske filosofen Michael Sandel (Sandel, 2020).

Antingen har meritokratin misslyckats med att ge dessa människor möjligheter. Eller så har den fungerat och de har sorterats bort – medan andra orättmätigt gynnats.

Den brittiske sociologen John Goldthorpe har tillsammans med kollegan Erzsébet Bukodi gått igenom tidigare forskning för att undersöka om en koppling mellan högerpopulism och meritokrati verkligen kan beläggas (Bukodi & Goldthorpe, 2021).

Deras svar är: bara delvis.

De finner övertygande belegg för att status är en viktigare faktor än klass för att förstå högerradikalismen. De lyfter bland annat fram samhällsforskarna Noam Gidron och Peter A. Hall, som utgår ifrån en enkät där personer från USA plus elva länder i Europa, inklusive Sverige, uppskattar sin egen sociala status. Det är alltså ett subjektivt mått som handlar om hur personerna uppfattar sig själva i förhållande till andra i det egna samhället och samma frågor har ställts återkommande mellan 1990 och 2014. Deras tes är att en sjunkande social status för lågutbildade och för män skulle kunna vara en av flera förklaringar till de högerradikala partiernas framgångar under samma period (Gidron & Hall, 2017, 2020).

I samtliga länder utom Ungern uppfattar män utan högskoleutbildning att deras status har blivit lägre. I vissa fall, som i Sverige, Storbritannien, Tjeckien och Polen, är förändringarna stora.

Forskarna jämför också kvinnor utan högskoleutbildning med män utan högskoleutbildning. I början av 1990-talet rankade dessa kvinnor sin egen status lägre än män rankade sin. Men det glappet har minskat nästan överallt, och i flera länder skattar sig kvinnorna nu högre än vad männen skattar sig själva.

De lågutbildade männen känner sig med andra ord som de senaste decenniernas stora statusförlorare.

Gidron och Hall visar också två andra viktiga saker. För det första: I takt med att de rikaste 10 procentens andel av de totala inkomsterna stiger, sjunker den upplevda statusen också tydligt för den del av befolkningen som tjänar mellan 20 och 30 procent av toppinkomsten – här hittar vi stora delar av de högerradikala arbetarväljarna.

För det andra: i takt med att andelen av befolkningen som har en universitetsutbildning ökar, så värderar de som saknar en sådan utbildning sin egen status som lägre och lägre.

Forskarna pekar på flera förändringar som kan tänkas ligga bakom siffrorna. Övergången från industriell varuproduktion till en växande tjänstesektor har inneburit att relativt trygga och välbetalda jobb har ersatts av sämre betalda med osäkrare villkor. Deltidsarbete och tillfälliga anställningar har brett ut sig. Den så kallade kunskapsekonomin har inneburit att de bra jobben koncentrerats till ett fåtal storstadsregioner, med följderna att folk i småstäder och på landsbygden upplever att deras ekonomiska utsikter, och den därtill kopplade statusen, försämras. Eftersom en hel del män bygger sin identitet på att de är överlägsna kvinnor, kan kvinnors ökande lönearbete och stigande utbildningsnivå också innebära en statusförlust för männen. Det gäller kanske i synnerhet för dem som saknar andra statusresurser, som till exempel utbildning eller ett prestigefyllt jobb.

De lyfter också fram att de senaste årtiondenas kulturella förändringar samspelar med de ekonomiska. En allt större tyngdpunkt på jämställdhet mellan könen, antirasism och mångfald inom både populärkulturen, medierna och det politiska systemet och ett allt större fokus på färdigheter och utbildning snarare än på "hårt arbete" kan ha sänkt de lågutbildade männens självkänsla ytterligare, spekulerar forskarna.

De högerradikala partierna fångar upp denna känsla av statusförlust i land efter land. Deras politiska löfte är att vrida klockan tillbaka till en tid då just deras väljare hade större anseende i samhället i relation till andra grupper. Därför tar de strid mot en påstått självgod elit av högutbildade som de hävdar ser ner på de lågutbildade männen. De angriper också de grupper i samhället som utsätter dem för statuskonkurrens och lovar att pressa tillbaka dem. Den ökande jämställdheten ska stoppas med traditionella könsroller. De sexuella minoriteterna ska tryckas tillbaka i garderoben. Genuspedagogik och könskvotering är röda skynken, prideflaggorna halas i svenska kommuner.

Men den viktigaste kampen förs nedåt. Med hela handen pekar högerradikalerna på den grupp i samhället som har ännu lägre status än de lågutbildade männen: invandrarna.

Invandrarna smutskastas systematiskt. De är farliga kriminella, de är lata, de lever på bidrag, de är religiösa extremister, de saknar användbar utbildning och innebär en kostnad för alla er andra. De är kort sagt sämre människor på alla sätt. Men, menar man, den "politiskt korrekta" eliten ger dem speciella, orättvisa fördelar, som gör att

de kan armbåga sig fram i den tävling där SD-männen annars självklart i sin egen föreställningsvärld skulle ha stått som vinnare.

Samtidigt uppvärderar högerradikalerna omvänt den kvarvarande statusresurs som de lågutbildade infödda männen ännu besitter: deras svenskhet, deras vita hud. Bara det faktum, menar de, att ni är infödda svenskar ska ge er fördelar i ert eget land. Det är inte era barn som ska testas, inte ni som ska förmås att "återvändra", inte era ungdomar som ska visiteras och inte era bostadskvarter som ska rivras. Det är ni värda, inte för att ni presterat något, utan för att ni är de ni är.

Denna dubbla manöver har syftet att stärka de infödda lågutbildade människors status och självkänsla genom att ställa dem i bättre dager än invandrarna.

På så vis har meritokratismen en konservativ sida och destruktiva effekter. Uppvärderingen av hög utbildning intensifierar statuskampen och spelar indirekt högerradikalismen i händerna. Den göder känslor av arrogans och klassförakt. Och den gör inget åt den existerande ojämlikheten, utan välsignar den i stället som rättvisans triumf.

Därför måste vi göra upp med denna bedrägliga ideologi.

Det sociala arvet kan aldrig helt brytas, lika möjligheter aldrig uppnås, en rättvis tävlan aldrig existera. Det kan mildras, naturligtvis, av ökad jämlikhet, eftersom graden av ojämlikhet i föräldragenerationen direkt återspeglas i graden av olika startvillkor för barnen, men också av sådant som en gemensam skola, obligatorisk förskola och så vidare. Men även om vi lät staten kidnappa alla spädbarn och uppfostra dem utan kontakt med föräldrarna, så skulle vi ändå ha ett genetiskt arv att hantera, som lika lite ligger i individens händer att kontrollera som vilken social miljö man råkar födas till.

Det vi däremot kan påverka politiskt är vilken roll det dubbla sociala och genetiska lotteriet tillåts spela för våra möjligheter att leva lika goda liv.

Vi kan, som ekonomhistorikern Gregory Clark skriver: "inte ändra på vinnarna i det sociala lotteriet, men vi kan ändra på värdet av deras priser" (The Guardian, 4 februari 2015).

Om de stora inkomstklyftorna kan krympas och förmögenheterna spridas, om yrkesval och utbildningar inte längre spelar någon avgörande roll för inkomster, makt och status, så blir "tävlingen" mindre viktig, den urvattnas. Det sociala och genetiska arvet bryts inte, men det görs mer irrelevant. Lärarbarnen skulle säkerligen plugga vidare oftare än undersköterskans barn. Direktörens son skulle matas med självkänsla och säkerligen oftare än andra söner själv leda företag. Och kulturbarnen skulle förmodligen fortfarande glida in på kulturredaktionerna och irritera gamla redaktörer som mig. Men det skulle inte ge dem bättre livsvillkor – mer pengar, större hus, tjugusjögare semestrar, längre liv och bättre hälsa – än snickaren, kassörskan eller servitrisen.

Gräddfilerna skulle finnas kvar. Men de skulle ha förlorat sin smak av grädde.

Referenser

- Alderson, A., Lindahl, M. & Palme, M. (2021), Dynastic human capital, inequality, and intergenerational mobility. *American Economic Review*. [<https://www.ifau.se/en/Research/Publications/Working-papers/2016/dynastic-human-capital-inequality-and-intergenerational-mobility/>].
- Alesina, A., Stantcheva, S. & Teso, E. (2018) Intergenerational mobility och preferenser för redistribution. *American Economic Review*.
[<https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20162015>]
- Björklund, A. & Jäntti, M. (2012) How important is family background för labor-economic outcomes? *Labour Economics*. [<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0927537112000590>].
- Björklund, A., Roine, J. & Waldenström, D. (2012) Intergenerational top income mobility in Sweden: capitalist dynasties in the land of equal opportunity. *Journal of Public Economics*.
[<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0047272712000163?via%3Dihub>].
- Brülde, B. (2022) *Rättvisa*. Stockholm: Fri tanke.
- Bukodi, E. & Goldthorpe, J.H. (2021) *Meritocracy and populism, is there a connection?* UKICE working paper. [<https://osf.io/preprints/socarxiv/qgrkf>].
- Clark, G. (2015, 4 februari) Social mobility barely exists but let's not give up on equality. *The Guardian*. [<https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/feb/04/social-mobility-equality-class-society>].
- Dousa, B. (2023, 23 december) Varning för rasism som inte finns. *Svenska Dagbladet*.
- Gidron, N. & Hall, P.A. (2017) The politics of social status: economic and cultural roots of the populist right. *British Journal of Sociology*. [<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-4446.12319>]
- Gidron, N. & Hall, P.A. (2020) Populism as a problem of social integration. *Comparative Political Studies*. [<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0010414019879947>].
- Kuppens, T., Spears, R., Manstead, A. S.R, Spruyt B. & Easterbrook, M.J. (2017) Educationism and the irony of meritocracy: negative attitudes of higher educated people towards the less educated. *Journal of Experimental Social Psychology*.
[https://www.researchgate.net/publication/321250845_Educationism_and_the_irony_of_meritocracy_Negative_attitudes_of_higher_educated_people_towards_the_less_educated].
- Larsson, P. (2023) *Riggat: hur tron på meritokratin minskar chansen till en klassresa*. Stockholm: Atlas.
- Löfven, S. (2021, 6 november) *Tal till kongressen*. [<https://www.youtube.com/watch?v=bqbkdlrvcco>]
- Mijs, J. J.B. (2019) The paradox of inequality: income inequality and belief in meritocracy go hand in hand. *Socio-Economic Review*. [<https://academic.oup.com/ser/article-abstract/19/1/7/5299221?redirectedFrom=fulltext>].
- OECD (2018) *A broken social elevator? How does Sweden compare?* [<https://www.oecd.org/social/broken-elevator-how-to-promote-social-mobility-9789264301085-en.htm>].
- Persson, M. (2023) *Turning privilege into merit: elite schooling, identity, and the reproduction of meritocratic belief*. Uppsala universitet.
- Sandel, M. (2020) *The tyranny of merit: what's become of the common good?* Allen Lane.
- Schwarz, A. & Warum, P. (2023) "Don't stop believing": heterogenous updating of intergenerational mobility perceptions across income groups. CESifo Working paper No. 10592. [<https://www.cesifo.org/en/publications/2023/working-paper/dont-stop-believin-heterogeneous-updating-intergenerational>].

- Strannegård, L. (2023, 10 maj) Glädjebetygen kan tvinga oss att införa antagningsprov. *Dagens Nyheter*. [<https://www.dn.se/debatt/gladjebetygen-kan-tvinga-oss-att-infora-antagningsprov/>].
- Teodorescu Måwe, A. (2017, 18 februari) Duktighetens revansch. *Göteborgs-Posten*.
- Trump, K.-S. (2018) Income inequality influences perceptions of legitimate income differences. *British Journal of Political Science*. [<https://www.cambridge.org/core/journals/british-journal-of-political-science/article/abs/income-inequality-influences-perceptions-of-legitimate-income-differences/DBA1DFA53C913260CD890F3A9BCBE353>].

Nya böcker

Dahlstedt, M., Lundberg, A & Michailakis, D. (red.) (2023)
De sociala rättigheternas politik: förhandlingar och spänningsfält.
Malmö: Gleerups.

Vilken roll kan mänskliga rättigheter spela för att synliggöra och motverka olika former av social och ekonomisk ojämlikhet? Sedan mitten av 2010-talet har detta blivit en central frågeställning för både forskare och praktiker inom fältet för mänskliga rättigheter. Diskussionen intensifierades i samband med eurokrisen 2016 och publiceringen av Thomas Pikettys *Capital in the twenty-first century* och fick ytterligare bränsle under och i efterdyningarna av covid-19-pandemin.

Internationellt har frågan lyfts av bland andra FN:s specialrapportör för extrem fattigdom. År 2015 hävdade den dåvarande mandatinnehavaren, Philip Alston, att även om det inte finns en explicit rätt till ekonomisk jämlikhet i det internationella ramverket, är alltför djupa ojämlikheter mellan människor ett hot mot grundprincipen om alla människors lika värde och rättigheter. På senare tid har FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter, Volker Türk, särskilt framhållit en djupgående ekonomisk ojämlikhet som ett fundamentalt hot mot mänskliga rättigheter. Han har vid flera tillfällen efterlyst initiativ för att skapa vad han kallar en människorättsbaserad ekonomi, där fokus på tillväxt och konkurrenskraft får stå tillbaka för människors faktiska levnadsvillkor.

Samtidigt har flera forskare ifrågasatt vilka resurser som egentligen finns i det internationella ramverket och i teoribildningen om mänskliga rättigheter för att på ett effektivt sätt synliggöra och bekämpa extrema eller toxiska former av ojämlikhet. I ett uppmärksammat verk från 2018 hävdade historikern Samuel Moyn att mänskliga rättigheter sedan mitten av nittonhundratalet har varit en maktlös följeslagare (*a powerless companion*) till nyliberal marknadsfundamentalism. Även om människorättsystemet innehåller ett skydd för grundläggande rättigheter i en välfärdsstat, såsom rätten till bostad, hälsa, utbildning och en skälig levnadsstandard, menar Moyn att dessa rättigheter har utformats på ett sätt som förvisso förbjuder diskriminering, exempelvis på grund av hudfärg, kön eller sexuell läggning, men har mycket lite att säga om ekonomiska och sociala klyftor mellan människor över en viss tröskelnivå.

Andra forskare, däribland Susan Marks och Jessica Whyte, har gått längre och menat

att mänskliga rättigheter till stor del är en del av problemet. Whyte visar exempelvis i sin bok *The morals of the market* hur vissa av de rättighetsrörelser som tog form under 1970-talet och framåt aktivt formulerade sig emot mer radikala sociala och politiska projekt, såsom försöken från länder i det globala syd att instifta en ny ekonomisk världsordning för att motverka ojämlikhet mellan och inom länder. På ett liknande sätt har historikern Johan Strang visat hur arbetet för att skapa ett starkare konstitutionellt skydd för grundläggande medborgerliga friheter i Sverige under 1970-talet och framåt hängde nära samman med en nyliberal kritik av den moderna välfärdsstaten.

Den akademiska kritiken har mött motargument från andra forskare och praktiker, som anser att den inte tar hänsyn till de verktyg som faktiskt finns och det arbete som pågår för att synliggöra och motverka ekonomisk ojämlikhet med hjälp av mänskliga rättigheter. Rodrigo Uprimny Yepes, tidigare ledamot av FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, har tillsammans med Sergio Chaparro Hernández visat att även om det kan vara svårt att använda det internationella regelverket för att adressera ekonomisk ojämlikhet som ett problem i sig, finns det flera exempel på hur internationella kommittéer och granskningsorgan har belyst de negativa konsekvenser som ojämlikhet har på möjligheten att delta i det demokratiska livet, utbildning, tillgång till bostad, hälsoutfall och skäliga löner.

Inom det internationella systemet, särskilt i FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, finns det flera relevanta verktyg, såsom principen om att stater ska fullt ut utnyttja tillgängliga resurser för att tillgodose rättigheterna. Enligt Yepes och Hernández går det inte att tolka på detta på annat sätt än som ett krav på omfördelning av ekonomiska resurser.

Det finns också delar av det internationella regelverket som kan tolkas som krav på att motverka ojämlikhet mellan länder. Ett exempel är artikel 28 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948, som säger att var och en har rätt till en världsordning där rättigheterna kan tillgodoses fullt ut. En av grundprinciperna i FN:s kärnkonventioner från 1966 om mänskliga rättigheter är principen om folkens självbestämmande, inklusive rätten att fritt bestämma över sina naturresurser och tillgångar.

I mycket av debatten om mänskliga rättigheter och ekonomisk ojämlikhet befinner sig diskussionen ofta på en abstrakt, begreppslig eller systemnivå. Det råder ingen tvekan om att ekonomisk ojämlikhet hänger samman med till synes opersonliga krafter som globalisering, klimatförändringar, internationell handelspolitik, internationell skuldsättning, internationell skattelagstiftning samt strukturanpassningsprogram. Det som dock ofta saknas i debatten är hur ekonomisk ojämlikhet faktiskt manifesterar sig i människors vardag och på vilka sätt det praktiska rättighetsarbetet, i bästa fall, kan bidra till att motverka dessa konsekvenser.

I ett svenskt sammanhang är därför antologin *De sociala rättigheternas politik: för-*

handlingar och spänningsfält, redigerad av Magnus Dahlstedt, Anna Lundberg och Dimitris Michailakis, ett välkommet bidrag. I boken riktar författarna, som i första hand är verksamma inom fältet socialt arbete vid Linköpings universitet, blicken mot hur sociala rättigheter tolkas och tillämpas i det svenska välfärdssystemet. Även om boken inte direkt är utformad som ett inlägg i den internationella debatten om mänskliga rättigheter och ekonomisk ojämlikhet, bidrar den med viktiga perspektiv som har potential att föra den debatten framåt.

Bokens kärna utgörs av ett tiotal hantverksmässigt utförda fallstudier som på olika sätt gestaltar svårigheterna med att fullt ut realisera rättigheter inom ramen för befintliga institutioner. Samtidigt visar de på den kritiska potential som finns i rättighetsbegreppet, i internationella konventioner, nationell lagstiftning och yrkesetik för att synliggöra, avslöja och på mer eller mindre kreativa sätt verka för ökat inflytande och förbättrade livsmöjligheter för personer som drabbas hårdast av ökad ekonomisk utsatthet och skenande ojämlikhet.

Pia Kjellbom och Dimitris Michailakis skriver med utgångspunkt i hur fallet med Esmeralda – som av sina familjehemsföräldrar kallades för "Lilla hjärtat" – hanterades i socialtjänsten respektive förvaltningsdomstolen och kammarrätten. De diskuterar svårigheterna med att göra rättigheter verkningsfulla inom ramen för ett funktionellt differentierat samhälle, där varje system har sina egna, partiella sätt att beskriva verkligheten.

Maria Persdotter, Anna Lundberg, Annika Taghizadeh Larsson och Ulrika Wernesjö behandlar regleringen av rätten till ekonomiskt bistånd och hur den förhåller sig till rätten till en skälig levnadsnivå. De visar genom analys av lagstiftning och rättspraxis hur rätten till en skälig levnadsnivå genom ekonomiskt bistånd blivit alltmer villkorad, och hur det som tidigare var tänkt att fungera som en minimistandard med tiden kommit att förstås som ett tak för samhällets ansvar mot den enskilde.

Annika Olaison, Annika Taghizadeh Larsson och Johannes H. Österholm vidareutvecklar analysen genom en studie av interna ärendekonferenser där biståndshandläggare diskuterar och bereder beslut om stöd och insatser till enskilda klienter. Denna process innebär att klienters rättigheter och behov konstrueras i förhållande till organisationernas förutsättningar och skyldigheter.

Ekonomiskt bistånd är också i fokus för Jenny My Johansson och Pia Kjellboms kapitel, som behandlar mål där beslut om ekonomiskt bistånd överklagas och avgörs i domstolar. Kapitlet belyser särskilt den ojämlikhet i resurser som ofta finns mellan den enskilde och socialtjänsten – en ojämlikhet som är tänkt att balanseras av domstolarnas särskilda utredningsskyldighet. I praktiken fungerar dock socialtjänstlagen i domstolarnas händer ofta mer som ett sanktionsverktyg än som ett yttersta skyddsnet för den enskilde, och det saknas i regel helhetsbedömningar av individens situation i förhållande till sin omgivning.

Marie Gustavsson och Kristin Alfredsson skriver om den ofta förbisedda rätten till fritid och meningsfulla fritidsaktiviteter för personer med funktionsnedsättning. De visar bland annat hur betydelsefullt förverkligandet av dessa rättigheter är beroende av en stöttande och inkluderande miljö med personer som har förmåga att fånga upp och bejaka individens egen vilja och rätt till självbestämmande. Detta blir särskilt tydligt inom gruppboenden, där fritidsaktiviteter samordnas på sätt som ofta begränsar individens valmöjligheter.

Viktor Vesterberg och Magnus Dahlstedt skriver om rätten till arbete för ekonomiskt utsatta EU-medborgare som utnyttjar den fria rörligheten inom EU. Mer specifikt handlar kapitlet om Fonden för europeiskt bistånd för dem som har det sämst ställt (FEAD) och hur personal inom verksamheter som finansieras genom fonden "anammars och tänjer ut politiskt givna ramar" för att möta målgruppens önskemål och behov, som ofta handlar om vägar till arbete. Författarna ser detta som ett exempel på hur projektpersonal tar sig an "strukturellt betingade ojämlikheter i form av fattigdom, ojämlikheter som tenderar att osynliggöras inom etablerade politiska ramar, där fokus i stället riktas alltmer mot den enskilda individens ansvar för sin försörjning och välfärd" (s. 168).

Veronika Wallroth och Axel Ågren skriver om anhörigomsorg i Sverige i relation till utvecklingen av äldreomsorgen. De visar hur anhörigas omsorgsbörda påverkas när äldreomsorgen inte fungerar. De diskuterar hur ett erkännande av anhörigas betydelse både kan vara positivt och bemyndigande, då det bekräftar individens behov och integritet, samtidigt som det också kan innebära att anhörigas rättigheter i praktiken omvandlas till skyldigheter.

Sofia Nordmark och Magnus Dahlstedt beskriver i sitt kapitel SFI (Svenska för invandrare) som både en villkorad och villkorande praktik. De visar hur deltagande i SFI, oavsett individens förutsättningar och omständigheter, blir ett villkor för ekonomiskt bistånd och att det samtidigt finns en förväntan om att utbildningen ska fungera som en väg till arbete. För vuxna migranter omgärdas rätten till utbildning av skarpa villkor och mer eller mindre uttalade förväntningar, vilket gör att gränsen mellan rättighet och skyldighet förblir oklar.

David Ekholm, Erik Eriksson och Magnus Dahlstedt skriver i avslutningskapitlet om det praktiska rättighetsarbete som bedrivs inom sällan uppmärksammade delar av välfärdsstaten, till exempel av brobyggare inom socialtjänsten och rastvärdar i grundskolan. De undersöker hur dessa rättighetsarbetares personliga erfarenheter, som ofta fungerar som en länk mellan enskilda individer och deras möjligheter att få sina rättigheter tillgodosedda, påverkar deras arbete. Författarna betonar hur värden som relationsbyggande, kulturell kompetens samt trovärdighet, grundade i egna erfarenheter, blir en del av arbetet med sociala rättigheter och en förutsättning för att förstärka och omskapa välfärdsstatens institutioner.

Bokens empiriska kapitel ramas in av Ulrika Wernesjö och Anna Lundberg, som i ett kapitel behandlar Nancy Frasers teori om rättvisa, vilken kretsar kring sammanlänkande dimensioner som omfördelning av resurser, erkännande och representation, och i ett kapitel skriver om de mänskliga rättigheternas framväxt. Gemensamt för dessa kapitel är poängen att socialt arbete syftar till att förstå och motverka orättvisor i samhället, och att en teoretisk medvetenhet är grunden för en adekvat samhällsanalys samt för självreflektion över den roll som offentliganställda och andra kan spela inom ramen för befintliga institutioner.

De sociala rättigheternas politik genomsyras av en dubbelhet i förståelsen av hur mänskliga rättigheter förhåller sig till ekonomisk och social ojämlikhet och orättvisa. Å ena sidan uppmärksammar flera av författarna hur rättigheter, eller snarare kampen för rättigheter, innefattar en kamp för erkännande av olika gruppers specifika anspråk, omfördelning av resurser och för ökad inkludering. I kapitlet om de mänskliga rättigheternas framväxt avslutar Lundberg och Wernesjö med att fråga om inte de internationella överenskommelserna kan ses som en "outnyttjad resurs för politiskt arbete för att motverka en utveckling som skapar orättvisor". Kampen för rättigheter ses med andra ord som en kamp för rättvisa.

Samtidigt visar boken hur en ökad institutionalisering av rättigheter, inte minst genom rättslig reglering och framväxten av ett professionaliserat rättighetsarbete, är en tveeggad utveckling. Detta eftersom denna utveckling gått hand i hand med ett ökat villkorande av ekonomiskt och socialt stöd till enskilda och en utsuddning av gränsen mellan offentliga och privata aktörer som utförare av välfärdstjänster, vilket leder till en oklarhet om vem som egentligen ska genomföra rättigheterna och vem som egentligen är att betrakta som skyldighetsbärare. Rättigheternas institutionalisering tycks, enligt författarna, vara förenad med stora, kanske till och med tilltagande orättvisor.

På ett sätt kan *De sociala rättigheternas politik* därför läsas som en bekräftelse på Sam Moyns tes om att rättigheter inte är ett verkningsfullt motgift mot ökad ekonomisk utsatthet och ekonomisk ojämlikhet. Men det vore att göra saken alltför enkel. Moyns analys befinner sig främst på ett begreppsligt och, i viss mån, rättsligt och politiskt plan. Han vill visa att teorier om rättigheter, och hur dessa tagit form i internationella avtal, inte förmår synliggöra eller fungera som grund för att motverka en samhällsutveckling där ekonomiska resurser koncentreras till ett fåtal aktörer, eller till och med enskilda personer.

Den bild som framkommer i *De sociala rättigheternas politik* är på ett sätt den motsatta. På ett begreppsligt och politiskt plan kan rättigheter vara ett verkningsfullt verktyg för att synliggöra orättvisor, inte bara i fråga om ekonomisk snedfördelning, utan också i fråga om bristande representation av olika grupper i samhället (en dimension av rättvisa som Moyn inte berör) och bristande erkännande. Problemet ligger snarare i det faktiska genomförandet av rättigheter, där insatser för ökad implementering åtföljs av villkor och krav på att den enskilde ska bevisa sin utsatthet. Detta skapar

en situation där rättigheter inte längre enbart handlar om vad individen har rätt till, utan också om vad individen förväntas uppfylla, vilket förstärker tendensen att skapa åtskillnader mellan värdiga och ovärdiga skillnader mellan mottagare av samhällets stöd, och att gränserna mellan rättigheter och skyldigheter suddas ut.

Som student fick jag i händerna en artikel av Susan James om rättigheter som ”enforceable claims”. James huvudpoäng var att rättigheter alltid kommer att förbli tomma ideal om de inte omvandlas till konkreta anspråk som individer kan rikta till tydligt identifierbara skyldighetsbärande institutioner, och att dessa institutioner i sin tur har tillräckliga resurser och vilja för att göra verklighet av dessa anspråk. James har fått utstå en del kritik, inte minst för att hon kan uppfattas som att hon inte riktigt räknar in hur rättighetsanspråk kan ge upphov till transformativa rörelser och kamper – ibland i det tysta, som i det rättighetsarbete som projektarbetare, rastvärdar och diakoner utför. I stället verkar hon antyda att det enbart är de materialiserade rättigheterna som räknas.

Jag läser *De sociala rättigheternas politik* delvis som en upprepning av den kritiken, som en insikt om att rättigheter visst kan fungera som verkningsfulla redskap för ökad inkludering, ökad agens och större möjligheter. De kan också fungera som ett verkningsfullt verktyg för att motverka och belysa ständigt föränderliga orättvisor.

Samtidigt visar antologin att Susan James inte är tillräckligt skarp i sin teori om vad som krävs för att anspråk ska bli ”enforceable” och för att rättigheter ska materialiseras. I James teori framstår det nästan som att det räcker med att öka institutionernas resurser – i form av vidgade mandat och ökade budgetanslag – samt att se till att handläggare och tjänstemän har tillräcklig kunskap och kompetens för att rättigheterna ska kunna ta form. *De sociala rättigheternas politik* visar att sådana institutioner alltid verkar inom ramen för ett funktionellt differentierat samhälle, och att institutioners handlingsutrymme påverkas av andra, motstridiga utvecklingslinjer.

Det är alltid svårt att peka på luckor i ett antologiprojekt, men om något saknas är det ett kapitel som behandlar den kanske mest uppmärksammade frågan om sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter i Sverige: urfolks rättigheter. Särskilt i samband med den nya vägen av industrialisering i norra Sverige, under parollen om grön omställning, är detta en högst relevant fråga. Detta område rör till stor del resursutvinning, men också rätten till kultur, arbete, hälsa och utveckling. Parallellerna till det som tas upp i fråga om välfärdsstatens institutioner är många, och detta skulle vara ett värdefullt område för vidare studier.

Sammanfattningsvis är detta en osedvanligt lyckad antologi och ett verkligt bidrag till forskningen och diskussionen om mänskliga rättigheter, med en kracklerad svensk välfärdsstat som angelägen och belysande fallstudie.

Linde Lindkvist

Docent i mänskliga rättighetsstudier, Lunds universitet.

Referenser

- FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (1948).
- Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (1966).
- James, S. (2003) Rights as enforceable claims. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 103: 133–147.
- Marks, S. (2019) *A false tree of liberty: human rights in radical thought*. New York: Oxford University Press.
- Moyn, S. (2018) *Not enough: human rights in an unequal world*. Cambridge, M.A.: Harvard University Press.
- Piketty, T. (2014) *Capital in the twenty-first century*. Cambridge, M.A.: Belknap Press/Harvard University Press.
- Strang, J. (kommande artikel). *Rights against the welfare state: Timbro and the neoliberal mobilization of legalist constitutionalism in Sweden 1980–2000*.
- Whyte, J. (2019) *The morals of the market: human rights and the rise of neoliberalism*. London: Verso Books.
- Yepes, R.U. & Hernández, S.C. (2020). Inequality, human rights, and social rights: tensions and complementarities. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, 10: 376–394.

Swärd, H. & Panican, A. (red.) (2024), *Akilleshälar i välfärd, socialpolitik och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur

Antologin *Akilleshälar i välfärd, socialpolitik och socialt arbete* under redaktörskap av Hans Swärd, seniorprofessor på Socialhögskolan vid Lunds universitet, och Alexandru Panican, professor på Institutionen för beteende-, social- och rättsvetenskap vid Örebro universitet, tar sin utgångspunkt i de allvarliga problem som den svenska välfärden står inför i en tid då de teoretiska och socialpolitiska grundvalar som välfärden har byggt på är ifrågasatta och har börjat ersättas av en individualiserad syn på sociala problem och av förhållningssätt som betonar krav och kontroll. Swärd och Panican påpekar att även om utvecklingen av välfärden gynnat en majoritet av befolkningen har det alltid funnits svagheter och brister som inneburit att en del grupper har exkluderats från att ta del av den generella välfärden. Syftet med antologin är att åskådliggöra och beskriva utvecklingen av denna typ av brister i den svenska välfärden, vilka Swärd och Panican valt att benämna "akilleshälar".

Antologin vänder sig till yrkesverksamma på välfärdsområdet, politiker, forskare samt till studenter på universitets- och högskoleutbildningar med inriktning mot yrken inom välfärden. Förutom redaktörerna medverkar sju andra författare. Sex av dem är etablerade forskare med förankring i ämnet socialt arbete från tre olika lärosäten, docent Sara Hultqvist från Socialhögskolan vid Lunds universitet, docent Lena Hübner, professor Tommy Lundström och professor Marie Sallnäs från Institutionen för socialt arbete vid Stockholms universitet samt professor emeritus Staffan Johansson och docent Jörgen Lundälv från Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet. Antologin avslutas med ett kapitel av författaren Susanna Alakoski som i en rad romaner har gett initierade gestaltningar av social och ekonomisk utsatthet. Alakoski har också publicerat essäer och artiklar om bland annat fattigdom och missbruk. Under åren 2021–2023 innehade hon professuren i Moa Martinsons namn vid Linköpings universitet.¹

Uttrycket akilleshäl, som har rötter i grekisk mytologi, är en vedertagen metafor för att beskriva sårbarhet och svaga punkter i olika sammanhang. Swärd och Panican nämner i inledningskapitlet att akillesmetaforen även förekommer i diskussioner om svagheter och problem i socialt arbete och socialpolitik. Detta framgår av att en enkel googling med sökorden "akilleshäl", "socialt arbete" och "socialpolitik" ger

¹ För transparensens skull vill jag tydliggöra att jag i likhet med Hans Swärd och Sara Hultqvist är knuten till Socialhögskolan på Lunds universitet. Där har jag också under många år varit kollega med Alexandru Panican, som numera är professor i Örebro. Jag har förstas genom åren träffat dem i olika kollegiala sammanhang, men bortsett från att jag för några år sedan medverkade i en antologi som Hans Swärd var redaktör för har jag inte haft något närmre pedagogiskt eller forskningsmässigt samarbete med någon av dem.

<https://doi.org/10.3384/SVT.2024.31.3-4.5642>
Socialvetenskaplig tidskrift, vol 31, nr 3–4 (2024), s. 558–564.
© 2024 Författarna, Licens: CC-BY 4.0.

ett par tusen träffar (se även till exempel Galloway m.fl, 2010; Wallin, 2018). De flesta språk är impregnerade av metaforer. I den klassiska språkfilosofiska studien *Metaphors we live by* (1980) tydliggör George Lakoff och Mark Johnson metaforernas betydelse. De menar att metaforer har en avgörande betydelse för hur vi tänker och uppfattar vår tillvaro. Därför kan det vara intressant att reflektera över hur metaforer används, inte minst i vetenskapliga texter. De som känner till den grekiska myten om Akilles associerar förmodligen till en företeelse av något slag som till stor del är stark och välfungerande, men som har en svag punkt som under vissa omständigheter kan rasera företeelsen i fråga. För de som läser antologin kommer det att framgå att Swärd och Panican, liksom de andra författarna, är väl medvetna om att det pågår en nedmontering av den svenska välfärden som i en rad avseenden påverkar tillvaron negativt för en relativt stor del av befolkningen och således inte bara för de människor som lever i ekonomisk och social utsatthet (se till exempel Kallifatides & Sjöberg, 2023; Plesner & Altermark, 2024). Det är helt enkelt detta sargade och ifrågasatta välfärdssamhälle som är antologins utgångspunkt och som Swärd och Panican menar hotas att helt krackelera av de brister och svagheter som de benämner akilleshälar.

Enligt redaktörerna finns det tre nivåer av akilleshälar inom välfärdsforskningen, vilka de beskriver i inledningskapitlet: samhälls- och systemnivå, organisationsnivå och individnivå. På *samhälls- och systemnivå* handlar akilleshälar om att det kan finnas motsägelsefulla och kontroversiella inslag i socialpolitik och i välfärdssystem. Ett exempel på detta är den moraliskt grundade uppdelningen i "värdiga fattiga" och "ovärdiga fattiga", varav de sistnämnda är exkluderade från det generella välfärdssystemet och i stället hänvisas till det individuellt behovsprövade socialbidragssystemet. Swärd och Panican nämner också att välfärden hotas av nationalistiska och främlingsfientliga rörelser som på senare år fått större inflytande i samhället, vilket också kan räknas som akilleshälar på samhälls- och systemnivå. Akilleshälar på *organisationsnivå* syftar enligt Swärd och Panican på konflikter och skillnader mellan olika organisationer och rationaliteter i välfärdssystemet. Dessa visar sig i att de människor som inte platsar i det generella välfärdssystemet hänvisas till den kommunala socialtjänsten där de blir föremål för individuell behovsprövning, men också för större kontroll och låga ersättningar. Ett annat exempel är att förutom den kommunala socialtjänsten måste många hjälpökande vända sig till civilsamhälleliga organisationer och privata verksamheter med skiftande rationaliteter. På *individnivå* visar sig välfärdens akilleshälar på olika sätt. Ett exempel som nämns är att personer med komplexa problem som söker hjälp hos den kommunala socialtjänsten måste på grund av den specialisering som skett inom socialtjänsten möta flera olika handläggare, som inte sällan representerar olika synsätt och rationaliteter. En annan akilleshäl på denna nivå handlar om att socialarbetarna måste förhålla sig till olika

dilemman och intressen som ofta innebär att ekonomiska och administrativa krav väger tyngre än tillämpning av vetenskaplig kunskap.

I antologins andra kapitel ger Hans Swärd en historisk och teoretisk bakgrund till de svagheter i välfärden som står i fokus för antologin. Kapitlet tar sin början i 1500-talet då lagar som reglerade fattigvården började växa fram i Europa. Swärd utgår bland annat från historikerna Bronislaw Geremek och Eric J. Hobsbawm och de socialpolitiska förgrundsgestalterna Richard Morris Titmuss och Thomas Humphrey Marshall. Tyngdpunkten i kapitlet ligger på fattigvårdens och sedermera socialtjänstens utveckling i Sverige. Swärd visar att även om det länge funnits socialpolitiska ambitioner att skapa en universell välfärd lever fattigvårdslogiken, som delar in hjälpsökande människor i värdiga och ovärdiga, vidare även i vår tid.

Förebyggande socialt arbete står i fokus för antologins tredje kapitel, som Sara Hultqvist har skrivit tillsammans med Jörgen Lundälv. De utgår från *Kongressen för fattigvård och folkförsäkring* som arrangerades i Stockholm år 1906 av Centralförbundet för socialt arbete (CSA). Kongressen samlade över 900 deltagare som till stor del var resursstarka personer, varav många var socialt engagerade läkare. Hultqvist och Lundälv ser kongressen som ett uttryck för social mobilisering med människor från olika professioner för att utveckla förebyggande arbete mot fattigdom. De visar att problemet med att akuta kortsiktiga insatser prioriteras på bekostnad av förebyggande socialt arbete är lika gammal som ämnet socialt arbete. Med inspiration från nationalekonomen Thomas Piketty betonar Hultqvist och Lundälv att även om det behövs förebyggande sociala insatser är grundproblemet ekonomisk ojämlikhet och brister på samhällsresurser som möjliggör ett jämlikare samhälle.

Tommy Lundström och Marie Sallnäs diskuterar den sociala barnvården i kapitel fyra. De utgår i från vad de benämner som den sociala barnvårdens ”fundamentala förutsättningar” som handlar om att den såväl historiskt som i dag karaktäriseras av intressekonflikter mellan barn, föräldrar och staten. Lundström och Sallnäs beskriver tre barnvårdsmodeller som i olika grad hävdar dessa olika intressen. Den *familjeorienterade modellen* var länge ett signum för den svenska barnvården även om de menar att den i praktiken alltid i olika omfattning påverkats av den *barnskyddsorienterade modellen*. På senare år har den *barncentrerade modellen*, som betonar att den sociala barnvården ska grundas i barnens perspektiv, fått stort inflytande. En svaghet med de tre barnvårdsmodellerna är, enligt kapitelförfattarna, att de inte ger något större utrymme för ungdomar med normbrytande livsstilar. Detta är olyckligt eftersom dessa problem ofta är sammankopplade med familjerelaterad utsatthet. De anser vidare att diskussionen om hur samhället bäst skyddar små barn borde knytas ihop med hur samhället ska ta sig an normbrytande ungdomar som till exempel dras in i missbruk och kriminalitet. Lundström och Sallnäs åskådliggör hur denna uppdelning tar sig uttryck i två pågående parallella diskussioner, dels genom kritiken

mot den kommunala barnvården som accentuerades genom fallet Lilla hjärtat, dels genom omsvängningen i synen på ungdomsvården som gått från att ha varit behandlingsorienterad mot en betoning på straff och samhällsskydd.

I kapitel fem beskriver Lena Hübner hur tvångsåtgärder på det sociala området har motiverats sedan lösdriverilagen trädde i kraft 1885 fram till i dag då Samsjuklighetsutredningen (SOU 2023:5) har föreslagit att lag om vård av missbrukare i vissa fall (SFS 1988:870) ska upphöra och ersättas av psykiatrisk tvångsvård inom ramen för lagen om psykiatrisk tvångsvård (SFS 1991:1128). Hübner visar att även om medikalisering sedan länge använts för att omdefiniera och förklara mänskliga handlingar i termer av sjukdomar har grunderna för att använda tvång dominerats av sociala indikationer. Men under de senaste decennierna har den samhälleliga synen på alkohol- och drogmissbruk förändrats från att ha dominerats av ett socialt perspektiv till ett medicinskt, som utgår från att alkohol- och drogmissbruk är en hjärnsjukdom eller en beroendesjukdom. Detta har bäddat för att det förmodligen blir hälso- och sjukvården som i framtiden ska ha huvudansvar för missbruksvården inklusive tvångsvården. Hübner menar att denna förändring inte behöver vara negativ för det sociala arbetet genom att den öppnar möjligheter för socialarbetarna att arbeta tillsammans med klienterna utifrån deras egen motivation för att skapa förändring.

Staffan Johansson ger i antologins sjätte kapitel en grundlig beskrivning av *new public management* (NPM) och hur införandet av denna nyliberala styrningsstrategi inneburit en remarkabel förändring av den svenska välfärden och socialtjänsten. Med stöd av kommunal finansstatistik visar han att en växande del av verksamheterna inom den kommunala socialtjänsten numera drivs av privata företag och ideella organisationer. Johansson understryker att detta inte bara är en fråga om en förändring av hur sociala insatser administreras och vem som utför dem, utan det har även förändrat innehållet i det sociala arbetet. Han skriver att övergången från traditionell kommunal förvaltning till beställar-utförarmodellen har krävt standardisering och kategorisering av de sociala stödinsatserna. Detta försvårar för socialtjänsten att arbeta utifrån ett helhetsperspektiv, som är en viktig förutsättning för att hjälpa människor med komplexa problem. Johansson visar också att NPM har förändrat relationerna mellan olika aktörer, inte minst mellan kommunerna och civilsamhället. Från att tidigare ha fått generella kommunala bidrag har många ideella organisationer blivit utförare av olika stödinsatser som de säljer till kommunerna, vilket formaliserat och distanserat relationerna mellan dem. Detta innebär enligt Johansson bland annat att kommunens möjligheter att upptäcka och förebygga sociala problem har försämrats.

Kapitel sju, som Alexandru Panican är författare till, behandlar rättighetstänkandets historia och rättigheternas funktion i samhället. Ett centralt tema i kapitlet är det dilemma som innebär att alla rättigheter är villkorade och exkluderar de människor

som av olika skäl inte har rätt att ta del av dem. Panican visar att denna fråga varit central i rättighetstänkandets historia från antikens Grekland fram till i dag. Han skriver att sociala rättigheter är grunden för välfärdssamhället, men att en del sociala rättigheter är "skenrättigheter" genom att statliga och kommunala myndigheter i praktiken kan bortse från dem. På så sätt blir rättigheter, som Panican uttrycker det, en del av "välfärdsstatens akilleshäla". För att detta ska undvikas krävs att sociala rättigheter är tydligt preciserade i lagar beträffande villkor och innehåll samt att de går att överklaga och är juridiskt utkrävbara. Panican visar att en av få lagar i Sverige som uppfyller dessa krav är lag om stöd och service till vissa funktionshindrade (SFS 1993:387), men att det inte gäller socialtjänstlagen (SFS 2001:43) eller hälso- och sjukvårdslagen (SFS 2017:30) och inte heller rätten till bostad som är grundlagsstadgad i regeringsformen (SFS 1974:152).

Antologins åttonde och sista kapitel har titeln "Bundsförvanter vittnar". Det är skrivet av författaren Susanna Alakoski, som pekar på att när fattigdom diskuteras i olika samhälleliga sammanhang sker det ofta utan att de drabbade kommer till tals och utan förståelse för vad det innebär att leva i fattigdom. Kanske, skriver Alakoski, är det skönlitterära författare med egna erfarenheter av social och ekonomisk utsatthet som bäst har beskrivit livsvillkoren för människor som drabbats av fattigdom. Hon refererar till en rad olika författare som i romaner och poesi gestaltat fattigdomens existentiella villkor i olika tider och sammanhang. De har på så sätt agerat som och blivit bundsförvanter till de människor som lever i ekonomisk och social utsatthet.

Det finns en akilleshäla som jag saknar i antologin, nämligen *rasifieringen* (Molina, 1997) av den svenska välfärden. Det är ett problem som sedan flera år har stor betydelse både i samhällsdebatten och i samhällsvetenskaplig forskning. Rasifieringen ligger som ett raster över samhället och tar sig uttryck i strukturell diskriminering av i synnerhet människor som har invandrat från länder utanför Europa och Nordamerika. En rad svenska studier visar att rasifiering förekommer på arbetsmarknaden, bostadsmarknaden och skolan, men också inom socialtjänsten och andra delar av välfärden (Rojas, 2023). I antologin berör Swärd och Panican frågor som skulle kunna kopplas till rasifiering. I inledningskapitlet nämner de att nationalistiska och främlingsfientliga rörelser hotar välfärden. I kapitel två pekar Swärd på att vissa grupper av utrikesfödda drabbas hårt av nedskärningar i välfärden och att det finns brister i integrationspolitiken. Panicans kapitel om rättighetstänkandets historia och rättigheternas funktion i samhället tar upp en rad aspekter som är intressanta i diskussioner om rasifiering. Men rasifiering nämns eller beskrivs inte explicit i antologin.

De åtta kapitel som ingår i antologin är välskrivna och ger intressanta och kunskapsrika beskrivningar av olika svagheter, motsättningar och konflikter i det svenska välfärdssystemet. En röd tråd i antologin är att alla medverkande författare utgår från ett

historiskt perspektiv, och i flera fall med betoning på rättighetsfrågor. Även om kapitlen är avgränsade i förhållande till varandra finns det beröringspunkter mellan flera av dem och därför hade antologin tjänat på fler korsreferenser för att informera läsaren om att det finns kompletterande material i andra kapitel. En annan redaktionell synpunkt handlar om att den indelning av akilleshälar på tre olika nivåer (samhälls- och systemnivå, organisationsnivå och individnivå), som Swärd och Panican beskriver i inledningskapitlet, hade med fördel kunnat användas för att positionera antologins olika kapitel i förhållande till varandra. Detta hade också informerat läsaren om beröringspunkter, men också skillnader mellan de olika kapitlen. Jag hade gärna också sett att antologin avslutades med ett sammanfattande och framåtblickande kapitel med en diskussion om möjligheter för socialarbetare och andra välfärdsprofessioner att utveckla hållbara, antirasistiska och rättighetsbaserade förhållningssätt och verksamhetsformer (se till exempel Knezevic, 2024). En sådan diskussion skulle kunna kopplas till Hultqvists och Lundälvs kapitel där de med inspiration från *Kongressen för fattigvård och folkförsäkring* i Stockholm år 1906 undrar om det inte är dags att försöka samla socialarbetare, socialläkare och andra professioner för att tillsammans med civilsamhället diskutera formerna för en visionär förebyggande socialpolitik.

Sammanfattningsvis menar jag att *Akilleshälar i välfärd, socialpolitik och socialt arbete* är en intressant bok som ger en kunskapsbaserad bakgrund till de problem och svagheter i det svenska välfärdssystemet som blivit alltmer tydliga under de senaste decennierna. Den har kapacitet att både fungera som kursbok på till exempel socio-nomutbildningar och till att ge stoff till de som är intresserade av och vill diskutera välfärdens utveckling. Jag uppskattar också att Swärd och Panican har bjudit in författaren Susanna Alakoski, som i sitt kapitel belyser det skönlitterära perspektivets betydelse för att skapa förståelse för ekonomisk och social utsatthet. Förhoppningsvis kan Alakoskis text bidra till att socialarbetarutbildningar stimuleras att i större utsträckning använda skönlitteratur i utbildningen. Forskning visar att det stärker empatin och den professionella identiteten hos studenterna (se till exempel Baños & Guardiola, 2018). Detta är vedertaget inom medicinsk humaniora och är ganska vanligt förekommande på utbildningar för sjuksköterskor och läkare i Sverige och andra länder.

Arne Kristiansen

Docent i socialt arbete på Socialhögskolan vid Lunds universitet

Referenser

- Baños, J.E. & Guardiola, E. (2018) Literature in medical teaching: the crucial importance of literature in the education of medical students. *Metode Science Studies Journal*, (8): 215–221. [<https://doi.org/10.7203/metode.8.10555>].
- Galloway, T., Gustafsson, B., Pedersen, P. & Österberg, T. (2010) Fattigdom bland invandrabarn: den nordiska modellens akilleshäl. *Ekonomisk Debatt*, 38(6).
- Kallifatides, M. & Sjöberg, S. (2023) *Alla får det inte bättre: om den ökande ojämlikheten i Sverige och varför den är ett samhällsproblem*. Stockholm: Katalys.
- Knezevic, Z. (red.) (2024) *Socialt arbete: i gränslandet mellan teori och praktik*. Stockholm: Liber.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980) *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Molina, I. (1997) *Stadens rasifiering: etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Plesner, Å. & Altermark, N. (2024) *Konsten att avveckla en välfärdsstat: en granskning av det åtstrammingspolitiska kretsloppet*. Stockholm: Verbal.
- Rojas, C. (2023) Migration som orsak till samhällets problem: hur påverkar narrativet kommunal verksamhet? *Socialvetenskaplig tidskrift*, 30(2): 563–581.
doi: 10.3384/SVT.2023.30.2.4305.
- Wallin, G. (2018) Kompetensbrist: hemtjänstens akilleshäl. *Tidningen Äldreomsorg*, (5).

Ulrike Herrman, (2023), *Kapitalismens slut, myten om grön tillväxt*, förlaget Fri tanke, Översättning Joachim Retzlaf

I *Kapitalismens slut, myten om grön tillväxt* kritiserar den tyska ekonomijournalisten och författaren Ulrike Herrman kapitalismen som ekonomiskt system ur ett nationalekonomiskt perspektiv. Steg för steg går hon igenom dess tillkomst, uppgång och fall. Samtidigt korrigerar hon några av de allvarligaste missförstånden. Till exempel att kapitalismen skulle stått bakom kolonialismens härföringar. Herrman visar istället att kolonialismen som affär var synnerligen misslyckad. Girighet och rasism orsakade verkligen ofattbara lidanden, men inte för att kapitalismens utveckling krävde det. Herrman beskriver sakligt många andra skadeverkningar av kolonialismen och förklarar varför det kapitalistiska systemet kräver ständigt ökad omsättning av varor och tjänster. Herrman menar att vi måste avskaffa principen om ständig ekonomisk tillväxt om vi vill rädda planeten. Och det finns historiska exempel att jämföra med. Under andra världskriget minskade till exempel Storbritannien konsumtionen med en tredjedel. Krigsmateriel upptog drygt 50% av nationalprodukten och många varor ransonerades med hjälp av ett poängsystem. Samtidigt såg man till att alla hade mat, kläder, husrum. Staten planerade, men produktionen stannade i privata händer. Systemet accepterades till stor del tack vare att det upplevdes som rättvist. Alla fick samma tilldelning av protein, mjölk, ägg och andra bristvaror. De allra fattigaste fick till och med mer protein än de haft före kriget. Herrman argumenterar för att Storbritanniens omställning under andra världskriget kan användas som inspiration för hur det skulle kunna gå att göra världsekonomin långsiktigt hållbar genom minskad konsumtion av energi och råvaror. Medan idéer om grön tillväxt inte fungerar eftersom de skrivs in i ett bevarande av kapitalismen och fortsatt ökad resursförbrukning.

Mats Söderlund

Poet, författare och socionom. Driver också KlimatAkademin.se.

Didier Eribon (2009), *Tillbaka till Reims*, Verbal förlag, Övers. Johan Wollin

Didier Eribon (2024), *En arbetarkvinnas liv, ålderdom och död*, Verbal förlag

Tillbaka till Reims

Är ursprunget i arbetarmisär en större skam än homosexualitet, frågar sig den franske sociologen och queerteoretikern Didier Eribon i boken "Tillbaka till Reims" (2009) när han återvänder till hemorten efter trettio år i exil. Som ung studerade Eribon (född 1953) vid Sorbonne. Gaykretsarna var klassöverskridande. Fabriksarbetarsonen blir nära vän med den kände filosofen Michel Foucault som han också skriver en betydande biografi om.

Eribons sociala förflyttning innebar att han klev ur "gaygarderoben" för att samtidigt låsa in sig i "klassgarderoben". Till stora delar berodde det på att pappan var homofob och inte accepterade den tidigt könsöverskridande sonen som ville läsa vidare. Bejakandet av homosexualiteten innebar samtidigt ett förnekande av arbetarbakgrunden. Han kom att ljuga om sitt förflutna under många år. Trots detta behöll han en grundmurad lojalitet med arbetarklassen som författare och fri intellektuell. Men förhållandet till arbetarklassen och den egna klassbakgrunden är och förblir ambivalent: "politiskt stod jag på arbetarnas sida, men jag avskydde att vara en del av deras värld." Senare under studietiden rasar, och sörjer Eribon över akademikernas fördomsfulla nedvärderingar och oförståelse av "de lägre samhällsskikten".

Återvändandet till hemstaden Reims sker efter den våldsamma, och hårt supande faderns begravning. Han återser då också sina två bröder och mamman som han inleder en läkande, men samtidigt känslig relation med. Skulden över att kunna studera filosofi tack vare mammans övertidsarbete på fabriken är "besvärlig att leva med". Han börjar skriva, inspirerad av författaren James Baldwin som i sin självbiografi fastställer att man måste "ta itu med smärtan". Eribon blir senare själv förebild för succéförfattaren Edouard Louis vars böcker om arbetarklass, homosexualitet, fattigdom och våld fått stor spridning.

Eribon romantiserar inte arbetarklassen. Istället blottlägger han den råhet som så ofta motiverar klassresenärens behov att lämna sin bakgrund. Tillbaka till Reims går på så vis hand i hand med många andra berättelser med rötter i "arbetarlitteraturen". Många är vi som måst ta avstånd från våra uppväxtmiljöer för att kunna bidra med tankar kring våra ursprung. Det är därför den här berättelsen är viktig också idag.

En arbetarkvinnas liv, ålderdom och död

En arbetarkvinnas liv, ålderdom och död handlar om när Didier Eribons mor tvingas flytta in på ett äldreboende efter att gradvis förlorat sin fysiska och kognitiva självständighet. Chocken över flytten blir för stor. Efter några veckor avlider hon. Händelsen får Eribon att undersöka mammans liv och villkor men även åldrandet i sig.

Eribon återupptar i denna bok det personliga och teoretiska utforskande som han påbörjade i *Tillbaka till Reims*. Reflekterar kring moderns yrkesliv som hembiträde, städerska och senare fabriksarbetare. Han fångar henne i all sin komplexitet, från deltagandet i samhället, strejker till de senare ständigt återkommande rasistiska utfallen och hur hon, likt bröderna, och många andra sprugna ur arbetarklassen, gått från att rösta vänster till motsatsen. Eribon zoomar elegant in i moderns svåra sista tid på ålderdomshemmet för att sedan zooma ut, tänka kring åldrandet utifrån praktverk som Simone de Beauvoirs *Ålderdomen* och Foucaults *Vansinnets historia* och politik. Verk som han betraktar som "arkeologiska undersökningar av vår kultur". Eribon undrar hur det kommer sig att så få studerar ålderdomen och ställer politiskt viktiga frågor: Vem talar? Vem kan ta till orda? Om en stor del av dem som hör till samhällets mest förtryckta, mest maktlösa, mest sårbara inte klarar att utföra denna handling, undrar författaren, faller det inte då på konstnärer, författare och forskare att ge dem och riktigt gamla människor en röst när de inte längre kan tala för sig själva?

I båda verken, som är essäistiskt skrivna men som också kan läsas som en slags filosofiska memoarer, studerar Eribon, professor i sociologi, sociala omständigheter såväl teoretiskt som politiskt. Han rör sig ledigt mellan psykologi, sociologi, filosofi och idéhistoria. Texten vinglar även professionellt mellan privat och politiskt. Referenserna till litteratur och forskning är mångfaldig och den politiska analysen ständigt närvarande.

Tillbaka till Reims har översatts till flera språk, dramatiserats och omnämns som en klassiker. För alla som gjort en klassresa, kommit ut som gay eller vill veta något om fundamentet om social utsatthet är det här omistlig läsning. En arbetarkvinnas liv, ålderdom och död torde få en liknande status då vi, alla människor, till slut blir gamla och med det riskerar förlora vår förmåga bilda rörelser för att protestera, demonstrera och ställa krav så som unga människor kan göra.

Susanna Alakoski

Författare och socionom, utsågs 2021 till den första innehavaren av professuren i Moa Martinssons namn vid Linköpings universitet.

Referenser:

Didier Eribon (2009), *Tillbaka till Reims*, Verbal förlag, Övers. Johan Wollin

<https://verbalforlag.se/bocker/tillbaka-till-reims/>

Didier Eribon (2024), *En arbetarkvinnas liv, ålderdom och död*, Verbal förlag

<https://verbalforlag.se/bocker/en-arbetarkvinnas-liv-alderdom-och-dod/>

Ny avhandling

**Ida Runge (2023) “Jag vill gärna ha hjälp, men ta inte mina barn”
-Föräldraskap hos föräldrar med intellektuell funktionsnedsättning.
Diss. Malmö universitet**

I Sverige antogs år 2018 en nationell strategi för stärkt föräldraskapsstöd i syfte att främja barns hälsa och utveckling. Föräldraskapsstödet utformning varierar, bland annat beroende på föräldrars behov av stöd, familjekonstellationer, syn på barnuppfostran och familjens tillgång till stödjande sociala strukturer.

En grupp föräldrar som är långt ifrån homogen, och som Ida Runge studerat i sin avhandling, är föräldrar med intellektuell funktionsnedsättning (IF). Det är en grupp som många gånger beskrivs som sårbar i dagens samhälle eftersom de ofta har lägre inkomst och bor i socioekonomiskt utsatta områden. Det är heller inte ovanligt att personer med IF har låg utbildningsbakgrund och därför har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden, vilket kan innebära att de behöver stöd från samhället för sin försörjning, eller deltar i daglig verksamhet med låg ersättningsnivå.

Avhandlingen, som är en monografi, bidrar till ökad kunskap om föräldrar med IF och om deras erfarenheter av att vara föräldrar, men den berör även jämlikhetsaspekter som handlar om människors lika värde i ett samhälle för alla. Syftet var att studera hur föräldraskap upplevs, praktiseras och reflekteras av föräldrar med IF, genom att utforska hur föräldraskapet görs och formas i samspel med barnet, med föräldrarnas viktiga andra och med omgivningen. Här beskrivs omgivningen som den omgivande miljön bestående av andra människor men också av samhälleliga strukturer, ideal, normer och lagstiftningar. Tre forskningsfrågor har varit vägledande:

- Hur skildras föräldraskapet i vardagslivet, i relation till barnen, till anhöriga och till omgivningen av föräldrarna?
- Hur kan föräldrarnas tankar och göranden förstås i relation till deras livserfarenheter?
- Hur hanterar och utmanar föräldrarnas omgivningens uppfattningar om deras föräldraskap?

Målgruppen för studien är föräldrar med IF, som utgör en förhållandevis liten grupp föräldrar i samhället men icke desto mindre är viktig att studera eftersom de ofta är i behov av stöd från socialtjänsten. Dessa föräldrar lever sina liv i samhället och formar sina familjeliv som andra föräldrar gör, men utifrån de villkor som deras funktionsnedsättning innebär. Även om deras liv har många likheter med andra familjers liv så finns det skillnader som innebär att deras livssituation skiljer sig från andras.

IF är en nedsättning som uppstår under utvecklingsperioden, är bestående och innebär att en person har intellektuella och adaptiva funktionssvårigheter inom de kognitiva, praktiska och sociala domänerna. IF graderas enligt WHO:s diagnosmanual i fyra nivåer: lindrig, måttlig, svår och mycket svår. Av de personer som har en intellektuell funktionsnedsättning och som blir förälder har så gott som alla en lindrig funktionsnedsättning, det gäller även för de föräldrar som ingår i Runges studie.

Avhandlingens empiri bygger på intervjuer med 23 föräldrar, 19 mödrar och 4 fäder, som har diagnosen IF och har minst ett barn under 20 år. Forskningsprojektet startade år 2015 och har fortgått en längre tid, delvis beroende på en svår rekryteringsprocess eftersom det inte är helt enkelt att nå denna grupp och involvera den i forskning. Rekryteringen av informanter har företrädesvis skett via dem som jobbar med målgruppen, i anpassad skolform eller med LSS-insats, där informationsmöten, informationsbrev eller inspelad film utgjort basen för rekryteringen. Informanterna är spridda över landet från sju olika kommuner. Av de intervjuade föräldrarna levde 13 tillsammans med sin partner, 9 var separerade och 1 var särbo med den andre föräldern. Sammantaget har föräldrarna som intervjuades 38 barn varav 14 barn var placerade i samhällsvård då datainsamlingen skedde.

Metodologiskt utgår studien från kvalitativ metod där forskningsintervjuer utgör basen för empirin, men även nätverkskartor har använts som stöd för intervjuerna för att visualisera och tydliggöra betydelsefulla personer i föräldrarnas närhet och nätverk.

Teoretiskt tar Runge avstamp i ett *interaktionistiskt perspektiv* på föräldraskap, det vill säga ett antagande om att föräldraskap är något som görs och skapas genom handlingar och göranden som inte minst föräldrarna själva tillskriver mening i föräldraskapspraktiken. Två premisser är grundläggande för förståelsen: att individens självuppfattning utvecklas i interaktion med andra samt att samhället är uppbyggt av individers göranden. Dessa antaganden är avhandlingens teoretiska nav, men i avhandlingen finns ytterligare teoretiska och analytiska begrepp av mer eller mindre omfattning. Här vill jag lyfta fram ytterligare några som har betydelse för analysen, tolkningen och för förståelse av avhandlingens resultat. Stigmateorin med dess kopplingar till avvikelse teorin har en central betydelse för analysen och tolkningen, men eftersom dessa teorier är mer allmänna har ytterligare teorier tillämpats i analysen. De utgörs bland annat av omsorgsbegreppets dimensioner där *caring-for* syftar på

fysiska, kroppsliga och konkreta föräldrapraktiker medan *caring-about* syftar på känslor, känsloutbyten och omsorgshandlingar som uttryck för föräldraskap. Därtill kan adderas teoretiska och begreppsliga ramar, som ontologisk trygghet, genusregimer, autonomi, beroende och trygghet samt föräldraskap i tid och rum. I teoritillämpningen har Runge haft höga ambitioner, men när man skriver en avhandling är det också viktigt att avgränsa och tydliggöra, här tror jag att avhandlingen hade vunnit på en tydligare presentation av teoriernas användningsområde och relation till varandra för att läsaren lättare skulle kunna orientera sig.

Resultatet presenteras i fem relativt omfattande kapitel och sammanfattas i följande teman.

Tidiga upplevelser i livet. I studien framkommer något överraskande att föräldrarnas egna barndomsupplevelser haft betydelse för hur de hanterar det egna föräldraskapet. Erfarenheter från såväl uppväxtfamiljen som skolgången är framträdande och exemplifieras med positiva och negativa erfarenheter. Berättelserna om uppväxtfamiljen varierar från trygga barndomsmiljöer till upplevelser av turbulens och otrygghet. Antingen berättar de om sina föräldrar som närvarande och som fungerat som förebild för hur de själva vill vara som förälder, eller så framträder upplevelser om frånvarande föräldrar och erfarenheter av att man förskjutits som barn. De negativa erfarenheterna från skolan pekar på upplevelser av att vara annorlunda och därmed avvika från det som förväntas, att vara mobbad, utsatt och därmed stigmatiserad. Det som starkast lyser igenom i föräldrarnas berättelser om sina barndomsupplevelser är betydelsen av att vara trygg under uppväxten. Känslan av att känna sig värdefull och älskad av sina föräldrar och betydelsefulla andra tycks bygga upp en generaliserad trygghet och en förmåga att kunna göra motstånd mot stigmatiserande attityder.

Ifrågasatta föräldraförmågor. I den här delen av resultatet berörs föräldraförmågor under graviditeten och den första tiden som småbarnsförälder. Detta resultat kan sammanfattas i två delar: tilltro och delaktighet samt upplevelser av förödmjukelse och misstankar. Tilltro och delaktighet speglar erfarenheter av tillit och transparens i kontakten med socialtjänsten när föräldern/föräldrarna berättar att de väntar barn. Den kontakten är ofta med en socialsekreterare och är viktig för att bedöma, planera och genomföra stödande insatser i föräldraskapet samt att följa upp dem. Här ges exempel på hur föräldrarna berättar om att vara gravid och vänta barn och hur alliansen kan byggas upp med tilltro till socialtjänsten även om en utredning behöver göras. Förödmjukelse och misstankar beskrivs av föräldrarna i form av att oro har väckts redan under graviditeten. Flera av mödrarna och deras spädbarn placerades efter förlösningen på utredningshem med motiveringen att de behöver dygnet-runt-service, samtidigt som en utredning om deras föräldraförmågor sker, vilket ofta grundas på att de är kategoriserade till gruppen föräldrar med IF. Föräldrarna har upplevt sig ifrågasatta av myndigheter och särskilt mödrarna har upplevt att de betraktats

som en potentiell risk för barnens välbefinnande. Fädernas föräldraskap har hamnat i skymundan och varit mer av att stötta modern och företräda familjen. Sammantaget vittnar föräldrarna om att de måste bevisa för omgivningen att de klarar av att vara tillräckligt bra föräldrar för att få ett erkännande.

Ett ansvarsfullt föräldraskap. Föräldrarna upplever att de ofta är påpassade och kontrollerade och att de försöker forma föräldraskapet så att det stämmer överens med de förväntningar som anses vara de allmänt vedertagna, *det normala*. För att uppnå det använder föräldrarna olika strategier:

- Intrycksstyrning: de agerar så att de försöker styra andras uppfattningar om dem.
- Att passera: de hemlighåller stigmatiserande information om sig själva.
- Desidentifikation: de tillämpar manér som antyder att de inte tillhör den stigmatiserade gruppen.
- Skylning: de anpassar sig socialt för att reducera stigma.
- Undvikandestrategi: de förs inte visa sig alltför kritiska mot till exempel myndighetspersoner, eller förskolepersonal eftersom de är oroliga över att föräldraskapet ska ifrågasättas.

I resultatet framkommer att omgivningens normer inskränker deras självförtroende eftersom de ofta känner sig granskade och upplever oro för att uppfattas som avvikande föräldrar. Deras tidigare erfarenheter av att befinna sig i kritiska miljöer tycks ha satt spår i deras självuppfattning och de upplever sig vara granskade och ifrågasatta. Även när föräldraskapet fått ett erkännande som tillräckligt bra, till exempel i en barnavårdsutredning, slipper de inte undan att bli kategoriserade av sin omgivning som en särskild sorts föräldrar. Sammanfattningsvis vittnar föräldrarna om ett föräldraskap under press.

Omsorg om små och stora barn. I resultatet framkommer att föräldrarna investerar mycket av sig själva för att ge barnen en god omsorg. Att göra omsorg är det som tydligast ger föräldraskapet mening och innebörd. Olika omsorgsuppgifter, till exempel hur föräldrarna sysslar med sina barn, hur de tar hand om dem och sköter deras ärenden varierar över tid och mellan olika omsorgsformer. Föräldraskapet är föränderligt över tid beroende på barnets ålder och mognad. I avhandlingen har det analyserats utifrån två omsorgsformer: *caring-for* om omsorgens konkreta handlingar, *caring-about* om känslor och känsloutbyten mellan förälder och barn. Genom att tolka föräldrarnas omsorg med hjälp av de här begreppen framträder att föräldrarnas kärlek, välvilja och intresse för sina barn och deras liv är stark. De är angelägna om att försöka vara goda och omsorgsfulla föräldrar. Dock kan föräldrarna uppleva att de har svårt att ge barnen en god praktisk omsorg när de har bristfälliga kunskaper om sam-

manhanget, när de måste improvisera i olika situationer och när deras ekonomiska resurser är otillräckliga. Dessa föräldrar lever ofta i socioekonomisk utsatthet med låg inkomst, låg utbildning, lägre levnadsstandard och yrkesstatus.

Autonomi i föräldraskapet och beroende av stödjande sociala nätverk. Den här delen är uppdelad i individuell och relationell autonomi samt informellt och professionellt stöd. Här är föräldrarnas tankar om stödet analyserat i förhållande till det stöd som deras sociala nätverk erbjuder dem. Framför allt kommer det från två sociala sammanhang: nära anhöriga och professionella stödpersoner. Stödet förefaller vara mycket viktigt för dem och bidrar till deras omsorgsförmåga och föräldraskap. Ett anpassat stöd kan parera följderna av att familjerna lever under socioekonomiskt ojämlika livsvillkor så att de inte drabbas allt för hårt. De uttrycker också att de är i behov av stöd från andra vuxna, till exempel sina föräldrar, och att de utan ett sådant stöd skulle ha svårt att klara föräldraskapet på egen hand. Att ta emot stöd innebär dock att föräldrarnas egen autonomi sätts på spel. Stödet som de tar del av kommer främst från nära anhöriga eller professionella stödpersoner och det förefaller vara mycket viktigt för dem för att hantera deras föräldraskap.

Ordning, rutiner och genusroller i tid och rum. I denna resultatdel knyts lösa trådar samman och ytterligare teoretiska kopplingar görs. Här lyfts bland annat fram olika förväntningar på kvinnors och mäns föräldraskap. De traditionella genusroller som finns tycks vara viktiga för hur vardagslivet praktiseras och organiseras i familjerna och är därmed styrande för hur vardagslivet struktureras. På så sätt förstärks ofta de traditionella genusrollerna i familjerna.

Från intervjuerna framkommer det att föräldrarna lever med korta tidsperspektiv i ett här och nu-perspektiv. Geografiskt rör de sig mellan välkända platser vilket beskrivs som "livets triangel", det vill säga som en mycket begränsad del av dessa föräldrars rörelsemönster mellan hemmet, förskolan och arbetet. De delar ofta vardagen med personer som de känner väl eftersom förutsägbarheten skapar trygghet. Här berörs också barnens tid som en del av resultatet. I föräldrarnas vardag får barnens behov och önsknings stort utrymme. Att spendera mycket tid med sina barn är något som samhället idealiserar som ett gott föräldraskap. Det har föräldrarna förstått och därför kan barnens tid ses som ett sätt att omvandla samhälleliga ideal till personliga ideal, till exempel att framställa sig som en välfungerande förälder.

En annan aspekt som lyfts fram är begreppet ontologisk trygghet. För de här föräldrarna blir det mycket påtagligt eftersom de lever med en oro att inte duga som förälder och under ett hot om att deras barn kan omhändertas och placeras i samhällsvård.

Avhandlingen är välskriven och bidrar med ett betydelsefullt kunskapstillskott inom ett område som alltfört behöver synliggöras för såväl socialtjänstens praktik som andra aktörer i välfärdssamhället. Jag uppmuntrar därför Runge att sprida resul-

tatet från sin forskning i en lärobok för blivande socionomer, pedagoger och annan vård- och omsorgspersonal som i sina olika professioner möter dessa föräldrar och deras barn.

Thomas Strandberg

Fakultetsopponent, professor i socialt arbete vid Institutionen för beteende-, social- och rättsvetenskap, Örebro universitet

Lyrik

Stig Dagerman

Stig Dagerman 1923–1954). Författarskapet kom att bli ett av det svenska 40-talets mest tongivande, mångfacetterade. Under sin korta tid som författare lämnade han stora avtryck, både i Sverige och många andra länder. Debuten romanen *Ormen* (1945) fick ett omedelbart genombrott. Efter det publicerade han romanerna *Bränt barn* (1948) och *Bröllopsbesvär* (1949). Reportageboken *Tysk höst* är en samling texter skrivna under en resa, gjord för *Expressens* räkning genom det av kriget härjade Tyskland. Dagerman var också verksam som kulturskribent, poet, essäist, debattör och recensent. På tidningen *Arbetaren* skrev han dagverser – Dagermans dagsedlar. Dessa handlade om aktuella frågor, problem eller händelser. Sammanlagt skrev han omkring 1350 stycken. Redaktionen har för detta specialnummer valt att publicera följande två på tema fattigdom (Tryckeri AB Federativ, 1954, andra utgåvan).

Det sista Stig Dagerman skrev blev dagsedeln "Varning för hunden!". Dikten lämnades in till Arbetarens redaktion dagen före självmordet. Publicerades den 5 november 1954, samma dag som beskedet om hans död kom.

Varning för hunden

Lagen har sina blottor.
Hund får de fattiga ha.
De kunde väl skaffa sig råttor,
som är skattefria och bra.

Nu sitter folk i små stugor
med dyrbara hundkreatur.
De kunde väl leka med flugor,
som också är sällskapsdjur.

Kommunen bara betalar.
Det måste bli slut på, ithy
att annars köper de valar,
fruktar herr Åleby.

Något måste beslutas:
Hundarna skjuts! Inte sant?
Nästa åtgärd: De fattiga skjutas,
så spar kommunen en slant.

(5.11.54)

Hemlös skrevs när militärmyndigheten hade vägrat ställa de tomma kasernernas sängar till förfogande för Stockholms många hemlösa.

Hemlös

Septembers nätter är kalla.
Regnet vässar sin nål.
Slunga över oss alla
köldrymd ditt blänkande stål.

För köld är vår levnad benägen.
Den hemlöses gata är svart.
Stjärnorna sägs visa vägen.
Ja tack, lille broder, men vart?

Vart driver björnen sin bana?
Var finner en hemlös sitt värn?
Stjärnljuset breder sin fana
över vår tomma kasern.

Låt, rymd, dina isnålar dugga
– men kanske har världen ett hopp.
En vedstapel öppnar sin skugga
åt en ensam, frysande kropp.

(27.9.46)

Litteraturtips

Skönlitteraturen kompletterar ofta vetenskap och forskning med sitt ”sociologiska inifrånberättande”. Redaktionen för detta specialnummer tipsar om ett urval skönlitterära verk, poesi, filmer och musik som komplement till de vetenskapliga texterna på tema fattigdom. Förhoppningsvis inspirerar titlarna till nytänkande och omtänkande gällande sociala rättigheters historia, uppkomst och upprätthållande, men också till tankar om det praktiska sociala arbetet då och nu.

Litteratur i urval

- Alakoski Susanna, *Svinalängorna*, nyutgåva, Natur&Kultur, 2023
- Alakoski Susanna, *Oktober i fattigsverige*, nyutgåva, Natur&Kultur, 2023
- Altstadt Ann-Charlott och Greider Göran, *Liten ordbok för underklassen*, Ordfront förlag, 1999
- Ambjörnsson Ronny, *Den skötsamme arbetaren, Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880-1930*, Carlssons, 1998
- Ambjörnsson Ronny, *Mitt förnamn är Ronny*, Bonnier Alba Essä, 1996
- Arnman Göran, Jönsson Ingrid, Palme Mikael och Trondman, Mats, *Skola – fritid – framtid, En studie av ungdomars kulturmönster och livschanser*, Studentlitteratur, 1993
- Axelsson Majgull, *Aprilhäxan*, Rabén Prisma, 1997
- Azzedine Saphia, *Sånt jag berättar för Allah*, Ordfront, 2011
- Bech Glenn, *Jag erkänner inte längre er auktoritet*, Ellerströms, 2024
- Boo Sigrid, *Vi som går köksvägen*, Hugo Gebers Förlag, 1931
- Berglund Ann-Marie, *Breven till min mamma*, Albert Bonniers Förlag, 2005
- Dagerman Stig, *Dagsedlar*, nyutgåva Norstedts, 2017
- Dickens Charles, *Oliver Twist*, originalutgåva 1838 England (i Sverige 1844), nyutgåva 2001 Rabén & Sjögren.
- Édouard Louis, *Vem dödade min far?*, Wahlström & Widstrand, 2019
- Ehrenreich Barbara, *Barskrapad*, *Konsten att hanka sig fram*, Leopard förlag, 2002
- Ekelöf Maja, *Rapport från en skurhink*, Rabén & Sjögren, 1970
- Eribon Didier, *Tillbaka till Reims*, Verbal förlag, 2018
- Eribon Didier, *En arbetarkvinnas liv, ålderdom och död*, Verbal förlag, 2024
- Forselius Tilda Maria, *Pigornas döttrar*, Rabén & Sjögren, 1981
- Gogol, Nikolaj, *Kappan novell från 1842*, Bokförlaget Tranan, 2010
- Hassan Yahya, *Dikter*, Norstedts 2013, 2019

- Hierta-Retzius, Anna, Arbetsstugor för barn Boktryckeriet P. A. Norstedt & söner, 1897
- Johansson Elsie, Nancytrilogin: Glasfåglarna, Mosippan, Nancy, Albert Bonniers Förlag, 1996, 1998, 2001
- Johansson Kjell, Huset vid Flon, Norstedts Förlag, 1997
- Kullenberg Annette Kullenberg, Överklassen i Sverige, Lind & Co, 2004
- Nordström Ludde, Lortsverige, Kooperativa förbundets bokförlag, 1938
- Lunabba, Nicolas, Blir du ledsen om jag dör? Natur & Kultur, 2022
- Lunabba, Nicolas, Dagbok från 20-talet, Natur & Kultur, 2023
- Lytsy Anna, "Dåligt ställt", Barns röster om ekonomisk utsatthet, Rädda barnen, 2004
- Moberg Vilhelm, Utvandrarerna, Albert Bonniers förlag, 1970
- Molin Kari och Ågren Britt, Klassresan, Alfabeta, 1991
- Qvarnström Moa, Det måste finnas bättre sånger, Kvinnliga klassresenärers kulturmöten på väg mot ny identitet, Nr 6 i Skriftserien från Centrum för kvinnoforskning vid Stockholms universitet, 1993
- Pascalidou Alexandra, Bortom mammas gata, Atlas, 2001, Mammorna mfl titlar
- Samuelsson Tony, Gäst hos borgerligheten, Prisma, 1993
- Svallfors Stefan, Sidospår, Essäer om klass och politik, Boréa Bokförlag, 2000
- Stuart Douglas: Shuggie Bain, 2021, Albert Bonniers Förlag
- Daniel Suhonen & Göran Therborn & Jesper Weithz (red), Klass I Sverige, Arkiv förlag, 2021
- Therborn Göran, Ojämlighet dödar, Arkiv förlag, 2016
- Andrzej Tichý Händelseboken, Bonniers, 2024
- Thorvall Kerstin, När man skjuter arbetare, Albert Bonniers Förlag, 1993
- Werne Kent (red) Det yttersta ansvaret, Premiss förlag, 2016
- von Zweigbergk Charlotta, Fattigfällan, Ordfront, 2011
- Wine, Maria, Man har skjutit ett lejon, Albert Bonniers Förlag, 1951
- Västerbro Magnus, Svälten: hungeråren som formade Sverige, Albert Bonniers Förlag, 2018

Läs gärna också författare som Ivar Lo-Johansson, Moa Martinson, Harry Martinson, Vilhelm Moberg, Stig Dagerman, Per Anders Fogelström, Eyvind Johnson, Jan Fridegård, Per Anders Fogelström, som alla i sina texter givit inblick i fattigdom och annan social utsatthet.

På den internationella litterära scenen finns litteratur som: Alia Trabucco, Zerán Rentus, Frank McCourt; Ängeln på sjunde trappsteget, Isabelle Allienne; Eva Luna, Trezza Azzopardi; Gömstället, Kate Gibbons; Ellen Foster, Krystian Kawalec; Cell C2, Hameeda Lakho; Bakom dolda galler mfl titlar.

Poesi i urval

Yahya Hassan, Kristian Lundberg, Stig Dagerman, Glenn Bech, Moa Martinson, Harry Martinson mfl.

Film i urval

Fish Tank, Winters Bone, Parasit, Wild Rose, Satur Day Night Fever, Dirty Dancing, Allt eller inget, Slum dog millionaire, Jag, Daniel Blake, Sorry we missed you mfl filmer av Ken Loach, Utvandrarerna, Nomadland, Suffragette, Kapernaum, Äta sova dö, The True Cost, Poor Kids, Brassed Off, Bortom storstaden, And breathe normally, Billy Elliot, Babylon Berlin (serie), Breaking social, Upproret.

Musik i Urval

Fast Car (Tracy Chapman)
In the Gettho (Elvis)
Coat of many colors, 9 to 5 (Dolly Parton),
Fattig bonddräng, Bli som far (Allan Edwall),
Factory (Bruce Springsteen)
Where is the Love (Blackeyed Peas)
Polarn Per på socialen (Cornelis Vreeswijk)
Jenny from the Block (Jennifer Lopez)
Keops pyramid (Joakim Thåström)
Strange Fruit (Billie Holiday)
Fortunate Son (Creedence Clearwater)
N.A.P (Timbuktu)
What's Going (Marvin Gaye)
Heaven Knows I'm Miserable Now (The Smiths)
San Quentin (Johnny Cash)
Mama Tried (Merle Haggard)
Dom där jag kommer från (Håkan Hellström)
Jonnie (Kal P. Dal)
Balladen om Joe Hill (Fred Åkerström)
I want you back (Niccokick)
En irländsk ballad (Freddie Wadling)
What's Going On (Marvin Gaye)
We the People Who Are Darker Than Blue (Curtis Mayfield)
Livet är en fest (Nationalteatern)
Järnvägsbron (Hurula)

The Fiddle and the Drum, Chokee Louise, Sex Kills, Big Yellow Taxi (Joni Mitchell)
Mitt Kvarter (The Latin Kings)
Handsworth Revolution (Steel Pulse)
Why We Build the Wall (Anais Mitchell, Greg Brown)
Soulsville (Isaac Hayes)
Dom bränner bilar (KSMB)
Fight The Power (Public Enemy)
Police & Thieves (The Clash)
Woman Of The Ghetto (Phyllis Dillon)
Get up Stand up (Bob Marley, Peter Tosh)
Onådens år (Peps Blodsband)
Att sitta inne ett tag (Ulf Dageby, Stefan Jarl)
Get up Stand up (Bob Marley, Peter Tosh)
Fattiga & rika (Dag Vag)
Är du lönsam lille vän (och för vem)? (Gläns över sjö & strand)
Me and Bobby McGe (Janis Joplin)
Det sociala arvet (Doktor Kosmos)
A Luta Continua (Miriam Makeba)
River Of Deceit (Mad Season)
A Change Is Gonna Come (Sam Cooke)

Spellista

Redaktionens spellista kan förhoppningsvis inspirera till nytänkande och omtänkande gällande sociala rättigheters historia, uppkomst och upprätthållande. Tack till Magnus Dahlstedt, professor i socialt arbete vid Linköpings universitet, och till och med december 2024 ansvarig utgivare för Socialvetenskaplig tidskrift, som hjälpt oss att skapa spellistan på Spotify samt tagit fram QR koden till den.

Tack för oss!

Det är nu fem år sedan vi var på besök i Lund för att möta den avgående redaktionen för *Socialvetenskaplig tidskrift*. Då skulle tidskriften fira 25 år och redaktionen avslutade med ett stort dubbelnummer. Nu har den snart fyllt 30 år. Behovet av en tidskrift på svenska som multidisciplinärt tar sig an socialvetenskapliga frågor är fortfarande lika stort, om inte större. Samtidigt har tidskriftsfältet förändrats. Onlinetidskrifterna tar en allt större del av publiceringsfältet. Men vi ser ändå att en tidskrift som uttalat månar om det som rör specifikt svenska förhållanden behövs, särskilt som *Socialvetenskaplig tidskrift* drivs av ambitionen att vara en brygga mellan studier, forskning och praktiskt socialt arbete, med hög angelägenhetsgrad för alla dessa områden. Med detta sagt har vi ändå under de gångna fem åren önskat modernisera och tillgängliggöra tidskriften. Numera är *Socialvetenskaplig tidskrift* öppet tillgänglig online för alla. Vi arbetar med en plattform för att underlätta hanteringen av manus och hela granskningsprocessen. Snart kommer tidskriftens arkiv dessutom att på permanent basis vara placerat hos Kungliga biblioteket och deras domän <https://publicera.kb.se/>

Eftersom tidskriftens redaktion byts vart femte år kommer denna placering att underlätta det redaktionella arbetet en hel del framöver då arkivet inte längre behöver flytta mellan olika universitetsbibliotek.

Under den senaste femårsperioden har Linköpings universitet i två år haft förmånen att ha författaren Susanna Alakoski som gästprofessor. Under denna tid har hon som medlem i tidskriftens redaktion bland annat haft särskilt ansvar för att fylla tidskriften med lyrik, som ett sätt att bredda anslaget och skapa ett mer varierat utbud av texter och infallsvinklar till sociala frågor. Vi riktar härmed ett stort tack för dina insatser i det redaktionella arbetet. Vi vill samtidigt passa på att också tacka alla er som under den gångna femårsperioden deltagit i arbetet med att planera, redigera och se till så att tidskriften kommit ut, med både jämn och hög kvalitet: Kamila Biszczanik och Elise Johansson Jansson för era insatser som sekreterare; Susanne Kelfve, Martin Klinthäll, Anna Lundberg, Dimitris Michailakis, Anders Neergaard, Johanna Sköld,

Annika Taghizadeh Larsson och Karsten Åström för era insatser som redaktionsmedlemmar. Gun Malmros för språkgranskning, samt RP Form och särskilt Annette Persson för layout. Nätverkstan för prenumerationshantering och Norra Skåne Offset för tryck. *Socialvetenskaplig tidskrift* ges ut av FORSA, Förbundet för forskning och praktik i socialt arbete, och vi vill tacka för gott samarbete under åren.

Med detta sagt vill vi slutligen tacka för förtroendet att ha fått ansvara för tidskriften och önska den kommande Göteborgsredaktionen lycka till under de kommande fem åren. Vi ser med spänning fram emot att ta del av nya berikande ämnen, perspektiv och intressanta texter.

Magnus Dahlstedt & Karin Osvaldsson Cromdal

Vägledning till författarna

Socialvetenskaplig tidskrift publicerar vetenskapliga originalartiklar, socialvetenskapligt forum, debattinlägg, repliker, bokrecensioner, presentationer av nya avhandlingar och andra forskningsnyheter.

Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom det socialvetenskapliga forskningsfältet, från olika discipliner och i olika vetenskapliga genrer. Manuskript ska vara skrivna på svenska.

Socialvetenskaplig tidskrift vinnlägger sig om att språkbruket i tidskriften ska vara inkluderande och fritt från partiskhet och systematisk snedvridning avseende historisk kontext, ålder, genus, kön och könsöverskridande uttryck, forskningsdeltagande, ras och etnisk identitet, sexuell orientering, funktionshinder, socioekonomisk status och intersektionalitet.

Manuskript som skickas in till *Socialvetenskaplig tidskrift* får inte tidigare vara publicerade och inte heller vara föremål för bedömning av annan tidskrift eller förlag. Vetenskapliga originalartiklar granskas (dubbelblind granskning) av två oberoende granskare med hög vetenskaplig kompetens.

Originalartiklarna ska vara teoretiska eller empiriska originalarbeten, alternativt översiktsartiklar inom något socialvetenskapligt intresseområde. Artiklarna ska innehålla ett svenskt och ett engelskt abstract (max. 300 ord vardera) samt både en svensk och en engelsk titel. Artiklarna ska inte överskrida 7 800 ord inklusive noter, referenser och engelskt abstract. Svenskt abstract ingår inte eftersom det enbart används till presumtiva granskare.

Artiklar i *Socialvetenskapligt forum* utgör ett komplement till vetenskapliga artiklar av mer traditionellt snitt. Dessa artiklar kan till sin form vara friare än den traditionella vetenskapliga artikeln. De kan till exempel vara skrivna som argumenterande och reflekterande, prövande och experimenterande essäer, kommentarer till aktuell forskning, politiska skeenden, teorier och metoder, som på olika sätt är av socialvetenskaplig relevans, i bred

bemärkelse. En forumartikel får vara max. 6 000 ord inklusive referenser.

Debattinlägg kan vara kommentarer till tidigare publicerade artiklar, ta upp metodologiska eller teoretiska frågor, kontroverser inom forskningsfältet, forskningspolitiska frågor och utbildningsfrågor. Debattinlägg ska inte överskrida 2 500 ord.

Bokrecensioner och presentationer av avhandlingar publiceras vanligen efter överenskommelse med redaktionen. Texterna ska inte vara längre än 2 000 ord.

Artiklar som publiceras i *Socialvetenskapligt forum* samt recensioner av avhandlingar och nya böcker granskas av tidskriftens redaktion. Redaktionen välkomnar artiklar som är skrivna av verksamma såväl inom som utanför akademien.

Socialvetenskaplig tidskrift samarbetar med OJS (Open journal systems) och bidrag laddas upp via <https://socvet.se/information/authors>. Glöm inte att bifoga ett följebrev med nedanstående innehåll:

- samtliga författarnamn med titel och institutionstillhörighet
- kontaktuppgifter till korresponderande författare
- om projektet är etikprövat samt motivering för det ena eller andra förfarandet
- om liknande manus publicerats eller är under bedömning för annan tidskrift eller förlag
- kommentarer om huruvida den gjorda anonymiseringen kan försvåra bedömningen av manuskriptets kvalitet
- om manus har flera författare, hur de olika författarna bidragit och vilka överväganden som gjorts om författarordning.

SOCIALVETENSKAPLIG TIDSKRIFT utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete). Tidskriften kommer ut med fyra nummer per år och speglar den vetenskapliga utvecklingen och diskussionen inom hela det sociala området. I tidskriftens redaktion och redaktionsråd ingår kvalificerade forskare från discipliner som socialt arbete, sociologi, psykologi, juridik, statsvetenskap, etnologi, historia och samhällsmedicin. Tidskriften vänder sig såväl till aktiva forskare som till dem som är intresserade av utveckling och kunskapsförmedling inom sociala verksamheter, t.ex. kommuner, landsting eller statliga verksamheter.